Trajik Başarı

TÜRK DİL REFORMU

Geoffrey Lewis

Paradigma Yayıncılık

Trajik Başarı - Türk Dil Reformu
Geoffrey Lewis

Kitabın Özgün Adı
The Turkish Language Reform

Çeviren
Mehmet Fatih Uslu

Editör
Ekrem Ayyıldız

Bu kitabın Türkçe yayın hakları mahfuzdur ve Paradigma Yayıncılık'a aittir; hiçbir bölümü yayıncının izni olmaksızın fotokopi ve kompüter dahil hiçbir elektronik ya da mekanik araçla yeniden üretilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

1. Basım, Mart 2007

Baskı
Bayrak Matbaacılık
Davutpaşa Cad. No. 14/2 MB İşmerkezi-Topkapı/İstanbul

ISBN: 9944-147-03-6

Dil İncelemeleri Dizisi: 2
1. Dil; 2. Filoloji; 3. Etimoloji; 4. Morfoloji; 5. Semantik;
6. Dil Felsefesi; 7. Modernizm; 8. Muhafazakârlık; 9. Milliyetçilik;
10. Ideoloji; 11. Yakın Tarih, 12. Dil Sosyolojisi;
13. Terminoloji/Terimler; 14. Metin, Kontekst, Yorum

PARADİGMA YAYINCILIK

Alemdar Mah. Çatalçeşme Sok.
Yücer Han No: 42/3-5 - 34110
Cağaloğlu/ISTANBUL
Tel: (0 212) 526 81 52
Faks (0 212) 526 81 52

Trajik Başarı

Türk Dil Reformu

Geoffrey Lewis

Çeviren
Mehmet Fatih Uslu

Paradigma
İstanbul 2007

Geoffrey Lewis, Oxford Üniversitesi'nin
emekli Türkçe profesörüdür.
Ayrıca St. Anthony Koleji'nin emekli ve
St. John Koleji'nin onursal üyesidir.
Yazar İngiltere'deki Türkçe çalışmalarına
ve Anglo-Türk anlayışına yaptığı katkılardan dolayı
1999 yılında sırasıyla
St. Michael ve St. George kolejlerince
ödüllendirilmiştir.

Teşekkür

Bana bu kitapta kullanılan malzemeleri sağlayan bütün arkadaşlarıma derin şükranlarımı sunuyorum. Çoğu, dil reformunu ne kadar sert eleştirsem de bunun kendileri için bir sorun teşkil etmeyeceğini söylediler. Fuat M. Andic, Emre Aracı, Çiğdem Balım, Ruth Davis, Sıtkı Egeli, Şükrü Elçin, Selim İlkin, Iverach McDonald, Andrew Mango, Bengisu Rona ve Ali Suat Ürgüplü'ye özel olarak teşekkür etmeliyim.

İçindekiler

Editörün Ön Sözü XIII
Türkçenin Pirus Zaferi XXIII
Kısaltmalar XLIX
1. Giriş 1
2. Osmanlı Türkçesi 7
3. Yeni Alfabe 35
4. 1936'ya Kadar Atatürk ve Dil Reformu 53
5. Güneş - Dil Teorisi ve Sonrası 77
6. Atay, Ataç, Sayılı 101
7. Karışımın Unsurları 127
8. Karışımlar 145
9. Teknik Terimler 171
10. Yeni Boyundurluk 183
11. Yeni Türkçe 193
12. Dil Kurumuna Ne Oldu? 213
Referanslar 235
Dizin 249

Editörün Ön Sözü

"Dilde titiz anlaştırıcılık, anlam ve düşüncenin yayılmaya devamını saçma bir biçimde reddetmektir."

"Bilimleri en çok geciktiren şey, onunla uğraşan kişilerin farklı kafalarda oluşudur."

J. W. von GOETHE

"İmlamız, lisanımız düzelince, lisanımız da kafamız düzelince düzelecek; çünkü o da ancak onlar kadar bozuktur, fazla değil!"

Yahya Kemal BEYATLI

Cumhuriyetin ilk yılları devlet ve toplum hayatında olduğu kadar Türk fikir hayatında da büyük dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. İlk hedef "muasır medeniyet seviyesini" yakalamak olarak ifade edilmişti; yani Batı ile aramızda gittikçe açılan mesafeyi kapatmak.

Söz konusu mesafenin açılmaya başlaması 17. yüzyıla uzanır. Değişen, bozulan dengelerin lehimize düzeltilmesi yolundaki çalışma ve gayretler de böylece başlar. 19. yy'a kadar bu çalışmalar mimarîde barok etkiler görülmesi ve matbaa gibi birtakım

yeniliklikler dışında genellikle askerî alana mahsus kalmış, ancak istenilen başarı elde edilememişti.

Osmanlı münevverleri ve siyaset adamları, genel bir kabul olarak Rönesans ve Reform hareketlerine tarihlenen ve etkisini gittikçe her sahada hissettiren topyekün bir zihniyet değişimini görememişti. Bunun bir sebebi üstünlüğün getirdiği emniyet duygusu ve gururdu. Diğer ve daha etkili sebep ise, farklı dünya görüşlerine sahip olsalar da ontolojik bakımdan benzer paradigmalara dayanan, Rönesans ve Reform öncesi medeniyetlerden biri olmasıydı. Dolayısıyla bilim ve siyaset kurumları yenilenememişti.

Modern paradigmayı ise seküler bir zemine oturtulmuş olan doğa-akıl-modern bilim-hümanizm ve aydınlanma kavramlarıyla işaretleyebiliriz. Şüphesiz bu hâkim paradigmanın yanında, onunla çatışan veya çatışmasa bile onu eleştiren, tashih eden farklı paradigmalar da vardır; ve günümüze kadar güçlerini ve etkinliklerini daha da arttırmışlardır. Bu bakımdan hatta siyasî bakımdan da tek bir Batı yoktur ancak bilhassa tarihi ve kültürel bakımdan bütün olan ve hakim paradigmasını "öteki"lerin üzerinde Demokles'in kılıcı gibi sallayan bir Batı vardır.

Osmanlı için büyük kırılma 18. yy'ın son çeyreğinde, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonucu imparatorluk/süper güç vizyonunun sarsılması, hatta sona ermesiyle gerçekleşmiştir. Bu ve bunu takiben Tanzimat'a kadar uzanan süreç önceki başarısızlıkların üstüne daha trajik ve genel bir başarısızlık tablosu ekliyordu: Hızla modernleşen ve güçlenen Çarlık Rusyasının bir yanda Balkanlara, diğer yanda Kafkasya'ya dayanması; Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle ağırlaşan Balkan sorunu ve jeopolitik önemi dolayısıyla imparatorluğun hayat alanı (lebensraum) içinde yer alan Mısır gibi bölgelerde insiyatifin "kolonizatör" Batı'ya geçmesi.

Bu arada Waterloo Savaşı (1815) ve Viyana Kongresi ile "Napolyon Olayı"nı halleden Avrupa, Restorasyon Çağı'nın kurduğu yeni dengeler ve görece barış ortamına girer. Ancak

modern bilim, sanat ve felsefe yükselip, sanayileşme, kapitalizm ve kolonizasyon hızla ilerlerken ihtilaller ve sosyal çalkantılar da arz-ı endam eder. Kraliçe Victoria'nın denizaşırı İngilteresine mukabil Dickens'ın ada İngilteresi vardır; dışarıda ihtişam, içeride sefalet! Ulus-devletler güçlendikçe imparatorluklar zayıflamaktadır. Fransa'da Hugo'nun sesi, Manzoni'nin İtalyasında Verdi'nin Zafer Marşı çınlamaktadır. Fichte ve Hegel'in rüyaları Bismarck'ta gerçekleşmiş; Straussların mutlu ve aristokratik Viyana valslerine Wagner *kartal*ının gölgesi düşmüştür! Marx'ın, Dostoyevski'nin, Nietzsche'nin cümleleri büyük acılara, topyekün bir hesaplaşmaya işaret etmektedir.

Elbette Osmanlı kendi hesabına tehlikenin farkındadır. 1830'lardan 93 Harbi'nin başladığı 1877'ye kadar geçen yaklaşık yarım yüzyıllık dönem imparatorluğun "köklü değişim" için kolları sıvadığı dönemdir.

Büyük çoğunluğu ciddi olarak ilk defa "kendinden" şüphe duymuş Osmanlı münevverleri ve devlet erkânı, çarenin bütünüyle Batı'nın hâkim paradigmasını "devşirmek" olduğunu düşünmüştü. Bu düşünce, esas olarak II. Mahmut'la başlayan ve şüphesiz kazanımları kadar problemleriyle de bugüne dek uzanan, Cumhuriyetten itibaren de her alana yayılarak devam eden bir modernleşme hamlesini başlatmıştır. Tanzimat Fermanı içerik olarak değilse de tarihsel olarak bu değişimin yani Batılılaşmanın resmî bir ilânıdır:

Posta, jandarma, polis teşkilatları, bakanlık, memurluk, muhtarlık gibi modern bürokratik kurumlarla ortaya çıkan merkezi devlet yapısı; meşrutiyet denemesi; nüfus sayımı; yeni takvim; yeni ordu sistemi; şehircilik, sanayi, ticaret ve ziraatla ilgili yeni çalışmalar ve görüşler; millî devlet arayışları; sınırlı da olsa sosyal hayattaki değişiklikler (kıyafet, eğlence hayatı vs.) modern eğitim kurumları; resmî ve sivil basın-yayın kuruluşları; modern sanat ve edebiyat; ve dil çalışmaları.

Bu kitapta bahsedildiği üzere dil konusundaki sorunlar 11. yüzyıla dayanır ve Tanzimat yıllarına kadar, çoğu divan şiiri etrafında gelişen bazı dil tartışmaları ya da eleştirileri görülür. Sözgelimi Sâdî (18. yy) şöyle bir beyit yazar:

Nice Türkî dinür ol şi're kim her lafzının halli
Lügatler bakmaya muhtâc ide mecliste yârânı.

(Şiir okunan sohbet ve eğlence meclislerinde dostları, her kelimesi için lügatlere bakmaya muhtaç eden şiire nasıl Türkçe denir!)

Bu çerçevede, 18. yüzyıldan itibaren, Nedim gibi bazı şairlerde bir sadeleşme eğilimi gözlemlenebilir.

Tanzimatla birlikte ortaya çıkan basın-yayın ve tercüme faaliyetleri, iyice genişlemiş bürokratik yapının merkez-taşra yazışmaları ve kayıtları, telgrafın gelişi, modern eğitim kurumları, edebiyat ve retorik tartışmaları vb. gibi sebepler dil ve alfabe meselelerini gündeme getirmiştir. Bu arada ilginç bir not olarak, eski dönemlerdeki yazışmalarda ve fermanlarda kullanılan divânî ve benzeri hatlara nispetle kolay ve okunaklı olan, hat sanatında bir Türk icadı olarak kabul edilen rik'a yazısının 19. yüzyılda yaygınlık kazandığını, hatta matbu harflere kaynaklık ettiğini de ekleyelim.

Alfabe, imla, sadeleşme, terimler ve lügat tartışmaları Münif Paşa, Şinasi ve Namık Kemal ile başlar.

Alfabenin yetersizliği ile ilgili ilk görüş Münif Paşa'nın başkanlığındaki Cemiyet-i İlmiye-yi Osmaniye'de dile getirilmiştir.

Namık Kemal'in bilhassa imla, noktalama ve tıp terimleri hakkındaki makaleleri ilgi çekicidir. Şemseddin Sami ve Muallim Naci'nin lügat çalışmaları, başta Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Cevdet Paşa, Recaizade M. Ekrem, M. Naci, Ahmet Midhat Efendi ve Ahmet Vefik Paşa olmak üzere Tanzimat dönemi yazarları çevresinde gelişen tercüme, retorik, sanat ve edebiyat tartışmaları ve faaliyetleri sonraki kuşaklar için bir zemin oluşturmuştur.

1914 yılında Maarif Nezaretine bağlı olarak kurulan, başkanlığını Salih Zeki'nin yaptığı ve üyeleri arasında Rıza Tevfik, Halit Ziya, Babanzade Ahmet Naim, Celal Esad, Ağaoğlu Ahmed ve Ziya Gökalp'in de bulunduğu Istılahat-ı İlmiye Encümeni terimler konusunda önemli çalışmalar yapmış, sanat terimleri ile felsefe terimleri üzerine iki risale neşretmiştir.

Ulus-devlet arayışı, 20. yy. başlarında, siyasi temsilciliğini İttihat ve Terakki'nin yaptığı Türkçülük akımının önderlerinin de dil meselesine eğilmelerini gerektirdi. Ömer Seyfettin "Yeni Lisan" üzerine yazılarıyla yankı uyandırırken, hâlen Türkiye'nin yetiştirdiği en büyük sosyolog olma unvanını kaybetmeye pek niyetli görünmeyen (!) ünlü düşünce adamı Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları adlı eserinin Lisanî Türkçülük bahsinde, kendisine kadar yapılmış tartışmaların meyvesi ve bileşkesi niteliğinde, Türkçenin ne şekilde ele alınması ve neler yapılması gerektiğiyle ilgili –problemli ve tartışmalı olan birkaç husus dışında– önemli görüşler ortaya atmış ve maddeler hâlinde özetlemiştir.

Cumhuriyet döneminin keskin hamleleri arasında dil meselesini "kökten" halletmek de vardır. Dönemin entelektüelleri Batı'nın yukarıda bahsettiğimiz hâkim paradigmasını kendileri için bir "mutlak" haline getirmişler; toplumu ve dili "doğa bilimleri kontekstinde" ele alabileceklerini ve geçmişinden soyutlayarak düzenleyebileceklerini düşünmüşlerdi. Halbuki aynı Batı'da "doğa bilimlerinin ve aklın da bir tarihi ve metafizik arka planları olduğu" tartışmalarının yapıldığından haberleri yoktu. Batı'yı "bir bütün" olarak okumamışlardı. Ne yazık ki buna vakitleri de olmadı; çünkü iş "politik" bir noktaya taşınmıştı. Onların çoğu, neyin olması gerektiği ya da olabileceği üzerine sağlam bir fikre sahip değildi ancak yine de "neyin olmayacağı" konusunda bir sezgiye sahip olsalardı bugün halledilmemiş olarak duran dil meselelerinin en azından önemli bir kısmını halledebilirlerdi.

Heidegger "dil oluşun/varlığın evidir" der. Varlık/oluş eşittir zaman ise, Heidegger'in ifadesiyle Dasein'ın hakikati zamanda temelleniyorsa ve zaman her insani faaliyette, düşüncede hazır bulunan "anlam"ı kuruyorsa tarih bizim için "geçmiş"ten, kronolojiden daha fazla bir şeydir: O bizim ne olduğumuzu dolayısıyla ne olacağımızı da gösterir. Şu halde dil tarihsel-sosyal bir fenomendir. Dahası kimliktir: "Her dil bir gelenek, her kelime kabullenilmiş bir simgedir." (J. L. Borges)

Diğer taraftan bir dilin gelişmesi ve zenginleşmesi, "o dilde" yazılan edebiyat, felsefe ve bilim eserleri ile yapılan tercümelerin hem niceliğine hem de niteliğine bağlıdır. Bu; yazarların, düşünürlerin, sanatçıların ve bilim insanlarının ana dilinde "düşünmesi" ve "hissetmesi"ni şart koşar. Dante'nin İtalyancada; Luther, Goethe ve Kant'ın Almancada; Puşkin, Dostoyevski ve Tolstoy'un Rusçada; Shakespeare'in İngilizcede; Firdevsî'nin Farsçada ve şüphesiz Yunus Emre'nin Türkçede neyi başardıkları ortada!

Nitekim 20. yy'ın ilk çeyreğinden itibaren Türkçe sadeleşerek zenginleşme, kendi vasatını bulma ve rayına oturma göstergesi olarak kabul edebileceğimiz büyük ve önemli eserler vermiştir.

Peki Türkçe ne oldu, nasıl oldu da rayından çıktı?

İşte bu kitap Türkçenin tarihi sorunlarını ve geçmişini kısasa irdeleyerek Dil Devrimi'ni enine boyuna tartışmaktadır. Fakat bu tartışmayı bir belgeler, tutanaklar, dökümanlar toplamı yaparak değil her konu ve görüşle ilgili yeterli, temsil edici ve ilginç örnekler vererek, karşılaştırmalar yaparak, argümanlar geliştirerek, entelektüel dürüstlükten taviz vermeksizin cesur ve yerinde hükümlere, sonuçlara ulaşarak yürütmektedir.

Yazar, Türk Dil Reformu'nun lehinde ve aleyhinde bulunan görüşleri inceleyip bir sonuca ulaşırken peşin hükümlerden hareket etmemektedir. Dilin kendisinin muhafazakâr ya da muhafazakârlık gerektiren bir fenomen olması, onun hakkında muhafazakâr entelektüel ve yazarların daima isabetli görüş ve öneriler ortaya attığı anlamına gelmediği gibi reformcuların her görüş ve önerisinin yanlış olduğu anlamına da gelmez.

Neyin bilimsel veya ciddi ve neyin politik veya gayriciddi olduğu noktasında, bir yabancı araştırmacı olması açısından takdir edilecek bir sağduyuya ve nüfuza sahip olan Lewis alfabe ve imla konusuna da değinir ancak, tesirleri itibariyle daha az önem taşıyan bir sorun olarak ele alır. Döneminde meydana getirdiği kültürel travmaya rağmen, "öğrenme kolaylığı, eskilik, yenilik, ilerilik, gerilik" bakımlarından değil de Türkçe'nin fonetik özellikleri ve imlası bakımlarından yeni alfabenin eski alfabe-

ye göre daha az sorun çıkardığı, Türkçe'ye daha uygun olduğu kabul edilirse –ki yazar da bu görüştedir– konunun Dil Devrimi'ne göre ikincil bir sorun olduğu kendiliğinden ortaya çıkar.

Trajik Başarı - Türk Dil Reformu'nun bu yeni baskısında metin Türkçe bakımından tekrar gözden geçirilmiştir. İmla ve noktalama hataları en aza indirgenmeye çalışılmış, bu yapılırken Türk Dil Kurumunun 2005 Yazım Kılavuzu esas alınmıştır. Yine de bu derece geniş veri tabanına sahip bir eserde gözden kaçmış ya da kişisel tercih olarak kabul edilmiş hususlar olması tabiîdir.

Önceki baskıda yer alan çevirmen ve editör dipnotlarına ilave olarak, gereğine inandığımız veya eseri zenginleştireceğini düşündüğümüz noktalarda, açıklama, düzeltme ve örnekleme amaçlı yeni dipnotlar ekledik.

Alıntı metinlerin imla ve noktalamasının aynen korunması, okuyucuya, bu hususlaki tarihi süreç veya yazarların tercihleri hakkında bir fikir vermesi açısından da önemliydi. Dolayısıyla anlam karışıklığı veya anlam bozukluğuna sebep olabilecek yerlerde bazı noktalama işaretlerini koymak ve metnin orjinalinde de tashih hatası olarak kaldığında şüphe etmediğimiz birkaç imla yanlışını düzeltmek dışında alıntıların imla ve noktalamasını aynen muhafaza ettik.

Kitabın başına, okuyucunun Türk Dil Reformu'nun zihnî arka bahçesini görmesine katkıda bulunacağını düşünerek Gökhan Yavuz Demir'in "Türkçenin Pirus Zaferi" başlıklı yazısını aldık.

Kitap on iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde yazar, dilde arılaştırıcılık/özleştirmecilik konusuna kısaca değinmekte, tarihte diğer dillerdeki benzer girişimlerden örnekler vererek dilde arılaştırıcılığın Türkçe üzerindeki etkisini bir problem olarak ortaya koymaktadır.

İkinci bölüm, ana hatlarıyla, Türkçe'nin 11. yy'dan (İslami dönem) itibaren yaşadığı serüvene; Osmanlı Türkçesinin oluşu-

muna, kaynaklarına, problemlerine ve yukarıda kısaca değindiğimiz Tanzimat sonrası dil çalışmaları ve tartışmalarına ayrılmıştır.

Üçüncü bölüm, alfabe devrimini; bu yolda daha önceki dönemlerde ortaya atılmış görüşleri, yapılan denemeleri; eski ve yeni alfabenin uygulamadaki sorunlarını; yeni rakamların kabulünü, Batı dünyasındaki yankılarından ilginç örnekler vererek ele almaktadır.

Dördüncü bölüm, Cumhuriyetin ilk yıllarının siyasi ve ekonomik şartları hakkında genel tespitlerden sonra, Atatürk'ün dil meselesine ilgisinin boyutlarını, fikirlerini, teşebbüslerini ve çevresindeki entelektüellerin bunlara hangi teorilerle katıldığını, TDK'nın tesisini, Dil Kurultaylarının toplanmasını anlatmakta, bir cümleyle Türk Dil Reformu'nun nasıl başladığını ve geliştiğini incelemektedir.

Beşinci bölüm, Güneş-Dil Teorisi'nin referanslarını, çerçevesini, zihnî arka planını, "etimolojik analiz"lerin reformu nasıl bir çıkmaza sürüklediğini, Atatürk'ün tereddütlerini, hayal kırıklıklarını ve bu arada bugünkü dilimize miras bıraktığı, pek bilinmeyen, olumlu ve değerli katkılarını anlatıyor.

Altıncı bölüm Atay, Ataç ve Sayılı'nın dil reformu etrafındaki düşüncelerini, çalışmalarını, önerdikleri tutan ve tutmayan kelime ve ekleri, yeterli ve temsil edici örnekler çerçevesinde, Türkçenin "yazılı olan ve olmayan" kaidelerini kriter alarak teşrih masasına yatırıyor.

Yedinci bölüm, dikkat çekici bir mesele olan ön ekler konusunu kısaca aydınlattıktan sonra; kelime türetmede kullanılan, bir kısmı icat ya da ithal edilmiş son ekleri ve bunlarla oluşturulmuş yeni kelimeleri tartışıyor.

Sekizinci bölüm, Türk Dil Kurumunun kelime ve terimler konusundaki çalışmalarını, tarama faaliyetlerini eleştiriler, görüşler ve yine bol sayıda örnek kelime etrafında değerlendiriyor.

Dokuzuncu bölüm, Tanzimat yıllarına uzanan tarihi bir perspektifle müzik, tıp ve teknoloji alanlarındaki terimlerden ör-

nekler vererek terimler sorununu kısa ve öz olarak ele alıyor. Felsefe, gramer ve hukuk terimleri konusuna on ikinci bölümde ayrıca kısaca değinilmiştir.

Onuncu bölümde, Batılılaşma yolundaki Türkiye'de, Türkçenin nasıl Batı dillerinin, bilhassa İngilizcenin boyunduruğuna girdiği, buna karşı gelişen tepkileri ve Atatürk'ün "esas" hedefinden nasıl sapıldığı anlatılıyor.

On birinci bölüm, reformun sonuçlarının bir muhasebesini ve bu konu da yazan bazı akademisyen ve entelektüellerin yaklaşımlarının bir değerlendirmesini yapıyor.

On ikinci bölüm, Türk Dil Kurumunun yakın zamana kadarki hikâyesini, değişik kesimlerden aldığı eleştirileri, lehinde ve aleyhindeki görüşleri, bazı alternatif sivil kurumları ve çalışmaları anlatarak "dilde birliğin sağlanması" hususunda kötümser olmasa da çok iyimser de sayılamayacak bir mütalaayla kitabı noktalıyor.

Kitabın en önemli özelliklerinden biri de yazarın renkli, yeri geldiğinde ironik, yeri geldiğinde ciddi ve adeta hüzünlü, zaman zaman çakırkeyif ve baştan sona akıcı üslubudur. Bu üslup kaynağını hiç şüphesiz uyanık ve dakik bir şuurun araştırıcı, sorgulayıcı ve objektif bir temele dayanan hüküm verici tavrından alıyor.

Yazar, taraflılık-tarafsızlık endişesinden uzak olmasını sağlayan bir konumdan hareket edişi ve dil, felsefe ve sosyal bilimler gibi alanlarda düşüncenin bugün geldiği noktanın gerekli kıldığı perspektife sahip oluşuyla çıtayı, en azından olması gereken bir seviyeye yükseltiyor.

Eser sadece Türk dili ile ilgili akademisyen, öğretmen ve öğrenciler için değil, Türk modernleşmesi, yakın tarih, eğitim, kültür ve sanat konularıyla ilgilenen her alandaki okuyucu ve araştırmacı için de güçlü bir referans niteliğindedir.

Şüphesiz ülkemizde bu konuda yapılmış ciddi çalışmalar vardır. Bunlar arasında, Lewis'in de atıflar yaptığı, Agâh Sırrı Levend'in Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri adlı değerli fakat epeyce eski eserini özellikle anmak gerek. Diğer taraf-

tan, Lewis'in çalışmasının kapsam ve nitelik bakımından ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu da bir gerçek.

Gönül isterdi ki böyle bir çalışma; bilim, sanat, düşünce ve eğitim alanlarında olduğu gibi hayati bir mesele olan dil konusunda da fikir üretici, aydınlatıcı, eleştirici ve çözüm önerici olması beklenen, Türk entelektüellerinin ve Türk üniversitesinin elinden çıksın.

Bir şey söylememenin, ister ideolojik ister politik kaygılardan kaynaklansın eleştiriden ve hüküm vermekten kaçınmanın; yalnızca dökümantasyon ve kronoloji çalışması yapmanın "tez" olarak, "telif" olarak kabul edildiği bir –sözüm ona– entelektüel ortamda neyi umabilir, neyi bekleyebiliriz? "Kendimizi" eleştirmeden nasıl "daha iyi" olabiliriz?

Tam da bu yüzden Geoffrey Lewis'in Trajik Başarısı bizim hesabımıza "trajik bir başarı"dır.

Ekrem AYYILDIZ

Türkçenin Pirus Zaferi!

Gökhan Yavuz Demir

"Bana Arşimet'in manivelasından bahsetme. O, riyazi tasavvur kudretine sahip, unutkan bir kimse idi. Matematiğe hürmet ederim, fakat benim makinelerle hiçbir ilgim yok. Sen bana yerinde ve doğru bir kelimeyi ve hatasız vurguyu ver, ben dünyayı yerinden oynatayım."

Joseph Conrad

"Yerinde bir kelime ile hemen hemen yerinde bir kelime arasındaki fark, şimşek ile ağustos böceği arasındaki fark kadardır."

Mark Twain

"Kamus, bir milletin hafızası, yani kendisi; heyecanıyla, hassasiyetiyle, şuuruyla. Kamusa uzanan el namusa uzanmıştır. Her mukaddesi yıkan Fransız İhtilali, tek mukaddese saygı göstermiş; kamusa. ... Heyhat! Batıda cinnet bile terbiyeli. Batının en talihsiz fikir adamı, bir ba's-ü bad-el mevt hayaliyle avunabilir. Türk yazarı, böyle bir teselliden de mahrum. Dil, Penelop'un örgüsü, yirmi dört saatte bir sökülüp örülüyor."

Cemil Meriç

Bütün paradigmalar çürür; mutlak paradigmalar ise mutlak çürür. Çürük bir paradigma çürük bir dişe benzer; sızısı en olmadık anlarda entelektüel hayatı felce uğratır. Makul noktayı yitirip, Türkçeyi uçlarda tartışan mutlak paradigmalar da bugün mutlak bir çürüyüş içinde. Kaderleri görmezlikten gelinmek olan Prometheusları hariç, güdük kalmaktan kurtulamamış Türk entelektüel hayatı bu mutlak çürümeden mütevellit mutlak bir krizdedir.

Bir tarafta *imbilim*li, *anlatı*lı, *düşünbilim*li, *kayra*lı, *söylen*li *yapıt*lar; diğer tarafta *tabiat*lı, *ilim*li, *beşerî*li, *içtimaiyat*lı, *lisan*lı *eser*ler; raflarda *sadeleştirilmiş, günümüz Türkçesine uyarlanmış* Refik Halit Karay'lar, Falih Rıfkı Atay'lar; *best-seller* listelerinde önce İngilizce yazılıp sonra Türkçeye tercüme edilen Türk Edebiyatının genç kuşak komprador romancıları; bunlara ilaveten ana dilinde bilim yapamama aczinin ifadesi olarak yabancı dille bilim yapma gayretkeşliği; ve *Nutuk*'u aslından okuyamayan Cumhuriyetin yeni kuşakları; kısacası insanı kesif umutsuzluğa sevkeden bir manzara. Peki, bu duruma nasıl geldik?

Türkçe hakkında sadece kendilerinin ciddiye aldıkları görüşleri dile getiren tarafların ortak noktaları, dile ilişkin bilinçten yoksun olmaları ve linguistik bir zeminden ziyade politik mevzilerinden konuşmayı sevmeleridir. Türkçe tartışmalarını politik bir tartışma olmaktan çıkaracak makul bir Türkçe anlayışı için cevabını bulmamız gereken soru şudur: Hangi Türkçe?

Elinizdeki metin bu soruya kuşatıcı bir cevap vermek ve bu cevaba giden yolda Türk Dil Devrimine ilişkin muhtelif görüşleri yerli yerine yerleştirecek bir tahkiye sunmak niyetiyle kaleme alındı. İşte, Türkçenin Pirus Zaferinin hikâyesi!

Türkiye'deki dil tartışmaları, bizatihi dilin kendisine ilişkin bir tartışma değildir; söz konusu tartışma kendisini taşıyacak entelektüel altyapıdan yoksun olduğu için, ister istemez "ideolojik" bir tartışma olma özelliğini sergiler.

Türkiye'de dil tartışmaları Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme süreci ve ardından genç Cumhuriyetin uluslaşma süreciyle atbaşı gider. Tanpınar'ın modern Türk edebiyatı için yaptığı meşhur tesbiti bu tartışmaya taşırsak şunu söyleyebiliriz:

Türkçe tartışmaları bir medeniyet kriziyle başlar. Bunun neticesinde de Türkçe tartışmaları, linguistik olmaktan ziyade modernleşme sürecimizdeki politik duruşlara göre belirlenmiştir. Türkçeye ilişkin tartışma, gerçekte modernliğe, modernleşmeye ilişkin bir tartışmadır.

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Batıya açılma süreciyle, Türkiye bize ait olmayan bir tarihe talip oluyor ve yeni bir uygarlık alanına giriyordu. Modernleşme uluslaşma demekti ve İmparatorluktaki ulusçuluk tartışmaları entelektüelleri kaçınılmaz biçimde dile ve Türkçeyle ilgili problemlere yöneltti. Gelişmiş Batı uygarlığı karşısında geri kalışımızın nedenleri bulunmaya çalışılırken, benzer bir tartışma dil konusunda ortaya çıktı: ulus ve ulus-devlet, insanlığın evriminde daha ileri ve yeni bir aşamaydı ve ona uygun bir dil bulunmalıydı. Bu dil vardı ve hiç kuşkusuz Türkçeydi. Fakat Türkçe; Arapça ve Farsçanın hegemonyası nedeniyle kaybolmak üzereydi ve bu durumdan kurtarılmalıydı.

Türk modernleşmecilerine göre, Türkçenin Arapça ve Farsçanın etkisinden kurtarılması önemliydi, çünkü halk ile aydınların dili birbirinden kopmuştu. Bu kopukluğun giderilmesi hayati önem arz ediyordu, çünkü onlar ayrıca, modernleşmeyi topyekün bilimselleşmeyle ve halkın okur-yazar kılınarak cehaletten kurtarılmasıyla eşitliyorlardı. Onlara göre, "geriliğin" ve "cehaletin" nedenlerinden en belirleyicisi "yaşayan dil"di.

Bir ulus ancak kendi öz dilinde çağdaşlaşma sürecini gerçekleştirebilirdi ve bu durumda tartışılması gereken şey çok açıktı: Türkçedeki "Türkçe" ve "yabancı" kelimeler. Bu düzeyde sürdürülecek bir Türkçe tartışması, dili, o dildeki kelimelerin matematiksel toplamına indirgeyen bir tür "kelime fetişizmi"nden öteye gidemez.

"Dilde ulusçuluk" akımının taraftarları sayabileceğimiz özleştirmecilere göre "Osmanlıca" ne Arapça ne Farsça ne de Türkçe, halkın dilinden kopuk yapay bir dildi. Onlara göre, halk bu dili anlamıyordu; saray ile halk arasındaki uzaklık, Osmanlıca ile Türkçe arasındaki uzaklıktı. Yeni Cumhuriyet bir ulus devletti, otoritesini halktan alıyordu ve onun dilini kullanmalıydı:

"Cumhuriyetimizin üzerinde saray dili bir Kamutay dili olabilir mi?"[1] Bu, Cumhuriyet önderlerinin, İmparatorluğun çöküş yıllarının "Türkçülük" akımından miras kalan çağdaşlaşma projelerinin bir parçasıydı.

Türkçe ve kullanılan alfabe hakkındaki radikal kararlar Cumhuriyet döneminde alınmış olsa da, Türkçenin ve kullanılan alfabenin bir problem haline gelişi bilindiği üzere 19. yüzyılın ilk yarısında Tanzimat devrinde başlar. Dönemin Osmanlı okur-yazarlarının fiilen şahit oldukları durum, koskoca bir İmparatorluğun göz göre göre elden gidişidir.[2] Çöken bir İmparatorluğun enkazı üzerine kurulan Cumhuriyet, yüz yıldır süregelen bu tartışmaları nihayetine erdirmek üzere cüretkâr bir teşebbüsle ilkin 3 Kasım 1928'de alfabeyi değiştirdi.

Cumhuriyetin kurucu kadroları açısından, Harf Devrimi'ni meşru kılan argüman şudur: Okumayı ve yazmayı zorlaştıran Arap harfleri geri kalmışlığımızın ve cehaletimizin asıl kaynağıdır. Bunu takip eden ikinci görüş ise, Arap harflerinin Türkçenin fonetik yapısına uymadığıdır.[3]

Türkiyede okur-yazarlık oranının artması ve eğitimin geniş halk kitlelerine yayılabilmesi, kısacası "Türk Aydınlanması"nın gerçekleşebilmesi için, Türkçe yazmaya elverişsiz ve bu yüzden öğrenilmesi de güç olan Arap harflerinden vazgeçilmeliydi.[4] He-

---

1 Dilemre, Saim Ali; *Dil Devrimi İçin I*, Doğuş Matbaası, Ankara 1949, s. 9.

2 "Yeni kuşaklar bizi ölçüp biçerken, kocaman bir imparatorluğun tepemizde aralıksız çatırdadığını hiç akıllarından çıkarmasınlar! Gerçekten zor bir yaşamaydı bu... (...) Sonunda kendimizi nerede bulsak iyi? Uçurumun dibinde... Oysa, bizim kuşaklar ne yaptılarsa İmparatorluk bu uçuruma yuvarlanmasın diye yapmışlardı." Tahir, Kemal; *Yol Ayrımı*, Adam Yayınları, İstanbul 2001, ss. 214-215.

3 Bu konudaki tartışmalar için bkz. Özerdim, Sami N.; *Yazı Devriminin Öyküsü*, Cumhuriyet Kitap, İstanbul 1998; Ülkütaşır, M. Şakir; *Atatürk ve Harf Devrimi*, Cumhuriyet Kitap, İstanbul 1998; Yorulmaz, Hüseyin (hzl.); *Tanzimattan Cumhuriyete Alfabe Tartışmaları*, Kitabevi, İstanbul 1995.

4 Arap alfabesinin geri kalmışlıkla bir ilişkisi olmadığı yolundaki en güçlü itiraz için bkz. Galanti, Avram; *Arabî Harfler Terakkimize Mâni Değildir*, Hüsn-i Tabiat Matbaası, İstanbul 1927. Anderson ise Atatürk'ün zorunlu Latin alfabesini Türk-Türkiyenin millî bilincini daha geniş bir İslamî kimlik aleyhine yükseltmek için dayattığını söyler. Ona göre, Atatürk bu yolla aynı zamanda Türk

def, her yurttaşa yeni Türk alfabesini öğretmekti.[5] 1928 Ağustosunda, Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün başkanlığında milletvekillerinin, yazarların ve dilcilerin katıldığı çalışmalar sonunda kabul edilen ve Başbakan İsmet İnönü tarafından basına açıklanan üç ilkeden ilki de buna işaret eder: "Milleti cehaletten kurtarmak için kendi diline uymayan Arap harflerini terk edip Latin esasında Türk harflerini kabul etmekten başka çare yoktur."[6]

Yeni Türk alfabesinin kabul görmesinin en büyük nedenlerinden bir tanesi halkın büyük çoğunluğunun okuma yazma bilmemesiydi. Dolayısıyla bu değişim, iddiaların aksine çok fazla bir yıkım yapmamıştır. İkinci etken olarak, Atatürk'ün vakit kaybetmeyen devrimcilik anlayışının bir göstergesi olarak 23 Ağustos 1928 ile 21 Eylül 1928 tarihleri arasında Tekirdağ'a gitmesiyle başlayan ve Bursa, Çanakkale, Sinop, Samsun, Amasya, Tokat, Sivas ve Kayseri'yi de kapsayan yaklaşık bir aylık yurt gezisi de sayılabilir. Bu gezinin sonunda Atatürk uygulamada gördüğü aksaklıkların giderilmesine yönelik tedbirleri Başbakanlığa bildirmiştir.[7]

Bu devrimci ve iyi niyetli tavır ne kadar takdire şayansa, bir o kadar da naif bir halkçılık anlayışından muzdariptir. Atatürk'ün 1928'deki Sarayburnu konuşması, Türk modernistlerinin okuma-yazma bilmeye ne denli çok anlam yüklediklerinin açık bir örneğidir: "En nihayet bir sene, iki sene içinde bütün Türk heyet-i içtimaiyesi yeni harfleri öğreneceklerdir. Milletimiz yazısıyla, kafasıyla bütün âlem-i medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir."[8]

---

milliyetçiliğini Batı Avrupa'nın modern ve Latin alfabesini benimsemiş medeniyetiyle ilişkilendirmeyi ummuştur. Anderson, Benedict; *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır, Metis, İstanbul 1993, s. 61.

5 Ahmad, Feroz; *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, Sarmal, İstanbul 1994, s. 119.

6 Korkmaz, Zeynep (hzl.); *Atatürk ve Türk Dili-Belgeler*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1992, s.36.

7 Age, s. 45.

8 Age, s. 34.

Cumhuriyetin okuma-yazma biliyor olmakla okur-yazar olmayı eşitlediği açıktır. Oysa bunlar aynı şeyler değildir. Okuma-yazma bilmek bir şey, okur-yazar olmak ise başka bir şeydir. Cumhuriyet vatandaşlarına okuma-yazma öğretmiş, fakat onları okur-yazar kılamamıştır.[9] Çünkü alfabenin böyle bir misyonu yoktur. Sorun alfabe değişiminden daha köklü ve daha yapısaldır. Ong'un işaret ettiği gibi yazıyı öğrenmek, şifahi kültürden yazılı kültüre geçmek anlamına gelmemektedir.[10] Yeni harflerin kültürel mirasla ilişkiyi kopardığına ilişkin iddialar da bu açıdan pek doğru görünmemektedir. Eski harflerin öğretilmesi devam ettirilseydi, yeni kuşakların sular seller gibi Nedim, Baki, Tevfik Fikret veya Cevdet Paşa okuyacaklarına, sadece eski harfleri bilmeyen ve nedense eski harfleri ve Osmanlı Türkçesini öğrenmek yerine bu hayalle geçmişe ah-vah eden muhafazakârlar inansa gerek. Gerçek ise yeni kuşakların bildikleri alfabede de okumadıklarıdır.

Cumhuriyet döneminin dil ve alfabe politikaları, bir yandan çağdaşlaşmanın gereği olan büyük çaplı bir zihniyet değişiminin, öte yandan ulusal birliğin tesisi arayışının etkisi altındadır. Bu yüzden, Cumhuriyetin kurucu önderleri ulusal bir dilin oluşmasını ulusun inşası için en temel adım olarak gördüler. Bir imparatorluğun enkazı üzerinde yükselen Cumhuriyet'in yeni bir devlet, yeni bir ulus yaratırken, yeni bir tarih ve yeni bir dil yaratmaya çalışması da bir arada düşünülmesi gereken, temel bir arayışın parçalarıdır: Tarihi sıfır noktasından başlatmak! Böylece Cumhuriyet miladı kendisiyle başlatmak, geçmişiyle bağlarını koparmak istiyordu. Bütün kurumlarıyla ve devrimleriyle hızla Batılılaşıp, Osmanlı'nın izlerini silmiş genç Cumhuriyet, dilinde de İmparatorluğun kalıntılarını görmek istemiyordu. Bu noktada Türk dili ve Türk tarihi incelemelerinin iki ayrı kurumla da olsa bir koldan yürütüldüğü hatırlanmalıdır. Dil ve tarih

---

9 Belge, Murat; "Türk Dilinde Gelişmeler," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, cilt 10, s. 2597.

10 Ong, Walter J.; *Sözlü ve Yazılı Kültür*, çev. Sema Postacıoğlu Banon, Metis, İstanbul 1995, s. 40 ve s. 86.

tezlerinin birbirini desteklediği bu çerçevede Cumhuriyetin kurgusu kendi içinde tutarlıdır.

Cumhuriyetin bu kurgusunun izlerini, Ruşen Eşref'in Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'nin emirleri üzerine tercüme ettiği Leon Kahön (Léon Cahun)'ün "Fransa'da Arî Dilleri Takaddüm Etmiş Olan Lehçenin Turanî Menşei" adlı yazısının sonuna eklediği Afet Hanım'ın ders notlarında bulabiliriz:

> "Yukardanberi hareket ve faaliyetinden bahsettiğimiz insan kütleleri, aldıkları vaziyet ve ifa ettikleri vazife ve göründükleri muhitlerdeki zaman itibarile muhtelif namlarla yadedilmiş olan TÜRK'LERDİR.(...) (Helen'ler ve Lâtin'leri sinesinden çıkarmış olan) Türk'lerin beşeriyet ve medeniyete ettikleri hizmet nedir? Bu suallere kısaca şu cevabı verebiliriz: Türk'ler muhtelif dünya muhitlerine giderek, o muhitlerde ya yalnız başlarına dünyanın ilk medeniyetlerini tesis etmişlerdir ve yahut muhtelif muhitlerdeki insanların arasına girerek, onların insanlıkta ve medeniyette ilerlemelerine müessir olmuşlardır. (...) Binaenaleyh, Türk'ler insaniyet ve medeniyette mürebbi ve kılavuz olmuşlardır. Bununla iftihar ederler. Gerçi bilâhare zaman zaman kendi benliğini unutturan sevk ve idareleri yüzünden çok zararlara ve perişanlığa maruz kaldılar. Bu vaziyetler yüzünden beşeriyet ve medeniyete ifa eylemiş oldukları büyük tesir ve hizmetler kale alınmayarak onları yalnız her millette görülmüş neviden bazı şedit hareketlerile tarihte tanıtmaya çalışmak düşmanlar için şiar oldu. (...) Bundan kolaylıkla anlaşılıyor ki bütün eski medeniyetleri kuran, Türk'lerdir. Bu hakikat, bir emri vakidir. An'anelerin zaten dünyaya gösterdiği bu vakıa, Arkeolojik keşfiyatla teeyyüt etmiştir."[11]

Burada Hobsbawm'ın bahsettiği anlamda "tarihsel süreklilik" fikrinin icadına şahit oluruz:[12] Tarih öncesi çağlarda bütün

---

11 Kahön, Leon; *Fransa'da Arî Dillere Takaddüm Etmiş Olan Lehçenin Turanî Menşei*, çev. Ruşen Eşref, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1930, ss.30-34.

12 Hobsbawm, Eric; "Giriş: Gelenekleri İcat Etmek," *Geleneğin İcadı*, der. Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, çev. Mehmet Murat Şahin, Agorakitaplığı, İstanbul 2006, s. 9.

dünyaya medeniyeti yayan Türkler. Fakat aynı zamanda mevcut durumun bir açıklamasını da buluruz: Kendi kültürlerine yabancı Arap, Fars ve İslam kültürlerinin etkisinde kalan Türkler, Türk olana yabancılaştılar ve Türk milleti hemen hemen her şeyini kaybetti. Bu yüzden, yapılması gereken Büyük Şef Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'nin önderliğinde bu felaketin ana sebeblerinden kurtulmaktır.[13] Harf değişikliğini dil tezine, dil tezini tarih tezine bağlayan işte bu kurgudur.

"Millî ve ilmî bir vazife" olarak görülen tarih incelemelerinin amacı ulusal bilinç oluşturmaktı. Türk Tarih tezini besleyen ulusçuluk fikriydi.

> "Tarih araştırmaları yoluyla ulusal kimliğin keşfedilmesi iki yüzyılın da izlerini taşıyordu: Bir yandan Aydınlanma çağının ve Fransız Devriminin etkisi altında 'tarihselciliğe karşı' bir özellik taşıyordu, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü bir karanlık çağı geride bırakmak olarak değerlendiriyordu; diğer yandan ise tarihi ele geçirilemeyecek kadar çok eski 'köklerde' ya da 'kaynaklarda' arayarak 'bilimselci' ve 'tarihselci' bir üsluba bürünüyordu."[14]

Maarif Vekâleti ile Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin işbirliği neticesinde 1932 yılının Temmuz ayında toplanan ve dokuz gün süren "Birinci Türk Tarih Kongresi"nde, T.T.T. Cemiyeti İkinci Reisi ve Çanakkale meb'usu Samih Rifat Bey'in sunduğu "Türkçe ve Diğer Lisanlar Arasında İrtibatlar" adlı bildiri, sanki bundan sonra olacakların bir habercisidir:

> "Tarihten evvel ve sonraki muhtelif devirlerde Hindüavrupaî lisanlar Türkçenin uzvî ve mihaniki tesirleri altında kalmıştır? Bünyevî ihtilâtlar son teşekkülî tabakalarda gözle görülemiyecek kadar değişmiştir. Misal olarak Türkçe sayı adlarından dört kelimesini ele alalım: Hepimizin bildiğimiz Fransızca quatre kelimesinin dörtten alındığı, hatta başka bir tâbir ile, ikisi-

13 Şavkay, Tuğrul; *Dil Devrimi*, Gelenek, İstanbul 2002, s. 17.

14 Ersanlı, Büşra; *İktidar ve Tarih/Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İletişim Yayınları, Istanbul 2003, ss. 185-186.

> nin bir olduğu söylenilse hiç kimse itimat etmez. Halbuki, bu en kat'î bir hakikattir. İtalyanın iptidaî sakinleri olan osk (osque) ların lisanında dört adedinin adı turutum'dur. Buradaki (um) lâhikası fazladır. Kelimenin aslı turuttur. Şark Türkleri de 'törut' derler."[15]

Bu kongreden sonra Türk dilinin bu yöntemle ele alınacağı ve bu yönde bir kurumsal girişim olacağı açıktır. Nitekim ilk tarih kongresinin ardından, 11 Temmuz 1932 akşamı Çankaya'da aralarında Afet Hanım, Ruşen Eşref, Yusuf Akçura, Samih Rifat, Sadri Maksudi gibi isimlerin de bulunduğu bir sohbette Gazi düğmeye basar: "Dil işlerini düşünecek zaman da gelmiştir. Ne dersiniz?" Ardından devam eder: "Öyle ise Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti gibi bir de ona kardeş bir dil cemiyeti kuralım. Adı Türk Dili Tetkik Cemiyeti olsun!" O gece hemen çalışmanın çerçevesi ortaya çıkmıştır:

> "Cemiyetin iki büyük kolu olacaktı: Biri filoloji ve lengüistik, biri de Türk dili. Filoloji ve lengüistik, hem doğrudan doğruya bu bilgilerle, hem de bu bilgiler yollarından Türk dili ile uğraşacaktı. Türk dili kolunun üç bölüğü ise: lûgat – ıstılah, gramer – sentaks ve etimoloji bakımından Türk dilini 'tetkik ve tesbit' edecekti."[16]

Bundan sonra, Cemiyet hızla tezin sunulacağı kurultayı toplamak üzere çalışmaya başlamış ve Türk dilinin eskiliği, Hint-Avrupa ve başka Avrupa-Asya dilleriyle ilişkisi üzerine hazırlanan bildiriler 26 Eylül 1932'de Birinci Türk Dili Kurultayı'nda okunmuştur. Kurultayın altıncı gününde Hüseyin Cahit Bey'in dilde zorlama yapılamayacağı, onu tabiî tekâmülüne bırakmak gerektiği yolundaki konuşması büyük tartışmalara yol açmıştır. Hüseyin Cahit, konuşmasına öncelikle Türkçe kelimeler ile yabancı dillerdeki kelimeler arasında kurulan benzerliklerin yanıltıcılığına dikkat çekerek başlar.

---

15 *Birinci Türk Tarih Kongresi/Konferanslar, Münakaşalar, Müzakere Zabıtları*, T. C. Maarif Vekâleti, İstanbul 1932, s. 59.

16 Ruşen Eşref; *Türk Dili Tetkik Cemiyeti Kuruldığundan İlk Kurultaya Kadar Hatıralar*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1933, s. 6.

> "(...) kelimeler arasında zahiri benzeyişlere büyük ve kat'i bir ehemmiyet verilmektedir hissi hasıl oluyor. Kelimeler bir dilden diğer dillere geçerken esasları sabit kanunlara göre değişir. O derecede ki zahirde biribirlerine zerre kadar benzemiyen sözler ayni kökten çıkmış olabilirler. Ayrı dillerde hemen hemen biribirinin ayni gözüken bazı kelimeler arasında da hiç münasebet bulunmaması pek kabildir. İlme hürmet hissi bizi aldatıcı benzeyişlere, fikir oyunları kabilinden sayılabilecek bazı buluşlara karşı gayet uyanık tutmalıdır."[17]

Sonra, bizim açımızdan çok önemli bir noktaya işaret ederek, dilin mahiyeti hakkında düşünmemizi ister.

> "Dil düşündüklerimizi, istediklerimizi karşımızdakilere anlatmak için kendi yaptığımız sun'î bir alet midir, yoksa bizim idaremizden müstakil, tabiî bir müessese midir? Dil içtimaî bir müessesedir, tabiî bir uzviyettir. Zannederim ki bu noktada hep ittifak edeceğiz. O halde dil meselelerini tetkik ederken bu prensipi bir ân bile gözden uzak bırakmamak iktıza eder."[18]

Hüseyin Cahit bunları söyledikten sonra, zorla bir yapma dil kurma girişimine ve dilden kelime tasfiyesine itiraz ederek dilin doğal akışından bahseder.

> "Son yirmi beş sene içinde gittikçe kuvvet bulan sade lisan cereyanı bugün Arapça ve Acemce terkipleri dilimizden söküp götürmüştür denilebilir. Yakın bir zamanda, ecnebi dillere ait kaidelerin tamamen maziye karışacağından şüphe edilemez. Bunun için bir şey yapmağa da lüzum yoktur. Çünkü zaten kendiliğinden olmaktadır, ve olacaktır. Cereyan o kadar kuvvetli ve tabiidir ki koca bir akademi olsa ve aksini temin için uğraşsa bile muvaffak olamaz. 'Sevkitabiî,' 'aksülamel' gibi bazı ıstılahlar artık birer terkip değildirler. Bunlar, yerlerine daha sade ve ruha daha sokulgan Türkçe tabirler kaim oluncaya kadar yaşayacak tek birer kelimedirler. Türk alfabesinin bu

17 *Birinci Türk Dili Kurultayı: Tezler, Müzakere Zabıtları*, TDTC, İstanbul 1933, s. 273.

18 Age, s 273.

noktada yapabileceği hizmet pek büyüktur. Eski yabancı yazı ile kalsa idik bu birleştirme ameliyesi yapılamazdı. Bugünkü yazımız bize bu sahada da hürriyet ve muvaffakiyet temin ediyor. (...) Itiraf ederim ki dilimize karışmış yabancı kelimelerden dolayı edilen şikayetleri biraz mübalâğalı buluyorum. Bir lisanın şahsiyeti sarfında ve nahvindedir. Yabancı dillerden alınan kelimeler bu şahsiyeti bozmaz. Ecnebî kavimlerle münasebette bulunup ta onlardan kelime almamak imkân haricindedir. Bir dile yabancı kelimeler filan veya filan şahsın arzusu ile sun'î olarak doldurulamaz. Onlar tarihî bir zaruret ve icabın neticesinde, bir tekâmül ameliyesi olarak dile girerler. Dünyada, her sahada olduğu gibi, dilde de bir şey olmuşsa onun öyle olması zaruri idi de onun için olmuş demektir."[19]

Hüseyin Cahit bir dilde yabancı kelimeler olmasını normal karşılar. Ona göre bu yabancı kelimelerden ancak doğal yollarla kurtulunabilir, yoksa zorlamalarla yahut dile dayatmalarla değil.

"Bütün bunlarla beraber, hiçbir şey yapmayalım, ellerimizi kavuşturarak, kaza ve kederin hükmünü bekliyerek dil işlerine alâkadar olmayalım demek istemiyorum. İsrar ettiğim nokta dil bahsinde her şeyin bizim irademize tâbi olmadığını, tabiî kuvvetler karşısında beşerî mücadele için bir had bulunduğunu unutmamak lüzumudur. Yoksa, daimi olan tekâmül ameliyesinin umumî seyrini kolaylaştıracak ve hızlandıracak surette bazı âmiller vücuda getirebilmek imkânı teslim olunabilir. Bu bahiste yapabileceğimiz şey, yapmamız icab eden şey bir kere Türkçenin muhtelif lehçelerinin mükemmel bir lûgatini vücuda getirmek, kelime teşkili yolundaki kabiliyetlerini tespit etmek, hiç olmazsa bundan sonra ecnebi kelimelerin lüzumsuz yere dilimize girmelerine mümkün olduğu kadar meydan vermemektir."[20]

Konuşmasını bitirirken "dilimizin noksanları" bahsine de değinen Hüseyin Cahit bir ıstılah anarşisinden bahseder. Bun-

19 Age, ss. 274-275.

20 Age, ss. 275-276.

dan kurtulmak için Türkçenin imkânlarının sonuna kadar kullanılması, ancak bu olmadığı zaman ise Latince ve Yunanca köklere yönelinmesi gerektiğini savunur.

> "Fakat, her muharrir kendisine göre bir ıstılah manzumesi yapıyor, muhtelif muharrirler ayni mefhumu muhtelif ıstılahlarla ifade ediyorlar. Adeta ayrı dillerle konuşuyoruz. İşte bu bir anarşidir. Istılahları kararlaştırmak vazifesini zamana bırakamayız. Bunu salahiyet sahibi bir heyetten beklemeliyiz. Bu heyet hangi prensip dairesinde çalışmalı? Bugün alışkın olduğumuz Türkçeden alışkın olduğumuz tarz ve şekilde ıstılah bulmak kabilse onları kabul etmeli. Bulamadıklarımızı da Avrupanın filan veya filan dilinden değil, Lâtin ve Yunan köklerinden kendi telâffuz ahengimize göre almalıdır. Istılahlar kararlaştığı gün fikri anarşi tehlikesi bitmiş demektir."[21]

Takdir edileceği üzere, Hüseyin Cahit'in ılımlı bir dil görüşü vardır. Fakat bu "makul" Türkçe yaklaşımı çok sert tepkilerle karşılanır. Sırasıyla Hasan Âli, Ali Canip, Fazıl Ahmet, Dr. Şükrü, Samih Rifat Beyler Hüseyin Cahit Bey'e itirazlarını dile getirirler. Bu konuşmalar daha çok "resmi" dil görüşlerini tekrarlar niteliktedir. Hüseyin Cahit, sanki bu işin Güneş-Dil Teorisi'ne varacağını görmüş gibi, dillerdeki kelime benzerliklerinin abartılmamasını isterken ve dilin iradî olarak değiştirilemeyeceğinden bahsederken çok sağduyulu bir davranış sergilemiştir. O, ayrıca, dilin doğal akışına bırakılırken, halledilmesi gereken asıl sorunun Türkçe'de karşılığı olmayan kavramlar karmaşasına son vermek olduğunu söylerken de çok isabetli bir tesbit yapmıştır. Fakat dönemin koşulları göz önüne alındığında bu görüşlerin kabul görmemesi de normaldir. Kurultaydan çıkan karar, Cumhuriyetin kuruluş yıllarının jakobenizmiyle örtüşen şeydi: tesanüde dayalı, çatışmasız, sınıfsız bir topluma kendisini yansıtacak yeni bir dil yaratmak. Bu "dile rağmen yeni bir dil yaratma" çabası, özleştirmecilerin dile nasıl baktıkları konusunda ipuçları verir. Onlara göre, dil bir iletişim aracıdır. Eğer dil sade-

---

21 Age, s. 278.

ce bir aygıt konumuna indirgenebilirse, o vakit bütün aygıtlar gibi mükemmelleştirilebilir de demektir. Kurultaydan çıkan karar dilin iradî olarak değiştirilebilir, dönüştürülebilir ve yeni baştan yaratılabilir olduğudur.

Kurultay sonunda, uygulanmak üzere yedi maddelik bir program tespit edilir:

> "1. Türkçenin gerek Sümer, Eti gibi en eski Türk dilleriyle, gerek Hint-Avrupa, Samî denilen dillerle mukayesesi yapılmalıdır.
>
> 2. Türkçenin tarihî inkişafları aranmalı, mukayeseli grameri yazılmalıdır.
>
> 3. Türk lehçelerindeki kelimeler derlenerek lehçeler lûgati, sonra esas Türk lûgati, ıstılah lûgati, Türk sarfı nahvi tez elden yapılmalıdır. Sarf, nahiv, lûgat yapılırken, ıstılah konurken Türkçenin bütün lâhikalarının araştırılmasına, bu lâhikaların ve edatların dilimizin bütün ihtiyaçlarına yetecek surette işlenebilmesine ehemmiyet verilmelidir.
>
> 4. Türkçenin tarihi, grameri yazılmalıdır.
>
> 5. Şark ve Garp memleketlerinde çıkan Türk dili hakkındaki eserler toplanmalı, bu eserlerden lâzım olanları dilimize çevrilmelidir.
>
> 6. Cemiyet gerek kendisinin gerek dışarda Türk dili işleriyle uğraşanların tetkiklerini bir mecmua ile neşretmelidir.
>
> 7. Memleket gazetelerinde dil işlerine hususî yer verilmelidir."[22]

En kestirme, en doğrudan yolla amaca ulaşmak için devlet millet hep birden elbirliğiyle çalışmalıdır. Amaç Türkçenin ifade imkânlarını genişletip, zengin bir dil yaratmaktı. Bu amaçla derleme ve tarama sözlükleri oluşturularak, Türkçenin kendi köklerinden yeni kelimeler türetilecekti. Ok yaydan çıkmıştı!

Gerçek arılaşma İkinci Kurultay'dan sonra başlar. Tarama ve derleme çalışmaları meyvelerini vermiş ve bu yolla muhtelif

22 Age, s. 456

kelimeler bulunmuştur. Bulunan kelimelerin çoğu, kurumun hedefinin halkın anlayacağı Türkçeden çok daha başka bir Türkçe olduğunu gösterir. Bu yeni bulunan kelimeleri kullanıma sokma görevi ise hareketin fikir mimarı Atatürk'e aittir. İkinci Kurultay ile Üçüncü Kurultay arası Atatürk'ün konuşmaları bu yeni bulunan kelimelerle kanaviçe gibi işlenmiştir. Bu konuşmalardan en bilineni, elbette İsveç veliahtına verilen yemeğin resmî konuşmasıdır.

"Altes Ruayâl,

Bu gece, ulu konuklarımıza, Türkiye'ye uğur getirdiklerini söylerken, duygum, tükel özgü bir kıvançtır.

Burada kaldığınız uzca, sizi sarmaktan hiç durmayacak ılık sevgi içinde, bu yurtta, yurdunuz için beslenmiş duyguların bir yankusunu bulacaksınız.

İsveç– Türk uluslarının kazanmış oldukları utkuların silinmez damgalarını tarih taşımaktadır. Süerdemliği, önü, bu iki ulus, ünlü, sanlı sözlerinin derinliğinde sonsuz tutmaktadır.

Ancak, daha başka bir alanda da onlar erdemlerini o denü yaltırıklı yöndemle göstermişlerdir. Bu yolda kazandıkları utkular, gerçekten daha az özençe değer değildir.

Avrupa'nın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ıssıları olarak baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bulunuyorlar; onlar bu gün, en güzel utkuyu kazanmaya anıklanıyorlar: baysal utkusu.

Altes Ruayâl,

Yetmiş beşinci doğum yılında oğuz babanız, bütün acunda saygılı bir sevginin, söyüncü ile çevrelendi. Genlik, baysal içinde erk sürmenin gücü işte bundadır.

Ünlü babanız, yüksek kralınız Beşinci Güstav'ın gönenci için en ısı dileklerimi sunarken, Altes Ruayâl, sizin Altes Ruayâl Prenses Louise, sevimli kızınız Altes Ruayâl Prenses Ingrid'in esenliğine; tüzün İsveç ulusunun gönencine içiyorum."[23]

23 Korkmaz, Zeynep; *Atatürk ve Türk Dili Belgeler*, ss. 406-407.

1934'ün sonlarında yapılan bu konuşma dilde tasfiyeciliğin sınırlarına işaret eder. Üçüncü Türk Dili Kurultayı 24 Ağustos 1936'da toplandığında vaziyet budur.

Üçüncü Türk Dili Kurultayı'na damgasını vuran ise, hiç kuşkusuz Dr. Kvergiç'in mucidi olduğu Güneş-Dil Teorisidir. Dr. Kvergic'in Avrupa'da bastıramadığı tezi, Atatürk'ün Türk Tarih Tezi ile Türk Dil Tezi için mükemmel bir müttefik olmuştur.

> "Türk Tarih tezinin açtığı âlemsarar geniş ufuk, Türk Dil tezinin âlemsararlığını hazırladı. Eğer Türk Dil Bilgisi nurunu Prehistoryaya kadar vardırabiliyorsa bu Türk Tarih ilminin insan menşeini fethetmesiyle kabil oldu. Buna karşı, Türk Dil tezinin teksif ettiği büyük ışık, tarih ilmine karanlık kalmış uzak ve derin köşeleri aydınlatmıya başladı. Eğer Türk Tarih ilmi ilk insanı tanımlamaya muvaffak olabiliyorsa bu, Türk Dil ilminin kelime fosillerini konuşturabilmesindendir. Çünkü Türk Jenisinin şaşmaz eseri, *Güneş-Dil Teorisi*, ilk insanın ilk ses parçasını ve ilk manalı sözünü bulup meydana çıkarmıştır."[24]

Güneş-Dil Teorisi'nin ortaya koyduğu esas keşif, "Güneşin ilk insanlar için her şeyden üstün bir obje olduğu ve dilin zuhûrunda da ilk amilin güneş bulunduğudur"[25] Bu yüzden, dilin kaynağına yönelik incelemelerde akılda tutulması gereken ilk obje güneştir. Dilin kaynağında ilk insanın güneşe bakıp "A" demesi yatar. İlk insan başlıca mefhumlarını güneşten almıştı.

> "1. Güneşin kendisi; esas, sahip, allah, efendi, yükseklik, büyüklük, çokluk, kuvvet, kudret.
>
> 2. Güneşin saçtığı ışık, aydınlık, parlaklık.
>
> 3. Güneşin verdiği sıcaklık, ateş.

---

24 Tankut, Hasan Reşit; *"Alp" Kelimesi ve Alpin Irkın Yurdu*, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 3.

25 Inan, Abdülkadir; *Güneş-Dil Teorisi Üzerine Ders Notları*, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul 1936, s. 3.

4. Hareket, imtidat, zaman, mesafe, ver, kara, toprak, gıda, hayat, büyüme, çoğalma.

5. Renk, su.

6. ses, söz."[26]

Bu teoriye göre, ilk insanlar bütün bu maddi ve fikrî varlıkları, güneşe verdikleri isimle birbirlerine anlatırlardı. Bu o kadar açık bir şeydi ki herhangi bir kelimenin etimolojik analizini yapmak suretiyle o kelimede güneşle ilişkilendirilmiş yukarıda zikredilen mefhumlardan biri bulunabilirdi. Bu teori esasında, dünyadaki mevcut bütün dillerin bir asıldan gelmiş olduğunu varsayan monojenist bir teoriydi.[27] Buna göre bütün dillerin kaynağında genel bir dilin varlığı söz konusudur. Bu dil, hiç kuşkusuz, Türkçedir.[28]

Bütün dillerin Türkçeden doğmuş olmasının mantıksal sonucu, yeryüzünde kökü Türkçe olmayan hiçbir kelimenin bulunamayacağıdır. Bu yüzden, dilde özleştirme hareketinin aşırılıklarından yakınanlar, Güneş-Dil Teorisi'ni bizzat Atatürk tarafından başlatılan dil tasfiyeciliğinin yine bizzat Atatürk tarafından durdurulması olarak yorumlamışlardır. Bu tezi savunanların başında Falih Rıfkı Atay gelir.

> "Bir akşam Atatürk, sofra bittikten sonra, benim, yanıbaşındaki iskemleye oturmamı emretti: 'Dili bir çıkmaza saplamışızdır' dedi. Sonra: 'Bırakırlar mı dili bu çıkmazda? Hayır. Ama ben de işi başkalarına bırakamam. Çıkmazdan biz kurtaracağız' dedi. (...) İstiyordu ki, Türkçede mümkün olduğu kadar çok kelime bırakalım, ancak bu kelimelerin Türkçe olduğunu da izah edebilelim."[29]

---

26 Age, s. 3.

27 Dilin kaynağına yönelik monojenist teorinin o dönem önde gelen savunucularından Nikolai Marr'ın Kemalist dilciler üzerinde etkili olduğu açıktır. Marrizm için bkz. Iviç, Milka; *Trends in Linguistics*, trans. Muriel Heppell, Lahey: Mouton 1965, ss. 102-107.

28 Tankut, Hasan Reşit; *Güneş-Dil Teorisine Göre Dil Telkikleri/ Birinci Kitap: Türk Dil Bilgisine Giriş*, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul 1936, s. 11.

29 Korkmaz, Zeynep; *Atatürk ve Türk Dili Belgeler*, ss. 298-299.

Gerçekten Güneş-Dil Teorisi dildeki özleştirmeyi durdurmuştur. Fakat hem Öztürkçeciliğin hem de Güneş-Dil Teorisi'nin Gazi'nin onayını aldığı unutulmamalıdır. Türk modernleşmesini genel bir uluslaşma projesi olarak değerlendirdiğimizde, Güneş-Dil Teorisi'nin ve Öztürkçe arayışlarının, kendi içlerinde karşıt olduğunu kabul etmekle birlikte, yine de birbirleriyle tutarlı olduklarını söylemeliyiz.

Bu konuda çok kesin belgeler elimizde bulunmasa da Gazi'nin söz konusu teoriyi dünya linguistik literatürüne büyük bir Türk katkısı olarak gördüğü açıktır. Döneme ilişkin bütün hatırat, Gazi'nin bu teoriye ciddi biçimde eğildiğini gösterir. Bu yoğun entelektüel ilgi sadece dilde tasfiyeciliğin aşırılığına yönelik geliştirilmiş olmasa gerektir. Üçüncü Türk Dili Kurultayı'nın "Güneş-Dil Teorisi ve Dil Karşılaştırmaları Komisyonu"nun raporuna göz atmak bile bunu anlamamıza kâfidir.

> "1. 'Güneş-Dil' Teorisi, lengüistik âleminde esaslı bir devrim yapacak mahiyette tamamiyle orijinal, enteresan ve derin bir teoridir.
>
> 2. Bu teori, yalnız lisaniyat meseleleriyle değil, aynı zamanda en geniş ve en çetin antropoloji, arkeoloji, istuvar, preistuvar ve biyo-psikoloji meselelerinin halliyle de ilgilidir.
>
> 3. Şimdiye kadar klâsik lisaniyat ilmi, güneşin beşer dilinin menşei üzerindeki derin tesirlerini gereği gibi hesaba katmayı düşünmemiş ve bu mühim amili ihmal etmiştir.
>
> 4. 'Güneş-Dil' Teorisinin tevsiki hususunda Turk âlimlerinin mesaisi çok büyük ve mühimdir. Bilhassa Türk ve İndo-Öropeen dil grupları arasında bu teoriyi ilmî metotlara uygun bol misallerle izah yolunda yapılmakta olan ve muayyen kanunlara müncer olmak kabiliyeti gösteren etütlerin devamı temenni olur. Aynı zamanda bu metoda göre Turk ve Hamito-Semitik dil gruplarının mukayesesi yolundaki çalışmalar da ileri götürülmelidir. Bu sayede bugünkü lengüistik yeni bir istikamet almış olacaktır."[30]

---

30 *Üçüncü Türk Dil Kurultayı: Müzakere Zabıtları, Tezler*, TDK, İstanbul 1937, s. 342.

Türk Dil Devrimi'nin esas çelişkisi, Güneş-Dil Teorisi ile Öztürkçeci akım arasında değil, yazı dili ile konuşma dili arasında varsaydığı uçurumu kapatma iddiasının başka bir uçurum yaratmasındadır. Cumhuriyetin kurucu elit kadrosu, modernleşme sürecinde ülkenin yoksulluğunu, cehaletini ve geri kalmışlığını bilimle yeneceğine inanmıştı. Bu yüzden topyekün bir eğitim seferberliği yoluyla Cumhuriyet geniş halk kitlelerine bilimi götürmek istiyordu. Osmanlıca ise bunu gerçekleştiremeyecek kadar halktan kopuk ve Batıdaki gelişmeleri karşılayamayacak kadar yetersiz bir dil olarak görülüyordu. Hedef kadını ve erkeğiyle büyük halk kitlelerini eğitmek ve çağın gereklerine göre bilgilendirmekti; oysa Osmanlıca "halkçı maarifimize" ayak bağı oluyordu.

> "Türk birliği medeniyet dilinde yapılan ayıklama işi, milli eğitimde çabukluk ve kolaylık içindir, (yeni sözler) de bunun içindir, bilgili yurttaşları çoğaltmak içindir. Eğer, yapılan her yeni söz tersine bir sonuç vererek, yani anlaşmayı kolaylaştıracağına, onu güçleştirecek tabiatte olarak ortaya atılmış bir şey ise, bu söz yer tutmaz, eskisi yahut bir yabancısı yürür gider. *Fakat, büyük Türk çoğunluğunu bilgiden, fenden kaçıran her eski terim bir kere süzgeçten geçirilecektir.*"[31]

Türk modernleşmesinin önündeki en büyük engel, Türk halkının cehaletinin müsebbibi olan Osmanlıcaydı. *Fakat büyük Türk çoğunluğunu bilgiden, fenden kaçıran her eski terimi, yine büyük Türk çoğunluğunu bilgiden, fenden kaçıran yeni kelimelerle ikame etmek de yanılgıların yanılgısıydı.*

Dördüncü Türk Dil Kurultayı'nda İbrahim Necmi Dilmen "Genel Sekreterlik Raporu"nu sunarken terimlerin Türkçe olmasının öneminden şöyle bahsediyordu:

> "Gerçekten inanımız odur ki bilim terimleri ne kadar öz dilden kurulursa bilim o kadar öz malımız olur. Terimler yabancı kal-

31 Dilemre, Saim Ali; *Dil Devrimi II/Terimler Meselesi*, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1949, ss. 12-13.

dıkça, bilim de bizde başkalarının eğreti bir malı olmaktan kurtulamaz. Türkçeden yaratılan bir terim, anlamı ne kadar çapraşık ve karanlık olursa olsun, ne demeye geldiğini Türk çocuğuna, Türk gencine az çok sezdirir. Yabancı dilden gelen terim ise, anlamı ne kadar açık ve kolay olsa da, yalnız kelimesinin bilinmezliği yüzünden onu ilk kez gören gencin gözleri önünde bir karanlık yaratır."[32]

Halkın okuyup anlayabileceği bir dil yaratmayı hedefleyen Türk Dil Devrimi, ***verbicide***[33] bir tavırla Türk modernleşmesinin önündeki en büyük engel halini almıştır. Bunun en açık örneği, halkın okuması ve aydınlanması için Batı'dan yapılan felsefe tercümeleridir.[34]

---

32 *Dördüncü Türk Dil Kurultayı/Toplantı Tutulgaları, Tezler*, TDK, Ankara 1943, s. 20. Buradaki "az çok sezdirir" ibaresi akla Vâlâ Nurettin'in bir tesbitini getiriyor: "(...) şair İlhan Berk bana 'Mısır, Kalyon, İğne' başlıklı son eserini göndermiş. Birlikte okuyup anlamağa çalışalım: 'İmgeler anlamı, sözcükler imgeyi anlatır. Bir anlamı gün ışığına çıkarmak için imgelerden daha iyi bir yol olamaz; aynı şekilde bir imgeyi gün ışığına çıkarmak için sözcüklerden daha iyi bir yol olamaz. Sözcükler, imgelerin yöresinde toplanmalıdır, o zaman imgeleri kurabilmek için doğru sözcükler meydana çıkar. İmgeler anlamın yöresinde toplanmalıdır; o zaman anlamın kurulması için doğru imgeler meydana çıkar. Anlam imgelerle aydınlanır, aynı şekilde imgeler de sözcüklerle. Şuraya varıyoruz: İmgeleri aydınlığa çıkarmak için konuşan imgelere uzanır, bunun sonucu olarak da sözcükleri unutur... ...Anlamın anlaşılması, imgelerin kıyılması koşuluna bağlı, imgelerin anlaşılması da sözcüklerin kıyılması koşuluna.' Hülâsa: Keşkekçinin keşkeklenmiş keşkek kepçesi. Yok, hayır, inkâr edemeyiz: '— Hiçbir şey anlamadık!' diyemeyiz. **Az çok sezinledik**. Ancak, bir İspanyol da İtalyanca bir yazıyı bu ölçüde —tahminen— kavrar." Vâ-Nû; "Türkçeye Saygı," *Türk Dili İçin II*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1966, s. 3.

33 ***Verbicide*** Şair Oliwer Wendell Holmes'un yarattığı bir kelimedir: "cide," Latince "katil" demektir. "Suicide" [intihar etmek], "homocide" [birini öldürmek], ve "genocide" [bir milleti, topluluğu külliyen yok etmek] gibi kelimeler ondan türetilmiştir. Holmes da bu kelimeyi "bir kelimeyi, onun gerçek mânasını, hayatını değiştirip, ölümüne sebep olabilecek vahşet"i anlatmak için kullanmıştır. Bkz. Muallimoğlu, Nejat; *Bir Türk Vatanı Döndü*, İstanbul 1973, s. 110.

34 Türkiye'deki anlaşılmaktan çok anlaşılmamak arzusunda görünen felsefe tercümeleri için bkz. Direk, Zeynep; "Türkiye'de Felsefenin Kuruluşu," *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek/Sempozyum Bildirileri*, Metis, İstanbul 1998, s. 75: "Bizde çeviri probleminin devasa bir problem haline gelmesinin nedeni, dil devri-

Türkçe bir terimin her zaman yabancı bir terimden daha anlaşılır olduğu konusundaki sakat görüşe dayanan çoğu çevirmen, kaynak dildeki bir kavramın karşılığını hedef dilde bulduğu zaman çeviri işinin üstesinden geldiğine büyük bir samimiyetle inanır. Bu mantığa göre, *geist* kavramının Türkçedeki karşılığı *tin*dir. Oysa *geist* gibi temel felsefi kavramlar, kelimenin aslında gizlenen inter-tekstüalite fenomenini hiç dile getirmeden, tamamen kontekstlerin aksettirdiği uzun tekstüalitelerin veciz ifadeleridir.[35] O vakit, *geisti tin* ile karşıladığınızda, sadece kelimenin kontekstinden kopartılmış bire bir bir çevirisini yaparsınız; fakat bütün bir Alman felsefesinin uzun tekstüalitesi çevrilmeden kalmış olur. Türkiye'de tercüme faaliyetinin ekseriyetle ıskaladığı tam da budur.

Türk Dil Devrimi, Türkçeyi bir "dil" problemi olarak değil, bir "eğitim", "çağdaşlaşma" ve "uluslaşma" problemi olarak gördü. Cumhuriyetin kurucu elitlerinin gözünde, topluma şekil vermek dile şekil vermekten geçiyordu.[36] (Bir dilin kuvveti, yabancı olanı itmesi değil, onu yutmasıdır. "J.W. von Goethe, ed.n.) Fakat bu tartışmanın talihsizliği, dili kelimelerin toplamına indirgeme-

---

minin sahiplenilmesinin Arapça ya da Farsça kökenli Osmanlıca sözcüklerin kullanımını baskı altına almasıdır.(...) Eski kavramlara yeni sözcükler uydurma pratiği felsefe deneyimi olmayan çevirmenin elinde kaldığında metinler okunamaz, kimin ne dediği tam olarak anlaşılmaz. Felsefe okumak, düşüncenin sözcüklerin içinden geçmesi demektir. Opak, geçit vermez, çağrışımı kısır, gerçek bir tarihi ve yaşanmışlığı olmayan sözcüklerle yapılan felsefi düşünce farkına varmaksızın kendini kaybeder."

35 Ricoeur, Paul; *On Translation*, trans. Eileen Brennan, Routledge, London 2006, s. 6. "Text" ve "context" karşılığı olarak önerilen "metin" ve "bağlam" kelimelerini kullanmamayı tercih ettim. Çünkü bu iki tercih arasındaki fark, kerameti kendinden menkul Türkçe uzmanlarının kavrayamayacağı kadar ince ve bir o kadar da anlamlıdır. "Text"i "metin," "context"i "bağlam" ile karşılamak, "textual, textuality, textualism, textualist, inter-textuality, contextual, contextuality, contextualism, contextualist" gibi kelimelerde de aynı ölçüde işe yarar mı? "Bağlam" gibi üzerinde iki dakika düşünülmemiş bir kelime ile "metin" arasında, maalesef "text" ile "context" arasında varolan kuvvetli anlam bağı ve zihin çağrışımları nâmevcut!

36 "Dili planlamak toplumu planlamaktır. Cooper, Robert L.; *Language Planning and Social Change*, Cambridge University Press, Cambridge 1989, s. 182.

siydi.[37] Oysa bir dilin gücünü belirleyen şey, kelimeler arasındaki ilişkiler, bağlantılar, gramer ve sentaks nitelikleri, başka dillerden ithal ettiği kelimeleri kendine mal edişinde yatar.[38]

Tartışmayı kelimelere indirgediğiniz zaman, sanki bir dildeki kelimeler sadece sinonimlerden ibaretmiş gibi davranırsınız. Oysa, iki kelimenin aynı nesne veya kavramı gösterdiği sinonimlerin dışında, sözlükler tek bir kelimenin iki farklı nesne veya kavramı gösterdiği homonimlerle doludur.[39] O vakit, güzel Türkçemizde *ak* ve *kara* var, öyleyse Arapça *beyaz* ile Farsça *siyah* atabiliriz diyemezsiniz. Çünkü *siyah* ile *beyaz* renkleri bildirirken, *ak* ile *kara* daha çok mecazi şekilde kullanılır.[40]

Asıl problem yazarken ve düşünürken kullanılan kelimelerin menşei değil, yazan ve düşünen entelektüellerimizin ana dil-

---

37 Bu tartışma o kadar kelimeler düzeyinde sürmektedir ki sonuçta "kelime" de yerini "sözcük"e bırakmıştır. Türkçede "kelam", "lafız", "söz" ve "kelime" varken "sözcük"e neden ve nerede ihtiyaç duyuldu bilemiyorum. Çünkü Türkçede –cik eki daha çok küçültme bildirir. Türkçenin üstadı Çetin Altan başka bir vesileyle –cik ekinden şöyle bahsediyor: "Söz aramızda 'Mehmetçik' deyimi hiçbir zaman sinmedi benim gönlüme. Türkçede 'cik' eki, bükük boyunlu bir çaresizliği ifade eder ve acımayı çağrıştırır. Örneğin Mustafa Kemal'e 'Kemalcik', İsmet Paşa'ya 'İsmetçik', herhangi bir generale 'generalcik' denmesinden hangi komutan hoşlanabilir? Askerlik görevini 'er' olarak yapan genç vatandaşlara ise 'Mehmetçik' denmesi nedense kimseyi yadırgatmıyor. Neden yadırgatmıyor ki kimseyi?" Altan, Çetin; "Sabaha Karşı Damda Genç Bir Kız, Çıplakımsı...," Milliyet, 19 Temmuz 2006. Ayrıca Türkçede –cik eki (yılancık, kabarcık, pamukçuk, kurbağacık, hıyarcık vb.) halk dilindeki hastalık terimlerinde görülür. Bu son ek patolojide hastalık işaretidir. Bkz. Dilemre, Sam Ali; *Dil Devrimi İçin II*, s. 18. Bu kelimenin sonundaki –cik ekinin, Jacques Ellul'ün "sözün aşağılanması" dediği duruma tekabül ettigi açık. Bkz. Ellul, Jacques; *Sözün Düşüşü*, çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2005. Şimdi soruyorum, "söz"e "sözcük" denmesi neden yadırgatmıyor ki kimseyi?

38 Muallimoğlu, Nejat; *Bir Türk Vatana Döndü*, s. 191. Türkçe tartışmalarına derin kavrayışlar getiren ve Samuel Johnson'ın tavsiyesine uyarak "meydana çıkan – ve havlayan" Nejat Muallimoğlu'nun aziz hatırasına, Türkçeyle ilgili kurum ve kuruluşlar neden "Nejat Muallimoğlu Üslupta Berraklık Ödülü" gibi bir ödül koymazlar anlamak mümkün değil!

39 Eco, Umberto; *Mouse or Rat? Translation as Negotiation*, Weidenfeld&Nicholson, London 2003, s. 11.

40 Lewis, Geoffrey; "Dilde Osmanlı Mirası," *İmparatorluk Mirası*, der. L. Carl Brown, çev. Gül Çağalı Güven, İletişim, İstanbul 2003, s. 325

lerinde düşünüp düşünmedikleridir. İlber Ortaylı'nın dediği gibi: "Osmanlıca veya İngilizce düşünüp kurulan bir cümlede yeni 'sözcükler' kullanmak hiçbir şekilde Öztürkçe yazmak demek değildir."[41]

Türkçe, ancak yazarların elinde işlenerek ifade gücünü arttırabilir. Yoksa yabancı kelimelere Türkçe karşılıklar bularak ne dil ne de edebiyat gelişir. Ana dilini işlemek, ana dilinde düşünmek ve ana dilinle sevişmekle mümkündür. Aksi takdirde, Türkçe kendisiyle yazan fakat kendisiyle düşünmeyen yazarlarını affetmeyecektir.[42]

"Hangi Türkçe" sorusu bu açıdan şu an için çok anlamlıdır.

Santayana, fanatizmi şöyle tanımlıyor: hedef unutulduğu zaman gayretleri iki misli arttırmak. Türk Dil Devrimi'ni iki periyoda ayıracak olursak; 1930'lu yıllarda, doğru veya yanlış, ken-

---

41 Ortaylı, İlber; *Gelenekten Geleceğe*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2001, s. 88. Bunun en iyi ifadesi -sel, -sal ekidir. Bu eklerin Türkçeye geçişi tamamen yabancı dilde düşünmenin ürünüdür. *Maddi* veya *manevî* kelimelerindeki Arapça ve Farsça -î ekini kullanmamak için İngilizcedeki *structural* veya *philosophical* kelimelerindeki son ekler Türkçeye (-al'ın başına bir s eklenerek, ed.n.) aktarılmıştır. Meselâ, *structural analysis*, bu zihniyet nedeniyle, Türkçeye *yapısal analiz* diye tercüme edilmektedir. İngilizcede bu sonek tamlamadaki ilk kelimeye eklenirken, Türkçede aynı son ek tamlamadaki ikinci kelimenin sonuna eklenmelidir: *yapı analizi*. Fakat söz konusu -sel, -sal eki Türkçede o kadar geniş bir kullanım bulmuştur ki, en basit ifadeler bile bu ekler olmaksızın dile getirilememektedir. Öyle ki, *vatanî görev* veya *vatan görevi* gibi oturmuş bir ifadenin bile, on yıl sonra *vatansal görev* haline gelmeyeceğinin garantisini kimse veremez.

42 Orhan Pamuk'un İsveç Akademisindeki Nobel konuşması, anadilinde düşünmenin önemini daha iyi açıklayacaktır. Meraklılarının farkettiği üzere, konuşmasının bir yerinde Pamuk, şöyle bir ifade kullandı: "Babam gittikten sonra bavulun etrafında birkaç gün ona hiç dokunmadan aşağı yukarı yürüdüğümü hatırlıyorum." Pamuk, Orhan; *Babamın Bavulu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 8
Aşağı yukarı'nın "yaklaşıklık," "tama yakınlık" bildirdiği hepimizce malumdur. "Aşağı yukarı: Yaklaşık olarak, hemen hemen, tama yakın." Aksoy, Ömer Asım; *Deyimler Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993, s. 587.
Soru: Orhan Pamuk yürümüş müdür, yoksa "hemen hemen" mi yürümüştür? Bu aslında retorik bir sorudur, çünkü esasında bütün okurlar Orhan Pamuk'un "bir aşağı bir yukarı yürüdüğünü" anlamışlardır. Peki ama, Orhan Pamuk neden "bir aşağı bir yukarı yürüdüğünü" söylemek isterken "aşağı yukarı yürüdüğünü" söylemiştir? Yoksa, "aşağı yukarı yürümek" İngilizcedeki "to walk up and down"ın bire bir tercümesi midir!

di içinde tutarlı ve hedefini bilen, 1960'lardan sonraysa fanatik, hedefini unutmuş ve gayretkeş bir Türkçe tahkiyesi görürüz. Bu iki periyodun özleştirmeden anladıkları kesinlikle aynı kefede değerlendirilemez. Hedefi hatırlamak ve gayretkeşlikten vazgeçmek zorundayız.

Bu yüzden, Türkçe tartışmasını politik düzlemden bir an önce linguistik düzleme çekmekte fayda var. Türk Dil Devrimi'nin muhasebesi, bakkal defterindeki artılar ve eksiler gibi tutulamaz. Mesele artık "bu kadar *kelime* şu kadar *sözcük*le ikame edildi" meselesi değildir. Türkçe ifade imkânlarını hızla kaybetmektedir. Üstelik vahim olan, bunun sokaktaki adam kadar yazarlar ve akademisyenler için de geçerli olmasıdır. O vakit, bütün okur-yazarlarımız, kısır tartışmalardan öte, öncelikle Türkçe üzerine ciddi ciddi kafa patlatmalıdır. Çünkü, Kral Pirus'un kazandığı o muhteşem (!) zaferden sonra söyledikleri Türkçemiz için de geçerli: Bu tür bir zafer daha felaketimiz olur!

"Hangi Türkçe" sorusunun cevabına gelince, tabii ki de makul bir Türkçe: Ahmet Hamdi Tanpınar'ın, Attilâ İlhan'ın, Cemil Meriç'in, Çetin Altan'ın, Refik Erduran'ın, Nejat Muallimoğlu'nun, yani üstadların Türkçesi!

BİBLİYOGRAFYA

Ahmad, Feroz; *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, Sarmal, İstanbul 1994.

Aksoy, Ömer Asım; *Deyimler Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993.

Altan, Çetin; "Sabaha Karşı Damda Genç Bir Kız, Çıplakımsı...," Milliyet, 19 Temmuz 2006.

Anderson, Benedict; *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır, Metis, İstanbul 1993.

Belge, Murat; "Türk Dilinde Gelişmeler," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, cilt 10, ss. 2588-2606.

Birinci Türk Dili Kurultayı: Tezler, Müzakere Zabıtları, TDTC, İstanbul 1933.

Birinci Türk Tarih Kongresi/Konferanslar, Münakaşalar, Müzakere Zabıtları, T. C. Maarif Vekâleti, İstanbul 1932.

Cooper, Robert L.; *Language Planning and Social Change*, Cambridge University Press, Cambridge 1989.

Dilemre, Saim Ali; *Dil Devrimi İçin I*, Doğuş Matbaası, Ankara 1949.

Dilemre, Saim Ali; *Dil Devrimi II/Terimler Meselesi*, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1949.

Direk, Zeynep; "Türkiye'de Felsefenin Kuruluşu," *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek/Sempozyum Bildirileri*, Metis, İstanbul 1998, ss. 69-80.

Dördüncü Türk Dil Kurultayı/Toplantı Tutulgaları, Tezler, TDK, Ankara 1943.

Eco, Umberto; *Mouse or Rat? Translation as Negotiation*, Weidenfeld&Nicholson, London 2003.

Ellul, Jacques; *Sözün Düşüşü*, çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2005.

Ersanlı, Büşra; *İktidar ve Tarih/Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Eşref, Ruşen; *Türk Dili Tetkik Cemiyeti Kurulduğundan İlk Kurultaya Kadar Hatıralar*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1933.

Galanti, Avram; *Arabî Harfler Terakkimize Mâni Değildir*, Hüsn-i Tabiat Matbaası, İstanbul 1927.

Hobsbawm, Eric; "Giriş: Gelenekleri İcat Etmek," *Geleneğin İcadı*, der. Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, çev. Mehmet Murat Şahin, Agorakitaplığı, İstanbul 2006, ss. 1-18.

İnan, Abdülkadir; *Güneş-Dil Teorisi Üzerine Ders Notları*, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul 1936.

Iviç, Milka; *Trends in Linguistics*, trans. Muriel Heppell, Lahey: Mouton 1965.

Kahön, Leon; *Fransa'da Arî Dillere Takaddüm Etmiş Olan Lehçenin Turanî Menşei*, çev. Ruşen Eşref, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1930.

Korkmaz, Zeynep (hzl.); *Atatürk ve Türk Dili Belgeler*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1992.

Lewis, Geoffrey; "Dilde Osmanlı Mirası," *İmparatorluk Mirası*, der. L. Carl Brown, çev. Gül Çağalı Güven, İletişim, İstanbul 2003, ss. 316-328.

Muallimoğlu, Nejat; *Bir Türk Vatana Döndü*, İstanbul 1973.

Ong, Walter J.; *Sözlü ve Yazılı Kültür*, çev. Sema Postacıoğlu Banon, Metis, İstanbul 1995.

Ortaylı, İlber; *Gelenekten Geleceğe*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2001.

Özerdim, Sami N.; *Yazı Devriminin Öyküsü*, Cumhuriyet Kitap, İstanbul 1998.

Pamuk, Orhan; *Babamın Bavulu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 8

Ricoeur, Paul; *On Translation*, trans. Eileen Brennan, Routledge, London 2006.

Şavkay, Tuğrul; *Dil Devrimi*, Gelenek, İstanbul 2002.

Üçüncü Türk Dil Kurultayı: Müzakere Zabıtları, Tezler, TDK, İstanbul 1937.

Ülkütaşır, M. Şakir; *Atatürk ve Harf Devrimi*, Cumhuriyet Kitap, İstanbul 1998.

Tahir, Kemal; *Yol Ayrımı*, Adam Yayınları, İstanbul 2001.

Tankut, Hasan Reşit; *Güneş-Dil Teorisine Göre Dil Tetkikleri/ Birinci Kitap: Türk Dil Bilgisine Giriş*, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul 1936.

Tankut, Hasan Reşit; *"Alp" Kelimesi ve Alpin Irkın Yurdu*, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul 1938.

Vâ-Nû; "Türkçeye Saygı," *Türk Dili İçin II*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1966, ss. 2-3.

Yorulmaz, Hüseyin (hzl.); *Tanzimattan Cumhuriyete Alfabe Tartışmaları*, Kitabevi, İstanbul 1995.

Kısaltmalar

Kitapta bazı kurum isimlerinin ve çeşitli dillere ait kelimelerin ait oldukları dillerin kısaltmaları verilmiştir.

Fransızca	[Fr]
Yunanca	[Y]
Farsça	[F]
Eski Türkçe	ET
Moğolca	[M]
Türk Dil Kurumu	TDK
Türk Tarih Kurumu	TTK

1. Giriş

Bu kitabın iki amacı var. Birincisi, sıradan okuyucuyu Türk Dil Reformu'nun bazen tuhaf, bazen trajikomik ama daima renkli hikâyesinden haberdar etmektir. İkinci amacı her düzeydeki Türkçe öğrencisine faydalı ve yeni düşünceler uyandıran bir okuma materyali sağlamaktır. Her iki amaç da mahfuz kalmak kaydıyla, bibliyografik referansların izini sürme durumundaki okurun, başlıkların anlamını çıkarabileceği var sayıldığı için, kitap ve makale adları dışında, Türkçe hiçbir kelime, ifade veya cümle İngilizceye tercüme edilmemiştir. İkinci amaç yazarın *Turkish Grammar*'e (Türkçenin Grameri) referanslarının ve çok sayıdaki dipnot ve ara sözün gerekçesidir.

Dil reformu ülke dışında, Kemalist devrimin diğer yönleri kadar iyi bilinmemektedir. Dil reformu, bugün gündemde olmasa da yarım yüzyıldan uzun bir süredir varlığını korumaktadır. Nitekim otuz yıl öncesinin Türkçesiyle bugünün Türkçesi karşılaştırıldığında çeşitli sonuçlarının aşikâr olduğu görülür.

Bugüne kadar dil mühendisliğine başvurmuş başka birkaç ülke daha yok değil. Bununla, insanların konuşma alışkanlıklarını ve yazma şekillerini değiştirmeyi güden açık bir hedef doğ-

rultusunda dille oynanmasını kastediyorum. Aşı, radar veya modem gibi teknik buluşlar için kullanılan yeni kelimelere veya kişilerin eğlendirmek veya düşüncelerini ifade etmek amacıyla, halihazırdaki dilde hiçbir karşılık bulamadıklarında, yeni ve teknik olmayan kelimeler uydurmalarına ise bir gönderme yapmıyorum. Bu son iki kategoriden söz edince akla gelen isimler, bir tarafta Lewis Carrol, diğer tarafta James Joyce ve onların arasında da *blurb* kelimesi için kendisine teşekkür borçlu olduğumuz Gelett Burgess'dir. *Burgess Unabridged: A New Dictionary of Words You Have Always Needed* (1914) adlı kitabında bu kelimeyi şöyle tanımlar: "1) Gösterişli reklâm;çarpıcı ve parlak takdir ifadesi. 2) Abartılı bir methiye; gürüldeyen bir yayımcının sesi." Daha da önemlisi, kelimesini; sıkıcı basmakalıp görüş anlamında halka sevdirmiş olmasıdır. Bir örnek olarak şunu verir: "Önemli olan parası değil, ilkelerimdir" ve bir şeyi *bromide* yapan, o şeyin sadece basmakalıp olmasına değil aynı zamanda kaçınılmazlığına da işaret eder. Burgess, insanlık tarihinde bu tarz ne ilk ne de son hayırseverdir. Örneğin, *dumbstruck* (şaşkınlıktan sesi soluğu kesilmiş) ile *confounded* (kafası karışmış) kelimelerini birleştirerek *dumbfounded* (kısa süreli olarak bir şaşkınlığın etkisinde kafası karışmış) kelimesini üretmiş meçhul bir 17. yüzyıl dahisi vardır. Başka bir örnek olarak *guesstimate* kelimesi, sonra *guestimate* (yeterince bilgiye sahip olmadan yapılmış tahmin) olmuştur, yazıda kayda geçen en erken örneği, 1936 yılında *New York Times*'dadır ve bu tür icatlar hâlâ yapılmaktadır. 1991'deki Körfez Savaşı sırasında, Amerikalı bir general bize, görünüşe göre *bold* (gözüpek) ile *audacious*'un (cüretli) bir birleşimi olan *bodacious* (kayda değer) kelimesini hatırlattı. Bu kelime Britanya İngilizcesi'nde ilk defa 1845'de kayıtlara geçmiştir.

Fakat bunlar, benim dil mühendisliği ile anlatmak istediğim şeyler değil. Benim kastettiğim, diğerlerinin yanında çeşitli zamanlarda Almanların, İsveçlilerin, Macarların, Finlerin ve Arnavutların milliyetçi eğilimlerle yürüttüğü, dillerindeki yabancı kelimeleri tasfiye edip yerlerine yerli olanları koymak şeklindeki bilinçli seferberliktir. Almanca konuşulan topraklarda Fransızcanın yayılması 16. yüzyılın sonunda başladı. Bu duruma yapılan itirazların ilk kıvılcımları ise yüz yıl sonra görüldü, fakat

bunların Prusya Kralı I. Friedrich Wilhelm üzerinde açıkça hiçbir etkisi olmadı. Bu durum onun asilzadelerine yönelik meşhur bildirisinden de anlaşılabilir: *"Ich stabiliere die Souveraineté wie einen Rocher de Bronze."* Modern Almancanın vokabülerindeki, uluslararası kelimeler olan *Telefon* ve *Auto*'nun yerini alan *Fernsprecher* ve *Kraftwagen* kelimeleri gerçi bu ilk ikisi sonradan geri gelmişlerdir, buna benzer bir başka seferberliğin sonuçlarına işaret etmektedir. Macarca'yı Almanca ve Latince kelimelerden temizleme maksatlı bir hareket de 18. yüzyılın ikinci yarısında başlamış ve hatırı sayılır bir başarıya ulaşmıştır. Fransız Akademisi uzun zamandır Franglais kelimelerin akınına rağmen yitirilmiş bir savaşta kavga vermeye devam etmektedir.

İngilizceyi arındırma yönünde teşebbüsler de yapılagelmiştir. Sözün gelişi, *Inwit* 1230 yılları civarında yazılmış *Ancrene Riwle*'de *conscience* (vicdan) yerine kullanılıyordu. 1340'da Dan Mitchel *Ayenbite of Inwit*'i yazdığında, *ayenbite* (again bite = tekrar ısırış) kelimesini son dönem Latince *remorsus 'remorse'*un (pişmanlık) tercümesi olarak kullanmıştı; James Joyce, kelimeyi *agenbite* şeklinde kısmen çağa uydurdu. 19. yüzyılda ortaya, aslı Yunanca ve Latince olan kelimelerin yerine Sakson kökenli yerli karşılıkları çıktı. *Ornithology*'nin (kuşbilim) karşılığı olarak 1830'da *birdlore*, "sıradan halkın geleneksel inançları, efsaneleri ve töreleri"ni anlatmak içinse 1846'da *folklore* icat edildi. *Preface*'in yerine bulunan *foreword* önsöz kayıtlara ilk defa 1842'de geçti. Fakat hiçbir yerde bu türden bir mücadele Türkiye'deki kadar uzun süre devam etmedi ve etkili olmadı.

Türk dil reformunun amacı, uzun zamandan beri dilin bir parçası durumunda olan Arapça ve Farsçaya ait dilbilgisi özelliklerini ve bunlardan ödünç alınmış binlerce kelimeyi tasfiye etmektir. Reform iki eylem düzeyinde iki ayrı aşamaya sahiptir: 19. yüzyılın ortasından itibaren devam eden, çoğunlukla özel bireylerin ve grupların üstlendiği bazı çabalar ve devletin ilham verdiği 1930'lu yıllarda başlayan seferberlik. Bu ikincisi, 'reform' ilerleme anlamı imâ ettiğinden, daha doğru bir şekilde devrim olarak isimlendirilebilir. Türkler *dil devrimi* deseler de, Batılı yazarlar bunu her zaman *dil reformu* olarak adlandırdılar ve bu ki-

tapta da bu alışkanlık sürdürülüyor. Dil devrimi yandaşlarına 'dil devrimcileri'ndense (linguistic revolutionaries) 'dil reformcuları' (language reformes) demek tamamen doğru olmasa da, daha kullanışlı görünüyor.

Alt başlık olarak neden "Trajik Başarı"? Yazar hikâyeyi bilen her okuyucunun, kendisinin bu görüşünü paylaşmayacağının farkında ama kitabı sonuna kadar okuduğunda bunların bir kısmı onunla aynı görüşe varabilir. Burada başarıyı reddetme yok. Fakat durumun trajikliğinin su götürmez bir kanıtı, Mustafa Kemal'in Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşu üzerine, 1927'de altı günü aşan bir sürede okuduğu *Nutuk*'un, 1960'ların başında "günün diline çevrilmek" zorunda kalındığı güne kadar gençler için gitgide daha az anlaşılabilir olmasıdır. Otuz küsür yılın yaptığı değişikliklerin boyutunu görmek için tek bir paragraf yeterlidir:

> Muhterem Efendiler, İnönü muharebe meydanını, ikinci defa olarak mağlûben terk ve Bursa istikametinde eski mevzilerine ricat eden düşmanın takibinde, piyade ve süvari fırkalarımızın gösterdikleri şayan-ı tezkâr kahramanlıkları izah etmeyeceğim. Yalnız, umumi vaziyet-i askeriyeyi itmam için müsaade buyurursanız Cenup Cephemize ait mıntıkada cereyan etmiş harekâtı hulasa edeyim. (Kemal 1934: ii. 106)[1]

Aşağıda ise söz konusu metnin 1963 yılı versiyonu var (Tuğrul et al.: ii. 427):

> Sayın Baylar, İnönü Savaş alanını ikinci kez yenilerek bırakan ve Bursa doğrultusunda eski dayangalarına çekilen düşmanların kovalanmasında piyade ve süvari tümenlerimizin gösterdikleri anılmaya değer yiğitlikleri anlatmayacağım. Yalnız, askerlik bakımından genel durumun açıklanmasını tamamlamak için, izin verirseniz, Güney Cephemiz bölgesinde yapılan savaşları özetleyeyim.

1 İlk basım eski harflerdir (Ankara: Türk Tayyare Cemiyeti, 1927).

Yeni bir kelime olan *dayanga*, askeri alayların tuttuğu konum anlamındaki *mevzi* kelimesinin yerini alması niyetiyle üretildi. Ama kabul göremeyip *mevzi*nin yerini alamadı ve artık yeni sözlükler içerisinde bulunmamaktadır. 'Askeri hareketler' anlamında Arapça çoğul bir kelime olan *harekât*ın yerine geçecek bir kelime de bulunamamıştır; metinde kullanılan savaşlar Mustafa Kemal'in vermek istediği anlamı taşımamaktadır. Son cümledeki *müsaade* yerine kullanılan *izin* ise aynı şekilde Arapçadır, ama bunu daha az belli etmektedir.

1960'lardan sonra da dil hareketsiz kalmadı. Aradan yirmi yıl geçmeden son değişiklikleri kapsayan *Nutuk*'un daha da yeni bir sürümüne ihtiyaç duyuldu. Nutuk-Söylev'de (Arar et al. 1986), ikincisinde bazı düzeltmeler yapılarak 1934 ve 1963'e ait metinler beraberce verildi. Yine de yukarıda alıntılanan paragrafta (ii., 777 Nutuk-Söylev içinde), 1963'teki metinden sadece tek bir değişiklik yapılmıştı: Artık *bay, bayan* gibi kelimelerden daha onurlandırıcı olmayan *sayın* kelimesi, *saygıdeğer* ile değiştirilmişti.

Ve bir de şuna bakalım: 1968'de ilk baskısı yapılmış bir kitabın 1982 baskısının (Yücel, 1982) giriş kısmında yazar neden gözden geçirilip değiştirilmiş bir sürümün gerekli olduğunu düşündüğünü açıklıyor: "Bir kez şimdi olduğu gibi o günlerde de yazılarımı oldukça arı bir Türkçe yazmama rağmen, on üç yıl önceki dilim bayağı eskimiş göründü bana."

Başarıya trajedi niteliğini katan yalnız Osmanlı Türkçesinin kayboluşu değil –ki zaten onun zamanı çoktan geçmiştir ve arkasından gözyaşı dökenler ise sadece yaşlıca Türklerden ibaret hızla yok olan bir topluluk ve dili sadece dilin kendisi için seven birkaç yabancıdır– onun kendi doğal gelişimiyle birlikte Halide Edip Adıvar, Sabahattin Ali, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Reşat Nuri Güntekin gibi yazarların dilinin yitirilişidir.[2] Bu yiti-

---

2 Bazılarının gençliğin on yıldan daha eski olan eserleri herhangi bir şekilde okumadığını söylemelerine rağmen, bu iddiayı meşhur yazarların kitaplarının "modern Türkçe'ye yapılan *çevirileri*" ve "basitleştirilmiş *baskıları*"nın çokluğu çürütüyor.

rişşimdi, konuşurken veya yazarken gereken manayı tam olarak karşılayan kelimeyi el yordamıyla arayan, fakat bu kelime Etrüsk dili gibi ölü olduğu ve yerine bir karşılık koyulmadığı için bulamayan her Türk'ü etkilemektedir. Dahası, pek çok yeni kelime Türkçenin kurallarına ve geleneklerine çok az dikkat edilerek veya hiç dikkat edilmeyerek üretildiği için dil hissiyatına sahip herhangi bir Türk en azından bu kelimelerin bir kısmını dayanılmaz bulmakta ve bunları kullanmaya veya duymaya katlanamamaktadır. Benim arkadaşlarımdan kimisi *iletişim* kelimesini hiç kaldıramıyor, birçoğu ise 'sebep' manasında bir isim olan *nedene* tahammül edemiyor.

1984'te Ankara'da bir sosyal antropolog tarafından verilen bir derse katıldım. "Farklılaşan Zihniyetler ve Kültür" başlıklıydı ve iyi bir dersti. Fakat itiraf etmeliyim ki benim ilgimi çeken anlatılmak istenenden çok onun için kullanılan araç oldu. Konuşmacı yerel kültürler ile evrensel kültür arasındaki bir farkı ortaya koyarak başladı. 'Evrensel' (universal) kelimesi için en başta Osmanlıca 'külli'yi, daha sonra dinleyiciler içinde bir dalgalanma bunun herkes için açık veya makbul olmadığını gösterdiğinde, 'universal' kelimesinin karşılığı olarak türetilmiş bir felsefi terim olan 'tümel'i kullanmayı denedi. Dinleyicilerden gelen benzer bir tepki üzerine ise 'üniversel' dedi. Daha sonra salonda soru soranlardan birinin kullandığı 'evrensel'i kullanmayı ise denemedi. Bir süre sonra ise her kavram için çabucak iç kelime sıralamayı kabullendi: Sözün gelişi, 'nedensellik'i (causality) anlatmak istediğinde, Arapçadan ödünç alınmış Osmanlıca'sını, yeni üretilmiş halini ve Fransızcasını kullandı: "illiyet-nedenlilik–causalité".

İşte, dilin nasıl bu hale geldiği bu kitabın konusudur.

2. Osmanlı Türkçesi

11. yüzyıl başlarına kadar, günümüz Türkiye'sindeki Türklerin atalarının çoğu Müslüman olmuşlardı. İslam'la bu tanışmanın İran dillerini konuşan insanlar vasıtasıyla olduğu açıktır, çünkü Türkçedeki temel dinî terimler Arapçadan ziyade Farsça veya diğer İran kökenli dillerden gelir: *Namaz, oruç, peygamber*. Görünürdeki istisnalar, Arapça *hac* veya *ziyaret*, esasında bir istisna değildir, çünkü bu kelimeler aynı zamanda Farsçada da kullanılmaktadır. Türkler, İslam medeniyetiyle tanışmalarıyla birlikte, ihtiyaç duydukları ve daha fazlasını, Farsça ve Arapçadan kendi dillerine dahil ettiler. Ümmet-i Muhammed'e dahil olma şuuru, Türk olma bilincinin yerini aldığında ise Arapça ve Farsçadan Türkçeye kelime akışı hızlandı. Bu yalnızca yabancı olan kavramlar için yabancı kelimelerin alınması meselesi değildi. Türklerde 'kent' anlamını kusursuz bir şekilde karşılayan –Marco Polo'da Pekin yerine kullanılan *Hanbalık* (imparatorun şehri) kelimesinin gösterdiği üzere– *balık* kelimesi vardı. 14. yüzyıl itibariyle *şehir* (Farsça şehr) ve Taşkent, Yarkand ve Semerkand'ın son hecesi olan *kend* (Soğdca knd), *balık* kelimesinin yerini aldı. 'Ordu' kelimesine karşılık gelen *çeriş* ve *sü* keli-

melerinden *çerigin Yeniçeri*'de kullanımı muhafaza edilmesine rağmen, her ikisinin de genel kullanımdaki yerini *asker*, Arapça *askar* (aslı Latince *exercitus*) almıştır. Hatta 'ateş' için kullanılan *od* kelimesi dahi tedrici bir şekilde kullanımdan düşmüştür. Bu kelime 21. yüzyılın başlarına kadar şiirde kullanılmaya devam etse de, son dört yüzyılın nesrindeki kullanımı çok nadirdir ve yerini Farsça *âteş*ten gelen *ateş* kelimesi almıştır. Bu süreç Selçuklu İmparatorluğu (1040-1157) döneminde başlamıştır. Köprülüzade Mehmet Fuat (1928: 10 - 11) şöyle yazar:[1]

> Anadolu'da ... klâsik Acem şi'rini model ittihaz eden 'saray şairleri'ni daha Selçukîler sarayında görmeye başlıyoruz ... İran tesiratının mütemadi kuvvetle nemasına ve Acem modellerinin taklidine daimî bir terakki gösterilmesine rağmen, Türkçe yazan şairler ve müellifler, eserlerinde hemen umumiyetle: "Türkçe'nin Arapça ve Acemce'ye nispetle daha dar, daha kaba, ifadeye daha kabiliyetsiz olduğunu, ve binaenaleyh kendi kusurlarına bakılmamak lâzım geldiğini" söylüyorlar, hatta bazen zımnî bir mazeret şeklinde 'Arabî ve Farsî bilmeyen halkın anlaması için Türkçe yazmaya mecbur olduklarını' ilave ediyorlardı.

Farsça kelimelerin akını yoğun olsa da, daha büyük bir kelime istilası Arapçadan geldi. Bu durum yalnızca, Arapçanın Kur'ân dili olması hasebiyle doğal olarak din ve teoloji dili olması ve Farsça vokabülerinin bizzat Arapçadan ödünç alınmış kelimelerle tıka basa dolu halde olmasından değil, aynı zamanda Arapçadan alınan kelimelerin kendileriyle beraber bütün ailelerini de getirmelerinden kaynaklanmaktaydı. Bu nokta, Arap dili çalışanların okumadan geçebileği kısa bir açıklama gerektiriyor.

Arapça kelimeler genelde üç harfli kökler üzerine kuruludur. Bunlar üç sessiz harftir; meselâ sırasıyla, yazma ve mecbur etme kavramlarını anlatan *K-T-B* ve *C-B-R*. Bu sessiz harfler, ba-

---

1 Türk edebiyatının bu büyük tarihçisi (1890-1966), her aileyi Turkçe bir soyad seçmek durumunda bırakan 1934 Soyadı Kanunu doğrultusunda ismini Mehmet Fuat Koprulu olarak değiştirmiştir; onun zamanında itibarlı bir aile sıfatı olan *zâde* (oğlu) Farsça bir kelimedir

zen ikinci veya üçüncü sessiz harf ikilenerek, bazen de ön ve orta eklerle, kısa ve uzun seslilerden oluşan kalıplara yerleştirilirler. Her kalıbın özel bir dilbilgisi işlevi vardır: *KeTeBe* 'yazdı', *KaTiB* 'yazan', *meKTuB* 'yazılmış'; *CeBeRe* 'mecbur etti', *CaBiR* 'mecbur bırakan', *meCBuR* 'mecbur bırakılmış'. Bu kalıplar öğrenildiğinde, yeni bir kök öğrenmek kişinin kelime hazinesini bir düzine kadar arttırabilir.

Türklerin bilgi –özellikle dinî bilgi– anlamına gelen *'ilm* gibi çok temel bir kelimeyi ödünç almaları tabiî idi. Onunla beraber *'âlim* 'bilgin', çoğulu *ulemâ*, *ma'lûm* 'bilinen', *mu'allim* 'öğretmen', *ta'lim* 'öğretim', *isti'lâm* 'bilgi isteme' ve birçok başkası da geldi. Ve her yeni kelime ithali, bu kelimeye tekabül eden Türkçe kelimenin unutulması veya halk arasındaki konuşma diline sıkışıp kalması anlamına geldi. Bunun iyi bir örneği *sin* kelimesidir. *Sin* halk şiirinde 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar kullanılmıştır ve halen Anadolu'da kullanılmaya devam etmektedir. Fakat yüksek yazı dilinde neredeyse hiç görülmez, çünkü çok önceden *mezar* [A] kelimesi onun yerine geçmiştir.

Fakat vakıa, yerli kelimelerin bastırılmasından çok Osmanlı Türkçesinin yükselişidir. Arapça ve Farsça kelimelerin gelişiyle beraber Arapça ve Farsça dilbilgisi âdetleri de gelmiştir. Türkçe, Arapçanın aksine, dilbilgisel cinsiyet denen şeyden âzade doğmuştur. Dahası, Türkçe sıfatlar isimlerden önce gelirken, Arapça ve Farsça sıfatlar isimlerden sonra gelir[2]. Bütün hikâye bundan ibaret de değildir. Farsça, Arapça isimleri kendine mal ettiğinde, çoğunlukla bunların çoğullarını da almıştı. 'Bilgi, bilim' anlamındaki *'ilm* ile dilbilgisel olarak dişil olan çoğulu *'ulûm* da geldi. Üstelik, Farsçadan isim ile onun niteleyeni arasına bir *i* [bu

2 Türkçe araştırmacıları, İngilizce'nin Türkçe ile bu benzerliğini bulduklarında sevinebilirler. Fakat bu durumda, Türkçe sıfatların, istisnasız, niteledikleri isimden önce geldiğini unutmamalıdırlar. Lakin, İngilizce'de 'He is well versed in *matters archeological*' ('o, arkeolojik meselelere aşinadır,') ve 'The boiler is in an outbuilding, not in the *house proper*.' ('kazan ek binadadır, ana binada değildir,' gibi cümlelerde örneklenen tabiî kurallara ek olarak, 'court martial,' 'time immemorial,' Princess Royal,' 'Heir Apparent' ve 'President elect' gibi anomaliler halen sırasıyla hukuk ve edebiyat uzmanlarının vokabülerinde yer almaktadır.

'Farsça izafet' diye adlandırılır, *izafet* [A] kökünden gelmektedir] konulur. *Âb* 'su', *serd* 'soğuk', *hayat* 'yaşam' anlamına gelir; 'soğuk su' *âb-ı serd* ve 'yaşam suyu' *âb-ı hayat*tır. 'Doğal' kelimesinin Arapçası *tabi'i*, bu kelimenin dişili *tabi'iye*dir. Dolayısıyla Farsçada 'doğa bilimleri' *'ulûm-i tabiiyye*). 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Yeni Edebiyat hareketi Edebiyat-ı Cedide olarak bilinir: Edebiyat Arapçada dişildir, dolayısıyla *cedid*, 'yeni' (Arapça *cedid*) Arapça dişil ekiyle verilir, isim ve sıfat Farsça izafetle bağlanır. Osmanlı İmparatorluğu'nu anlatırken kullandığımız isimlerden biri 'memalik-i mahrusa'dır ('korunmuş memleketler'). 'Memleket'in Arapçası *memleke*, yine dişil olan çoğulu ise *memâlik*dir. Bu yüzden, Arapça 'korunmuş' anlamına gelen *mahrûs* dişil şekliyle, *mahrûsa* olarak kullanılır. Dolayısıyla Arapçada 'korunmuş topraklar' *memâlik mahrûsa*dır. Fakat Osmanlı Türkçesinde, bu tamlama işi Farsçada yapıldığı gibi olduğundan, *memalik-i mahrusa* haline dönüşmüştür.

Farsçalaşma, Osmanlılar döneminde kesintisiz sürdü. Onlar, Farsçayı resmi dil ilan eden Selçuklu ataları kadar kendi anadillerini hor görmede ileri gitmeseler de, 15. yüzyıl Türk yazarlarının kaleminden çıkan nesir ve nazım Farsça etkisinin muazzam yükselişine tanıklık etti. Bunlar, Farisî yazarları kendilerine örnek seçtiler ve eserlerini Farsçadan ödünç alınan kelimelerle doldurdular. Kastamonulu Latifî (1491-1582) şair ve tarihçi Leâlî'nin Fars lisanında bir Farisi'yi geçecek kadar yetkin olduğunu anlatır. Leâli memleketi Tokat'tan başkente göçmüş, orada bir edebî şöhret olmuş ve Fatih Sultan Mehmed'in ihsanını kazanmıştır. Fakat bu ihsanı, bir Farisi değil de bir Türk olduğu ortaya çıkınca anında kaybetmiştir (Latifî 1314/1898: 289-90). Latifî bunu 1546 yılında, Leâlî'den yaklaşık bir yüzyıl sonra yazmıştır ve elbette anlattığı hikâyenin gerçeklere dayandığı kesin olmamakla beraber, bu hikâye en azından bir Türk edebiyat adamı olan Latifî'nin, Farisiler karşısında kendisini nasıl hor görülmüş hissettiğini göstermesi açısından anlamlıdır[3].

---

3 Bu kontekstle ilgili, on dördüncü yüzyıl İngilteresi'nde dil üzerine bir gözlem, Maundeville'in kitabındaki giriş yazısında (yazı 'H.M' diye imzalanmıştır) vardır (1886: 3): "Maundeville'in zamanında Latince, Fransızca ve İngilizce bu

Durum Gibb (1900-9: i. 8) tarafından şöyle özetlenir:

> Şiirde Eski Okul'un hakim olduğu tam beş buçuk yüzyıl boyunca (on dördüncü yüzyıldan on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar), özellikle de Üçüncü Dönem'de, her Arapça ve Farsça kelimenin muhtemel bir Osmanlıca kelime olduğunu söylemek abartı olmaz. Bu iki klasik dilden ödünç alırken, yazar kendi beğeni ve bilgisi dahilinde tamamen özgürdür. Böyle bir ihtiyaç halinde bütün yapması gereken, yabancı kelimeleri Türkçe dilbilgisi biçimlerine uydurmaktır.

Gibb, bununla Türkçe son eklerin yabancı kelimelere eklenebileceğini kastetmektedir. Ve gerçekten de eklenmişlerdir, fakat gayet iktisatlı bir biçimde. Klasik Osmanlı şiirinde, mısraların Farsça değil de Türkçe olduğunun tek göstergesinin sondaki *-dir* veya *-di* eki olduğu örneklerle karşılaşılabilir. Bazen bu kadarı bile yoktur. Aşağıdaki, içinde tek bir Türkçe hece dahi bulunmayan üç beyit, klasik çağın en itibarlı şairi Baki (1526/7-1600) tarafından Sultan Süleyman'ın onuruna yazılmış bir kasideden alınmıştır:

> Bâlânişîn-i mesned-i şahan-i tâcdâr
> Vâlâ-nişân-i ma'reke-i 'arsa-i Keyân
> Cemşîd-i 'ayş u 'işret ü Dârâ-yı dar ü gîr
> Kisrâ-yı 'adl ü re'fet ü İskender-i zamân
> Sultân-ı şark u garb şehinşâh-ı bahr u berr
> Dârâ-yı dehr Şâh Süleyman-ı kâmrân.[4]

Türkçe, Arapça ve Farsçanın karışımı olan ve Türklerin Osmanlıca dedikleri bu dil, idari ve edebî bir dildi. Sıradan insanlar resmi görevlilerle ilişkiye geçmek zorunda oldukları zamanlarda ne yapacaklarını bilemez bir halde kalıyor olmalıydılar. Fakat Osmanlı kelimelerinin seçiliş ve kullanılış tarzı ne kadar

---

ülkede yazılı olan üç dildi. Latince o zaman ve daha sonra eğitimlilerin ortak diliydi ve onları bir Avrupa Edebiyat ve Bilim Topluluğu ile birleştiriyordu. Fransızca saray; İngilizce ise halk diliydi.'

4 Tüm kasidenin bir tercümesi Gibb'te (1900-9; iii. 147-51) vardır.

çok kendilerini şaşkınlığa uğratsa da, bunun komik tarafını görmeye de muktedirlerdi. Gölge tiyatrosunda, sürekli tekrarlanan latifede Karagöz Türkçe konuşurken, oyun arkadaşı Hacivat Osmanlıca konuşur. *Salıncak* adlı oyunda Karagöz, Hacivat'a habire vurur. Hacivat da ona bunu neden yaptığını sorar, fakat sadece, kendisinin Karagöz'e sorduğu anlaşılmaz soruları çağrıştıran saçma cevaplar alır. En sonunda 'Vurmanızdan aksâ-yı murad?' (bana vurmanızdaki esas amacınız nedir?) diye sorduğunda, Karagöz 'Aksaray'da murtad (dönek) babandır' diye cevap verir (Kudret 1968-70: iii. 54). Bunun İngilizcedeki bir benzeri şu konuşma olabilir: "Explain your bellicose attitude" – "How do I know he chewed my billy-goat's hat?" (Bu kavgacı tutumunun sebebi nedir? – Onun benim tekemin şapkasını çiğnediğini nasıl bilebilirim?)

Karagöz'ün ayak izlerini takip ederek, bugünün taksi şoförleri akü doldurma makinelerinden *şarjör* (Fransızca chargeur) değil, 'laklak' anlamında *carcur* diye bahsetmektedirler[5]. Bununla, cahilliklerini değil, Demokrat Parti zamanında 'Demokrat' kelimesini 'Demirkırat' diye telaffuz edenler gibi, aslında olayların gülünç yanını görme yeteneklerini sergilerler[6]. Napolyon'u St. Helena'ya götüren gemide çalışan İngiliz denizciler kadının isminin *Billy Ruffian* olmadığını pekâla biliyorlardı; ona böyle seslenirken sadece süslü bir yabancı isim olan *Bellerophon*'unun süsünü kırpıyorlardı, tıpkı İngiltere'de bazılarının İngilizceleştirerek *asparagus*'u (kuşkonmaz) *sparrow-grass* (serçe otu) ve *hysterics*'i (isteri krizi) *high strikes* (yüksek vuruşlar) şeklinde kullanması gibi. Aslında, Türkçenin vokabüleri, halen pek az denemeyecek sayıda, aslen yabancı olan fakat insanların dilinde Türkçeye daha yakın şekillere dönüşmüş kelimeler içerir. Farsçadan gelenlere örnek olarak *çamaşır* (*câmeşûy*), *çerçeve* (*çarçûbe*), *gözde*[7]

---

5 Erkilet'e (1952) göre askerler daha 1920'lerde *şarjör* yerine *carcur*u kullanıyorlardı. Fakat bu başka türlü bir şarjordu, mitralyözlerde kullanılan bir mermi kayışı (1967 tarihli yeni basımda bk. s. 101).

6 Parti kapatıldıktan sonra (bk. 12. Bölüm), bu partinin devamı niteliğinde olan Adalet Partisi kendisine amblem olarak bir at figürü seçti.

7 Genelde etimolojisi için 'göz'de (gözün içinde) gösterilir.

(*güzide*), *köşe* (*güşe*), *çarşamba* (*çarşambih*) ve *merdiven* (*nerdübân*); Arapçadan gelenlere örnek olarak *rahat lokum* (*rahat el-hulkūm*) –ki bu şimdilerde *lokum* olarak kısalmıştır–, *muşamba* (*muşamma'*) ve *maydanoz* (*makdūnis*). *Maydanoz* bazılarınca, halk kökbilgisinin ürünü sayılamayacak bir şekilde Farsça bir ek alarak 'mide okşayan' anlamında *midenüvaza* [AF] dönüştürülmüştür. Bu, İngilizlerin *'Welsh rabbit'*i daha kibar görünen *'Welsh rarebit'*e dönüştürmesini hatırlatıyor. Deneme yazarı ve romancı Peyami Safa'nın (1899-1961) aşağıdaki satırlarından anlaşıldığı kadarıyla *midenüvaz* kelimenin doğru hali olarak kabul edilmiş olmalı:

> Geçenlerde de bir muharrir arkadaşımız, gazetesinde, türkçeleşmiş bir fransızca kelimeyi türkçe imlâ ile yazdığım için bana tariz etmişti. 'Çıkolata' kelimesine 'şokola' ve 'şimendifer' kelimesine 'şömendöfer' diyenler arasında bulunmaktan çekinirim. Bu yolun sonunda maydonoza 'midenüvaz' demek vardır. O çıkmaza girmek istemem ben (Safa 1970: 47).

Sıradan insanların Osmanlıca konuşanlarla karşılaştıklarında düştükleri hayreti anlatan *sarıklı hoca*ya dair bir hikâye vardır. Koyun eti almak isteyen *sarıklı hoca*, kasabın yanında çalışan çocuğa şöyle seslenir: "Ey ş gird-i kass b, lahm-i ganemden bir kıyye bilvezin bana 'it eyler misin?" Şaşıran çocuğun ağzından sadece bir 'Amin!' dökülür. Öte yandan, bir başka hikâyede eğitimsizlerin kendilerinden farklı konuşan biri tarafından kandırılamaması hikâye edilir. Rivayet edildiğine göre, olay 1876 yılında geçer. Polis ayaklanan medrese öğrencilerinden bir grubu kovalamaktadır. Kovalamada geride kalınca umutsuzluğa kapılan bir softanın aklına parlak bir fikir gelir. Kaldırıma çöker ve polis ona "Ne tarafa gittiler?" diye sorduğunda, tamamen Arapça bir ağırlık taşıyan telaffuzuyla –ki bu bir medrese öğrencisinin doğal telaffuzudur– bazısı şu tarafa bazısı da o tarafa manasında "Ba'dısı şu tarafa, ba'dısı o tarafa" der ve kendini nezarette bulunca bir hayli şaşırır.

Tahsin Banguoğlu, şair ve sosyolog Ziya Gökalp'in (1876-1924) entelektüeller tarafından konuşulan İstanbul Türkçesinin yeni Türkçe olmasını istediğinden bahsederken (1987: 325), be-

nim başka hiçbir yerde tanık olmadığım bir bilgiyi içeren bir yorum da ekler:

> Evet ama, o zaman aydınların konuştuğu Türkçe, eski yazı dilinin çok etkisinde kalmış bir Türkçe idi. Onu da halk pek anlamıyordu. Halk buna *istillâlî konuşma* derdi. Meselâ 'müdür bey, kâtibe bir şey söyledi, ama anlayamadım. *İstillâlî* konuşuyorlar.'

İstillahi yukarıda tartışılan fenomene dair başka bir örnektir: İnsanlar kendilerini karşılarında rahat hissetmedikleri yüksek seviyeden kelimelere bildik bir şekil verirler. Buradaki örnek *ıstılah* kelimesinin sıfatı olan *ıstılahî*dir. *Istılah paralamak* (teknik terimleri parça parça etmek), bir zamanlar dinleyicilerin anlamadığı şekilde konuşmak, anlamadığı şeylerden bahsetmek anlamına geliyordu. Anlamsız olsa da Arapça zannedilen *istillahi* ise tanıdık unsurlardan oluşmuştur. İlk iki hece *istiklâl, istikamet* kelimelerini taklit ederken, *İlah* Arapça Tanrı adından gelir. Biz de bir veya iki nesil önce İngilizce şöyle söyleyebilirdik: 'They're parleyvooing.'

Osmanlıların yükselişi öncesinde dahi, Arapça ve Farsçanın sürdürdüğü hakimiyete dair hoşnutsuzluk ifadelerine rastlanır[8]. 1277'de Karamanoğulları hükümdarı Karamanoğlu Şemsüddin Mehmed, sarayda, hükûmet dairelerinde veya devlete âit mekânlarda Türkçeden başka hiçbir dilin konuşulmayacağına dair bir ferman yayınlamış, ama ne yazık ki birkaç ay sonra bir savaşta öldürülmüştür.

Kendi dillerinin tarihi hakkında yazan Türklerden pek azı sufî şair Âşık Paşa'nın (1272-1333) *Garîbnâme*'sindeki şu iki beyti alıntılamaktan kendilerini alıkoyabilmiştir[9]. Bu eserin amacı Kur'ân ayetleri, gelenek ve sufi âlimlerinin sözleri üzerine yapılan açıklamalar vasıtasıyla tasavvuf öğretisinin ayrıntılı bir şekilde resmedilmesidir.

---

8 Bu konuda değerli bir kaynak: Yavuz (1983).

9 Metnin söz konusu kısmına İz'den (1967: i, 584-4) kolaylıkla ulaşılabilir.

Türk diline kimesne bakmaz idi
Türklere hergiz gönül akmaz idi
Türk dahi bilmez idi bu dilleri
İnce yolı, ol ulu menzilleri.

Fakat, bu mısraların her okuyucusunun, mısraların anlamları hakkında berrak bir fikre sahip olduğu şüphelidir. Türk'ün bilmez olduğu diller hangileridir; ince yol ve ulu menziller nelerdir? Bir ilim adamı, Sılay son mısrayı İngilizceye 'these styles of elegant and elevated discourse' diye çevirmektedir ki bu, bir başka soru üretmek dışında bir şeye yaramaz: Hangi yordamlar (styles)?* Kontekstten açıkça anlaşıldığı üzere, Âşık Paşa edebî bir yoldan bahsetmemektedir. O, Kur'ân'ın İbrahim suresinin dördüncü ayetini tartışmaktadır (14.4): "Biz, her peygamberi, onlara (açık-seçik anlatsınlar diye) kendi milletinin diliyle gönderdik." Kur'ân-ı Kerîm Araplara Arapça olarak bildirilmişti; oysa, ne Farisilerin ne de Türklerin onlara kendi dillerinde vahiyler getiren peygamberleri oldu.

Bu Garipnâme anın geldi dile
Ki bu dil ehli dahi mânâ bile.

Bu dillerin benzerliğine önceki bir beyitte değinilir:

Çün bilesin cümle yok menzillerin[10]
Yirmegil sen Türk ü Tacik dillerin.

Türk'ün bilmez olduğu diller Türkçe ve Farsçadır ve bu, o güne kadar din dilinin Arapça olmasının örtülü bir sonucudur. Fakat Arapça manevi bilgiye ulaşmanın tek yolu değildir. Farsça, büyük tasavvuf şairi Celaleddin Rumi'nin *Mesnevî*sinin dilidir;

---

* Yazarın kendisi, aynı mısrayı "The narrow road, those great staging posts" şeklinde çevirmiştir. Buradaki 'road' kelimesinin ilk karşılığı 'yol'dur (ç.n.).

10 Modern Türkçe'de bu ve bir sonraki mısranın sonunda yer alan *-in* eki, *-iniz* şeklinde kullanılır. Bk. Lewis (1988: 41; 2000: 39) ve *yirmegil*deki *-gil* eki için (1988: 137; 2000: 140).

Türk bu dilde ve kendi dilinde okumayı öğrenmelidir. Böylece, *Mesnevî*'den ve *Garipnâme*'den yararlanabilir. Yol irşâda giden ilerlemenin yolu, ulu menziller ise bu ilerlemedeki aşamalardır.

Türkçenin Çağatay lehçesini, Orta Asya'nın edebî dili konumuna yükseltme payesi Afganistan'ın Herat bölgesinden Mîr Ali Şir Nevâî'ye (1441-1501) aittir. *Muhakemetü'l-Lugateyn* adlı eserinde Türkçenin bir edebi vasıta olarak hiçbir şekilde Farsçadan aşağı kalmadığını göstermeye çalışır. Bir yerde şöyle demektedir:

> Ve hünersiz Türknin sitem-zarif yigitleri âsânlıkka bola Fârsî elfâz bile nazm ayturga meşgul bolupturlar. Ve fi'l-hakika kişi yahşı mülahaza ve te'emmül kılsa, çün bu lafzda munça vüs'at ve meydanıda munça füshat tapılur, kirek kim munda her sühan-güzarlıg ve faşih-güftarlıg ve nazm-sazlıg ve fesane-perdazlıg âsânrak bolgay, ve vaki âsânrakdur (Levend 1965-8: iv. 203).

Otuz altı sultanın on yedisi gibi, I. Selim (1512-1520) de şiirler yazmıştır ve çoğu da Farsçadır. Öte yandan, baş düşmanı İranlı Şah İsmail (1501-1524) de Türkçe şiirler yazmıştır. Bunların bir kısmı bestelenmiş olup bugün bile Türk radyolarından dinlenebilmektedir. Şah İsmail'in bunu topraklarındaki Türkmenlere kendini sevdirmek amacıyla yaptığı iddia edilebilir. Fakat durumun daha basit bir açıklaması onun bir Türk olduğu ve dolayısıyla kendi ana dilinde yazmanın ona doğal göründüğüdür.

15. ve 16. yüzyıllarda ortaya, Aydınlı Visâli, Tatavlalı Mahremî ve Edirneli Nazmi isimleriyle özdeşleşmiş *Türkî-i basit* ekolü çıkar. Bu ekol isimlerini saydığımız şairlerden daha fazla yaşamamıştır. Zamane şiir okuyucuları şiirin *kaba Türkçe* ile değil, Osmanlıca ile yazılmış olmasını beklerlerdi. Zaten, esasında günlük dili *kaba Türkçe* olanlar, anlayabildikleri şiirleri dinlemek muhtemelen hoşlarına gidecek olsa da, çoğunlukla şiir okuyucusu değillerdi. Yine de Nabi (c. 1630-1712) gibi, Gibb'in (1900-9: iii. 325) hakkında, 'yazdığı şiirler ancak kibarlık icabı Türkçe diye nitelenebilir' dediği, uzlaşmaz bir Farsçalaşma yanlısı şair bile aşağıdaki mısraları yazacak duruma gelmiştir:

Ey şi'r miyanında satan lafz-ı garibi
Divan-ı gazel nüsha-i kamus değüldür.
(Levend 1972: 78; Korkmaz 1985; 388)

Görülecektir ki, Nabi'nin bu övgüye değer hassasiyeti dile getirirken kullandığı on bir kelimeden sadece üçü -*ey, satan, değüldür*– Türkçedir. Esasında, Osmanlı vakanüvîsleri Farsça yerine Osmanlıca kullanmaya başlasalar da uzun süre bölüm başlıkları için saf Farsça kullanmaya devam etmişlerdir.

1839 yılında, Tanzimat-ı Hayriye ile birlikte getirilen ve 1856 yılında Islahat Fermanı ile daha da genişletilen siyasî değişiklikler, Sultan'ın tebaasının çeşitli şikâyetlerinin giderilebilmesi yönünde umut verdi. Bazıları giderildi de, ama hepsi değil. Bizim konumuz doğrultusunda Tanzimat ruhunun, Türk milliyetçiliğinin ilk heyecanlarının, gazeteciliğin ve bu noktadan sonra da dil reformu düşüncesinin filizlenmesine yol açtığını söylemek yeterlidir. Bugün bir gazete sahibi veya editörü, gazetesinin dilinin olabildiğince çok sayıda insanın anlayacağı hale getirilmesi gereğini görmek için, Türk gazeteciliğinin öncüleri kadar, bilgilenmiş halk idealine veya herhangi bir başka ideale kendini adamak zorunda değildir (hepsi değilse de çoğu, meslek hayatlarının bir noktasında sürgüne gönderilmiştir); eğer gerek görmeyi beceremişse, tirajdan sorumlu müdür tarafından zaten hemen aydınlatılacaktır.

Türk gazeteciliğinin babası, yazar ve şair olan İbrahim Şinasi'dir (1824-71). 1860'da bir devlet görevlisi ve diplomat olan Agâh Efendi'yle (1832-85) ülkenin ikinci gayriresmî gazetesi, *Tercüman-ı Ahval*'i çıkarmak için anlaşmış ve 1861'de de* yayınlamışlardır (ilki bir İngiliz olan William Churchill tarafından yayınlanmaya 1840 yılında başlanan ve haftalık çıkan *Ceride-i Havadis*'tir)[11]. Şinasi ilk başyazısında gazetesinin politikasını şöyle ilân etmiştir:

---

11 Türk basınının kısa bir tarihi için, bk. *The Encyclopedia of Islam* (1960), II. 465-6, 473-6. Churchill için, bk. Koloğlu (1986). Burada Churchill'in, miyop olmasına rağmen, 18.36 Mayısında bir pazar öğleden sonrası güvercin avlamaya gidip de nasıl bir çoban çocuğunu ve koyunu yaraladığına dair eğlenceli bir hikâye anlatılır. Bunun diplomatik yankıları olmuştur. Olayın daha erken tarihli bir anlatımı için Alric (1892).

* Bazı kaynaklarda 1861 olarak geçmekle birlikte bugün üzerinde ittifak edilen tarih 1860'tır. ed n.

> Ta'rife hacet olmadığı üzre kelâm, ifade-i meram etmeğe mahsus bir mevhibe-i kudret olduğu misillü, en güzel icad-ı akl-ı insanî olan kitabet dahi, alemle tasvir-i kelâm eylemek fenninden ibarettir. Bu i'tibar-ı hakikate mebni giderek, umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede işbu gazeteyi kaleme almak mültezem olduğu dahi, makam münasebetiyle şimdiden ihtar olunur.

Diğer öncüler içinde, kendi çıkarını düşünmeyen bir vatansever ve seçkin bir yazar olan Namık Kemal (1840-88) ve onun arkadaşı olan büyük devlet adamı Ziya Paşa (1825-80) vardır. Aşağıdaki satırlar Namık Kemal'in 'Osmanlı Lisanındaki Edebiyat Üzerine Gözlemler' adlı makalesindendir:

> İstanbul'da okuyup yazma bilenlerden dahi belki onda bir, sebk-i ma'ruf üzre yazılmış bir kâğıddan ve hattâ kâfil-i hukuku olan kanun-ı devletten bile istifade-i merama kaadir değildir. Çünki edebiyatımıza şark u garbın bir kaç ecnebî lisanından müstear olan şiveler galebe ederek ıttırâd-ı ifadeye halel vermiş ve edevât ü ta'birât ü ifâdat-ı takrirden bütün bütün ayrılmış olan üslûb-ı tahrir ise bayağı bir başka lisan hükmüne girmiştir...
>
> Elfazda garabet o kadar mu'teberdir ki, meselâ Nergisî gibi milletimizin en meşhur bir te'lif edîbânesinden istihrâc-i meal etmek, bize göre ecnebi bir lisanda yazılmış olan Gülistan'ı anlamaktan müşkildir. Türkçe'nin eczâ-yı terkibi olan üç lisan ki, telaffuzda oldukça ittihad bulmuşken tahrirde hâlâ hey'et-i asliyyelerini muhafaza ediyor. Ekaanîm-i selâse gibi sözde gûya müttehid ve hakikatte zıdd-ı kâmildir[12].

Nergisî'nin şiirleri (ö. 1635) nesirlerinden daha anlaşılırdır. Gibb (1900-9: iii. 208-9) ona Veysî'nin *Peygamberin Hayatı* adlı yapıtından bahsederken değinir: "[O] en yapmacıklı Farsça üslupla yazılmış olup, Modern Ekol'ün önde gelen savunucularından olan Ebüzziya Tevfik Bey tarafından, üzerinde çalışılmaya devam edilmesi ülkeyi felakete götürecek olan eserler diye nitele-

12 *Tasvir-i Efkâr*, 416, 16 Rebiülâhir 1283/29 Ağu. 1866; Levend (1972: 113-14).

nerek Nergisî'nin *Hamse* adlı nesir eseriyle birlikte darağacında asılmaya terkedilmiştir." Şiirin ve kafiyeli nesrin bir karışımı olan Sa'dî'nin (? 1213-92) *Gülistan*'ı Farsça edebiyatın başyapıtlarından biri olarak görülür. Namık Kemal'in abarttığı düşünülse de, onun zamanında Arapça ve Farsça ortaöğretimin düzenli bir parçasıydı ve 1 Kasım 1929'a kadar da öyle kalmıştı. Öğrenmek isteyene çok zorluk çıkarmayan Farsçayı öğrenmiş herhangi biri *Gülistan*'ı anlayabilir, fakat Nergisî'nin çetrefilli Osmanlıca nesri, okuyucunun önüne daha büyük engeller sunar.

Ziya Paşa, Namık Kemal ile Londra'da sürgündeyken birlikte kurdukları *Hürriyet* gazetesindeki bir makalesinde şöyle yazmaktadır:

> Elyevm resmen ilân olunan fermanlar ve emirnâmeler âhâd-ı nas huzurunda okutuldukta bir şey istifade ediliyor mu? Ya bu muharrerat yalnız kitabette melekesi olanlara mı mahsustur? Yoksa avâm-ı nas devletin emrini anlamak için müdür? Anadolu'da ve Rumeli'de âhâd-ı nastan her şahsa, devletin bir ticaret nizamı vardır ve a'şarın suret-i müzayede ve ihalesine ve tevzi-i vergiye ve şuna buna dair fermanları ve emirnâmeleri vardır deyü sorulsun, görülür ki biçarelerin birinden haberi yoktur. Bu sebebdendir ki hâlâ bizim memâlikte Tanzimat nedir ve nizâmât-ı cedide ne türlü ıslâhat hâsıl etmiştir, ahali bilmediklerinden ekser mahallerde mütehayyizân-ı memleket ve zaleme-i vülat ve me'murin ellerinde ve âdeta kable't-Tanzimat cereyan eden usûl-i zulm ü i'tisaf altında ezilir ve kimseye derdini anlatamazlar. Amma Fransa ve İngiltere memâlikinden birinde me'murun birisi nizâmât-ı mevcude hilâfında cüz'î bir hareket edecek olsa avâm-ı nas derhal da'vâcı olur[13].

Chesterton'un 'The Secret People' adlı şiirinden iki mısra ister istemez insanın aklına geliyor:

> We hear men speaking for us new laws strong and sweet,
> Yet is there no man speaketh as we speak in the street.

13 *Hürriyet* (Londra), 20. Cemâdi'l-ûlâ 1285/7 Eylül 1868; Levend (1972: 119).

> Duyarız, adamlar konuşur bizim için güçlü ve hoş yeni kanunlar hakkında
>
> Yine de hiçbiri konuşmaz bizim konuştuğumuz gibi sokakta.

Ali Suavi (1837-1878) dil konusunda milliyetçi bir duruş takınan ilk kişilerdendir: Türkçe karşılıkları bulunan ama Türkçe olmayan kelimelerin kullanımından kaçınılmasını sağlamaya çalışmış, kendisinden sonra gelen Süleyman Paşa ve Şemsettin Sami gibi, dillerinin Osmanlıca diye adlandırılmasına açıkça karşı çıkmıştır. Türkçe olmayan kelimelerin yerine Türkçelerinin kullanılmasını açıktan savunmayan Şinasi'ye kıyasla daha da ileri gitmiştir. Kendi gazetesi *Muhbir* (1 (1867); Levend 1972: 115) için yazdığı ilk başyazıyı şöyle bitirir: 'Tasrihi câiz olan herşeyi, Âsitâne'de kullanılan âdî lisan ile ya'ni herkesin anlayabileceği ifade ile yazacaktır."

Yeni gazete ve dergiler sıkça sade Türkçenin kullanımını savunan makaleler yayınlasalar da bunu oldukça ağır bir dille yapma eğilimindeydiler. Gazetelerin iç haberler bölümü uzun yıllar boyunca *Havâdis-i Dâhiliye* başlığını taşımıştır. ***Havâdis***, 'haberler' anlamında Arapça dişil bir kelime olduğundan, ***dâhilî*** de dişil olmak zorunda kalmıştır. Doğal olarak, Farsça *-i* eki de unutulmamıştır. 1896 senesi gibi geç bir tarihte, *İzmir* gazetesine sade Türkçenin kullanımını isteyen bir makale yazan yazardan alıntılanacak bir paragraf, söz ettiğimiz noktayı kanıtlamak için yeterlidir (Levend 1972: 275). Farsça izafet ekleri modern transkripsiyonda *-i* veya *-ı* eklerinden tanınabilir. İtalikle yazılmış kelimeler köken olarak Türkçe olmayanlardır: *"servet-i ifademizi ihlâl eden elfaz-i gayr-ı me'nuse ve sakile-i ecnebiyyeye mukabil servet-i mevcude-i lisaniyye*mizden *istifade* etmiş olsak, *daire-i safvet-i ifadeyi, binaenaleyh daire-i terakkiyi tevsî* etmiş oluruz."

Zamanın Türk gazetecileri içinde en verimli olanı Ahmet Midhat (1844-1912) ise[14], bunu 1871'de tek bir Farsça isim tamlaması kullanmadan yazmıştır:

---

14 Ahmed Midhat'ın eserlerinin özgünlüğünden çok miktarı dikkat çekicidir. 200 civarında kitap ve sayısız makaleden oluşan ürünleriyle 'kırk beygir kuvvetin-

> En evvel kalem sahiplerine şunu sormak isterim ki, bizim kendimize mahsus bir lisanımız yok mudur? Türkistan'da söylenmekte bulunan Türkçeyi gösterecekler, öyle değil mi? Hayır, o lisan bizim lisanımız değildir. Bundan altı yedi asır mukaddem bizim lisanımız idi, fakat şimdi değil. O Türkçe bizim lisanımız olmadığı gibi Arabî ve Farisî dahi lisanımız değildir.
>
> Anıma denilecek ki, bizim lisanımız herhalde bunlardan haric olamıyor. Haric olamadığı gibi dahilinde de sayılamıyor. Türkistan'dan bir Türk ve Necid'den bir Arap ve Şiraz'dan bir Acem getirsek, edebiyatımızdan en güzel bir parçayı bunlara karşı okusak hangisi anlar? Şübhe yok ki hiç birisi anlayamaz.
>
> Tamam, işte bunlardan hiç birisinin anlayamadığı lisan bizim lisanımızdır diyelim. Hayır, anı da diyemeyiz. Çünkü o parçayı bize okudukları zaman biz de anlayamıyoruz.
>
> Pek a'lâ, ne yapalım? Lisansız mı kalalım? Hayır, halkımızın kullandığı bir lisan yok mu? İşte anı millet lisanı yapalım...
>
> Arabça ve Farsçanın ne kadar izafetleri ve ne kadar sıfatları varsa kaldırıversek, yazdığımız şeyleri bugün yediyüz kişi anlayabilmekte ise yarın mutlaka yedi bin kişi anlar (*Basiret*, 4 Nis. 1871; Levend 1972: 123).

Ahmet Midhat bu isteğinin gerçekleşme yolunda olduğunu görecek kadar yaşadı. Doğa bilimlerine *ulûm-i tabiiyye* demeye alışmış insanlar, Arapça yerine Türkçe çoğul ekini kullanmanın, Farsçadan gelen *-i* ekini ve sıfatın sonundaki Arapça dişillik ekini atmanın ve sıfatı başa koymanın hiçbir zaman olmadığını görmüşlerdir: ***Tabii ilimler***. Ama bunlara rağmen, M. A. Hagopian *Ottoman-Turkish Conversation-Grammar* adlı eserinin yüzde kırktan fazlasını Arapça ve Farsça dil bilgisine ayırmayı gerekli bulmuştur.

Süleyman Paşa (1838-1892) bir Türkçe dil bilgisi eseri yazan ve ismini de bu doğrultuda *İlm-i Sarf-ı Türki* (1874) koyan ilk Türk olma şerefine sahiptir. *Lisân-ı Osmânî'nin Kavâ'idini Hâvi*

---

de bir makina' namını kazanmıştır. Her şey bir yana, etkili ve geniş kesimlerce okunan, yeni düşünceleri halka tanıtan bir yazar olmuştu. *Türk Dili*, 521 (Mayıs 1995), sayısının yarısından çoğu ona ayrılmıştır.

Emsile-i Türkî adlı eseri 1868 senesinde neşredilen Abdullah Ramiz Paşa da takdir edilmelidir. Daha önce, 1851'de, Ahmed Cevdet Paşa (1825-1895) ve Fuat Efendi (1815-1868) –ki sonradan paşa olmuştur– bir dilbilgisi eseri olan ve birçok baskısı yapılan *Kavâid-i Osmâniye*'yi yayınlamışlardır. 1875'de yapılan baskıda eser *Kavâid-i Türkiye* (Türkçenin Kuralları) diye adlandırılmıştır.

1876 Anayasası'nın on sekizinci maddesi resmi dili Osmanlıca değil, Türkçe olarak belirlemiştir: "Tebâa-i Osmâniyenin hidemât-ı devlette istihdam olunmak için devletin lisân-ı resmîsi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır."

Redhouse'unki (1890) kadar etraflı olmasa da yazdığı *Kamus-i Türkî* (1396/1901) adlı mükemmel sözlükle tanınan Şemsettin Sami (1850-1904) Süleyman Paşa ile benzer fikirler taşır. Aşağıdaki paragraflar onun İstanbul'da yayımlanan bir haftalık dergide çıkmış, 1881 yılına ait bir makalesindendir:

> Osmanlı lisanı ta'birini pek de doğru görmüyoruz... Asıl bu lisanla mütekellim olan kavmin ismi 'Türk' ve söyledikleri lisanın ismi dahi 'lisân-ı Türkî'dir. Cühelâ-yı avam indinde mezmum addolunan ve yalnız Anadolu köylülerine ıtlak edilmek istenilen bu isim, intisabiyle iftihar olunacak bir büyük ümmetin ismidir. 'Osmanlı' ile 'Türk' isimleri beynindeki nisbet, tıpkı 'Avusturyalı' ve 'Alman' isimleri beynindeki nisbet gibidir. 'Avusturyalı' unvanı Avusturya devletinin taht-ı tabiiyyetinde bulunan kâffe-i akvâma ve onların biri ve ümmet-i hâkimesi olan Avusturya Almanlarına ıtlak olunduğu halde, 'Alman' ismi bu ümmet-i azîmenin gerek Avusturya'da, gerek Prusya ve Almanya'da ve gerek İsviçre ve Rusya ve sair taraflarda bulunan kâffe-i akvam efradına ıtlak olunur. Devlet-i Osmaniyye'nin zîr-i tabiiyyetinde bulunan kâffe-i akvam efradına dahi 'Osmanlı' denilüp, 'Türk' ismi ise Adriyatik denizi sevahilinden Çin hududuna ve Sibirya'nın iç taraflarına kadar münteşir olan bir ümmet-i azimenin unvanıdır.. Bunun için, bu unvan,... müstevcib-i fahr ü mesâr olmak iktiza eder. Memâlik-i Osmaniyye'de söylenilen lisanların cümlesine 'elsine-i Osmaniyye' denilmek caiz olabilirse de, bunların birine ve hususiyle ekseriyyet-i etrafı bu memâlikin haricinde olup bu devletin teessüsünden çok daha eski bulunan bir lisana 'li-

> san-ı Osmanî' denilmek tarihe ve ensâb-ı elsineye asla tevafuk etmez...
>
> Bana kalırsa, o aktâr-ı ba'îdeki Türklerin lisaniyle bizim lisanımız bir olduğundan, ikisine de 'lisan-ı Türkî' ism-i müştereki ve beyinlerdeki farka da riayet olunmak istenildiği halde, onlarınkine 'Türkî-i şarkî' ve bizimkine 'Türkî-i garbî' unvanı pek münasibidir...[15]

Sultan Abdülhamid'in (1876-1909) baskıcı rejimine karşı oluşan tepkinin bir kısmı, muhteva açısından olduğu kadar şekil açısından da Batılı, özellikle Fransız taklidi olan edebî eserlerde kendini açığa vurmuştur. Bu eserler bilhassa *Servet-i Fünun* akımına aittir. Modernist iddialarına rağmen, bu ünlü dergi yazılı dilin halk tarafından ulaşılabilir kılınması yolunda bir çıkmaz sokağı, hatta bir U dönüşünü temsil eder. Dergi yayın hayatına 1891'de İstanbul'da çıkan bir akşam gazetesi olan *Servet*'in haftalık eki olarak başlamıştır. 1895 ile hükûmet tarafından kapatıldığı 1901 yılı arasında dergi, Edebiyat-ı Cedideciler diye de bilinen Fransızca eğilimli, yeni edebiyat yandaşı genç yazarlar için bir merkez olmuştur. Çoğu tarafından benimsenen ağdalı üslup sıradan okuyucuyu rahatsız edip, kendilerinden uzaklaştırmıştır. Türkçenin Arapça ve Farsçanın yardımı olmadan bir edebî araç olma yeteneğine sahip olmadığına inandıklarından Farsça izafetin kullanımını sıkı sıkıya benimsemiş ve o günün edebiyat dilinde kullanılanlarla da yetinmeyip, yenilerini meydana getirmişlerdir. Bu şekildeki yeni tamlamalar arasında gözdeler şunlardır: ***Şebnem-i zevk u tesliyet*** (zevk ve avuntunun şebnemi), ***hadika-i sükûn*** (sükun bahçesi) ve ***melâl-i mesâ*** (akşam melankolisi) (Levend 1972: 349). Aynı zamanda Fransızca ifadelerin doğrudan ve birebir tercümelerini kullanarak ne kadar Batılılaşmış olduklarını göstermekten de hoşlanmışlardır. Meselâ normalde kullanılan ***ilaç yemek***, ilaç almak olmuştur. Grup üyelerinden biri olan romancı Halit Ziya Uşaklıgil kırk yılı kapsayan anılarında (Kırk Yıl, ed.n.) şöyle yazmaktadır:

---

15 *Hafta*, 12, 10 Zilhicce 1298/4 Kas. 1881. Metnin tamamı için Levend (1972: 130-4).

> Bu maraz hâdisesi, refiklerimin affedeceklerine, hattâ benimle beraber i'tiraf eyliyeceklerine kanaatle söyliyeceğim, zinet ve san'at ibtilasıydı... öyle ki o tarihten uzaklaştıkça hele bugün ben bizzat bunları tekrar okurken sinirlenmekten hâlî kalmıyorum (Uşaklıgil 1936: iv. 141; Levend 238).

Yunanistan'la 1897'de yapılan savaş sırasında, şair Mehmet Emin [Yurdakul] (1869-1944) *Türkçe Şiirleri* adlı eserini yayınlamıştır. Eserin başlığı önemlidir: Bunlar Osmanlıca değil, Türkçe şiirlerdir. İlk şiir, 'Anadoludan bir ses yahut Cenge giderken' şöyle başlar:

> Ben bir Türküm; dinim, cinsim uludur.
> Sinem, özüm ateş ile doludur.
> İnsan olan vatanının kuludur.
> Türk evladı evde durmaz; giderim!

Bu ona yalnız 'Türk'ün şairi' değil, aynı zamanda 'Türk olan şair' anlamına da gelen *Türk Şairi* unvanını kazandırmıştır. Şiirin büyük kısmının sade olan dili, 'Ben bir Türküm' sözü ve hepsinin üstünde klasik şiirin Arabi-Farisi aruz ölçüsü yerine halk şiirine ait hece ölçüsünün kullanılması, kendilerini Osmanlı olarak gören entelektüellerin, özellikle de seçkinci Edebiyat-ı Cedideciler'in suratına atılan bir tokattı. Buna karşılık onlar, Mehmet Emin'in şair değil, sadece basit ve kolay dörtlükler dizen biri olduğunu ve kullandığı kelimelerin tümünün de sıradan halk tarafından anlaşılamayacağını öne sürdüler. Bu eleştirilerde bir parça doğruluk payı vardı: Sözün gelişi, ceng [F] 'savaş' demenin açıkça gösterişli bir şekliydi. Fakat sıradan halk kendini onlar gibi bir Türk ilân edecek kadar kibirsiz olan Mehmet Emin'e bir edebiyat adamı olarak hayranlık duydu.

Kurucularından biri Ahmed Midhat olan ve Haziran 1908'de kurulan Türk Derneği ilk milliyetçi kültür örgütüydü (Tunaya 1984: i. 414-14; Levend 1972: 301). Derneğin altmış üç üyesi dilin geleceği hakkında ortak bir görüşe sahip olmaktan uzaktı. Bunlardan bazıları Türkçe olmayan unsurların dilden temizlenmesini ve yerlerine halihazırdaki konuşma dilinde bulu-

nan yerli kelimelerin koyulmasını isteyen sadeleştirmecilerdi. Bazıları, yeni kelimelerin kurallı Türkçe son eklerin yardımıyla üretilmesine ve halkın kullandığı Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe sayılması gerektiğine inanmış Türkçecilerdi. Bunların yanında Türkçecilerin ikinci noktada belirtilen görüşüne itiraz etmeyen fakat başak lehçelerden kelimelerin ve son eklerin alınmasını da savunan tasfiyeciler vardı. Tasfiyecilerin lideri olan Fuat Köseraif gerektiği yerde yapılacak kelime icadına da muhalif değildi; Ziya Gökalp'a göre o, Kırgızca'dan, Özbekçe'den veya Tatarca'dan son ekler alınmasını veya büsbütün yeniden uydurulmasını destekliyorlardı: Sıfat son eki *-î; -kı/ki/gı/gi* ile değiştirilebilirdi. Dolayısıyla ***hayatî***, *hayatkı* ve ***edebî***, *edebgi* olacaktı. Dernek içinde bulunan çeşitli grupları sınıflandırmak isteyen biri için talihsiz bir durum olarak Dernek dışında bulunan çağdaşları bu grupların hepsine tasfiyeciler demeye eğilimliydi. Gökalp bu durumu aklı karıştıran bir durum olarak görmektedir[16].

Diğerleri, Farsça izafetin terk edilmesini dahi sindiremediler ve Osmanlıları *Buharalı*lara çevirmek isteyenlere şiddetle karşı çıktılar. İki seçkin üye, Mehmet Emin ve Halit Ziya dilin takip edeceği yol hususunda taban tabana zıt görüşlere sahiplerdi. Derneğin kurulma aşamasında Halit Ziya, Servet-i Fünûn'a, Türkçe eşanlamlıları olup Türkçe asıllı olmayan kelimelerin dilden atılmasını isteyenlere küçümseme ile baktığını açıkça ifşa eden bir makale yazdı. Aşağıdaki alıntıda sıralanan kelime ikililerinden, ilk ikisinin ilk kelimesi veya kelime grubu Arapça, ikincileri Farsçayken, geri kalanlarda ise tam tersi bir sıra söz konusudur:

> Yok, maksud, zaten bizde Türkçe olarak müradifleri mevcud olan kelimeleri atmaksa, meselâ lisanda güneş var diye ufk-ı edebîmizden 'şems ü hurşid'i silmek, yıldız var diye 'nücum u ahter'i söndürmek, göz var diye 'çeşm ü dîde'yi, 'ayn u basar'ı kapamak, yol var diye 'râh u tarik'i seddetmek, su var di-

16 Gokalp her zaman soyadını iki ayrı kelime şeklinde, Gok Alp olarak yazmıştır.

> ye 'âb u mâ'yı kurutmak kabilinden ameliyatı tahribe karar vermekse, buna bir israf-ı bîhude nazarı ile bakmak tabiîdir.
>
> Bu mütalâaya serdedilen yegâne itiraz: lisanı sadeleştirmek, onu seviye-i irfan-ı halka indirmek için bu fedakârlığa lüzum var sözünden ibarettir. Fakat lisan seviye-i irfan-ı halka inmez, seviye-i irfan-ı halk lisana yükseltilmeğe çalışılır (Levend 1972: 305).

Üyelerin çoğu Halit Ziya gibi düşünüyor olmalıydı ki dernekle aynı ismi taşıyan gazetesinde, derneğin resmî tutumu aşağıdaki gibi ortaya konulmuştur:

> Osmanlı lisanının Arabî ve Farisî lisanlarından ettiği istifade gayr-ı münker bulunduğundan ve Osmanlı Türkçesini bu muhterem lisanlardan tecrid etmek hiçbir Osmanlının hayalinden bile geçmeyeceğinden, Türk Derneği, Arabî ve Farsî kelimelerini bütün Osmanlılar tarafından kemal-i sühuletle anlaşılacak vechile şâyi' olmuşlarından intihab edecek ve binaenaleyh mezkûr Derneğin yazacağı eserlerde kullanacağı lisan en sade Osmanlı Türkçesi olacaktır (Levend 1972: 301).

Her şey Osmanlılar için iyiydi, ama bütün bunlar Türkiye'nin mütevazı bir şekilde kendini Türk gören ve Osmanlı sıfatını kabullenmediği düşünülen sakinleri için çok da fazla bir şey ifade etmiyordu. Sözün gelişi, Mehmet Emin'in bunu kabul etmesi neredeyse imkânsızdı. Açıkçası görüşler arasındaki ayrılık, gerçekte 1913'te mevcudiyeti son bulmuş Dernek'in geleceğine dair iyi şeyler göstermiyordu.

Sade Türkçe yandaşlarının hâlâ gidecek çok yolu vardır. Daha St. Luke'un 'Hekim, önce kendini iyileştir.' cümlesinde ifadesini bulan ilkeyi dahi kavrayamamışlardı. Bu noktadan bakarak aşağıdaki 'Lisanın Sadeleştirilmesi Üzerine Karar'ı hazırlayanın samimi ve ciddi olup olmadığını söylemek imkânsızdır. Yine, *yatık* harflerle yazılmış sözcükler Türkçe asıllı olmayanlardır:

> Levâzimat-ı umumiyye dairesi ta'yinat kısmı ma'rifetiyle terkim ve tevzi' edilmekte olan *matbu' pusulalara envâ-ı muayyena-*

> *li mübeyyin* olmak üzere *der*colunmakta olan *'nân-ı aziz'*, *'giişt'*, *'ırz'*, *'şa'r' ve 'hatab' kelime*lerinin yerlerine, *ba'demâ* 'ekmek', 'et', 'pirinç', 'arpa' ve 'odun' yazılması *karargir* olmuştur.

Osmanlı Parlamentosu üyelerinin bir ay sonra, tahtın açıklanmasına verecekleri cevap için önerilen ifade tarzına itirazlarını açıklarken ciddiyetleri hususunda şüphe etmemek de elde değildir: *"Arîza-i teşekküriyenin üslûb-ı tahriri pek edibane ve Meclis-i Millî'ye yakışmayacak derecede teşbihat ve elfaz-ı rengin ile mahmul"* (Levend 1972: 313).

Öte yandan, 1910 yılında, İkdam gazetesinde açığa vurduğu üzere, şair Mehmet Akif sadeleşmenin sonuçlarından memnun değildir:

> Bir takım makaleler görülüyor ki Türkçe kelimelerin yanıbaşlarında Arapçaları olmasa zavallı ümmet-i merhume hiçbir şey anlamayacak! Meclis yerine 'kurıltay'[17], meb'us yerine 'yalvaç', a'yan yerine 'aksakal', hal yerine 'idemük'[18], can yerine bilmem ne!.. Gazetelerde zabıta vukuatı öyle ağır bir lisanla yazılıyor ki avam onu bir dua gibi dinliyor: 'Mehmed Bey'in hanesine leylen fürce-yâb-ı duhul olan sârık sekiz adet kalîçe-i giran-baha sîrkat etmiştir' deyip de 'Mehmed Bey'in bu gece evine hırsız girmiş sekiz halı çalmış' dememek âdeta maskaralıktır. Avâmın anlayabileceği meâni avâmın kullandığı lisan ile edâ edilmeli ... (*Sırât-ı Müstakim*, 4/92, 9 Nis. 1910; Levend 1972: 311-12).

19. yüzyılın sonu itibariyle Türk yazarlarının bazısı ve I. Dünya Savaşı itibariyle ise çoğu, alışılageldik ve yerleşmiş tabirlerin haricinde kalan Farsça söz yapılarından kurtulmaya çalışıyorlardı. Ayrıca kendi dillerinin Osmanlıca olduğu düşüncesi geçerliliğini kaybediyordu ve 1918'den sonra sadece birkaçı kendini Osmanlı olarak görmeye devam edecekti. İttihat ve Terakki

---

17 Levend'de *kurıltay* kelimesi, *kurıltay* olarak yanlış yazılmaktadır.

18 Bütün araştırmalarıma rağmen bugüne kadar, kenarda köşede kalmış kelimeleri de içeren mükemmel *Tarama Dergisi* de (1934) dahil olmak üzere bu kelime hakkında bir bilgiye ulaşamadım.

Cemiyeti'nin 1908 tarihli siyasî programının yedinci maddesi şöyle diyordu: "Devletin lisan-ı resmîsi Türkçe kalacaktır. Her nevi muhaberat ve müzakeratı Türkçe icra olunacaktır" (Tunaya 1952: 209). 1920'de, Kurtuluş Savaşı bütün şiddetiyle devam ediyor ve Sultan'a bağlı hükûmet halen İstanbul'da hüküm sürüyorken, Ankara hükûmetine bağlı Eğitim Bakanlığı tarafından öğretmenlere, konuşma dilinde kullanılan ve o güne kadar sözlükçülerin dikkatinden kaçmış saf Türkçe kelimeleri toplamaları talimatı verildi.

Fakat okuryazar olmayan sınıfların yeni duruma uyum sağlaması çok daha uzun sürdü. Fahir İz yazara şöyle bir anısını anlatmıştır: Erzurum civarında askerliğini yaptığı sırada konuştuğu bir çoban, onun ağzından çıkan 'Biz Türkler' sözüne çok şaşır. 'Estağfurullah!' der, "Ben Türküm, zât-ı âliniz Osmanlısınız'.

Türk Derneği'nden biraz daha etkili olan bir edebiyat topluluğu, Nisan 1911'de Selanik'te kurulmuş olan ve yayınladıkları dergiyle aynı ismi taşıyan *Genç Kalemler*dir (Levend: 1972: 313-30). Bu grubun üyeleri *Yeni Lisancılar*, yeni dilin savunucuları olarak da bilinir. Aralarında en etkili olan şahsiyetler Ziya Gökalp ve kısa hikâye yazarı Ömer Seyfettin'dir (1884-1920).

Ömer Seyfettin, imza yerinde bir soru işaretiyle yayınlanmış 'Yeni Lisan' başlıklı makalenin yazarıdır. Bu makalede Servet-i Fünun grubunun 'yeni edebiyatına', yani Edebiyat-ı Cedide'ye ve ondan daha kısa ömürlü olan, Servet-i Fünun etrafında oluşmuş ve onun 1908 Jön Türk devrimi ertesi yeniden ortaya çıkmış hâli diyebileceğimiz Fecr-i Âtî grubuna yüklenmektedir. "Bugünkülerin dünküleri taklit etmekten vazgeçtikleri dakika hakikî fecir olacak, onların sayesinde yeni bir lisanla terennüm olunan millî bir edebiyat doğacaktır... Millî bir edebiyat vücuda getirmek için evvelâ millî lisan ister." Daha sonra geleceğin milli dili için önerdiği reçeteyi sunmaya devam eder. Oldukça süslü denilebilecek bir pasajda, halihazırda kullanımda olan Arapça ve Farsça kelimelerin yerli veya doğudan alınmış kelimelerle değiştirilmesine karşı itirazlarını açıklar:

> Derneğin arkasına takılıp akîm bir irticaa doğru, 'Buhara-yı şerif'deki henüz mebnâî bir hayat süren, müdhiş bir vukufsuzluğun, korkunç bir taassubun karanlıkları içinde uyuyan bundan bir düzine asır evvelki günleri yaşayan kavimdaşlarımızın yanına mı gidelim? Bu bir intihardır. Bu serî' ateşli toplarımızı, makineli tüfenklerimizi bırakıp yerine; düşmanlarımız gelince –kavimdaşlarımız gibi– üzerlerine atacağımız suları kaynatmaya mahsus çay semaverleri koymaya benzer. Hayır. Beş asırdan beri konuştuğumuz kelimeleri, me'nus denilen Arabî ve Farsî kelimeleri mümkün değil terkedemeyiz. Hele aruzu atıp yerine Mehmed Emin Bey'in vezinlerini hiçbir şair kabul etmez. Konuştuğumuz lisan, İstanbul Türkçesi en tabiî bir lisandır. Klişe olmuş terkiblerden başka lüzumsuz zinetler aslâ mükalememize giremez. Yazı lisanı ile konuşmak lisanını birleştirirsek, edebiyatımızı ihya veya icad etmiş olacağız...
>
> Lisanımızda yalnız Türkçe kaideler hükmedecek; yalnız Türkçe, yalnız Türkçe kaideleri. (*Genç Kalemler* (Nis. 1911); Levend 1972: 314-15)

Türk Derneği'nin içine düştüğü başarısızlığın hayaleti, bu tam olarak ne dediği anlaşılmayan değerlendirmeyi yazarken Ömer Seyfettin'in gözlerinin önünde olmalıdır. Değerlendirme hiçbir şekilde 'yeni lisan' teriminin haklılığını ortaya koyamamaktadır. Oysa otuz yıl öncesinde Şemsettin Sami bundan çok daha radikaldir.

Okuryazar sınıfın önde gelenlerinin çoğu, dilde reform yapılmasına ihtiyaç duyulduğu yönündeki fikirlere Ömer Seyfettin'den daha kapalıdır; bu kapalılık onların Osmanlıca'ya her şeyden bağımsız duydukları sevgiden veya bu dilin onları avamdan ayıran bir simge rolü ifa etmesinden kaynaklanabilir. *Yeni Tasvir-i Efkâr*'ın editörü olan Süleyman Nazif (1870-1927) kendisine dil hakkında yazı göndermiş bir yazara hitaben kaleme aldığı reddiye pusulası vasıtasıyla açık bir mektup yayınlar:

> Lisanını seven bir Osmanlı Türk'ü, hiçbir vakit 'hatavât-ı terakki' makamına 'ilerleme adımları'nı is'âd edemez, böyle yaparsak lisanın kabiliyyet ve letâfetini elimizle mahvetmiş oluruz... Lisanı sadeleştirmek, bizi yedi asır geriye ve dört beş bin

> kilometre uzağa atmaktır... Tekrar ederim ki biz bugün Buhârâlı değiliz ve olamayız. O maziyi iadeye çalışmak mühlik bir irtica'dır (*Yeni Tasvir-i Efkâr*, 12 Temmuz 1909; Levend 1972: 305-6).

İlginçtir ki, sadeleştirmenin lehinde kılıcını çeken bir Doğulu olur; Buharalı değil ama Kazan'dan Kazanlı Ayaz.

> Bizim mesleğimiz avam tarafdarı bulunmak olduğundan, biz bütün efkâr-ı siyasiye ve ictimaiyeyi avâma anlatmak tarafındayız. Bizce bu meslek bir lisan içün değil, bütün mesâil-i hayatiye içündür... Memleketin ıslahı, milletin teceddüdü bütün efrad-ı millet efkârının teceddüdü ile hasıl olacağından bizim nokta-i nazarımızdan milletini seven her Türk yazdığı her makaleyi Anadolu Türklerinin anlayacağı bir lisanla yazması lazım gelir (*Servet-i Fünun*, 9 Temmuz 1909: Levend 1972: 307).

Kazanlı Ayaz'a katılan birkaç kişiden biri Celal Sahir [Erozan]'dır (1883-1935). O, Fecr-i Âtî akımına dahil şairlerden olup, Arabî-Farisî ölçüden Türkçe hece ölçüsüne geçişte Mehmet Emin'i takip etmiş ve hece ölçüsüyle çekici aşk şiirleri yazmıştır:

> Şimdi lisanda teceddüd husulü için çalışmak isteyenlerin ilk adımı bu kavaid-i ecnebiyyeyi tard ve imhâ olmalıdır. Bizim kelimeye ihtiyacımız var. Peki, fakat yalnız kelimeye, müfred kelimelerle müfredlerinden ayrı, müstakil bir ma'nâ ifade eden cemi' kelimelere; her kelimenin cem'ine, tesniyesine değil, hele terakibe hiç değil...[19] Hele lisanı sadeleştirmenin bizi yedi asır geriye atmak olduğunu hiç kabul edemem (Servet-i Fünun, 27 Mayıs 1326/9 Temmuz 1910; Levend 1972: 309).

Bir süreliğine eskinin önemli edebi kişiliklerinin fikirlerini bir yana bırakıp, iktisatçı Fuat Andiç'in, geleceğin dilinin nasıl olması gerektiğine dair kendi neslinin 1940'lı yıllara ait görüşü-

19 Burada söz edilen Arapça *eczâ'* gibi kelimelerdir. Bu kelimenin tekili *cüzdur* ve 'bölüm' anlamına gelir; bu kelimenin Türkçe şeklindeyse *eczâ* ilaçlar, *eczacı* ise ilaç yapan ve satan kişi anlamındadır

nü yansıtan bir anısına bakalım. Bu anı temelde, devlet hizmetinde birçok üst düzey mevkilerde bulunmuş fakat en çok, edebiyat üzerine *Tarik* ve *Vakit* gazetelerinde yazdığı yazılarla bilinen ve ikincil dereceden bir şair olarak tanınan, Lastik Sait lakaplı Kemalpaşazade Sezai'nin bir şiiri etrafında dönmektedir. Ona bu lakabın verilmesinin sebebi, ayağındaki lastikleri yaz mevsiminde dahi çıkarmamasıyla nam salmış olmasıdır[20]. Namık Kemal, Ahmet Midhat ve Abdülhak Hâmid (1851-1937) ile sıkça edebiyat ve dil üzerine sert tartışmalara girmiştir. Yazdıklarının dili saf Osmanlıca'dır; öyleyse bu şiir onun gerçek fikrini mi dile getirmektedir yoksa alaycı bir şiir midir? Muhtemelen ilk şık doğrudur; esasında o, Osmanlıca yazmayı alışkanlık haline getirmiş birisidir, çünkü o günlerde bu kabul edilir bir şekilde yazmanın tek yoludur. Fakat bu sefer isyan etmektedir. Zaten onun niyeti ne olursa olsun Fuat Andiç'in neslinden gençler bu şiiri ciddiye almıştır. Ve işte bu şiir:

Arapça isteyen urbana gitsin
Acemce isteyen İrana gitsin
Frengliler Frengistana gitsin
Ki biz Türküz bize Türkî gerek.

Sınıf buna bir beşinci mısra da eklemiştir: 'Bunu bilmeyen ahmak / eşşek demek'[21].

Yeniden yetişkinlere dönersek: Ziya Gökalp eğer Türkler kendilerini bilimin ve teknolojinin ilerlemelerini karşılayabilecek bir vokabülerle donatacaklarsa, doğal yolun Batı ulusları örneğinin izlenmesi olduğuna inanıyordu. Onlar nasıl kendi klasik

20 Profesör Andıç'a hem Lâstik Sait'e dikkatimi çektiği hem de bu lakabın nereden geldiğini açıkladığı için minnettarım.

21 Andıç şöyle yazar: 'Beşinci mısra şaire ait olabilir de olmayabilir de. Ben lisedeyken iyi bilinen şiirlere bir veya iki mısra eklemek bizim için hoş bir boş zaman uğraşıydı. Onun için beşinci mısranın bana mı yoksa Lastik Sait'e mi ait olduğundan emin olamıyorum (Bana yazdığı mektuptan, 13 Nis. 1997). Okuyucu *eşek* kelimesinin İngilizce 'donkey' kelimesinden ve *eşşek* kelimesinin de *eşekten* daha saldırgan olduğunu bilmelidir

dilleri olan Yunanca ve Latinceden faydalanma yoluna gidiyorlarsa, Türkler de Arapça ve Farsçaya dönmeliydi. Gökalp uygulamada, ürettiği kelimeleri Arapça ve daha az olmak üzere Farsça üzerine temellendiriyor ve aynı zamanda terkipler yapmak için Farsça izafetten yararlanıyordu. ***Ruh*** kelimesinden, 'psikoloji' anlamında kullanılmak üzere ***ruhiyat***ı[22]; ***bedî'*** kelimesinden, 'estetik' yerine kullanmak üzere ***bedîî***yi (Arapçada bedî'î 'etkileyici biçimde söylenen, belâgatli' anlamına gelir) ve estetik ilmi yerine kullanmak için ***bediiyat***ı üretti. Arapça ***şe'n*** kelimesinden 'pragmatik' anlamında ***şe'nî*** ve 'gerçeklik, realite' anlamında ***şe'niyet*** kelimelerini meydana getirdi. Bu ikisi hiçbir zaman önemli oranda geçerlilik kazanamadı. Bunun sebebi kısmen 'pragmatik'in herkesin kelime hazinesinde yer almaması ve daha önemli oranda da Türklerin Arapça 'ayn ile hemzeyi birbirinden ayırmaması veya ikisini birden telaffuz etmek yoluna gitmesi dolayısıyla birkaç ayrıntı meraklısı dışında Ziya Gökalp'in ***şe'nî***sinin, Arapça 'iğrenç' anlamına gelen ***şenî***'nin Türkçe telaffuzu olan ***şenî*** ile tastamam aynı şekilde seslendirilmesiydi.

Onun en başarılı icadı 'ideal' yerine bulmuş olduğu kelimeydi. Gökalp'in zamanına kadar, çoğu insan tasavvur ve hayalleri hakkında konuşurken Fransızca ***idéal*** kelimesini kullansa da bunun sözlük karşılığı olarak ***gay-i emel*** ya da ***gaye-i hayal*** vardı. O, Arapça 'düşünmek' anlamındaki ***fekera***dan gelen ***mefkûre*** (ideoloji anlamına gelen ***mefkûreviyat*** ile beraber) kelimesini icat etti. Bu kelime coşkuyla benimsendi ve *Tarama Dergisi* (1934) ***ülkü*** kelimesini getirene kadar uzun süre yaşadı. Esasında son zamanlarda çıkan sözlükler *ülkü*'yü tanımlamak için halen ***mefkûre***yi kullanıyorlar. Ayrıca bu kelime başka bir şekilde daha yaşamaya devam ediyor: Türk şehirlerinde, Ülkü ve İdeal gibi, Mefkûre isimli apartmanlar da görebilirsiniz.

Bütün bunlardan sonra, Gökalp (1339/1923: 28) yazdıklarında tutarsız olduğu iddiasıyla suçlanabilir: "Lisanın bir kelimesini değiştiremeyiz. Onun yerine başka bir kelime icad edip

22 *-iyat* ekinin transkripsiyonu bazen *-iyyat* şeklinde olabilir, bk Lewis (1988: 27; 2000: 25)

koyamayız." Fakat, ne olursa olsun onun ürettiği kelimeler o zamana kadar karşılığı bulunmayan kavramları açıklamak amacındadır.

Gökalp, erlerin, birinci ve ikinci teğmen yerine kulanılan Osmanlıca terimlerle nasıl başa çıktıklarını 1897 senesinde işittiğinde derinden etkilendiğini anlatır. 'Teğmen' kelimesinin Arapçası mülâzımdır ve birincisi için ***evvel***, ikincisi içinse ***sani*** kullanılmaktadır. Bu kelimeleri Farsça kurallara uydurarak bir araya getirip Türkçenin kurallarına uygun olarak telaffuz edince ortaya 'mülâzım-ı evvel' ve 'mülâzım-ı sani' çıkmıştır. Fakat askerler sıfatları başa koyarak 'evvel mülazım', 'sani mülazım' demektedirler. Bu, Gökalp'i şu sonuca götürür: 'Türkçeyi ıslâh için bu lisandan bütün Arabî ve Farsî kelimeleri değil, umum Arabî ve Farsî kaideleri atmak, Arabî ve Farsî kelimelerden de Türkçesi olanları terkederek, Türkçesi bulunmayanları lisanda ikba etmek'. (Gökalp 1339/1923: 12)

Onun 'Lisan'[23] şiirinde geçen 'Türkçeleşmiş Türkçedir' mısrası Osmanlıca kelimelerin kaybına razı olmayanlarca sıkça alıntılanmıştır. Oysa, aynı kitapta daha sonra Lisani Türkçülük'ün ilk ilkesinin şu olduğunu belirtmektedir: 'Millî lisanımızı vücude getirmek için, Osmanlı lisanını hiç yokmuş gibi bir tarafa atarak, halk edebiyatına temel vazifesini gören Türk dilini ayniyle kabul edip İstanbul halkının ve bilhassa İstanbul hanımlarının konuştukları gibi yazmak'. (Gökalp 1339/1923: 121)

Halk kelimesinin anlamı bugünlerde muğlaktır ve hiç şüphe yok ki Gökalp'in zamanında da öyleydi. Siyasî konuşmalarda vatandaşlar topluluğunu, bağımsız insanları akla getirse de yaygın dilde toplumun en düşük sosyal ve iktisadî sınıfları anlamına gelmektedir. Hiç şüphe yok ki Gökalp bu kelimeyi birinci anlamında kullanmıştır. Fakat sorun şudur: O halde 'hanımlar'la ne kastetmektedir? İstanbul'un bayan sakinlerini mi yoksa İstanbul kadınlarından farklı olarak İstanbul hanımlarını mı? İkinci anlamı kullandığını varsaymak zorundayız; zaten hiçbir olayda,

23 1918'de *Yeni Hayat*'ta yayınlanmış, Levend'de (1972: 332-3) bir kopyası verilmiştir.

Gökalp'in birinci ilkesi uygulamaya konulmamıştır. Aynı kaderi bir başka beyanatı da paylaşmaktadır: 'İstanbul Türkçesinin savtiyatı, şekliyatı ve lûgaviyatı[24], yeni Türkçenin temeli olduğundan, başka Türk lehçelerinden ne kelime, ne sıyga, ne edat, ne de terkib kaideleri alınamaz' (Gökalp 1339/1923; 122). Daha sonra gelen reformcular başka lehçelerden kip ve zamanlar veya sentaks kuralları almazken, ileride göreceğimiz gibi kelimeleri ve son ekleri ise bütünüyle benimsemişlerdir.

3. Yeni Alfabe

Dil devrimi üzerine fikir bildiren Türk yazarlar, genellikle alfabenin değişmesinden pek bahsetmezler. Onlar için *harf devrimi* ayrı bir konudur. Bu iki reform açıkça ilişkili ve aynı zihnisel tutumun sonuçları olduğu için burada hiçbir şeyi eksiksiz bırakmamak adına harf devrimi de kısa bir değerlendirmeye tabi tutulacak. Alfabe değişikliğinin amacı Türkiye'nin İslâmî Doğu ile olan bağlarını koparmak, içteki ve Batı dünyasıyla olan iletişimi kolaylaştırmaktı. Mors alfabesinin Osmanlıca yapılan telgraf haberleşmesine uygulanmasının ne kadar zor olduğu tasavvur edilebilir.

Kendine özgü güzelliği bir yana bırakılırsa, Türkçe yazmak için Arabî-Farisî bir alfabeyi tercih etmek lehine söylenecek bir şey yoktur[1]. Bu harflerin *elif* de dahil olmak üzere hepsi sessiz harflerdir ve bazıları da Türkçede olmayan sesleri temsil eder. Mesela bunlardan biri olan *Kef* Türkçede *g*, *k*, *n* ve *y* şeklinde

1 'Arapça' yerine 'Arabî-Farisî' dememizin sebebi, alfabenin Arapça'da olmayan üç sesi temsil etmesi için, Farsça'dan alınmış üç harfi, *p*, *ç* ve *j*'yi de içermesidir.

okunabilmektedir. Arabî-Farisî *kef* harfiyle gösterilen *ñ* sesi, İngilizcedeki *singer* kelimesinde okunduğu gibidir ve aslen /ng/'dir. Eski metinlerin uzmanlarca yapılan transkripsiyonlarında genelde *ñ* ile gösterilir. Osmanlıca yazımda *kvkl* (kef-vav-kef-lam) şeklinde yazılan *gönül* ve *dkz* ya da *dkyz* (dal-kef-y-z) şeklinde yazılan *deniz* gibi kelimelerde bulunur. Halen bazı Türklerin *sonra* kelimesini telaffuzlarında duyulmaktadır. Yukarıya fonetik işaretlerin aşağıya da harflerin koyulmayısıyla, üç sesli harf *a, i* ve *u* gösterilebilmektedir. Fakat Türkçe için sekiz sesli harfi ayırt etmek gerekmektedir. Arapça *elif, vav* ve *ye* harfleri Arapça ve Farsçada sırasıyla *ā, ū* ve *ī* seslerini göstermek için kullanılır. Türkçede ise yine sırasıyla *a/e, o/ö/u/ü* ve *ı/ay/ey* seslerini temsil etmek için kullanılmışlardır. Başta bulunan *a* ve *e* elifle (bundan sonra *I* ile gösterilecek), ortada veya sonda bulunan *a* yine *elif*le ve *e*, İngilizcedeki 'Ah!' ve 'Eh?' kelimelerindeki fonksiyonuna benzer bir şekilde *h* harfiyle temsil edilmiştir: *kaynana qynlnl* (kaf-ye-nun-elif-nun-elif); yaparsa: *yIpIrsh* (ye-elif-p-elif-r-sin-he); *ise: Iysh* (elif-ye-sin-he); *istemediğin; Isthmhdykk* (elif-sin-te-mim-he-dal-ye-kef-kef) şeklinde yazılmıştır.

Bu durumda farklı anlama gelen okumalar mümkün olmaktadır. Sözün gelişi, (elif-vav-lam-vav) Türkçe bir kelime olan *ulu* (yüce) ya da *ulu* [A] (malsahipleri anlamında), *ölü, evli, avlu, avlı: dvl* (dal-vav-lam) *döl, dul, düvel; kl* (kef-lam) *gel, gül, kel* ya da *kel* [A] (bitkinlik anlamında), *kül* ya da *kül* [A] (hepsi anlamında), *fil* [F] (kil anlamında) ya da *gül* [F] olarak okunabilir. Hangi muhtemel okunuşun kastedildiği ancak kontekste bakılarak ve Türkçe, Farsça ve Arapça kelime hazneleri yeterli seviyede kavrandığında açıklığa kavuşturulabilir. Osmanlı metinlerindeki sorunların önemli bir kısmı yazıcılar ve matbaacıların kelime bölmede her zaman aynı dikkati göstermemelerinden kaynaklanır. Meselâ; *bvsnh* be-vav-sin-nun-he) harfleri hem bu sene hem de *Bosna* kelimelerini kasdediyor olabilir.

Encyclopaedia Britannica'nın (1926) on üçüncü baskısındaki 'Türkler' isimli makalede, Sir Charles Eliot, bu alfabenin muğlaklıklarından bahsettikten sonra, keskin bir gözlem yapmaktadır: "Bunun sonucu Arap harfleriyle yazılan saf Türkçe kelime-

lerin çoğunlukla Türkler için dahi zor anlaşılır hâle gelmesi ve bunların yerlerine olabildiğince çok Arapça eşanlamlıların kullanılmasıdır. Çünkü bu eşanlamlıların nasıl yazılacağı konusunda hiçbir şüphe yoktur." Eliot'un demek istediğine dair şöyle bir örnek verilebilir; mhmd plsl lvldy (mim-h-mim-dal pe-elif-şın-elif elif-vav-lam-dal-ye) 'Mehmed, paşa oldu' olarak da 'Mehmed Paşa öldü' olarak da okunabilir. Eğer ilkini kastediyorsanız daha fazla kelime kullanma yoluna gidip 'Mehmed, paşalık mevkiine terfi ettirildi" diyebilirsiniz. Eğer ikinciyi demek istiyorsanız, 'Mehmed Paşa terk-i diyar eyledi ve cennete yürüdü', 'Mehmed Paşa Hakk'ın rahmetine kavuştu' yahut en azından 'Mehmed Paşa vefat etti' gibi cümleler kullanabilirsiniz.

Arabî-Farisî alfabede değişiklik yapma denemeleri, 1851 yılına, Ahmet Cevdet'in çabalarına kadar uzanır. Daha sonraları başkaları da sorun hakkında kendi çözüm yollarını ortaya koydular. Mayıs 1862'de, Antepli Münif Paşa, kurucusu olduğu Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de verdiği bir konferansta alfabenin yetersizliklerini okuryazar sayısının azlığına bağlıyordu. Konuşmada *lvn* (elif-vav-nun) harflerinin farklı okunuşlarını örnek verdi: *on, un* ya da *ün*. Bu sonuncusu *lvk* (elif-vav-kef) şeklinde de doğru olarak yazılabiliyordu. Dolayısıyla *ön* kelimesinde olduğu gibi *lvk* olarak benzer şekilde yazılan fakat *ün* gibi halk tarafından *k* (kef) yerine *n* (nun) koyularak harfleri yanlış söylenen *evin* kelimesinden de bahsediliyor olabilirdi. Münif Paşa bu noktada iki muhtemel çözüm görüyordu. Birincisi, Arapçadan gelen üç ve Türkçenin fonetiğinin ihtiyaç duyduğu sesler için icat edilecek beş yeni fonetik işaretle birlikte tam noktalama kullanarak yazmak ve yazılanları bu şekilde yayımlamaktı. Onun daha çok tercih ettiği ikinci çözüm ise kelimelerin harflerini birbirine bağlamak yerine ayrı ayrı yazmaktı. Buna göre gerekli işaretler çizginin altına veya üstüne değil bizzat harflerin hizasına yazılacaktı (Buluç 1981: 45-8, alıntıladığı yer: Münif Paşa 1974).

1863 yılında Azerbaycanlı oyun yazarı ve siyaset bilimcisi Feth-Ali Ahundzade sesli harfleri göstermek için bazı yeni harflerin eklenmesi yönünde bir öneriyle İstanbul'a geldi. İstanbul'da olumlu karşılandı ve sadrazam önerisini incelenmesi için

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'ye aktardı. Burada, önerinin iyi özellikleri teslim edilse de, nihai kanı uygun olmadığı yönünde oldu. Sebep olarak şunlar gösteriliyordu: "Mücerred icrasında derkâr olan müşkilat-ı azîme" ve "eski âsar-ı İslâmiyenin nisyanını da müeddi olacağından" (Ülkütaşir 1973: 18-19).

1908-1918 arasındaki Meşrutiyet döneminde, değişimin elzem olduğunu düşünen entelektüeller harflerin ayrı ayrı yazılması veya en azından bu şekilde basılması hususunda mutabıktılar. Böylece, okuyucular ve dizgiciler aynı şekilde her harf için üç yahut dört şekille uğraşmak zorunda kalmaktan kurtulabilirlerdi.[2] Şemseddin Sami *Kamus*'ta (1316/1901) *o*, *ü* ve *ö* seslerini göstermek için *vav* harfi üzerinde üç ayrı fonetik işaret kullandı. *Vav* tek başına kaldığında ise *u* harfine tekabül ediyordu.

Kendisine uzun bir deneme süresi verilen tek plan ise 1913'ten sonra Enver Paşa tarafından desteklenendir. Bu, Harp Bakanlığı'nın arka çıktığı ve söylendiğine göre eleştirenleri susturmak için aşırı sertlik kullanılan bir plandır. Temel ilkesi harflerin diğerleriyle bağlanırken girdikleri halleri kullanmayıp sadece kelime sonlarında aldıkları biçimlerin kullanılmasıdır. Sesli harfler, sessiz harflerle aynı çizgi üzerine yazılmış olan *elif*, *vav* ve *ye*'nin sessiz harflerle girdikleri çeşitlemelerle gösterilirler. Sonuç başarılı olmaktan çok uzaktır[3]. Bu sistem, *huruf-u munfasıla*, *hatt-ı cedid*, *Enverpaşa yazısı* ve *ordu elifbası* gibi farklı isimlerle tanınmıştır. İlk başta askeriye telgrafçılarının işini basitleştirmek niyeti taşısa da, kullanımı daha sonra bakanlık içindeki yazışmalara kadar genişlemiştir. Enver, sistemini öğretmek için *Elifba* adında bir okuma kitabı yayınlatsa da, bu denemenin savaş bitmeden önce, 1917 civarında terk edildiğine dair bazı kanıtlar mevcuttur (TTK 1981: 56-7). Ruşen Eşref [Ünaydın] (1954: 28-9) Mustafa Kemal'in kendisine bu yeni sistemden 1918'in sonlarında, halen kullanılıyormuş gibi söz ettiğini hatırlamaktadır:

---

2 Arabî-Farisî harflerin çoğunun başta, ortada veya sonda olma durumuna göre üç ayrı şekli vardır. Bazılarının, tek başına kullanıldıklarında bir dördüncü şekli de olabilir.

3 Bazı örnekler Ülkütaşir (1973: 27)'de bulunabilir.

> İyi bir niyet; fakat yarım iş; hem de zamansız!.. Harp zamanı harf zamanı değildir. Harp olurken harfle oynamak sırası mıdır? Ne yapmak için? Muhaverat ve muhaberatı teshil için mi? Bu şimdiki şekil hem yazmayı, hem okumayı, hem de anlamayı ve binaenaleyh anlaşmayı eskisinden fazla geciktirir ve güçleştirir! Hız isteyen bir zamanda, böyle yavaşlatıcı, zihinleri yorup şaşırtıcı bir teşebbüse girişmenin maddî, amelî ve millî ne faydası var?.. Sonra da mademki başladın, cesaret et; şunu tam yap; medeni bir şekil alsın, değil mi efendim?

Atatürk'ün sağ kolu İsmet [İnönü] daha sonra Enver'in denemesinin savaş sırasında çıkardığı güçlüklere tanıklık etmiştir. Onaylaması için ona sunulan belgelerin, biri onun okuması için normal yazıyla, diğeri ise imzalanması için Enver Paşa yazısıyla kaleme alınmış iki nüsha halinde olması için Genel Kurmay Başkan Vekili ile ısrarcı bir şekilde konuşmak da ona düşmüştür (Arar 1981: 150-1).

Enver'in kendi alfabesinin propagandası için uğraştığı günlerde, bazı gazeteciler ve edebiyatçılar ise Latin harflerinin benimsenmesini sağlamaya çalışmaktadır. Bu Çanakkale Savaşı sırasında Osmanlı subayları arasında sohbet konusu olmuştur[4]. Bu fikrin esasında uzun bir geçmişi vardır. Ahundzade, Arap yazısının geliştirilmesi hususundaki önerisi reddedilince, sözünü ettiğimiz bu fikri benimsemiştir[5]. Sözlükçü Şemseddin Sami ve kardeşi Abdül Bey, Arap alfabesinin Türkçeye uyum sağladığından daha fazla uyum sağlayamayacağı bir dil olan kendi yerel dilleri Arnavutça için 36 adet Latin ve Yunan harfinden oluşan bir alfabe tasarladılar. Bu alfabe, ilk üç harfin isimlerinden dolayı A-be-ye diye adlandırıldı. 29 Ocak 1910'da, Servet-i Fünun grubunun bir üyesi ve Tanin Gazetesi başyazarı olan Hüseyin Cahit [Yalçın] 'Arnavut Hurufâtı' başlıklı bir makale yayın-

4 Bu bana şifahen Tevfik Vehbi Bey tarafından iletilmiştir.

5 Levend (1972: 156) Ahundzade'nin Slav temelli bir alfabe ürettiğini belirtmiştir, fakat ayrıntı vermemektedir. Algar (1988) onun alfabede reform önerilerinden söz edip, Muhammedzade ve Arashi'ya, bende mevcut olmayan *Alefbâ-yı Cedid ve Mektûbât* (Baku, 1963), 3-39, 234-5 eserine atıfta bulunsa da, yine ayrıntılı bir bilgi sunmamaktadır.

ladı. Bu makalede söz konusu teşebbüsü övüyor ve Türklerin de bu yolu izlemesinin iyi olacağını iddia ediyordu. Bir kısım Arnavut'un fetva isteğine ise, Kur'ân'ın birbirinden farklı Arap harfleriyle yazılmasının ve Müslüman okullarında Latin harfleri öğretilmesinin Şeriat'a uygun düşmeyeceği cevabı verildi. (Levend 1972: 363-4)

1914 yılının ilkbahar mevsiminde, Kılıçzade Hakkı tarafından çıkarılan, özgür düşünceye adanmış ve *Hürriyet-i Fikriyye, Serbest Fikir ve Ulluvvet-i Fikriyye* olarak değişik şekillerde isimlendirilmiş kısa ömürlü haftalık bir dergide beş imzasız makale yayınlandı. Bu makaleler Latin alfabesinin kademeli bir şekilde benimsenmesini destekliyor ve değişimin kaçınılmaz olduğunu bildiriyordu. Yazar ortaya bir soru atıyor ve şeyhülislâmı yahut fetva eminini cevap vermeye çağırıyordu[6]:

> Fransızlar İslâmiyetin esaslarını pek makul bularak milletçe ihtida etmek istiyorlar! Acaba onları Müslüman addedebilmek için o pek zarif dillerinin Arap harfleriyle yazılması şart-ı esasî mi ittihaz edilecek? 'Evet' cevabını beklemediğim halde alırsam kemal-i cesaretle 'Siz bu zihniyetle dünyayı Müslüman edemezsiniz' mukabelesinde bulunurum, 'Hayır, beis yok' cevabını alırsam: 'Biz Türklerin de Lâtin harflerini kullanmamıza müsaade bahş eder bir fetva veriniz' ricasını serdedeceğim. Hayır, Fransızlar ne kadar az Arap iseler, biz de o kadar az Arabız.

Kılıçzade Hakkı sonradan Dahiliye Bakanlığı'nın bu makaleler yüzünden haftalık dergiyi kapattığını açıklamıştır (Ülkütaşır 1973: 39-41).

Konu Mustafa Kemal'in uzun bir süredir ilgisini çekmekteydi. Ruşen Eşref onun 1918 yılında kendisine, 1905 ve 1907 yılları arasında Suriye'deyken bu hususun zihnini meşgul ettiğini söylediğini anımsamaktadır (Ünaydın 1954: 29). Halide Edip Adıvar (1962: 264) ise Mustafa Kemal ile aynı konu üzerine yaptıkları bir

---

6 Bu iki görevli sırasıyla dinî hiyerarşinin başkanı ve fetva yayınlayan makamın başıdır

sohbeti hatırlamaktadır: "Hattâ o gün, lâtin harflerini kabul imkânından bahsediyor, bunu yapmak için sıkı tedbirler gerektiğini de ilâve ediyordu." Agop Dilâçar (1962: 41) ise '1916 ile 1918 arası bir vakitte' ona Németh'in (1917) *Türkische Grammatik* adlı eserinin bir baskısını gösterdiğinden söz eder. Türkçenin Latince transkripsiyonla basıldığı bu kitapta *c* ve *s* harfleri ile bugünkü ç ve ş, Yunan alfabesinden *γ* ile *ğ* ve *χ* ile de Arapça ve Farsça *h* temsil edilmiştir. Mustafa Kemal bundan pek hoşlanmaz.

Mustafa Kemal, 1. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Sofya'da askeri ateşe görevindeyken, İstanbul'da bulunan arkadaşı Madam Corinne ile Türkçe fakat Fransızca fonetik yazımı kullanarak mektuplaşmıştır. 13 Mayıs 1914 tarihini taşıyan mektuptan bir parça ve onun modern imlâ ile yazılmış hali aşağıdadır:

> Dünya insanlar idjin bir dari imtihandir. Imtihan idilène insanin hère çualé moutlaka pèke mouvafike djévabe vermessi mumqune olmaya bilire. Fékate duchunmélidir qui heuquume djévabelarin héiéti oumoumiyéssindène hassil olan mouhassalaya gueuré virilir[7].
>
> Dünya insanlar için bir dar-ı imtihandır. İmtihan edilen insanın her suale mutlaka pek muvafık cevap vermesi mümkün olmayabilir. Fakat düşünmelidir ki, hüküm cevapların heyet-i umumiyesinden hasıl olan muhassalaya göre verilir.

Bu iki paragrafın uzunluklarının karşılaştırılması bazılarının Latin alfabesinin benimsenmesi düşüncesine duydukları düşmanlığın bir nedenini ortaya koymaktadır: Fransızca yazım eski (ve yeni) harflerle yazımdan daha fazla yer kaplamaktadır. O günlerde Fransızca, Türkler arasında en yaygın bilinen Avrupa dilidir ve genellikle Latin alfabesinin Türkçe kelimelere Fransız imlâsıyla uygulanacağı farz edilmektedir: Dört harflik *körh* (kef-vav-re-he) (göre) karşısında altı harflik *gueuré*, dört harflik

7 Burada verilen versiyon Özgü (1963: 25-6) ve Korkmaz'a (1992: 6) ait metinlerin harmanlanmasına dayanmaktadır. *İdilène, fékate, heuquume, virilir* kelimelerinin harf dizimlerinin Mustafa Kemal'in kendi telaffuzunu yansıttığına dikkat edilmelidir: *edilen* için /idilen/, *fakat* için /fekat/, *hüküm* için /hokum/, *verilir* için /virilir/.

çvvq (çim-cim-vav-kaf) ya da alternatif olarak beş harflik *çvcvq* (çim-vav-cim-vav-kaf) (çocuk) yerine dokuz harflik *tchodjouk*. *Resimli Gazete*'nin değişim karşıtı yayıncısı İbrahim Alâaddin [Gövsa], 22 Eylül 1923'de hoşgörülü bir tutumla, değişimi destekleyen Hüseyin Cahit'in bir makalesini yayınladı. İbrahim Alâaddin bu yazıdan önce 'Latine houroufati ile Tukdje yazi yazmak mumkinmidir?' başlığı taşıyan bir cevap da yayınlanmıştı[8]. Bu cümle tam kırk yedi karakterden oluşuyorken, Arabî-Farisî alfabe kullanınca sadece otuz dokuz harfe ihtiyaç duyuluyordu: *Iltyn hrvfty Iylh yIzy yIzmq mmknmydr*. (Yeni alfabe ile aynı cümle kırk üç harfle yazılabilir: Latin hurufatı ile Türkçe yazı yazmak mümkün müdür?)

Bundan bir yıl önce, Eylül 1922'de İstanbul basınının temsilcileriyle yapılan bir toplantıda, Hüseyin Cahit, Mustafa Kemal'e şöyle bir soru yöneltti: "Neden Latin alfabesini kabul etmiyoruz?" Atatürk'ün cevabı "henüz sırası değil" oldu. Bu cevap, söz konusu dönemin Birinci Meclis dönemi olduğu ve vekiller arasında meslekleri din adamlığı olan 50 civarında *hoca* ve bunlara ek olarak sekiz tarikat şeyhi ile mesleklerini 'aşiret reisliği' olarak tanımlayan beş kişi bulunduğu hatırlanırsa anlam kazanır.

Şubat 1923'te düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde, üç işçi delegesi Latin harflerinin kabulü yolunda bir önerge teklif ettiler. Kongreye başkanlık eden General Kâzım Karabekir, İslâm'ın birliğine zarar verdiği gerekçesiyle bu önergeyi uygunsuz buldu ve konu üzerine şu sözleri sarf eden bir konuşma yaptı: "Derhal bütün Avrupa'nın eline güzel bir silâh vermiş olacağız, bunlar âlem-i İslâma karşı diyeceklerdir ki, Türkler ecnebi yazısını kabul etmişler ve Hıristiyan olmuşlardır. İşte düşmanlarımızın çalıştığı şeytanetkârane fikir budur.[9]"

17 Kasım 1926 tarihli *Hür Fikir* gazetesinde Kılıçzade Hakkı, Kur'ân'ın kutsallığının, hangi dilde yazıldığı ile alakası olmadı-

---

8 Huseyin Cahit'ın makalesinin ve İbrahim Alaaddin'in cevabının metinleri için, bkz. Ülkütaşır (1973: 45-52).

9 3 Mart 1923 tarihli üç gazeteden derlenmiş metnin tamamı için bkz. Yorulmaz (1955: 90-3) Ayrıca Levend (1972: 392.3).

ğını belirten bir makale yazdı. Makalenin başlığı Kılıçzade'nin tezini apaçık özetliyordu; 'Arap harflerini de Cebrail getirmemişti ya' (Levend 1972: 397). Lâkin, bu tezde biraz kurnazlık da vardı, tez Arabî-Farisî alfabeyi savunanların esas endişelerinden birini görmezlikten geliyordu: Eğer Latin temelli bir alfabe kabul edilirse, Kur'ân'ı okuyabilen –anlayıp anlamadıkları bir yana– Türklerin sayısında kayda değer bir azalma olacaktı. Zira insanların çoğunun, ömürleri boyunca sadece tek bir alfabe öğrenmeleri beklenir.

20 Mayıs 1928'de Büyük Millet Meclisi uluslararası sayıların kabulü için oylamaya gitti[10]. Tartışma sırasında, milletvekillerinden biri uluslararası harflerin de kabul edilip edilemeyeceğini sordu. Eğitim Bakanı soruya, hükümetin bu soruna önem verdiği ve sorunun doğal olarak medeni dünyanın kabul ettiği ilkeler doğrultusunda çözüme kavuşturulacağı fakat bunun için zamana ihtiyaç olduğu yönünde cevap verdi: "Onun için bu işte biraz geç kalıyorsak, teşkil ettiğimiz komisyonun, encümenin faaliyetinin neticesine muntazır olduğumuzdandır." Bakanın söz ettiği heyetin ismi ve tanımı konusunda takındığı belirsiz tavır, konuşmanın yapıldığı vakit henüz bu heyetin mevcut olmadığını açığa çıkarmaktadır.

Fakat üç gün sonra heyet, Bakanlar Kurulu'nun "dilimize Latin harflerinin uyarlanmasının tarzı ve olanaklarını mütalaa etmek için" Dil Encümeni'ni meydana getirmesiyle kurulmuştur. Encümen'in dokuz üyesi içinde Falih Rıfkı [Atay], Ruşen Eşref [Ünaydın], Yakup Kadri [Karaosmanoğlu] ve Fazıl Ahmet [Aykaç] da vardır. 26 Haziran 1928'de toplanan bu yeni heyetin ilk işi kendini, biri alfabeyle biri de dilbilgisiyle uğraşmak üzere ikiye bölmek olmuştur (Levend 1972: 400-1). Mustafa Kemal zaman buldukça her ikisinin de toplantılarına katılmıştır.

Alfabe Komisyonu, ilke olarak harf çevirisini (transliterasyon) reddetmektedir. Çünkü Arapça ve Farsça telaffuzların (2. Bölümdeki *softa* hikâyesinde olduğu gibi) devam etmesini arzu-

10 Bununla kastedilen bizim Arap sayıları, Arapların ise Hint sayıları dedikleri sayılardı.

lamamakta, bunların İstanbul konuşma biçimlerine uydurulmasını istemektedir. En uzun tartışma, *k*, *g* ve *l* seslerinin damaksılaşmış hallerinin (*palatalized*), kalın seslilerin önünde nasıl gösterileceği sorunu üzerine olmuştur. İnce seslilerin önünde, 'iki' ve 'gelmek' sözcüklerinde olduğu gibi, bu otomatik bir şekilde gerçekleşmektedir[11]. Kalın seslilerin önünde olduğu hallerde ise, eğer kelime Türkçe ise herhangi bir damaksılaşma olmazken[12] kelime Arapça ve Farsçadan alınmış ise bu gerçekleşmektedir. Buna örnek olarak, İngilizce *Kiazim* olarak yazabileceğimiz ve modern Türkçe yazımda *Kâzım* diye yazılan isim ile Byron'un *Giaour* şeklinde yazdığı ve bugün *gâvur* diye yazılan kelime verilebilir. Komisyonun sunduğu Ağustos ayı başı raporundaki önerisi, sessiz harften sonra Portekizce'de olduğu gibi bir h harfi koyulması olur (velho, Senhor gibi), böylece *kâtip* kelimesi *khatip* diye yazılacaktır. Bir başka öneri ise damaksılaşmış *k*'yı göstermek için *q* harfinin kullanılması yolundadır[13]. Çoğu insan bu ikinci alternatifi tercih ediyordu. Atay'ın (1969: 441) bu tasarının nasıl iptal edildiğine dair anlattıkları bunun doğru olması gerektiği kanısına vardıracak kadar ayrıntılıdır:

> Ben yeni yazı tasarısını getirdiğim günün akşamı Kâzım Paşa (Özalp) sofrada:
>
> – Ben adımı nasıl yazacağım? 'Kü' harfi lâzım diye tutturdu.
>
> Atatürk de:
>
> – Bir haften ne çıkar? Kabul edelim, dedi.

---

11 Bkz. Lewis (1988: 3-4; 2000; 3-4). Türkiye'nin batı kesimlerinde bu ses zayıf bir şekilde de olsa işitilebilir. Söz konusu olgu, *k*, *g*, *l* seslerinden sonra bir *y* sesinin gelmesinin etkisindendir; bu İngilizce'deki *cure* ve *angular* ile Britanya İngilizcesi'nde Amerikan İngilizcesi'nden daha farklı olan *lurid* kelimelerinde olduğu kadar belirgin değildir. Doğu'ya gidildikçe damaksılaşma belirginleşir. Erzurum'da *iki* kelimesinin *içi* gibi söylendiğini duyarsınız.

12 İstisnai bir kelime olan *elâ* için bkz. s. 55 n. 24.

13 Bu *q* harfini, bizde *k* gibi okunan Arapça *kef* harfininin değil, daha çok *cough* kelimesindeki *c* gibi okunan *kaf* harfinin doğal bir harf çevirisi olarak değerlendiren Batılı şarkiyatçıları şaşırtabilir. Bunun açıklaması, harfin Fransızca /k'ü/ şeklinde telaffuz edilen ismini Türklerin de böyle adlandırmasında aranmalıdır. İsmi damaksılaşmış bir ilk sese ihtiyaç duyan bu harf kalın k'yı göstermek için en ideal yol olarak görünüyordu.

> Böylece arap kelimesini türkçeleştirmekten alıkoymuş olacaktık. Sofrada ses çıkarmadım. Ertesi günü yanına gittiğimde meseleyi yeniden Ataya açtım. Atatürk el yazısı majüskullerini bilmezdi. Küçük harfleri büyütmekle yetinirdi. Kâğıdı aldı, Kemal'in baş harfini küçük (kü)nün büyütülmüşü ile, sonra da (k)nın büyütülmüşü ile yazdı. Birincisi hiç hoşuna gitmedi. Bu yüzden (kü) harfinden kurtulduk. Bereket Atatürk (kü)nün majüskülünü bilmiyordu. Çünkü o (K)nın büyütülmüşünden daha gösterişli idi.

Mustafa Kemal'in *q* harfini reddetmesinden sonra, söz edilen Portekizcedeki alternatifin kullanılmasına karar verilmiş, fakat bu öneri de çok dayanmamıştır.

Atay, ona komisyonun alfabe taslağını gösterdiğinde, Mustafa Kemal bu alfabeyi kullanıma açma hususunda düşünüp düşünmediklerini sorar (Atay 1969: 440).

> Bir on beş yıllık uzun, bir de beş yıllık kısa mühletli iki teklif var, dedim. Teklif sahiplerine göre ilk devirleri iki yazı bir arada öğretilecektir. Gazeteler yarım sütundan başlayarak yavaş yavaş yeni yazılı kısmı arttıracaklardır...
>
> Yüzüme baktı: – Bu ya üç ayda olur, ya hiç olmaz, dedi.
>
> Hayli radikal bir inkılâpçı iken ben bile yüzüna bakakalmıştım.
>
> – Çocuğum, dedi, gazetelerde yarım sütun eski yazı kaldığı zaman dahi herkes bu eski yazılı parçayı okuyacaktır. Arada bir harb bir iç buhran, bir terslik oldu mu, bizim yazı da Enver'in yazısına döner. Hemen terkolunuverir.

Alfabe tatmin edici bulunur bulunmaz Mustafa Kemal, 9 Ağustos 1928 gününün akşamında Cumhuriyet Halk Partisi'nin Gülhane Parkı'nda düzenlediği bir şenliğe katılan büyük kalabalığa yeni alfabeyi tanıttı. İki gün sonra Dolmabahçe Sarayı'nda ilk olarak cumhurbaşkanlığı görevlilerine ve milletvekillerine ve daha sonra üniversite hocaları ile okur yazar takımına ders verilmeye başlandı. Son oturumda ise hararetli bir tartışma yaşanmış ve beş saat sonunda aşağıdaki teklif oylamaya sunulmuş ve oybirliğiyle kabul edilmiştir (Ülkütaşır 1973: 77):

> Milleti cehaletten kurtarmak için kendi diline uymayan Arap harflerini terk edip, Latin esasından alınan Türk harflerini kabul etmekten başka çare yoktur. Komisyonun teklif ettiği alfabe, hakikaten Türk alfabesidir, kat'îdir... Sarf ve imlâ kaideleri lisanın ıslahını, inkişafını, millî zevki takip ederek tekâmül edecektir.

Bu son cümlenin doğruluğu, her zaman ihtiyatlı biri olan yasanın tasarlayıcısı İsmet İnönü'nün umduğu gibi, çok geçmeden kanıtlandı. Bir kara tahta ve şövale ile birlikte, Mustafa Kemal büyük köylü kalabalıklarına onların 'Gazi Elifbası'[14] dedikleri yeni alfabeyi öğretmek için yurt gezisine çıktı. Birkaç haftalık uygulamalı tecrübe onu, Alfabe Komisyonu tarafından muhafaza edilmiş soru eki öncesi kullanılan tirenin gereksiz olduğuna ikna etmişti. Sinop'tan Eğitim Bakanlığı'na bir telgraf çekerek bu kuralın kaldırıldığını bildirdi. Ankara'ya dönüşünde başbakanın makamına bir talimat gönderdi (Ülkütaşır, 1973: 122-3):

> Encümen esasen yeni harfler ile yazıya başlanırken uzun kelimelerin hecelenmesini, seçilmesini kolaylaştıracak bir çare olmak üzere bağlamayı düşünmüş ve bağlamanın kaldırılmasını ileriye bırakmıştı.
>
> Yeni harflerin kabulü ve taammümündeki sür'at, bu zamanın geldiğini gösteriyor... Bu sebeple ve halk içindeki müşahedelerime güvenerek âtideki esasları kabul etmek faydalı ve lâzım görülmüştür:
>
> 1. İstifham edatı olan mı, mi umumiyetle ayrı yazılır. Meselâ: Geldi mi? Fakat kendinden sonra gelen her türlü lâhikalarla beraber yazılır. Meselâ: Geliyor musunuz?, Ben miydim? gibi.
> 2. Râbıta edatı olan (ve, ki), dahi manasına olan (de, da) müstakil kelime olarak ayrı yazılır.

14 Büyük Millet Meclisi Mustafa Kemal'e Gazi unvanını Eylül 1921'de vermişti. Bu tarihten sonra ondan genelde 'Gazi Paşa' diye bahsedilmiştir. Onun kara tahta önündeki resmi, pul koleksiyoncularınca yakından bilinir.

3. Türk gramerinde bağlama işareti olan - (tire) kalkmıştır. Binaenaleyh fiillerin tasriflerinden lâhikalar çizgi (-) ile ayrılmayarak beraber yazılır. Meselâ: Geliyorum, gideceksiniz,... güzeldir, demirdir. Kezalik (ile, ise, için, iken) kelimelerinin muhaffetleri olan (le, se, çin, ken) şekilleri kendinden evvelki kelimeye bitişik yazılır, çizgi ile ayrılmaz - Meselâ: Ahmetle, buysa, seninçin[15], giderken gibi...
4. Türkçede henüz mevcut olan farsça terkiplerde dahi bağlama çizgisi yoktur, terkip işareti olan sedalı harfler ilk kelimenin sonuna eklenir. Meselâ: hüsnü nazar gibi.

Birkaç yıl sonra Dil Kurumu, Farsça izafette* tire(-)nin yeniden kullanılmaya başlanmasını önerdi; böylelikle bunları ayırt etmek kesinlikle daha kolay olacaktı. Mustafa Kemal'in bunları yazarken tire kullanmamayı tercih etmesi gerçeğinden onun, o günlerde, bunların yabancılıklarına dikkat çekerek ortadan kalkmalarını hızlandırmak gibi bir düşüncesi olmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Hatta belki, teknik terimler hariç yabancı kelimelerin atılmasını hızlandırmayı da düşünmüyordu. Bu tireler halen yaşamaya devam eden az sayıda izafetli kalıplarda genelde kullanılmaktadır. *Türkçe Sözlük, sukut-u hayal* yerine *sukutu hayal* ve *sürc-ü lisan* yerine *sürcü lisanı* (bu tamlama yerine artık genelde *dil sürçmesi* tercih edilmekte) tercih etmektedir.

Mustafa Kemal'in talimatından birkaç gün sonra, damaksılaşmayı göstermek için *h* harfinin kullanımının sona erdirildiğine dair bir bildirimde bulunuldu; onun yerine damaksılaşmış sessizi takip eden sesliye bir inceltme imi konulacaktı (Ertop 1963: 66). Bu çözüm tamamen tatmin edici olmaktan uzaktı. Çünkü bu im uzun sesliyi gösterme işlevini koruyordu. Sonuçta ortaya çıkan karıştırma ihtimali, meselâ, birinci *a* harfinin uzun, ikinci *â* harfinin ise kısa olduğu *mütalâa* kelimesi göz önüne getirildiğinde anlaşılır. TDK'nın 1977 tarihli *Yeni Yazım Kılavuzu* inceltme iminin kullanımını kısıtlamıştır. Diğerleri bir yana, *–î* [A] ile biten sıfatlarda artık kullanılmayacaktır: *Millî* yerine *milli* ya-

15 *İçin* yerine kullanılan son ek haline gelmiş -Atatürk'ün deyişiyle 'hafiflemiş' - *çin*– artık kullanılmamaktadır.

* Tamlama (ed. n.).

zılacaktır. Bu karar 1988 baskısında aksi yönde değiştirilir (kılavuzun *İmlâ Kılavuzu* olarak değiştirilen ismi Dil Kurumu Yürütme Heyeti'nde, 1983 yılında yapılan değişikliği yansıtmaktadır; bkz. 12. Bölüm). Fakat bu zamana kadar verilecek zarar zaten verilmiştir: Her geçen gün daha az Türk insanı kendini bu inceltme imini yazmak veya basılma aşamasında kullanmak için yormaktadır. Eğer *kâtip* kelimesinin yerini yeni oluşturulan *yazman* veya Fransızcadan gelen *sekreter* tamamen almadıysa, öyle görünüyor ki bu kelime /kâtip/ şeklinde telaffuz edilmeye mahkum kalmıştır.

Yeni alfabenin diğer iki elemanı *ğ* ve *ı* da eleştiriye açıktır. *Ğ* ('yumuşak ge') harfinin bulunuş nedeni eski alfabeden iki harfin yerine kullanılmasıdır. Bunlardan ilki *gayın*, ikincisi ise y sesi verdiği yerlerde *kef* harfidir. Bu ikinciye örnek olarak eski alfabeye göre *dkl* (dal-kef-lam) diye yazılan *değil* ve *ckr* (cim-kef-re) şeklinde yazılan *ciğer* kelimeleri verilebilir. Yumuşak ge bugün kendisinden önce gelen kalın sesliyi uzatmak için de kullanılmaktadır. Meselâ, *kâğıt* (Farsça *kâğid*) ve *ağa* gibi; ince seslilerin arasındayken ise, *değil* ve *ciğer* kelimelerinde olduğu gibi, *y* şeklinde telaffuz edilmektedir. Dolayısıyla ğ Osmanlıca söyleyişe ait bazı özellikleri muhafaza etmektedir, fakat uygulamanın amacı bu değildir. 1930'larda en az iki araştırmacı bu durumdan rahatsız olmuştur. Ahmet Cevat Emre dilbilgisi üzerine yazılarında, kendine has bir şekilde *ğ* harfini *'ayın* harfinin yerine kullanır, böylelikle, sözün gelişi, Arapça fi'l kelimesinin Türkçe yazımı olan fiil yerine fiğil yazar. *Gayın* için ise *g* harfini kullanmaktadır. Şüphesiz ki onu *ğ* harfini *gayın* yerine kullanmamaya götüren bu harfin ilk ayrı işlevi olmasıdır. Öte yandan Ragıp Özdem (1939: 15) *ğ* harfini *gayın* yerine Fransızca *programme* ve *carte postale* kelimelerinin telaffuzunu göstermek için kullanmıştır: *pğogğam* ve *kağt postâl*.

Alfabe Komisyonu *i* harfinin noktasını atarak *ı* harfini meydana getirme fikrini bulduğunda, kendilerine noktanın her şeyden önce orada ne işe yarıyor olduğunu sormak zahmetinde bulunmadılar. Cevap, insanlar yeni alfabeyi kullanmaya başlar başlamaz aşikâr oldu: Onun işlevi altındaki *ı* şeklini, *m*, *n* ve *u*

harflerini yazarken kullanılacak üst ve alt kalem darbelerinden ayırmaktı[16]. Bunu görebilmek için harflerin birbirine bağlandığı bir yazıda *mmmum* ve *minimum* kelimelerini karşılaştırmak yeterlidir. 'Milliyet gazetesinde yayınlanmış derslere dayanan ve son değişikliklere göre düzenlenmiş' yeni alfabe hakkında bir broşür *ı* harfinin elyazısı şeklini *ı* ya da *î* olarak gösteriyordu. Atatürk yazarken hep bu ikinci şekli kullandı ve alıştığı şekilde *u* harfini de *û* biçiminde yazdı. Bütün bu eksikliklerine rağmen, en iyi mi, en sistematik ve mekanik mi? Bu alfabe okuryazarlık oranının yükselişinde de önemli bir rol oynadı. Resmi rakamlara göre, 1924'te yüzde 9 olan okuryazarlık oranı, 1975'te yüzde 65'e ve 1995'te de yüzde 82,3'e ulaştı.

Hiç beklenmeyen bir kaynakta, Massachusetts Institute of Technology'nin Media Laboratory müdürünün bir kitabında bu değişimin övgüsü yapılmaktadır:

> Bir konuşma sintesayzın sürekli bir metin akışı alır... ve her kelimeyi teker teker telaffuz etmek için kesin kurallar izler. Her dil farklıdır ve sentez edilirkenki zorlukları bakımından ayrışır.
>
> İngilizce bunların en zorlarından biri. Çünkü biz onu oldukça tuhaf ve görünüşe bakılırsa mantıksız bir şekilde yazıyoruz. Türkçe gibi bazı diller çok daha kolaydır. Aslında Türkçe'nin sentez edilmesi çok basittir. Çünkü Atatürk 1929'da* Arap alfabesinin yerine Latin alfabesini getirmiş ve böyle yaparak sesler ve harfler arasında birebir uygunluk yaratmıştır. Her harfi telaffuz edersiniz: sesi olmayan harfler de yoktur, herşeyi karıştıran ikili ünlüler de. Dolayısıyla, kelime sayesinde, Türkçe bir bilgisayar konuşma sintesayzırı için gerçeğe dönüşmüş bir rüyadır (Negraponte 1995: 145).**

16 Bazı elyazılarında sadece m, n ve u değil r de bir karışıklık kaynağı olabilmektedir. İspanya'dan gelen elyazısıyla yazılmış bir mektupta *La Coruña* kelimesinin *La Corunña* olduğunu en sonunda anlamak beni oldukça mutlu etmişti.

* 1928 (ed.n.)

** Söz konusu metnin yazarı İngilizce yazımda olduğunu iddia ettiği graplikleri bizzat bundan bahsettiği cümlede örneklendirmektedir. Parantez içindeki kelimeler, parantez öncesi kelimeyle aynı şekilde okunmaktadır: "English is one of the hardest, because we write (right and rite) it in such an odd and seemingly illogical way (weigh and whey) (ç.n).

Sintesayzırın iyi programlanmış olduğunu farz edersek, doğru telaffuz edilememe ihtimali olan tek kelime /abi/ şeklinde telaffuz edilen *ağabey*dir. Ve tabii, titiz bir programcı bunu dikkate alabilir.

Şimdi kısaca Latin alfabesinin kullanıma geçirilme hikâyesini tamamlayalım. 8-25 Eylül 1928 tarihleri arasında bütün resmi görevliler yeni harfleri kullanabilme becerilerinin ölçülmesi için sınavdan geçirildi. Mustafa Kemal'in bütün bunları yaparken tek isteği, bunları yapmak için gerekli olan yasal yetkilerdi. 1 Kasım'da Büyük Millet Meclisi 1353 sayılı 'Yeni Türkçe Harflerin Kabulü ve Uygulanması Hakkında' yasayı çıkardı ve yasa iki gün içinde hayata geçirildi. Bu, yeni harflerle yazılmış belgelerin onaylanmasını ve derhal uygulamaya geçirilmesini zorunlu kılıyordu. Eski harflerle yazılmış kitapların okullarda öğretim için kullanılması yasaklandı. Yıl sonu itibariyle eski harflerle yazılmış kitaplar basılmayacaktı. 1 Haziran 1929'dan itibaren vatandaşlar ve hükûmet daireleri arasındaki bütün yazışmalar yeni harflerle yapılmak zorunda olacaktı. Latin alfabesi bilmeyen milletvekilleri ansızın anayasanın 12. maddesinin kendileri için hiç de hoş olmayan bir yönden önemli olduğunu keşfettiler: Büyük Millet Meclisi üyeliğinden çıkarılanlar arasında 'Türkçe okuyup yazmak bilmeyenler' de vardı. Kendilerini bu hale getiren okuma-yazma bilmezliklerinden kurtulmak için hızla harekete geçtiler. Küçük bir imtiyaz ise: 'Arap harfleri' 1 Haziran 1930 tarihine kadar resmi ve özel kayıtlarda 'stenografi makamında' kullanılabilecekti.

Mustafa Kemal kararı aldıktan sonra işlerin gecikmesine fırsat vermedi. O zaman yeni alfabenin Gülhane Parkı'nda ilk kez ifşa edilmesiyle meşrulaşması arasındaki üç aylık gecikmenin sebebi neydi? Apaçık ortada olan cevap, onun yeni harflerin ayrıntılarının mecliste gürültülü münakaşaların nesnesi olmasını istememesidir; çok daha açık olanı ise, bunu milletvekillerine geri çevrilemeyecek bir halde sunmaktı. Ayrıca, 1. Dünya Savaşı sırasında Genelkurmay'ın zamanının, Enver'in yeni alfabesiyle uğraşmaktan heba olduğunu bilen İsmet İnönü'nün, eski ve yeni harfler yanyana kullanımdayken muhakkak kargaşa çıkacak

diye tedirgin olup, değişimin aleyhinde olduğu yönünde kanıtlar da vardır. Şüphe yok ki, yeni harflerin hızla sahanın tek hakimi olmasıyla kızgınlığı yatışmış ve rahatlamıştır. Bununla birlikte en baştaki karşı çıkışına rağmen, reform gerçekleştikten sonra hiçbir zaman eski harfleri kullanmamıştır.

Londra'da çıkan *The Times* gazetesinin 31 Ağustos 1928 tarihli sayısında yeni alfabeye, bilgili ve olumlu bir tavırla yaklaşan bir başyazıda yer verilmiştir:

> Değişimin sağladığı faydalar, Türkçe'yi Arapça harflerle yazan ve okuyanların karşısına çıkan zorluklarla boğuşmayanlarca kolaylıkla takdir edilemez... Başka hiçbir alfabe melodik Türkçe konuşma tarzına bu kadar çok uyamaz. Türkçe, görece daha az sayıda sessiz harfe ve sesli harfler ile ikiz sesliler açısından da şaşırıcı bir zenginliğe sahiptir... Muhafazakârlık, Kur'ân'ın yazıldığı harflere kutsallık atfeden dinî kurumlar ve yazının içerik yahut şekil olarak fazla anlaşılır olmaması gerektiğine dair şarkî yanılgı Arapça harflerin Türkler üzerindeki uzun hâkimiyetini açıklar...
>
> Bu adımla, yüzyıllardır Avrupa tarafından tuhaf ve tek başına kalmış bir halk olarak telakki edilen Türkler, Batı'ya hiç olmadığı kadar yaklaşmışlardır. Bu, Türk halkının kaderini emanet ettiği olağanüstü şefe layık büyük bir reformdur.

Hafızalar, hatta kayıt altında olan bir gazetenin kurumsal hafızası dahi yetersiz olabilir. 21 yıl sonra, 10 Ağustos 1949'da *The Times* Yunanistan, Türkiye ve İzlanda'nın Avrupa Konseyi'ne kabulü yönündeki öneriye ayrılmış önemli bir makale yayınlar:

> Herhangi bir başarı şansı olabilmesi için, bir federal birliğin ya birbirine yakın olan veya aralarındaki engellerin aşılması Manş Kanalı'ndan daha zor olmayan uluslarla başlaması gerekirdi... Bunlar ortak bir dili paylaşamazlar. Fakat en azından farklı dillerin aynı yazıyla yazılması bir avantaj getirecektir... Müslüman olup geleneksel olarak Arap alfabesiyle yazılan, Asya kökenli bir dile sahip Türkiye'nin bir Batı Avrupa Birleşik Devletleri'nde yer bulabileceğini görmek kolay olmayacaktır.

Bu kötü niyetiyle göze batan büyük gafın yazarı, Yunanlıların diğer Avrupalılardan farklı bir alfabeye sahip olduğundan da bahsedebilirdi, ama bahsetmemiştir. Dahası, bu yazıya yapılan daha sonraki bir göndermede herhangi bir pişmanlık emaresi yoktur:

> Bir başka vesileyle Türkiye'nin herhangi bir Avrupa federasyonunun üyesi olma iddiasına dair bir başyazı yazmıştım (Bu, Roma Antlaşması'ndan ve Ortak Pazar günlerinden önceydi). Bu iddiaya gülmüş ve ne Avrupalı ne de Hristiyan olan ve Roma alfabesi dahi kullanmamış bir ülkeyi ekleyerek bir Avrupa Federasyonu meydana getirmenin oldukça zor olacağına işaret etmiştim. Eyvah! Yanılmıştım. Türkiye 1928 yılında Arap alfabesini bırakıp Roma harflerini benimsemişti. Elbette, kimse *The Times*'ta böyle hatalar yapmamalıydı –yahut başka herhangi bir yerde bu konuda– fakat o ne yaygara! Türk hükûmeti, İngiliz büyükelçisini çağırttı ve onu temiz bir şekilde payladı. Dışişleri Bürosu, dışhaberler editörünü çağırttı ve onu temiz bir şekilde payladı. Iverach McDonald da (dışhaberler editörü) elinden gelenin en iyisini yapıp beni temiz bir şekilde payladı (çok kibar bir adamdı). Tüm bunlar, yıllar boyunca hiçbir doğruluk taşımayan, *The Times*'ın İngiliz Dışişleri Bürosu ağzından konuştuğu ve her zaman İngiliz dış politikasını aksettirdiği şeklindeki saçma efsanenin sonucuydu. Bu benim gazetemin taşıması gereken korkutucu bir yüktü (Pringle 1973: 81).

Türkiye'nin en büyük halk şairi Yunus Emre'den alıntılarsak:

> Bilmeyen ne bilsin bizin?[17]
> Bilenlere selâm olsun.*

17 Yunus *bizi* yerine *bizin* sözcüğünü kafiye yapmak amacıyla kullanmıştır.

* Prof. Dr. F. K. Timurtaş'ın hazırladığı Yunus Emre Divanı'nda

"Bilmeyenler bilsün bizi bilenlere selâm olsun"

şeklindedir. Bkz. Y.E.D., Tercüman 1001 Temel Eser No. 1, 1972 (?), s. 127 (ed.n.)

4. 1936'ya Kadar Atatürk ve Dil Reformu

İtilaf ordularının Anadolu'yu istila etmesinden sonra ortaya çıkan dağınık yerel direniş hareketleri, Atatürk'ün sınırsız enerjisi ve örgütleme dehası olmasaydı ülkeyi asla bağımsızlığına kavuşturamazlardı. Aynı şekilde, dillerinin tam manasıyla Türkçe olmasını isteyen çok sayıda entelektüelin arzularını yönlendiren de odur. Burada özel olarak entelektüellerden bahsetmemin sebebi, o günlerde nüfusun beşte dördünü köylülerin teşkil etmesidir. Bu insanların dilin değiştirilip bozulması hakkında sahip oldukları fikirler, mevsimlerin birbirini izleme sırasının değişmesi hakkında sahip olduklarından daha fazla değildi. Her şeyin ötesinde, Atatürk halkın yüzünü Batı'ya çevirmek istiyordu. Arapça ve Farsça unsurların dile hakim olması karşısında kızgındı ve yerel kaynakların akıllıca kullanılmasıyla yabancı kelimelerin lüzumsuz hâle geleceğine inanıyordu.

Onun neslinden Türklerde buna benzer bir duygunun nasıl uyandığına dair işaretler Hasan Reşit Tankut'un (1963: 113) bir anısında da görülmektedir:

> Ben liseyi Şam'da okudum. Hürriyetin ilânladığı[1] günlerde son sınıfta idik. Araplar birdenbire ulusçuluğa başladılar. Türkçe ile alay ediyorlardı. Bir gün, sınıfta kara tahtada tebeşirle yazılmış beş on satır gördük. Bunun başında Türk dili nedir? Yazılı idi. Yazıyı içimizden okuduk. Bunda, tek bir Türkçe kelime yoktu. Osmanlı üslûbuna ve kurallarına uydurularak yazılmıştı. Bu yazının sonu 'dır' ile bitiyordu. Araplar, bu dil edatını beş on defa tekrarlamışlar ve dırdırların altını çizmişler ve önüne de Türkçe budur. Yani (dırdır)dır yazmışlardı. O gün, biz 4-5 Türk öğrenci bütün bir sınıfla âdeta boğuştuk ve o günden başlayarak Türkçeci olduk.

Ağustos 1923 gibi erken bir tarihte, yazar Tunalı Hilmi tarafından Büyük Millet Meclisi'ne yeni bir kanun, Türkçe Kanunu için bir öneri sunuldu. Bu kanun Eğitim Bakanlığı bünyesinde bir Türk Dili Komisyonu kurulmasını öngörüyordu. Teknik terimler Türkçeleştirilecek; okul kitapları, resmi belgeler ve yeni kanunlar Türkçenin kuralları doğrultusunda hazırlanacak ve hiçbir gazetenin ya da derginin bu kuralları çiğnemesine izin verilmeyecekti. Meclis'in ve meclis dışındakilerin fikri yönelimi henüz böyle bir kanuna hazır değildi ve öneri kabul edilmedi (İmer 1967: 87). Dili sadeleştirme yönündeki erken, hatta belki en erken teşebbüsün nasıl geliştiği, 1924'ün sonlarına doğru Talim ve Terbiye'nin başına atanan H. E. Erkilet (1952) tarafından hikâye edilmiştir. On bir yıl boyunca neredeyse aralıksız devam eden savaş, eğitim kılavuzlarının yenilenmesine imkân tanımamıştır. 'Sözün kısası, ordu kitapsızdı.' Genelkurmay Başkanı Fevzi [Çakmak]'ın ve vekili Kâzım [Orbay]'ın arka çıkmasıyla, Erkilet yeni kılavuzlarda kullanılacak dilin askerlerin anlayabileceği şekilde olmasını emretmiştir. Bunlarda, kullanılmaması mümkün olan Arapça ve Farsça yapılar ve Türkçe eşdeğerleri bulunan kelimeler yer almayacaktır. Böylelikle, *tarassut [A]* kelimesi *gözetleme, pişdar [F] öncü, esliha-i hafife [A] hafif silâhlar* hali-

---

1 Bu kelime metinde 'alanlandığı' diye geçmektedir. Fakat alanlamak 'geri çekilmek' anlamına gelen artık kullanımdan kalkmış, sonradan uydurulan kelimelerden biridir. Tankut'un burada kastettiği 'ilân [A] edildiği' ifadesinin Türkçeleştirilmiş hali olmalıdır.

ne gelmiştir. *Şura-yı Âli-i Askerî*'nin [A] yeni şekli *Yüksek Askeri Şura* olmuştur. Bazı değişiklikler ise olabileceği ölçüde köklü olamamıştır: *Erkân-ı Harbiye-i Umumiye* tabiri *Büyük Erkân-ı Harbiye*, diğer taraftan *Erkân-ı Harbiye Mektebi* ise *Harp Akademisi* şeklinde basitleştirilmiştir. Bu zamanının ötesinde, önemli bir çabadır.

Cumhuriyet'in ilk yılları Türkler açısından kolay olmadı. Birinci Dünya Savaşı ertesinde galiplerin toprak taleplerine karşı başarıyla direnen ve bağımsızlığını kazanan tek halk olmaları onları gururlandırmıştı. Fakat iktisadî durum çok çeşitli tehlikeler arzediyordu[2] ve ülkenin ticari ve profesyonel sınıflarına ait saflar, Birinci Dünya Savaşı ve Bağımsızlık Savaşı sırasında Hristiyan azınlıkların şu veya bu şekilde ülkeyi terk etmesi sonucu boşalmıştı. Buna ek olarak, Ocak 1923'te Lozan'da karara bağlanan nüfus mübadelesi, 1.3 milyon Rum'un doğdukları yerlerden çıkarılıp sadece birkaçının önceden gördüğü 'anayurt'a gönderilmesine neden oldu. Aynı şekilde Yunanistan'dan da Türkiye'ye yarım milyon Türk geldi. Moralleri yükseltmek, halkın kendisini büyük bir geçmişe ve büyük bir yazgıya sahip bir ulus olarak görmesini sağlamak acil ihtiyaç haline gelmişti. Bu ulus bir gün Batı'nın medeni ulusları arasındaki yerini alacaktı. Türkler Avrupa karşısında aşağılık hissine kapılmamalıydı, onlar dışlanmış insanlar değillerdi. Söz konusu zamanda aradaki ilişkiler zayıf olabilirdi, ama ilişki vardı işte. Bu amaç doğrultusunda ülkenin okullarında öğretilen tarih, eski çağlarda yaşamış bütün ünlü halkların ya kendilerinin bizzat Türk olduğunu yahut Türkler tarafından uygarlaştırıldığını bir hakikat olarak görmek

2 Para gerçekten çok yetersizdi. Falih Rıfkı Atay'ın belirttiği gibi, Ankara'da kurulmuş devlet gibi, az sermayeyle olsa da meydana getirilmiş, söz etmeğe değer tek bir limited şirket dahi yoktu. Falih Rıfkı, sözde bağımsız ama aslında sübvansiyonsuz yaşayamayan *Yeni Gün* gazetesinin yazı işleri müdür yardımcısı olan Osmanzade Hamdi'den duyduğu bir hikâyeyi nakleder. Gazetenin alacaklılarının kızgınlığını yatıştırmakla geçen 'pek sıkışık bir günün akşamında Osmanzade, Hasan Saka'yı [maliye bakanı], atının dizgini elinde, evine gitmek için kalkmak üzere iken bulur: "Aman biraz para!" diyerek yanına sokulur. Hasan Saka: "Anahtarına da lüzum yok ki. Kasayı açık bıraktım, git bak içinde ne bulursan al!" cevabını verir' (Atay 1969: 515).

üzerine bina edildi.[3] Aynı halet-i ruhiyeyle Türk dilinin kenarda köşede kalmış bir dil olmadığı, aksine dünyanın bütün büyük dilleriyle bağlantıları olduğunu göstermenin cazip olduğu düşünüldü.

Gördüğümüz gibi, Atatürk'ün ilk meselesi Arabî-Farisî alfabeden Latin alfabesine geçmekti. Daha 3 Şubat 1928'de cuma günleri camilerde verilen vaazların Türkçe yapılması emredilmişti. İki yıl sonra, tarih ve dilin imkânları hakkında bir kitaba (Arsal [1930]) yazdığı önsözde şu iki cümle de vardı: "Türk dili, dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil, şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır." İkinci cümle dil reformunu ortaya koymaktadır. Eğer daha çok insan birinci cümleyi önemseseydi, reform tam anlamıyla başarıyla tamamlanabilirdi.

Atatürk başkasına söylediğini bizzat kendisi de uygulamıştır. 1930 yılının Ağustos ayında bir gün, tarihçilerin haklarında konferans vermelerini istediği konuları dikte ettirmektedir. Bunlardan biri, içindeki dört kelimenin de Arapça kökenli olduğu 'Beşeriyet menşe ve mebdei'dir. Daktilo metni kendisine getirildiğinde bunu, beş kelimeden üçü Türkçe olacak şekilde 'İnsanların nereden ve nasıl geldikleri' biçiminde değiştirir (*Tarih Vesikaları* [Ocak 1958], karşı s. 192). Reformun henüz ilk yıllarında katettiği yolu anlamanın anahtarı, onun için dilin merak dolu bir uğraş alanı olduğunu bilmekten geçer. 9 Ocak 1936'da açılan Ankara Üniversitesinin ilk fakültesinin teşekkül etmesi ile ilgili yasa tasarısında, Tarih-Coğrafya Fakültesi şeklinde geçen isim, Atatürk'ün fakültenin ismine ve sorumluluklarına dilin de eklenmesi talimatıyla, Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi şeklinde değiştirilmiştir.

Onun diğer konularda olduğu gibi dil mevzuundaki tartışmalarının da ortamı rakı sofrasıdır. Rakı ve mezeyle donatılmış

3 Bununla bağlantılı olarak Vecihe Hatipoğlu'nun ifadesinden (1986: 97) bahsedebiliriz: "Türkçe dünyanın en eski yazılı dilidir." Dille uğraşan biri, Çizgisel A'dan haberdar değilse bile Eski Mısırca'yı duymuş olmalıdır; belki de Hatiboğlu bu dilleri Turkçe'nin alt türleri olarak kabul ediyordu!

bu sofralar, teorik olarak yemeğe giriş niteliği taşısa da çoğunlukla yemeği ikâme eder. Bu yerleşmiş adet Atay tarafından güzel anlatılır.

> İlk gençliğinden son günlerine kadar kendisini tanıyanların hepsi için Atatürk adı, sofra sohbetlerini hatıra getirir. Dostları ile akşamları sofra başında buluşmak ve geç vakitlere kadar konuşmak âdeti idi. Bu, ne zaman bir zevk ve eğlence, ne zaman büyük taarruzu hazırlayan bir kumanda heyeti ve ne zaman çetin devlet işlerini karara bağlamak topluluğu idi, tahmin edemezdik.
>
> Pek azı zevk ve eğlence meclisi olmuştur. Bunlar da, hani okullarda tatil saatleri vardır, öyle bir şeydi. Saatlerce pek ciddî şeyleri müzakere eder, okur yahut yazardık. Beyninin hiç yorulduğunu bilmiyorum. Söyler ve dinlerdi. Yalnız kendi düşündüklerini herkese anlatmak değil, herkesin düşündüğünü de kendi anlamak, türlü memleket seslerini duymak meraklısı idi. Sentezci bir dehâsı vardı. Bir kaç saatlik dağınık ve sıçramalı sohbetlerden sonra derleme ve toparlama yapar, mantıklı, açık ve iyice çerçeveli bir tefekkür eseri verirdi.
>
> Davetlileri daima pek çeşitli olmuştur. Sevdiklerinin ve birlikte bir şeye inandıklarının tenkidlerine, itirazlarına, tartışmalarına inanılmaz bir katlanışı ve hoşgörürlüğü vardı. Türk dili ve Türk tarihi meselelerinin, onun masasında bir üniversite semineri kadar vakit aldığını tahmin ediyorum. Tebeşirli kara tahta karşısında idi. Bakanlar, profesörler, milletvekilleri hep o tahtaya kalkmışızdır. Ondan başka hepimiz yorulur ve doğrusu biraz da usanırdık.[4]

Atatürk'ün bir kısmı Anıtkabir'de sergilenmekte olan kişisel kütüphanesi, dil üzerine birçok eseri içermektedir. Bunların arasında Jespersen'in *Essentials of English Grammar* ve *The Philosophy of Language* adlı eserleri, Fowler'ın *The King's English* adlı eseri ve Chambers ve Daunt'un *London English 1384-1425*'i gibi daha öze-

4 Atay (1969)'daki çeşitli pasajlardan, ama özellikle 507. sayfadan derlenmiştir.

le hitap eden kitaplar vardır. Ernest Weekley'nin etimoloji yazıları da raflarda kendini gösterir. Bununla birlikte Atatürk'ün etimolojiden duyduğu haz, bilimsel olmaktan çok coşkulu ve duygusaldır. *Asker* [A] kelimesini Türkçe *asık* (fayda) ve *er* (kişi) kelimelerinin bir bileşimi olarak görür ve asker kelimesinin manasını 'devlete, millete yararlı kişi' olarak açıklar (Korkmaz 1992; Özgül 1963: 31-2). *Merinos* kelimesinin ilk iki hecesini Yakutça *ibri* (güzel) kelimesi ile aynı sayar ve dolayısıyla merinos yünü esasında güzel yün anlamına gelir. Bu kelimenin İspanya'ya İber Türkleri[5] vasıtasıyla gidip gitmediğini de merak etmektedir. Eğer böyleyse sadece merinos koyunu ve yünü değil, İber yarımadası da Türk kökenli olacaktır. Ayrıca onun *Niagara* ve *Amazon* kelimeleri için şu Türkçe kökbilgilerini önerdiği söylenir: *Ne yaygara* ve *amma uzun*.

Amiral Necdet Uran, 1937 yılında Akdeniz'de yapılan bir deniz gezisi sırasında şahit olduğu bir olayı anlatmaktadır. Atatürk, harita odasına gelmiş, bir süre haritayı incelemiş ve geminin yönünü gösteren *rota*yı işaret etmiş. 'Nedir bu?' diye sormuş ve cevabı beklemeden devam etmiş, "sen şimdi bana bunun İngilizce, İtalyanca yahut Fransızcasını söyleyeceksin, fakat benim sorduğum kelimenin kökü." Amiral bir an duraksamış. Atatürk bir parça kâğıt almış ve kâğıdın üstüne *yürütmek* kelimesini yazmış. Altına ise aynı kelimeyi hecelere ayrılmış biçimde, yü-rüt-mek olarak yazmış. "Kelimenin kökü 'rüt'tür ve bu kök Türkçe"dir, demiş. "İtalyanlar bunu alıp rota yaptılar. Almanlar bunun bir başka şeklini söylediler ve tabii Fransızlar da. Fakat kök işte budur" (Özgü 1963: 31).

İşin kötü tarafı şudur ki Atatürk'ün iyi bir tartışmadan daha çok hoşlandığı hiçbir şey olmamasına rağmen, yakın arkadaşlarından hiçbirinin 'akşam yemeği sonrası için çok eğlenceli bir oyun Paşam, fakat çok da ciddiye almamalıyız, öyle değil mi?' diye soracak cesareti yoktur. Aksine onlar da aynı oyunu oynamaktadır. Siyasî doğruluk çağının çok öncesinde TDK Baş-

5 E. Blochet'ye (1915: 305-8) göre İberler bir Tunguz halkıydı. O bu halkın Çin kroniklerinde gördüğü Juan-Juan halkı ile aynı olduğunu söyler. Tunguzlar'ın Türklerle olan akrabalığı ise kesin olmaktan uzaktır.

kanı Samih Rifat, Batılı *academy* kelimesinin kökünü Türkçe *ak* ve *adam* [A] kelimelerinde bulmuştur. Fransızca *demeure, domicile* ve *domestique* kelimelerinin de Türkçe *dam* kelimesinden geldiğini düşünmektedir. Ve bunu Türk Tarih Kurumu'nun 2-11 Temmuz 1932'de düzenlenen ilk kongresinde bir konferansta ('Türkçe ve Diğer Diller Arasındaki İlişkiler') söylemekten çekinmemiştir. Böylece, bu hava sonraki sayısız konferans ve makalede korunmuştur. Tarama Dergisi 'dilimizde kullanım halinde olan ve eski kelimelerde yabancı olarak gösterilmesine rağmen son çalışmalarda Türkçe olduğu ortaya çıkan ya da kuvvetle muhtemel Türkçe olduğu sanılan kelimelerin' yanına bir yıldız işareti koyar. Böyle işaretlenmiş kelimelerin arasında ikisi de Farsçadan gelen *köşe* ve *taç* (*güşe, tāc*) ile esasında Charlemagne İmparatoru Carl'ın isminden gelen *kral* da vardır. Bir başkası ise şu yorumla verilen *kültür* kelimesidir. "Keltirmek mastarının kökünden kurulmuş olduğundan ana kaynağı Türkçe görünür." *Kültür*ün neden 'getirmek' anlamında bir eski kelimeden geldiği ise açık değildir. Fakat şuna da dikkat edilmelidir ki, eğer doğru eski biçim olan *keltür-* kelimesine atıfta bulunulsaydı, bu yabani kökbilgisi daha az yabani bir ayrıntıya dönüştürülebilirdi.

Bu noktada genel bir gözlem yapmaya mecburuz. Bu kitabı okuyanda yeni Türkçeyi şekillendirenlerden bazılarının bilimsel bir bakış açısına sahip olmadığı fikrinin oluşması gayet doğaldır. Fakat anlaşılmaz bir saflık ve kendini aldatmanın, hâlâ bazı Türkleri gözü kapalı bir şekilde bu iddiaları sahiplenmeye götürdüğünü; onların bütün yeni kelimelerin tamamen yerli olduğunda ve bu kelimelerin apaçık ilham kaynağı olan yabancı kelimelerin onlara hiçbir etki yapmadığında ısrar etmesine imkân verdiğini söyleyince okuyucu herhalde çok şaşıracaktır. Sözün gelişi, *okul* ile Fransızca *école* kelimeleri arasındaki benzerliğin tesadüfi olduğuna yemin edilebilir. Bu durumda kişinin aklına gelen ilk şey, *siz kimi aldattığınızı sanıyorsunuz* sorusu olacaktır. Fakat en inatçı reformcuların haricinde biri bunu iddia ettiğinde, bu 'fakat kelimenin Türkçe bir kökbilgisi olabilir, öyle değil mi?'den daha farklı bir anlama gelmez.

Sessiz harfleri kelimenin Arapça eşanlamlılarıyla benzeşen ve bu eşanlamlıların yerine geçmesi niyetiyle icat edilen birçok yeni kelimede, bunların mucitlerinin Arapça kelimelerin aslı olan Türkçe biçimleri yeniden canlandırdıklarına dair inancın yansıması vardır: *Alâka* yerine *ilgi*, *farz* yerine *varsay-*, *istismar* yerine *sömürme*, *kudsî* yerine *kutsal* ve *tespit* yerine *sapta*. Bu kelimelerin hepsi bugün kullanımdadır.

Eğer reformcular İngilizce *ashlar* (bina yapımında veya kaldırım döşemesiyle kullanılan yontulmuş taş) kelimesini duymuş olsalardı, hiç şüphe yok bunun da *taşlar*dan geldiğini iddia edeceklerdi. Benzer şekilde, bizdeki *kingdom* ve *Christendom* kelimelerinin son eki *dom*'un da *erdem* kelimesinin son eki *dem*den geldiğini iddia edeceklerdi. Clauson'un (1972: s. xliii) *tanığma* kelimesinin 'bilmece' anlamında olduğunu söylemesini de bugüne kadar fark edemediler, yoksa bunun da *enigma*nın kökeni olduğunu coşkuyla selâmlamış olabilirlerdi.[6] *Taşlar* ve *tanığma*nın başındaki *t*'nin kaybolmuş olması canlarını sıkmayacaktı çünkü Müller'in önemli saptamasını kesinkes onaylıyor olacaklardı: "Bir sessiz harfin değişmesi ciddiye alınacak bir şey değildir, etimolojide sesli harfler az da olsa önem arz eder fakat sessizler hemen hemen değersizdir."[7] Ve hiç kimse *illet* [A] kelimesiyle onun İngilizce muadili *illness* arasındaki benzerliğe dikkat etmemiş olabilir mi? Ya da bir son ek olan *-ebil-* ile İngilizce *able* arasındakine? Eğer, 19. yüzyılda *taboo* kelimesi için, *ta* (işaretlemek) ve *pu*'dan (anlamı pekiştirmek için kullanılan bir zarf) gelmek üzere bir Polonez kökbilgisi kurma çabalarıyla karşılaşsalardı,[8]

---

6 Clauson, s. xliii. Burada Clauson'un 'riddle' kelimesi ile 'bilmece'yi değil 'elek' kelimesini kastetmek istediği söylenebilir ('riddle' kelimesi hem 'bilmece' (enigma) hem 'elek' (sieve) anlamına gelmektedir, ç.n.). Clauson çok nadir hatta yapılmasına karşın *tanığma* kelimesi için verilecek bu iki anlam da yanlıştır. Kendisinin işaret ettiği sözlüklerde kelimenin anlamı 'inkâr'dır ('denial'). Bilinçaltı, *tanığma* ve *enigma* arasındaki benzerlik tarafından etkilenmiş olmalı.

7 Bu, 19. yüzılın Oxfordlu büyük filoloğu Max Müller değil, onun kuzeni George A. Müller'dir.

8 'Dolayısıyla, bir birleşik kelime olan *tapu* "tam işaretlenmiş"ten başka bir anlama gelmez... çünkü kutsal şeyler ve yerler genelde olağandışı bir tarzda işaretlenir. Böylece herkes onların kutsal olduğunu görebilir.' (Shortland 1851: 81, alıntılandığı yer: Steiner 1967: 32).

Türkçenin etkisinin dünyanın öte tarafına ulaştığını kanıtlayan bu ispat vesilesiyle sevinç duyacaklardı. Çünkü Türkçede *tapu* kelimesi 'mülkün sahibi olunduğuna dair belge' anlamına gelir ve dolayısıyla *tapu*, mülkiyet sahipliğinin yasal ve ikna edici ispatı olarak tastamam bir işaret değilse başka nedir? Okuyucu benim söylemeye çalıştığım şeyin, 'etimolojinin amatörlere göre bir oyun olmadığı düşüncesi' olduğunu düşünebilir; ancak etimoloji, başkaları için bilim iken, amatörlere göre tastamam bir oyundur.[9]

3. Bölüm'de bahsettiğimiz Dil Encümeni'ne dönersek: Encümen zamanını boşa harcamıyordu; 1929'da, Eğitim Bakanlığı'nca 1920'de başlanan kelime toplama işini yeniden başlatmasına rağmen, 1932'in ortaları itibariyle hareketsiz bir kurum olarak değerlendiriliyordu. 25 Haziran'da eğitim bakanı, Büyük Millet Meclisi'ne bu kuruma bütçeden sadece bir lira tahsis edildiğini söyledi (Korkmaz 1992: 252-3). Bunu şöyle açıkladı: "Dil Heyeti, Dil Encümeni, Dil Cemiyeti vesair namlarla herhalde böyle bir heyetin... lüzumunu hükûmet kabul etmiştir... Bunun için bir lira koyduk (Kâfi sesleri)." Üyelerin can cekişen heyetin varlığını devam ettirme hususundaki isteksizliklerinin nedeninin, sadece heyetin can çekişiyor olmasından mı yoksa bunların dil reformuna karşı olmalarından mı kaynaklandığı pek açık değildir. Bu zamanda reform için duyulan ortak coşkuya bakılırsa, ilk sebep daha muhtemel görünmektedir.

15 Nisan 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ni kurmuş olan Mustafa Kemal, 12 Haziran 1932'de de Türk Dili Tetkik Cemiyeti'ni kurdu. Dört yıl sonra Türk Dil Kurumu'na dönüştürülen cemiyetin ismindeki *tetkik* [A] bir süre sonra *araştırma* keli-

9 Bu gerçeği henüz gençken Londra'daki Speakers' Corner'da periyodik olarak konuşmaya gelen bir kadın vesilesiyle nasıl öğrendiğimi canlı bir şekilde hatırlıyorum. Bu kadın tanrıtanımazlığın bir zorunluluk olduğunu vaaz eden ve bunu pagan tanrılarını doğa güçlerinin kişileştirilmiş halleri olarak anlatarak ispat etmeye çalışan biriydi. Sözün gelişi, ona göre tanrı Tor, kışı sona erdirendi, dolayısıyla ismi İngilizce *thaw* (kar ve buzların ermesi) kelimesiyle hemen hemen aynıydı.' Ayrıca bkz. Lewis (1991).

mesiyle değiştirildi.[10] Kurum'un meydana getirilmesinde dört kişinin telkini olduğu söylenir: Samih Rifat, Ruşen Eşref, Celâl Sahir ve Yakup Kadri. Bunlar, Samih Rifat'ın başkanlığında, Kurum'un ilk yönetim kurulunu oluşturmuşlardır (Doğan 1984: 25). Bu yeni örgütlenmenin ön saflarında *tasfiyeciler* (sonradan *özleştirmeciler*) vardır. İlk işlerinden biri felsefî ve bilimsel terimlerin bir listesini hazırlamak ve bu listeyi Osmanlıca ve Fransızca terimlerin yerlerine Türkçe karşılıklarının üretilmesi için üniversiteler ile muhtelif araştırmacılara göndermek olmuştur. Cevaplar, Kurum'un dikkatli incelemesinden sonra, bunların okul kitaplarında kullanılması noktasında yetki sahibi olan Eğitim Bakanlığı'na gönderilmiştir. Bunların hepsi yeni kelimeler değildir. Bazıları çok önceden dile yerleşmiş olan Arapçadan alınmış ya da Arapça kökenden icat edilmiş kelimelerden; bazıları ise Yunanca veya Latince asıllıdır.

21 Kasım 1932'de Diyanet İşleri Başkanlığı bütün 'cami ve mescid hademeleri'ne *ezan*ın Arapça yerine Türkçe okunması için kendilerini hazırlamaları yolunda bir talimat vermiştir. Ama bu, müezzinlerin hepsinin yeni biçimi iyi öğrenmeleri zaman aldığından bütün ülkede aynı anda gerçekleşememiştir. Sultan Ahmet Camii'nin müezzini Hafız Sadettin (Kaynak) tarafından doldurulan bir gramofon kaydı, takip edilecek bir örnek olarak bütün müezzinlere dağıtılmıştır. Aşağıdaki, okunulması talimatı verilen metindir:

> Tanrı[11] uludur!
> Şübhesiz bilirim, bildiririm
> Tanrıdan başka yoktur tapacak.

---

10 Zaten, daha Eylül 1934'te Atatürk, Kurum'dan Türk Dili Araştırma Kurumu diye bahsediyordu. Kurum'un yayın organı *Türk Dili*'nin Haziran 1935'te iki sayısı çıktı. Bunlardan 11. sayı olan ilkinde, onceki sayılarda olduğu gibi altbaşlık *Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni* idi. 12. sayıya tekabül eden ikincisinde ise *Türk Dili Araştırma Kurumu Bülteni* olmuştu.

11 *Tanrı*, çok eski zamanlarda *teŋri*, aslen 'gök' manasındayken sonradan şimdiki anlamını kazanmıştır; Claudson (1972: 523-4) bu kelimeyi şöyle tarif eder: 'çok eski bir kelime, muhtemelen ön-Türkçe, izi daha erken değilse M.Ö. III. asra, Hsiung-nu diline kadar sürülebilir.'

Şübhesiz bilirim, bildiririm
Tanrının elçisidir Muhammed.
Haydin namaza!
Haydin felâha!
(Namaz uykudan hayırlıdır.)
Tanrı uludur!
Tanrıdan başka yoktur tapacak

(Jäsckhe 1951: 75)

Parantez içindeki cümle sadece sabah namazlarında okunur.

9 Haziran 1933'te kullanımı uygunsuz bulunan bütün Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe eşlerinin bulunmasının kolay olmayacağı aşikâr hale geldiğinde, *Hakimiyet-i Milliye* halk arasında şu an kullanılan bütün kelimelerin kökenlerine bakılmaksızın Türkçe sayılacağını ilân etti. Bu duyarlı tedbirin, reformcular üzerinde çok az etkisi olabilirdi yahut Arapça kelimeler için Türkçe kökbilgileri bulmak çabasıyla vakitlerini zayi etmeyeceklerdi. Herkesin etimoloji oyununda kendine özgü bir yolu vardı.

Birinci Türk Dili Kurultayı[12] Dolmabahçe Sarayı'nın büyük toplantı salonunda 26 Eylül ile 5 Ekim 1932 tarihleri arasında toplandı. Kurultay'a sunulan otuz bildiri içinde dokuzu Türkçenin diğer dillerle ilişkisi üzerineydi. Konuşmacılardan biri yazısını adlandırırken oldukça ileri gitmişti: 'Türk filolojisi: Türkçe Bir Hind-Avrupa Dilidir' (Dilemre 1933). Türkçe ile 'Sümerce ve Hititçe gibi diğer Türk dillerinin yanısıra' yine Türkçe ile 'Hind-Avrupa ve Sami denen diller' arasında karşılaştırmalar yapmakla vazifeli, bir Filoloji ve Linguistik Bölümü meydana getirildi.

Çok sayıda insan coşkuyla bu işin üstüne atıldı. 1934'te, hikâyenin kronolojisinde biraz önceye gidersek, Saim Ali (Dilemre 1935) İkinci Kurultay'a Türkçe ve Batı dilleri arasında bağlantı

12 Üçüncü ve daha sonraki kurultayların başlığı Türk Dil Kurultayı'dır. Bu daha geniş bir ilgi alanına işaret etmektedir. İkinci kongrenin tutanaklarının bulunduğu ciltlerin üzerindeki isim Türk Dil Kurultayı olsa da, metin boyunca Türk Dili Kurultayı kullanılmıştır.

kurmaya çalıştığı bir bildiri sundu. Bildiride *bicorbonate* ve *bilingual* kelimelerinde örnek olan *bi* ekini, *bile* ve *binmek* kelimelerinin başındaki *bi* ile eşit sayıyor; İngilizce örnek *-ex* ise *eksik* ve *eksiltmek* kelimelerini başındaki *eks* ile aynı sayılıyordu. Daha da tuhaf olanı 'abjure'yi ve latince 'ab'ı, *abaki* (bostan korkuluğu) ve 'kaşkarlıların ummacısı' olarak tarif ettiği *abacı* kelimelerindeki *ab* ile aynı olarak göstermesiydi[13] (oysa değildir).

Aynı zihniyetin diğer ürünleri İkinci Kurultay'da sergilenmiştir.[14] Önceden 'Türk kökleri Arap dilini nasıl doğurmuş' başlıklı bir makale yayınlamış (*Hakimiyet-i Milliye*, 4 Mart 1933; Levend 1972: 430) olan Naim Hâzım, Türk ve Sami dilleri arasındaki akrabalığa dair bir bildiri (Onat 1935) sunmuş ve 1936'daki Üçüncü Kurultay'da yine sadece Arapça ile olan akrabalık ilişkisine, bu sefer Güneş Dil Teorisi'nin ışığı altında dönmüştür (Onat 1937). Yıllar sonra ise aynı konu üzerine, ikinci cildi bir fasikülden öteye gitmese de, iki ciltlik bir eser yayınlamıştır (Onat 1944-9). Bu noktada yapılabilecek en nazik yorum; tezini kanıtlamakta başarısız olduğu için ayıplanmaması gerektiğidir.

Bir dil adamı değil, avukat olan Yusuf Ziya Özer ise *Afrodit* (Aphrodite) kelimesinin aslını *avrat* [A] kelimesinde bulmuş ve İkinci Kurultay'da Fince'yi de dahil ederek Türkçe ve Ural-Altay dilleri arasındaki akrabalık üzerine konuşmuştu.

---

13 *Ummacı* diye yazılan kelimenin normal yazımı tek *m* iledir, *umacı* şeklinde. *Abaki* ise başka bir yerde kayıtlı görünmüyor. Bostan korkuluğu yerine Anadolu'da kullanılan ortak kelime *abak*tır; bkz. Koşay ve Işıtman (1932: 1). Kaşkarlılar içinse: 'Kaşgarlılar, Kulya ve Çin Türkistanı'nın batı kesiminde yaşayan bir halktır' (Czaplicka 1918: 58). 'Kaşgartsi, Kaşgarliki: Kaşgar vahasında (Batı Çin) yaşayan bir Uygur halkının yerel ismi. Orta Asya'daki Kaşgarlar 1840'larda Kaşgar vahasında kalkıp Fergana vadisine tekrar yerleşen bir Uygur halkıdır; bugün Özbekler'le kaynaşmışlardır' (Krueger 1963: 197-0). Kaşgarlardan Bainbridge'de (1993) söz edilmemektedir.

14 Ve bunun sonrasında: Dilemre'nin 'Türk-Kelt Dil Karşılaştırmaları' adındaki bir başka makalesi yayınlandı: *Türk Dili*, 15 (1936), 1-97. İkinci Kurultay'ın tutanakları da derginin 9-14 (Eyl. 1934'ten Ara. 1935'e kadar) arasındaki sayılarında yayınlandı

> Fin dili son zamanlarda indo-avrupayi sayılmak için bir meyelan vardır.[15] Bu bir fali hayırdır, çünkü fin dilinin indo-avrupaî zümresine girmesi uralo-altay lehçeleri üzerinde yapılacak lisanî tetkikatı genişletecek ve sonunda bu lehçelerin de aynı membadan geldiği anlaşılarak Türkçenin ana dil olduğu hakikatini meydana koymaya vesile olacaktır (Türk Dili, 12 [1935], 55).

Aynı Yusuf Ziya, anayasa profesörü Ali Fuad Başgil'in bir anısında da karşımıza çıkmaktadır:

> Hiç unutmam, 1935 yazında bir gün, Ada vapurunda rahmetli Eskişehir Mebusu Yusuf Ziya hoca ile buluştuktu. Ankara'dan geldiğini ve beş yüz sahifelik bir eser hazırlamakta olduğunu söyledi. Neye dair diye sordum. Arapçanın Türkçe'den çıkma olduğuna dairmiş... Bir de misâl verdi, meselâ Firavun kelimesi Arapça sanılır, halbuki Türkçe'dir ve 'Burun' kelimesinden çıkmadır. Burun, insanın önünde, çıkıntı yapan bir uzuvdur. Hükümdar da cemiyetin önünde giden bir şahsiyet olduğu için, Mısır'da buna burun denilmiş, kelime zamanlar içinde kullanılarak nihayet Firavun olmuş... Üstad hakikaten uydurmacılık hastalığından kurtulamayarak Allah'ın rahmetine kavuştu (Erer 1973: 186-7).

1932'ye yeniden dönersek: Kurum yönetmelikleri iki amaç ortaya koyuyordu (Kurultay 1932: 437): 'Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak; Türk dilini dünya dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğine eriştirmek.' Kurultay tarafından seçilen Genel Merkez Heyeti öncelik verilecek görevler hakkında aşağıdaki talimatı yayınladı:

> (1) Halk dilinde ve eski kitaplarda bulunan Türk dili, hazinelerini toplayıp ortaya koyma; (2) Türkçede söz yaratma yollarını belli etmek ve bunları işleterek Türk köklerinden türlü sözler çıkarmak; (3) Türkçede, hele yazı dilinde, çok kullanılan yabancı kökten sözler yerine konabilecek Öztürkçe sözleri ortaya koymak ve bunları yaymak (*Söz Derleme Dergisi* [1939-52]: i. 7-8).

15 Bu yargı da çılgınlıktan kopmuş bir demet gibi duruyor, fakat böyle bir eğilimin kesinkes olmadığını da kimse çok emin bir şekilde söyleyemez.

Birinci Kurultay'ın kapanışının akşamında Atatürk'ün masasının çevresinde büyük bir mutluluk ve neşe vardır. Bizzat kendisi şöyle demektedir: "Osmanlıcayı yeneceğiz. Türk dili, Türk ulusu gibi özgür ve başına buyruk bir dil olacak ve biz onunla uygarlık acununa birden ve toptan gireceğiz" (Tankut 1963: 116-17).[16] Ve hemen orada *söz derleme seferberliği* başlar.

'Seferberlik' boş bir benzetme değildir; görevleri vesilesiyle halkla düzenli temas halinde bulunanlara –ki bunların içinde subaylar, öğretmenler, vergi, ziraat ve orman görevlileri ile devlet doktorları vardır– ihtiyaç duyulmaktadır. Dil Kurumu'nun merkez komitesi işin nasıl yürütüleceğine dair bir kitapçığı, üzerine toplanmış kelimelerin kaydedileceği kâğıtlarla beraber ülkenin her köşesine dağıtır. Her vilayetin merkezinde valinin başkanlığını yaptığı belediye başkanı, komutanlar ve okul müdürlerinden teşkil olunmuş bir 'toplama heyeti' ve bunun yanında da her kazanın merkezinde olmak üzere kaymakam tarafından başkanlık edilen birer yan heyet meydana getirilmiştir. Bu heyetlerin görevi halk arasında kullanımda olan kelimelerin toplanması işini düzenlemekti. Bir yıl içinde bu kelimelerin yazılı olduğu 125.988 kâğıt gelmiş ve bunların gözden geçirilmesi ve yinelemelerin atılmasıyla geriye 35.357 kelime kalmıştır. Buna, serbest kişiler tarafından toplanmış ve halk şiiri kitapları ile Hamit Zübeyr [Koşay] ve İshak Refet'in yazdığı ilk Türk lehçesi sözlüğü *Anadilden Derlemeler*'in (1932) de dahil olduğu diğer kitaplardan çıkarılmış 765 kelime de eklenmiştir.[17] Bu sözlük sadece yazarların kendi araştırmalarının sonuçlarını değil s. 38'deki 1920'de gerçekleşen araştırmanın sonuçlarını da içermektedir. Bunlara ek olarak, Türkmence ve Azericeden de birtakım kelimeler vardır.

Bir Araştırma Komisyonu kurulmuş ve Mart 1933'ten Temmuz 1933'e kadar *Hakimiyet-i Milliye* her gün bir düzine kadar Arapça ve Farsça kelimenin listesini, 'Türk okur yazarları! Büyük dil ankéti seferberliği başladı. İş başına!' şeklinde bir başlık

16 Tankut, Atatürk'ün sözlerini bizzat onun kelimeleriyle alıntılamamıştır. Sözün gelişi, *özgür* kelimesi Kurultay'dan ancak yirmi yıl sonra icat edilmişti.

17 Yirmi yıl sonra bu sözlüğe bir ikinci cilt eklenmiştir: Koşay ve Aydın 1962.

altında yayınlamıştır. Diğer gazeteler ve radyo istasyonları da işbirliği yapmaya çağrılmış ve okuyucuların eskilerin yerini alacak Türkçe kelime önerileri ulaştıkça yayınlanmıştır (Bu önerilere kelime başı 6 TL ödendiğine dair bir rivayet vardır). Farklı katılımcıların hangi tür değişikliklerin kabul edilebilir olduğu hususundaki farklı düşünceleri aşikâr bir hal aldığında, gecikmiş de olsa 9 Temmuz'da *Hakimiyet-i Milliye* iki ilke açıklar: (*a*) halk arasında geçerli olan kelimeler, kökenleri ne olursa olsun Türkçe sayılacak ve (*b*) yeni kelimeler mutlak Öztürkçe olacak (bkz. not. 25. s. 56). Sözün gelişi, *kalem* [A] kelimesi ıskartaya çıkartılmayacak, *yazak* kelimesi de kullanılacak ve hangisi halk tarafından daha çok tutulursa o yaşayacaktır. Bu uygulama pek üretken olmamıştır; günlük listelerde yayınlanmış kelime sayısının toplamı 1.382'dir. Eskilerin yerine önerilen yeni kelimelerdense 640 tanesi kabul edilmiştir.

Bu arada, ilim adamları Türkiye'de kullanımdan düşmüş ya da hiç kullanılmamış kelimelerin izini sürmek için, Türkî dillere ait sözlükleri ve sayıları 150'yi geçen eski metinleri karıştırmaktadırlar. Bu kelimelerin toplam sayısı 90.000'e yakındır. Çoğunlukla ortaokul öğretmenleri tarafından yapılan kısa bir gözden geçirme döneminden sonra, iki araştırmanın da sonuçları *Tarama Dergisi*'nde (1934) ortaya konur. Derlemeyi yapanlar emin olmadıkları bazı kelimelerin karşısına dürüstçe soru işareti koymuş ve bu çok büyük malzemenin özümsenmemiş halde olduğu konusunda uyarılarda bulunmuşlarsa da hevesliler bu yığından herhangi bir kelimeyi kullanmaktan çekinmemişlerdir. Böylece bir süreliğine Babil kurulmuştur. Eğer bildik 'kalem' kelimesini kullanmak istemiyorsanız, *kalem* maddesine bakıp sırasıyla Bandırma ve İzmir'de kaydedilmiş olarak gösterilen *yağuş*, *yazgaç* ya da Karaimce *cizgiç* veya *sızgıç*, ya da Tatarca *kavrı*, ya da *Kamus*'tan[18] alınmış *kamış* ya da Pavet de Courteille'den (1870) alınmış *yuvuş* arasında tercih yapabilirdiniz. *Hikâye* kelimesi için *er-*

18 Kamus'un (1316/1901: ii. 1039) *kamış* maddesi altında verdiği karşılık; 'kalem kamışı: yontularak yazı yazmaya yarayan kamış cinsi'dir. *Kamış kalem* ise farklı anlamdadır, *kalem*, *kamış*ının eşanlamlısı değildir.

teğî, höçek, ötkünç ve *sürçek* kelimelerini içeren fakat sonradan *hikâye*nin yerine geçecek olan *öykü* kelimesinin bulunmadığı yirmi iki alternatif vardır. *Hediye* yerine ise *açı*dan *ertüte, tansı*dan *yarlığaş* ve *zıny*a kadar listelenmiş 77 kelimeden listeden beğendiğinizi seçebilirdiniz.

Agop Dilaçar *akıl* için *an*dan *zere*ye yirmi altı karşılığın bulunduğunu belirtir (Korkmaz 1992: 363). Dilaçar, Akşam Gazetesi Yazı İşleri Müdürü Necmettin Sadak'a 1934 senesinde yaptığı bir ziyareti anlatır:

> Sadak gazetenin başyazısını yazmıştı. Osmanlıca. Zile bastı, gelen odacıya yazıyı vererek 'bunu ikameciye götür' dedi. Karşı odadaki ikameci *Tarama Dergisi*'ni açtı ve yazının sözdizimine hiç bakmadan, Osmanlıca sözcüklerin yerine bu dergiden beğendiği Türkçe karşılıkları 'ikame' etti. Başka bir gazete bürosunda başka bir 'ikameci' aynı Osmanlıca sözcüklere başka karşılıkları seçmiş olabilirdi. İşte Atatürk'ün ilk bunalımı bu kargaşadan doğdu.

Benim de bu 'ikame' âdeti hakkında, İstanbul'da Tanzimat hakkında bir sempozyum düzenleyen Siyasel Bilgiler Fakültesi'nin bir grup üyesi ile 1984 yılında geçirdiğim hatırlanmaya değer bir akşamda, birinci elden bir tecrübem oldu. Bu grubun başkanı, muhterem bir emekli profesör açılış konuşmasını hazırlıyordu. Çok sayıda genç öğrencinin gelmesi beklendiğinden bu konuşmayı dilin en güncel haliyle yapmak istiyordu. Bu yüzden söylemek istediklerini kendi eskimiş ve fazlasıyla zarif olan lisânıyla etrafındakilere söylüyor, biz de uygun yeni kelimeler öneriyorduk. 'Modern' kelimesinin nasıl ifade edileceği üzerine uzun bir tartışma oldu. Yaşlı adam *asrî* kelimesinin fazlasıyla modası geçmiş olduğunun farkındaydı ama bunun yerine kullanılan yeni kelimeyi de bilmiyordu. Birkaç kişi *çağdaş* kelimesini önerdi, fakat bunun *muasır*ın yerine koyulmuş bir kelime olduğunda karar kıldık. Nihai uzlaşma ise *modern*in kullanılması oldu ve o da öyle yaptı.

1934 senesi civarında bir Türk yazara kaç dil bildiği sorulduğunda, onun, bütün elinden gelenin Türkçeye ayak uydurmaya

çalışmak olduğu şeklinde bir cevap verdiği söylenir. Bu durum Heyd (1954:31)[19] tarafından güzel bir şekilde özetlenmiştir:

> Şimdi uzak bir Anadolu köyünün yerel dilinde, hatta Sibirya'daki daha uzak bir Türk köyünde ya da 11. yüzyıla ait bir Türkçe-Arapça elyazması sözlükte bulunmuş bir kelime modern Türkçe vokabülerine muhtemel bir ek olarak görülüyordu. Öte yandan, hemen hemen her Arapça ve Farsça asıllı kelime, Türkçe bir eşi bulunur bulunmaz kullanılması yasak ve sindirilmeye mahkûm sayılıyordu.

TDK tarafından yayınlanan ve ilk kurultaylardan birinin katılımcılarına dağıtılan tarihsiz bir broşür unutulmaya terkedilmişlikten kurtarılmayı hak etmektedir. Bu broşür, sözleri Malatya Milletvekili Dr. Hilmi Oytaç tarafından yazılan ve müziği Maestro Karlo d'Alpino Kapoçelli'ye ait olan *Kurultay Marşı*'nı içermektedir. Atatürk ve Oytaç soy isimlerinin marşta bulunması bunun 1934 öncesine ait olamayacağının kanıtıdır. Ayrıca Dr. Oytaç sözlerinin bir kısmını 1934'ün *Tarama Dergisi*'ne borçludur: *buşgut, tolunay, canlı* [M] vb. Burada önerilen tercümenin bazı kısımları kesin değildir.* Sözün gelişi, *Tarama Dergisi*'nde bulunmayan *okkay* kelimesinin karşılığı olarak 'respect'in (saygı) kullanılması, söz konusu kelimenin *okkalı* (bir ağırlık birimi olan *okka*dan gelir) kelimesinin eski bir biçimi olduğu yönündeki, sağlam temeller üzerine oturduğu şüpheli bir varsayıma dayanmaktadır. Böylece kelimenin ilk anlamı 'ağır,' ikinci anlamı ise 'saygıdeğer'dir ve y harfi de kafiyeye uydurmak için eklenmiştir.

> Gözün aydın Türk oğlu, açıldı benlik yolu
> Ey bu yolun yolcusu, artık sana ne mutlu
> Atatürk çocukları diline el bastırmaz
> Kurultay buşgutları diline dil kattırmaz

19 Bu kitap da, Brendemoen (1990: 454-93) gibi Kurum'un tarihinin ayrıntılarını öğrenmek açısından gayet faydalıdır.

* Burada yazar, şiirin kitabın aslında yer alan İngilizce tercümesi hakkında bazı açıklamalar yapmaktadır.

Selâm sana Kurultay, yeni doğan tolunay
Selâm sana Atatürk, bizden sana bin okkay
Bil ki tarih ile dil benliğin damgasıdır
İçi dışı gösteren bir kılık aynasıdır
Bu cankıdan doğacak öz Türklüğe yom olcay
Özge dilden öz dili kurtaracak Kurultay
Selâm sana Kurultay, yeni doğan tolunay
Selâm sana Atatürk, bizden sana bin okkay

İbrahim Necmi ikinci *Dil Bayramı* münasebetiyle yaptığı ve *Tarama Dergisi*'nden bahsettiği konuşmasında, vurdumduymaz bir cehalet sergilemektedir:

> Dergideki sözler, öz dilimizin hem zenginliğini, hem de başka dillere kaynaklığını gösterecek değerdedir. Bir örnek verelim. Bugün herkesin söylediği 'psikoloji' sözünün kökü aranacak olursa bunun 'psikoz'dan çıktığı görülür. Etimoloji kitapları bunu da 'nefes' diye anlatırlar. Yaşamanın nefes almakla bir olduğunu düşünen eskilerin 'nefes'le ruhu bir tutmaları kolay anlaşılır bir iştir. Şimdi Dergide 'nefes' sözüne bakarsanız 'Pıs' diye bir söz görürsünüz ki 'psikoz' sözünün de 'nefes' lakırdısının da hep bu ana kaynaktan kaynamış olduğunu anlamak pek kolay olur... (Türk Dili, 10, 1934, 23-4)

Daha sonra başka bir örnek olarak ise *tünel* (İstanbul halkı kelimeye, İstiklâl Caddesi'nin sonundan Haliç'e giden yeraltı yolunun ismi olması nedeniyle aşinadır) kelimesini verir. "Herkesin bildiği, bu kelimeyi bizim Fransızlardan aldığımızdır" dedikten sonra ise yakınlarda çıkmış bir Fransızca etimoloji sözlüğünün, bu kelimenin Fransızcaya İngilizce *tonnel* kelimesinden geçmiş olduğunu belirttiğini söyler ve devam eder: "Şimdi Dergiyi açınız: 'Tün' sözünün 'gece, karanlık' demeye geldiğini görürsünüz. Buna 'kural,[20] kaval, çakal, sakal, güzel...' sözlerinin sonunda görülen 'al-el' ekini katarsınız. 'Tünel'in 'karanlık yer'

20 *Kural* kim olduğu tam belli olmayan eski soylara ait bir yeni kelimedir. Gerçek dünyada ise birçok Orta Asya lehçesinde 'alet, araç' anlamına gelmektedir.

demeye gelen öz Türkçe bir söz olduğu ortaya çıkar." Bu son paragrafla birlikte, *psikoz* ('psychosis') ve *psyché* kelimelerini birbirine karıştırması ve Arapça *nefes* kelimesinin ikinci hecesini *pıs* (*Tarama Dergisi*'ne [1934] göre Kırgızca kökenli ve 'zayıf nefes' anlamında)[21] kelimesiyle aynileştirmesi bir arada ele alındığında, en hafif tabiriyle bu kişi filolojik yetkinlik bakımından eksiktir diye değerlendirilebilir. İbrahim Necmi, edebiyat hocalığı yapmasına ve 1935'ten sonra Büyük Millet Meclisi'ne seçilmesine rağmen, eğitimi bakımından avukattır. Fakat bu, onun Dil Kurumu'ndaki kariyerine zarar vermemiş ve 1934 ile 1945 arasında Kurum'daki Genel Sekreterlik görevini devam ettirmiştir.

Tarama Dergisi'nin yayınını takip eden linguistik kaos sırasında Atatürk, Atay'a şu yazılanlara benzer bir şey söylemiştir:[22] "Çocuğum beni dinle" dedi; "Türkçenin hiçbir yabancı kelimeye ihtiyacı olmadığını söyleyenlerin iddiasını tecrübe ettik. Bir çıkmaza girmişizdir. Dili bu çıkmazda bırakırlar mı? Bırakmazlar. Biz de çıkmazdan kurtarma şerefini başkalarına bırakamayız." Atay'ın bundan sonra yazdıkları ise daha önemlidir; "Fakat bir noktada ısrar etti. Türkçede kalacak kelimelerin aslında Türkçe olduğu izah edilmeliydi."

Atay bizim, yerli karşılığı bulunamayan bir kelimenin yabancı olduğunun kabul edilmesinden kaçınılırken kullanılan yöntemi anlamamızı sağlar. Sözlük Komisyonu'nda *hüküm* [A] kelimesinin yerine kullanılacak muhtemel kelimeler için yapılan tartışmayı şöyle anlatmaktadır:

> Sağımda Naim Hâzim Hoca, solumda Yusuf Ziya oturuyordu. 'Bunun karşılığı yoktur, koruyalım,' dedim. ikisi birden 'İm-

21 Bir yansıma kelime olduğu izlenimi veren *pıs*, Yudakhin'in *Kirgizso-Russkiy Slovar* (1940) adlı eserinin Türkçe tercümesi olan Taymas'ta (1945-8) bulunmamaktadır.

22 Bu belirsizliğin sebebi Atay'dan (1951) alınan bu versiyondur. Bu aynı anının Atay'ın anlattığı üç versiyonundan biridir. Bunun seçilmesinin sebebi ise en eski versiyon olması ve dolayısıyla Atatürk'ün tam olarak söylediklerine en yakını olduğunun umulmasıdır. Bellekten aktarıldığı açık olan bir başka versiyon ise Akbal'da (1984) mevcuttur: "Atatürk 'öz Türkçe işi çıkmaza girdi, vazgeçelim bundan' diyesi imiş!" (Lewis 1988: 115).

kânsız!' dediler. Sağıma döndüm ve 'Profesör, Arapçanın aslının Türkçe olduğunu siz söylüyorsunuz. Kur'ân'dan aldığımız her kelimenin aslen Türkçe olduğunu siz iddia ediyorsunuz,' dedim. Sonra soluma döndüm. 'Ve siz profesör, bütün dillerin Türkçe'den türediğini ileri sürüyorsunuz. Fransızca *chambre* kelimesinin *oda* kelimesinden türediğini göstermek için her yola başvurdunuz. Fakat iş *hüküm* gibi köy dilinin bile parçası olmuş bir kelimeye gelince ikiniz de ayak diriyorsunuz.' Dağıldıktan sonra dostum Abdülkadir yanıma geldi. Kendisi bir defa demişti ki: 'Ben Asya Türklerinin çoğunun lehçelerini biliyorum. Sizin ve Yakup Kadri gibilerin lehçesini de anlıyorum. Benim aklımın ermediği bir lehçe varsa, o da Türk Dil Kurumu'nun lehçesi!' Dolmabahçe Sarayı'nın üst holünde: 'Görüyorum ki, pek sıkılıyorsunuz,' dedi. 'Siz bana güçlük çektiğiniz kelimeleri söyleyiniz. Ben onlara Türkçe kökenler bulabilirim,' dedi. 'İşte "hüküm" kelimesi' dedim. 'Endişe etmeyiniz. Yarın hüküm'ü Türkçe yapacağız,' dedi. Ertesi gün bazı lehçelerde "ök"ün "akıl" mânasına geldiğine, bunun bir takım lehçelerde "uk" şeklini aldığına dair vesikalar getirdi. Ben kendim de Yakutçada "-üm" eki ile kelime yapılabildiğini keşfettim. Gerisi kolaydı: "ük" artı "üm" zamanla "hüküm" olmuştu. Toplantı açılınca ben: 'Hüküm kelimesi türkçedir,' dedim ve öğrendiğim her şeyi aktardım. Bu iki profesörü sessizliğe gark etti. "Uydurma" demiyeyim de "yakıştırmacılık" ilminin temelini atmıştık. O akşam komisyonun çalışmalarını Atatürk'e götürdüm. Bu yakıştırma ile böyle ehemmiyetli bir kelime kazanmaklığımızdan pek memnun kaldı. İstiyordu ki, Türkçede mümkün olduğu kadar çok kelime bırakalım, ancak bu kelimelerin Türkçe olduğunu da izah edelim.[23]

Atay hiç şüphesiz, *hüküm* kelimesinin Arapça *hukm*'den geldiğini bilmektedir. Fakat söz konusu tavrı için hiçbir gerekçe de sunmamaktadır. Eğer bu yüzden dürüst davranmamakla suçlansaydı, hiç şüphe yok ki Komisyon'a ve Atatürk'e söyledikle-

23 Atay'ın hikâyesi burada iki ayrı anlatımdan bir araya getirildi. Bunlardan biri Atay (1969: 478)'de öteki ise Atay (1965)'dedir.

rinin, Türklere asırlardır hizmet eden bir kelimenin hayatını kurtarmak amacıyla atılmış bir beyaz yalan olduğunu mazeret olarak öne sürecekti. *Hüküm* kelimesinin kökeninin ne olduğunun şüphesiz aynı derecede farkında olan Atatürk ise kelimeye bir Türkçe şecere sağlanması neticesinde bu değişimin ertelenebileceğine ikna olmuştur.

Dil Kurumu'nun kelimelerle ilgili nasıl bir yol tuttuğunun önemli bir ifşası da 'Cep Kılavuzları ne kadar Sözü Karşılamıştır?' adlı imzasız bir makalede görülür:

> Şimdiye kadar lûgatlerde arapça farsça... gibi Türkçeden başka sanılan dillere mensup diye gösterilmiş olan, fakat Kılavuz araştırmaları arasında gerek kökünün Türkçe olduğu anlaşılması ve gerek yaygınlığı ve dilin ihtiyacı olması bakımından Türk kökünden geldiği tesbit edilen sözlerin sayısı (583)tür (*Türk Dili*, 16 (1936), 22-3).

Araştırılmakta olan kelimelere ait köklerin Türkçe olduğu bir kere açık hale geldikten sonra, bunların neden Türkçe köklerden türemiş olması gerektiğinin tespit edilmesi için ek kanıtlara ihtiyaç duyulduğu merak edilebilir. Bu durum isimsiz yazarın hesabına huzursuz bir vicdanın habercisi ise onu kınamayalım.

Atatürk, bütün dillerin Türkçeden türemiş olduğunu öne sürenlere aldanmayacak kadar zekiydi. Bu tarz bir inancın mantıksal sonucu bütün Arapça ve Farsça unsurların dilde kalması olacaktı ki bu onun maksadının tam tersiydi. Bu yüzden, sınırlı bir süre için de olsa, reformcular tarafından üretilen Öztürkçe kelimeleri sahiplendi, bunları konuşmaları ve mektuplarında kullandı.

Şubat 1935'te çare bulunmaz biçimde Arapça olan Mustafa ve Kemal isimlerini bıraktı ve kısa bir süre imzasını Kamâl şeklinde attı. Bu alışılmamış ismin kökeni resmi haber ajansı olan Anadolu Ajansı tarafından yayınlanan bir bildiride açıklandı:

> İstihbaratımıza nazaran Atatürk'ün taşıdığı 'Kamâl' adı Arapça bir kelime olmadığı gibi Arapça 'Kemal' (olgunluk) kelimesinin delâlet ettiği mânâda değildir.

> Atatürk'ün muhafaza edilen öz adı, Türkçe 'ordu ve kale' mânâsına gelen 'Kamâl'dır. Son 'a' üstündeki tahfif işareti 'l' harfini yumuşattığı için telaffuzhemen hemen Arapça 'Kemal' telaffuzuna yaklaşır. Benzeyiş bundan ibarettir (*Cumhuriyet*, 5 Şub. 1935, alıntılandığı yer: Bozgeyik 1995: 15).

Tarama Dergisi (1934) *kamal* kelimesinin manasını "tahkimat, kale, ordu, kalkan' olarak göstermektedir. Fakat bu diğeriyle ilgili bir kelime değildir, çünkü *kamâl* ile *ḳamal* aynı şey değildir (Lewis 1988: 6-7; 2000: 6-7).[24] Son hecenin dışında *kemal*deki *e* harfinin *a* ile değiştirilmesi ilk sessiz harfin okunuşunu /k^{Y}/den /k/ya dönüştürmektedir. Fakat açıktır ki değişikliğin amacı ismin telaffuzuna dokunmak değil, sadece yazımını Arapçaya daha az benzer bir hale getirmektir. Mustafa Kemal 'Kamâl' isminde ısrarcı olmamış ama imzasını alışıldığı üzere K. Atatürk şeklinde atmıştır.

1935 ilkbaharında gazeteler Arapça ve Farsça kelimeler yerine önerilen kelimelerin listesini yayınlamaya başlamış ve okurları bunlar hakkında fikir bildirmeye davet etmiştir. Bu yılın ertesinde sonuçlar, Ağustos 1934'teki ikinci Kurultay'da planlandığı üzere, halka küçük bir *Cep Kılavuzu*'nda (1935) sunulmuştur. Planın hızlı uygulanışı bizzat Atatürk'ün faal ilgisinin bir sonucudur, fakat yayına hazırlayanların kılavuz için harcayarak daha fazla zaman bulamamaları acınacak bir durumdur. Buna dair iki örnek: *Eğitim* kelimesi eski bir fiil olan *eğitmek* kelimesinden türetilmiş bir isim olarak düşünülmektedir. Fakat aslında *eğitmek* diye bir fiil asla var olmamıştır, bu sadece '(insanları ya da hayvanları) beslemek' anlamına gelen *igidmek* kelimesinin yanlış okunmasıdır. *Millet* kelimesi içinse *Tarama Dergisi* aralarında *uluş* vu *ulus*un da bulunduğu sekiz öneriyle gelmiştir. *Cep Kılavuzu*'nun derleyicileri ise yanlış ata oynayıp *ulus* kelimesini seçmişlerdir. Bu, Türkçe *ulus* (devlet) kelimesinin Moğolca telaf-

---

24 Türkçe'de bir kalın sesli ve açık bir *l* içeren bir kelime vardır. Bu biraz gizemli bir kelime olan *elâdır*. Agop Dilâçar'ın yeni soyadı (Martayan olarak doğmuştur) ona Atatürk tarafından verilmiştir. Buradaki inceltme imi, *l* harfinin açık olduğunu göstermektedir.

fuzudur. Kelime, Moğolcaya erken dönemlerde geçmiş ve onlar tarafından 'halklar birliği (konfederasyonu)' anlamında kullanılmıştır (Claudson 1972: 152). 14. yüzyıl itibariyle Türkler kelimeyi geri almışlar ve 17. yüzyıla kadar Moğolcada kullanıldığı biçimiyle, *ulus* olarak kullanmışlardır. Şimdi de yine aynı şekilde kullanmaktalar.

Nihai ürün ise söylendiğine göre Atatürk'ün sevilen 'öz Türk dilimiz' ifadesinden türemiş bir terim olan Öz *Türkçe*'dir[25]. Öz hem saf anlamına gelmekte hem de sahiplik bildirmektedir. Yeni kelimeler Eğitim Bakanlığı tarafından okullarda dolaşıma sokulmuş, bunun yanında bunların halka tanıtımı yapılmış ve gazetelerde kullanılmıştır.

Atatürk halihazırda *Öztürkçe* kullanımında uzun bir yol katetmişti. İşin en uç noktasına ise 3 Ekim 1934'te İsveç Prensi ve Prensesi onuruna verilen ziyafette yaptığı konuşmada ulaşır. Bu konuşmaya Türkler tarafından 'baysal utkulu nutuk' denmektedir ve bu ifade hepsinin içinde en tuhaf olanıdır. Konuşmada üç Fransızca kelime *Altes, Ruvayâl* ve *Prenses* kullanılırken, sadece iki Arapça kelime, *tarih* ve *tüm*[26] kullanılmıştır. Ayrıca bazı garip yeni kelimeler de içermektedir. Burada konuşmadan bir parça aktaralım (metnin tamamı ve sözlük Levend'te [1972]: 424-6 mevcuttur): "Avrupanın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ıssıları olarak baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bulunuyorlar; onlar, bugün, en güzel utkuyu kazanmıya anıklanıyorlar: baysal utkusu."* Tankut (1963: 125) konuşmanın Arapça ve Farsça kelimelerle hazırlandığını sonra bunların yeni kelimelerle değiştirildiğini söylemektedir. Yine Tankut'un anlattığına göre Atatürk konuşmasını 'okumaya yeni başlamış öğrencilerin acemiliğiyle' yapmıştır.

---

25 Şimdilerde genelde tek bir kelime gibi yazılmaktadır ve bu noktadan itibaren bu kitapta da böyle yazılacaktır.

26 *Tüm* kelimesinin kökeninin Arapça olduğu kesin değildir. Fakat olmadığına dair de bir kanıt yoktur.

* Levend'in aynı sayfalarda verdiğine göre: *berkiten*: tespit eden; *ataç*: ceddanî (ataya ait); *özlük*: vasıf; *ıssı*: sahip; *baysak*: huzur; *önürme*: terakki; *uygunluk*: ahenk; *kıldacı*: âmil (sebep); *anıklanmak*: hazırlanmak; *baysal*: sulh; *utku*: zafer.

Atatürk gururlu bir insan ve kendi dilinin ustası bir kişi olarak bu kendi kendini kanatan yaradan rahatsız olmuş olmalıdır. O, Osmanlıca'da, az bulunur bir doğaçlama kabiliyetiyle, diğerlerinin hazırlamak için saatler harcayacağı upuzun konuşmaları, hazırlıksız yapar. Açık sözlü ve çoğunlukla renkli bir konuşma diline aşinadır ve bunu sohbetleriyle gayri resmî konuşmalarında kullanır. 1 Kasım 1934'te Büyük Millet Meclisi'nin yeni döneminin açılışında yaptığı konuşma ise, İsveç Prensi'nin tercümanının becerisini –bir ay öncesinden asıl Osmanlıca metne göz atmasına izin verilmemiş olsa– sınayacak kadar çok sayıda ve tuhaf *Öztürkçe* kelime içermektedir[27].

1935'in sonuna doğru, öyle görünüyor ki Atatürk çok iyi kullanabildiği bu aracı daha fazla yok saymamaya karar vermiştir. Bunun kanıtı, göreceğimiz gibi, daha sonraları halk içinde sarfettiği sözlerde kullandığı dildir. Dil reformu için harcadığı onca çabadan sonra, reformun içine düştüğü durum dolayısıyla ne kadar çile çektiği tahmin edilebilir. Bunun sonrasında –ki bu sonraki dönem onun için büyük bir hayal kırıklığı ve duygusal arayış dönemi olmuş olmalı– ortaya bir *deus ex machina** çıkar: Kvergiç sahnededir.

27 Metin için bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (1945: i. 362-4).

* Popüler manada Matrix filminde her şeyi kontrol eden yapay zekânın adı olan Latince terim, sözlük anlamı olarak makineden türeyen veya makinenin yapılandırdığı tanrılar veya tiyatro sahnesinin üzerine iplerle sarkıtılan kutsal varlıkları kapsamaktadır (ed.n).

5. Güneş-Dil Teorisi ve Sonrası

1935 yılında bir ara Atatürk, Viyana'da yaşayan Dr. Hermann F. Kvergiç'in kalemeç aldığı kırk yedi sayfa uzunluğunda ve 'La Psychologie de quelques éléments des langues turques', başlıklı bir daktilo metni aldı. Metinde işlenen görüşe göre, kişi kendi kimliğinin farkına ilk defa, kendisini kuşatmış dış nesneleri tesis etme fikrini idrak ettiğinde varıyordu. Buna göre dil ilk olarak jestlerden oluşurdu ve buna bazı anlamlı sesler sonradan eklenirdi. Kvergiç, görüşüne dair ispatı Türkçe zamirlerde bulmuştu. *M* kişinin kendisini işaret ediyordu; *ben'in eski biçimi olan men* ve *elim* gibi. *N* bu kişiye yakın olanı işaret ediyordu; *sen* ve *elin* gibi. *Z* ise daha geniş bir alanı gösteriyordu; *biz* ve *siz* kelimelerinde olduğu gibi. Dahası, Kvergiç Türkçenin biçimlenen ilk insan dili olduğunu düşünüyordu. Hiçbir şey bundan daha iyi bir zamanlamaya sahip olamazdı.

Aynı yazının bir nüshası da iki ay önce Dil Kurumu'nun dil bilgisi bölümü başkanı Ahmet Cevat Emre'ye gönderilmiş ve o

da baştan savma bir inceleme sonucunda bunun ispatsız ve değersiz olduğunu söyleyerek reddetmişti. Atatürk ise çok etkilendi. Bunun sebebi kısmen, Emre ile müzakeresi sonrasında Atatürk'ün, mektubun reddinin 'Emre'nin Kvergic'i kendine gizli bir rakip olarak görmesinden kaynaklandığı' şüphesidir. "Bana" demiştir Mustafa Kemal, "psikolojik çözümlemeler önemli görünüyor." O, ilkel insanın kendini 'Aa!' ya da 'Oo' gibi ünlemlerle dışa vurabileceğini ve dilin bu türden ses çıkarmalarla meydana gelmiş olabileceğini düşünmektedir. Yazıyı Dil Kurumu'nun genel sekreteri İbrahim Necmi Dilmen'e verir ve şöyle der: "Önemli görünüyor; dikkatlice incelensin." Dilmen yazı hakkında Hasan Reşit Tankut, Naim Hâzim Onat ve dil konusunda psikolojik çözümlemelerde fayda gören Abdülkadir İnan ile görüşür (Emre 1960: 342-6).

Atatürk'ün bu isimler ve Kurum kadrosunun diğer üyeleri tarafından yardım gören sonraki yoğun çalışmalarının sonucu, dilin başlangıcını ilkel adamın güneşe bakıp 'Aa!' dediği anda bulduğunu iddia eden *Güneş-Dil Teorisi* olmuştur. Bu teori, dilin gelişimiyle değil, sadece başlangıcıyla ilgili olduğundan, insanoğlunun bu en eski 'Aa!'dan nasıl 'sadakat, umut ve hayırseverlik' bu üç şey yüceliğine veya Virgil'in 'sunt lacrimae rerum'una ya da en azından 'hadi parkta yürüyüş yapalım' gibi alelade bir ifadeye ulaştığının açıklanması ihmal edilmiş diye kusurlu bulunamaz.

Şimdi uygulanması hususunda bir dizi kuralla beraber gelen bu teorinin kısa bir özetini vereceğiz. Buna göre bu 'Aa', Türkçe yazımıyla *ağ*, Türkçenin birinci dereceden köküydü. Asıl anlamı güneş, sonra güneş ışığı, sıcaklık, ateş, yükseklik, büyüklük, güç, Tanrı, efendi, hareket, zaman, uzaklık, hayat, renk, su, yeryüzü, ses idi. İnsanın ses mekanizmaları geliştikçe diğer sesli ve sessiz harfler de her biri kendine mahsus anlam tonuyla birlikte kullanılabilir hale geldi. En eski ünlem bağırılarak ifade edildiğinden ve açıkça görüleceği gibi bağırmaya bir sessizdense bir sesliyle başlamak daha kolay olduğundan, şimdi bir sessizle başlayan herhangi bir kelime, aşınmış olduğu için başlangıçta bir sesliyle başlıyor olmalıdır. Sözün gelişi, *yağmur*, *çamur* ve *hamur* kelime-

leri *ağmur* (akan su) kelimesinden oluşmuştur. Bu kelimelerden önce gelenlerse sırasıyla *ay* (yüksek), *aç* (yeryüzü) ve *ah* (yiyecek) kelimeleridir. Okuyucuyu, bu son dört 'Türkçe' kelimeyi sözlükte arayarak zaman harcamaması hususunda uyarmalıyım.

Teorinin gizli bir habercisi, Dilmen'in *Türkçeden Osmanlıcıya Cep Kılavuzu*'na yazdığı önsözde bulunmaktadır. Dilmen, Türkçe olmayan diller diye isimlendirilen dillerin aynı derecede Türkçe kökenli olduğunun her geçen gün daha çok kesinlik kazandığını belirttikten sonra, "bu söz ettiğimiz hakikatin çok yakında kendini bir güneş parlaklığıyla ortaya koyacağına hiç şüphe yoktur," demektedir. *Güneş-Dil Teorisinin Esaslarına Kısa Bir Bakış*[1] adlı yazının, bu teoriden "Türk jenisi'nin (Türk dehası) bir ürünü" olarak bahseden isimsiz yazarı ise, teorinin kaynağını sezdirmektedir.

1936'daki Üçüncü Kurultay, Heyd'in (1954: 34) takdire değer bir ihtiyatla "bu insanı hayrete düşüren teori" diye bahsettiği teorinin hakimiyetinde geçmiştir. Kendini daha az tutabilen Brendemoen (1990: 456) ise teori için 'rezil' sıfatını kullanmaktadır. Atatürk'ün teori hususundaki sorumluluğu tartışma götürmez, ama açıktır ki bütün bu ağır işin hepsi onun elinden çıkmamıştır. Dilaçar (1963: 50) açık şekilde, teorinin analitik yönteminin uygulanmasına dair yazının –bunu toplantı programında 27 Ağustos 1936'da Kurultay'a okuyan İsmail Müştak Mayakon'un bir çalışması olduğu belirtilse de– aslında Atatürk'ün kendisine ait olduğunu ifade eder. Dolayısıyla 14 Kasım 1935'te *Ulus*'un hediyesi olarak verilen kitapçığın kısaltılmış bir versiyonu olan isimsiz ve tarihsiz *Etimoloji Morfoloji ve Fonetik Bakımından Türk Dili* adlı kitapçık da Atatürk'ün olmalıdır. Söz konusu yılın 2 ile 21 Kasım tarihleri arasında gazetenin ön sayfasının yarısı, isimsiz 'Dil Yazıları' dizisine ayrılmıştır. Bu makaleler çoğunluğu Arapçadan alınmış olan altmış kadar kelimenin, Güneş-Dil teorisi temelinde Türkçe kökenli olduğunu göstermek amacındadır. *Ulus*'un gün aşırı bir şekilde ön sayfasının yarısını bu makalele-

1 İlk olarak Kasım 1935'ten itibaren *Ulus* Gazetesi'nde seri olarak yayınlanmıştır. Tekrar basımı ise *Türk Dili*, 16 (1936), 33-42,3).

re ayırmış olması, bunların yazarının kimliğine dair bir işaret olsa da; uzun süredir varsayılanın doğruluğunu ortaya koyan bir makale, 1994 yılında kanıtlarla beraber (Ercilasun 1994: 89) yayınlanana kadar Atatürk'ün bunları yazmış olduğundan emin olunamamıştır.

Söz edilen kitapçığın ilk bölümü şöyle başlamaktadır:

> Etimoloji, morfoloji ve fonetik bakımından Türk dili hakkındaki şu notların ifade ettiği fikirler... Birinci Dil Kurultayından beri geçen üç sene içinde, Türk Dili üzerinde ve bu münasebetle diğer dillerde yapılan tetkik ve araştırmalardan ve dille alâkadar olan filozofi, psikoloji, sosyoloji bahislerinin gözden geçirilmesinden doğmuştur. Bu doğuş, filolojide yeni bir teori olarak görülebilir. Bu teorinin temeli, insana benliğini güneşin tanıtmış olması fikridir.

Atatürk kendi teorisine dayanak bulduğu birçok esere atıfta bulunarak –Etrüskçe hakkında Carra de Vaux'ya, dillerin Sümerce'den türemesiyle ilgili olarak da Hilaire de Barenton'a– devam eder.

> Dil bu buluşla, tamamen câmit olmaktan kurtulamamıştır. Ona can ve hareket vermek lâzımdır. İşte bu nokta üzerinde düşünmeye ve tetkike başladık ... Türk diline ait lûgat kitaplarını önümüze aldık. Bu kitaplardaki tam ve belli anlamlar ifade eden sözleri ve bu sözlerde ek olarak köke yapışmış konsonları birer birer gözönünde tutarak, bunların kökte yaptıkları mana nüanslarını etüt ettik... Bu sırada Dr. Phil. Orient. H. F. Kvergitch'in 'Psychologie de quelques élémentes des langues turques' adlı basılmamış kıymetli bir eserini okuduk. Türk dilindeki süfiksle-rin gösterici manalarını bulmak için Dr. Kvergitch'in bu nazariyesini Türk Dil Kurumunun ekler hakkındaki geniş ve çok misalli çalışmaları sayesinde anlayabildik ve istifade ettik.

Nasıl bir teorinin gelmekte olduğuna dair ilk ipucu ise, Yusuf Ziya Özer'in Kurultay'ın ilk gününde sunduğu "Din ve Medeniyetin Bakış Açılarından Güneş" adlı bildiride görülür. Teoriden, ancak yazının en sonunda bahsedilmektedir:

> Beşerî kültür üzerinde bu kadar mühim rol yapan Güneşin ... dil üzerinde de aynı tesiri ve aynı rolü yapmış olması gayet tabiî görülmek lâzım gelir. Binaenaleyh Güneş Dil Teorisi'nin de Güneşe bu kadar ezelî surette merbut olan Türk ilmi telâkkiyatının bir eseri olarak meydana konmuş olması iftihara layıktır (Kurultay 1936: 48).

İkinci gün, Dilmen tarafından teorinin uzun bir özetinin verilmesiyle başlamıştır. Bu özette birçoğunun yanında İngilizce *God*, oğ + od; Almanca *Gott*, oğ + ot ve *kut*, uk + ut şeklinde oluşmuştur. Dilmen, *Gott* kelimesini tek *t* ile yazarak, kendini ikinci *t* harfini açıklamak durumundan kurtarır. Aynı boş konuşmalar ikinci gün ve onu takip eden üç gün boyunca da sürmüş ve altıncı gün yabancı ilim adamlarına ayrılmıştır. Dilmen teoriyi Uygurca *yaltrık* (ışıltı) kelimesiyle İngilizce *electric*'in özdeş olduğunu göstermek için de kullanmıştır (*Türk Dili*, 19 [1936], 47-9). *Wall Street Journal*'da 16 Mart 1985'te dil reformu üzerine yayınlanan bir makalede 31 Ocak 1936 tarihli *Cumhuriyet* Gazetesi'nde şöyle bir manşetin atıldığı belirtilmektedir: "Elektrik Türkçe bir kelimedir!"

İçlerinde Tankut'un 'Güneş-Dil Teorisine göre Pankronik Yöntemlerle Palaesosyolojik Dil Çalışmaları' yahut Dilaçar'ın 'Güneş-Dil Antropolojisi' gibi ilgi çekici başlıkların da olduğu makalelerin içeriğine her ne kadar girmek istense de, yer Kurultay'a sunulan malzemenin tam olarak incelenmesine imkân vermiyor. Fakat Emre'nin makalesi, hakkında birkaç söz söylenmeyi hak etmektedir, çünkü Zürcher (1985: 85) onu 'l'un des rares linguistes un peu sérieux de la Société'* şeklinde tasvir etmektedir. Önceden Kvergiç'in yazısı hakkında yazıyı ciddiye almayan ifadeler kullanmış olan Emre –ki bu tavır manasız değildir– Güneş-Dil Teorisi'nin çok sıkı bir destekçisi olmuştur.

Şimdi onun, yaygın olarak Yunanca 'sevmek' anlamındaki *fil-* (ing. phil-) ve 'bilgelik' anlamındaki *sophia*'dan geldiği düşünülen Fransızcadan alınmış *filozofi*, *filozof* ve *filozofik* kelimeleri-

* 'Topluluktaki az da olsa ciddi diyebileceğimiz ender linguistlerden.'

nin kökeni üzerine yaptığı uzun sunumunun (Kurultay 1936: 190-201) özetini verelim. Emre, Grekçe *fil-* kelimesinin etimolojisinin kuşkulu olduğunu öğrenmiş olduğundan, aşağıdaki sonucu yaratmak için kelimeyle istediğini yapabileceğine karar vermiş olabilir. Güneş-Dil Teorisi'nin gösterdiğine göre hiçbir kelime en başta bir sessizle başlıyor olamazdı, dolayısıyla *filozofun* ilk hecesi *if* ya da *ef*, asıl şekli ise *ip* ya da *ep* şeklinde olmalıydı. Şimdi *ip* ve *ep* Türkçede 'muhakeme gücü' anlamına geliyordu (bunun da önceki iddialarından daha iyi temellendirildiği söylenemez). Dahası, Yunanca *phil-* kelimesinin genelde 'sevmek' ya da 'öpmek' anlamına geldiği farz edilse de o bu ilk anlamı, Aristoteles'in 'felsefe' anlamında sadece *sophia*'yı kullandığı ve dolayısıyla *filo-* sözünün sadece manayı kuvvetlendiren bir ön ek olabileceği, sevmekle alakasız olduğu gerekçesiyle reddediyordu. Öte yandan, ikinci anlamı, *ip* 'muhakeme gücü' anlamına gelmenin yanısıra, açıkça Türkçe *öp-* ile aynı olduğu için onaylıyordu. *Philo-* kelimesinin asıl şekli ise *ipil-* idi. *İl* ekinin işlevi *ip* kelimesinin temel anlamını genişletmekti ve *ipil-* besbelli ki Türkçe *bil-* ile aynı kelimeydi. *Sophia* ise gerçekten 'bilgelik' anlamına geliyordu (bunu sağ ve sav kelimeleri ile karşılaştırınız). Kısacası *filozofi*, *filozof* ve *filozofik* Türkçe kelimelerdi ve bunların yerine yeni kelimeler bulmak gibi bir ihtiyaç söz konusu değildi[2]. Emre yazısını 'şairlerimizin birinden' bir şiirle noktalamaktadır. Şiirin ikinci mısrası Atatürk'ün teoriye olan özel ilgisini işaret etmektedir. Bu yaygın bir bilgi değilse de en azından açık bir sırdır:

> Atatürk, Atatürk antlıyız sana
> Güneşinden içtik hep kana kana.

Teorinin kısa saltanat dönemi boyunca, yayınlanan kitaplar ve makaleler üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Örneğin Abdülkadir İnan'ın (1936) *Türkoloji Ders Hülasaları* adlı eserinin say-

2 İskenderiyeli Clement bunu farklı değerlendirmektedir. Peter Berresford Ellis'in (1994: 67) Clement'ten alıntıladığına göre: "Felsefenin yükselişi Yunanlılardan kaynağını aldı: Onun ismi yabancı dillere tercüme edilmeyi reddeder."

falarını çevirirken, bunun dilin tarihi ve onun lehçeleri üzerine –özellikle de Kırgız lehçesi üzerine– notların bir özeti olduğunu görürsünüz. Bu Kırgız adının etimolojisi üzerine çeşitli bakış açılarının tartışılmasından sonra aşağıdaki 5.1 numaralı tabloyla karşılaştığınızda artık anlarsınız ki bilimin alanından çıkıp Güneş-Dil Teorisi'nin sahasına girmişsiniz.

	(1)		(2)		(3)		(4)
Kırgıy	(ık	+	ır	+	ıg	+	ıy)
Kırgız	(ık	+	ır	+	ıg	+	ız)

TABLO 5.1. Güneş-Dil Teorisi'ne göre yapılmış tipik bir 'etimolojik analiz'. Kaynak: İnan (1936: 52)

Bu tablo, ilk kelime Kazakça-Kırgızca 'doğan' anlamına gelmekle beraber –ki bu kuş önceden Kırgız boyunun totemi olmuş olabilir– *kırgıy* ve *Kırgız* kelimelerinin unsurlarını göstermek amacındadır. Hemen ardından ise bir çözümleme gelmektedir. *Ik* ilk dereceden esas köktür, aniden olan hareketi temsil etmektedir, *ır* kök anlamın pekiştirildiğini ifade eder, *ıg* ani hareketin yenilenmesine aracılık eden nesne yahut öznedir, *ıy* ise bunun ifade ve isim bulmasıdır *Kırgıy* ve *Kırgız* kelimelerinin ilk üç öğesi biçim ve anlam bakımından özdeştir, fakat birinde son öğe *y* ile, diğerinde *z* ile sona ermektedir. Bunun açıklaması *ıy* öğesinin kelimeyi isme dönüştürmek işlevini taşıyor olmasıdır. Totemler döneminde çevredeki bütün özneler ve nesneler, merkezden, benlikten başlayarak *z* öğesi ile ifade edilmiştir. Burada İnan, Güneş-Dil Teorisi'ne olan ilgisini bir yana bırakıp kendisinin Kırgızlar arasında yaşadığı tecrübeleri anlatmaya başlamaktadır.

Teori'nin uygulanması üzerine bir başka örnek grubu da Türk Tarih Kurumu'nun yayını *Belleten* (1937) dergisinde bulunabilir. Derginin ismi *belletmek* fiilinin şimdiki zaman ortacına (sıfat-fiil, ed.n.) benzemektedir ve görünüşteki anlamı 'ezberleterek öğretmeye çalışan'dır ki bu isim herhalde ilmî bir dergi için

en uygun olacak başlıktır[3]. *Bülten* kelimesinin, hem *Türkçe Sözlük*'te (1988) hem de diğer sözlüklerde doğru bir şekilde Fransızca *bulletin* kelimesinden geldiği belirtilmektedir. Derginin birinci cildinin 311-316 numaralı sayfalarında ise *belleten* ve *bulletin* hakkında Fransızca bir analiz bulunmaktadır ve biz buradan iki kelimenin fonetik açıdan özdeş olduğunu, Türkçenin dünyanın en eski dili olması itibariyle bu Fransızca kelimenin Türkçeden türediğini ve bazılarının söylediğinin aksine bu durumun tam tersinin geçerli olmadığını öğreniriz.

Belleten kelimesini savunurken Doğan Aksan (1976: 25) şöyle yazmaktadır:

> Bu sözcük, dilimize Fransızcadan gelen *bülten*'in (Fr. *Bulletin*) etkisiyle, daha doğrusu, onu Türkçeleştirme amacıyla türetilmiştir. Ancak türetme, Türkçenin kurallarına uygundur (*belle-, bellet-, bellet-en*). Ayrıca dile, yeni bir kavramı karşılayan yeni bir sözcük kazandırılmış olmaktadır. *Belleten*'i, *bülten*'in bozulmuş biçimi değil, yeni bir sözcük saymak gerekir.

Atatürk'ün teoriye bağlılığı, 1936 Kurultayı'nın, içlerinde Alessio Bombaci, Jean Deny, Friedrich Giese, Julius Németh, Sir Denison Ross ve Ananiasz Zayaczkowski'nin de bulunduğu seçkin bir bilim adamı çevresinden oluşan yabancı misafirlerinin tepkileriyle sarsılmış olmalıdır. Bunlardan; Bartalini, Baltarini ve Balter gibi muhtelif isimlerle anılan ve İstanbul Üniversitesi Latince ile İtalyanca okutmanı ya da profesörü gibi muhtelif unvanlarla tasvir edilen biri bu durumdan nazik bir şekilde, Atatürk'e ve yeni Türkiye'ye yönelik zarif bir övgü içinde bahsetmektedir. "La théorie de la langue-Soleil, par son caractère universel, est une preuve nouvelle de la volonté de la Turquie de s'identifier toujours davantage avec la grande famille humaine."* Bu ilim

---

3 *Belleten* esasında ilmî, uluslararası üne sahip bir yayındır. İsminin Güneş-Dil Teorisi'nin en parlak döneminde verilmiş olması gibi bir tesadüf yüzünden itham altında bırakılmamalıdır.

* "Güneş Dil Teorisi evrensel karakteriyle, Türkiye'nin her zaman kendini büyük insanlık ailesinin bir bireyi olarak tanımlama konusundaki arzusunun yeni bir delilidir."

adamlarından dördü, teoriden ne bildirilerinde ne de bunları takip eden tartışmalarda hiç bahsetmez. İkisi 'ilginç' olduğu kanısındadır. Hilaire de Brenton bütün insanlığın konuşma yetisinin ortak bir kökeni olduğunu onaylamaktadır, fakat bu kökenin Türkçede değil, Sümerce'de olduğunu düşünmektedir. Diğer ikisi düşünmek için daha fazla zaman ister. Bütün bunları sineye çeken tek yabancı konuk, *unutmak* kelimesinin etimolojisini ortaya koymaya gönüllü olan Kvergiç'tir:

> Sözcüğün en erken biçimi uğ + un + ut + um + ak şeklindedir. Uğ 'ayırt edici ruh, akıl' anlamındadır ve ana köktür. Un'daki n, ana kökün anlamının haricî mekânda ortaya çıktığını gösterir. Ut kısmındaki t/d harfi her zaman dinamik bir etmendir; buradaki rolü, ayırt edici ruhu haricî mekâna kaydırmaktır. Um'daki *m* ise kendinden önce gelen uğ-un-ut kavramını kendi içinde ortaya çıkaran ve cisimleştiren unsurdur. Bununla beraber ak peşinden geldiği sözcüğün anlamını tamamlar ve ona tam terkibini verir. Fonetik bütünleşmeden sonra, sözcük son morfolojik şeklini alır: unutmak. Bu ayırt edici ruhun aklın dışında aklı çevreleyen haricî alana aktarılmasını ifade etmektedir. Bu gerçekten de sözcüğün taşıdığı manadır (Kurultay 1936: 333).

Yine de Atatürk teoriden hemen vazgeçmez. Bunu diğerlerinin yanısıra, Atatürk'ün başkanlık ettiği 1937 Dil Komisyonu'nda çalışmış ve geometri, fizik, kimya, mekanik ile jeoloji gibi teknik terimler üzerine yapılan oturumlara katılmış çok saygın bir hekim olan Âkil Muhtar Özden'in tanıklığından da anlayabiliyoruz. Özden çoğunlukla tek kelimeler üzerine ve ne yazık ki kısa notlar tutmuştur. 8 Mart 1937'deki bir oturumda sunulan isimlerin bir listesini verdikten sonra, şunları kaydetmiştir:

> Kara tahta geldi. Atatürk hemen terim meselesi ile meşgul olmaya başladı. Benden ne yaptığımızı sordu. Gösterdikleri istikamette giderek çalıştığımızı söyledim. Güneş-Dil tatbikatında abstrait (soyut) kelimeler için zahmet çektiğimizi söyledim. Bir misal istedi. Aklıma muvazi kelimesi geldi. Hemen analiz başladı. *Parallel* kelimesinin Türkçe olduğu ispat edildi (Tevfikoğlu 1994: 99).

Diğer notlarda ise şunları okuyabiliriz: 'Atom (Türkçe)', açıklama yok, 'Geometri (Türkçe)', bunu kısa bir not takip ediyor: 'Ge = gen = geniş', yani geometrinin *ge*'si Yunanca 'yer' anlamındaki *ge* değil, Türkçe *gen*dir. *Poligon* kelimesi hakkında da iki not düşülmüş: 'Poligon Türkçe/Pol = bol/gen = en' ve 'gen = geniş/poligon (genişliği çok)'. Bunlar şöyle açıklanabilir: *Pol bol* ile özdeştir, *gen en* anlamındadır, *geniş* kelimesi de buradan gelir ve dolayısıyla *poligon* 'genişliği çok' anlamındadır. Sonra Güneş-Dil Teorisi açısından *likid* kelimesi çözümlenir: "Likid (Türkçe) Yg-il-ik-id-ey Yg = Katı. İl = Bunu namütenahiye kadar uzaklaştıran, yani yok eden ek (İlik Türkçe katı olmayan bir şey demektir)."

Teorinin uygulanmasına dair bu örneklerden sadece eğlenceli oldukları için bahsedilmedi. Bunlar ayrıca, alenen böyle bir saçmalığa kendilerini yüzleri kızarmadan teslim eden Dil Kurumu görevlilerinin (ve tabii Dr. Kvergiç'in) bilim adamlığına yakışmayan tavrını göstermektedir. Bu insanlar ve onlar gibi olan diğerleri, Öztürkçe'nin yaratımında büyük ölçüde sorumludurlar. Bu da Öztürkçe'nin, dil kurallarını neden bu kadar çok çiğnediğini açıklamaya yardımcı olan bir gerçektir.

Atatürk'ün bu teoriye meylederken hangi güdüyle hareket ettiğine dair görüşler farklılık göstermektedir. Atatürk'ün, Kvergiç'in Türkçenin eskiliği hakkındaki görüşünü mahsus mu benimsediği yoksa teoriyi, Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin tasfiyesine son vermeyi haklı göstermek için mi büyüttüğü tam belli değilse de 4. bölümde iktibas edilen ve *Cep Kılavuzları* (1935) hakkındaki bir makaleye düşülen bir dipnot –Atatürk'ün amacının bu olduğunu ileri sürmese de–, teorinin sonucunun bu olduğuna işaret etmektedir:

> Kılavuzun neşrinden sonra Türk dehasından fışkıran 'Güneş-Dil Teorisi' yalnız bu Kılavuza alınan sözlerin değil, daha pek çoklarının Türkçeden üremiş sözler olduğunu ortaya çıkarmıştır. Kılavuz araştırmaları arasında yalnız benzerliklere ve klâsik etimoloji bilgilerine göre elde edilebilen neticeler, 'Güneş-Dil Teorisi'nin yüksek ışığı altında çok daha esaslı ve muayyen bir şekilde genişlemiştir. Bu genişleme bir de-

> recededir ki dilimizin ihtiyacı olan ve halk arasında manası bilinen kelimelerden hiç birini atmaya ve yerini yeniden bilinmeyen bir kelime koymaya ihtiyaç kalmamıştır (*Türk Dili*, 16 [1936], 22-3).

Karaosmanoğlu (1963: 110) teoriyi 'dil konusundaki tutumuna yeni bir biçim, bir orta yol arama endişesi' olarak görür. Hatiboğlu (1963: 20) daha açıktır. Atatürk teoriyi, dilden atılan kelimelerin yerine tatmin edici yeni kelimelerin bulunamadığı imkânsız bir durumu sona erdirmek için ortaya koymuştur. Reformun inatçı bir muhalifi olan Nihad Sâmi Banarlı (1972: 317) da aynı görüştedir:

> Öztürkçeyi denemiş ve bu yoldaki çalışmalara bizzat iştirâk etmiştir. Fakat aynı Atatürk, tecrübeler ilerledikçe, işi yarışa döküp soysuzlaştıranların elinde Türk dilinin ve Türk kültürünün nasıl bir çıkmaza sürüklendiğini de derhal ve çok iyi görmüştür. Neticede Atatürk, bu durumu düzeltme vazifesini de üzerine almış ve yine dâhiyâne bir taktikle Güneş-Dil teorisinden faydalanarak öztürkçe tecrübesinden vazgeçmiştir.

Ercilasun da aynı fikirdedir (1994: 89):

> Atatürk'ün kaleme aldığı bütün bu broşür ve dil yazılarından çıkan sonuç şudur: Güneş-Dil Teorisini ortaya atarken Atatürk'ün amaçlarından biri de aşırı özleştirmecilikten vazgeçmek, 'millet, devir, hâdise, mühim, hâtıra, ümit, kuvvet' vb. kelimelerin dilde kalmasını sağlamaktı.

Ertop'un (1963: 89) görüşü ise oldukça farklıdır:

> Atatürk tarafından dildeki özleştirmeciliği sınırlamak amaciyle kullanıldığını ileri sürenler, Atatürk'ün kişiliğini de gözden uzak tutmaktadırlar. Atatürk ulusun iyiliğine dokunacağına inandığı hiçbir konuda kesin, köklü davranıştan kaçınmamıştır... Atatürk, Güneş-Dil Kuramını bir geriye dönüş aracı olarak kullanmamıştır. Böyle bir davranışın gerektiğine inansaydı düşüncesini açık, kesin yoldan doğrudan doğruya belirtirdi.

Bu tezin bir yere kadar inandırma gücü olsa da Ertop'un, 1983 öncesinde Dil Kurumu yandaşlarının görüşlerini yansıtan daha sonraki sözlerini kabul etmek zordur. Bu görüşlerin sahibi, Atatürk'ün günlük dili 'temizlemek' seferberliğini terkettiğine inanmayı reddetmektedir. Ertop, teorinin dil reformunun süratini yavaşlatmak amacıyla geliştirilmediğini, kendinin açık ispat diye adlandırdığı bir şekilde arzetmektedir: "Reform çalışmaları teori ortaya atıldıktan sonra da devam etmiş, teknik terimlerin Öztürkçe'ye aktarılmasına devam edilmiş ve Atatürk hemen hemen ölümüne kadar dille ilgili meselelerle ilgilenmiştir." Bu üç ifade de tamamen doğru olmasına rağmen, Atatürk genel vokabülerin tasfiyesi seferberliğinden bıkıp, bu seferberliğin terkedilmesini haklı göstermek için Güneş-Dil Teorisi tertibini düzenledi mi düzenlemedi mi sorusu ile ilgisizdir. Bu 'ispat'ın üç parçasının da temeli, Atatürk bir süre genel vokabülerin kelimelerinin Öztürkçe özdeşlerini bulmaya teşebbüs etmiş olsa da, onun daimi meselesinin teknik terimler olmasına dayanmaktadır.

Yine de eski dil âşıkları her ne kadar dil reformunun bazı sonuçlarına üzülseler de, bilimsel terminoloji noktasında bir şeylerin yapılması gerektiğini de inkâr edemezler. Bu terminolojinin neredeyse tamamı Arapça, Arapça olmayanlar ise Farsçadır. İngilizce teknik terimler, çoklukla Yunanca ve Latince kaynaklı olmasına rağmen, uzun süreç boyunca İngilizceleşmişlerdir; biz *oikologia* değil *ecology*, *hygieiné* değil hygiene demekteyiz. Fakat Türkçede, Arapça ve Farsça kelimeler doğallaşmamış, asıl biçimlerini muhafaza etmişlerdir. Atatürk bu sorunu bizzat kendisi çözmeye karar vermiştir.

1936-7'nin kışında geometrinin temel ilkeleri üstüne *Geometri* adında bir kitap yazmış ve bu kitap imzasız yayınlanmıştır. Kapak sayfasında şöyle bir açıklama notu vardır: "Geometri öğretenlerle, bu konuda kitap yazacaklara kılavuz olarak Kültür Bakanlığınca neşredilmiştir."

Bu kitapta Atatürk, hepsi kendi icadı olmamakla beraber, şu anda düzenli kullanımda olan kelimeler kullanmıştır. Bunların içinde *açı, alan, boyut, dikey, düşey, düzey, gerekçe, kesit, köşegen, orantı, teğet, türev, uzay, yanal, yatay, yöndeş, yüzey* kelimeleri de

vardır. *Artı, eksi, çarpı, bölü* ve *izdüşüm* gibi terimleri ise Atatürk üretmiştir.

Bunlardan *eksi* bir uydurma örneğidir; diğerleri ise uygun fiil gövdelerinden türetilmiştir. Esasında *eksi* de diğerlerine benzer bir şekilde meydana getirilmiştir. Fakat onun *eksik* sıfatından türetilmesi, dilbilgisi kurallarının ihlal edilmiş olması anlamına gelir. Atatürk, o güne kadar Arapça isimlerle anılan düzlem şekilleri için de yeni isimler icat etmiştir. Buradaki yöntemi, uygun rakama hiç değişmeyen bir *gen-* ekinin eklenmesidir: Bu yöntemle *müselles* kelimesi *üçgen, müseddes altıgen* ve *kesirüadlâ çokgen* olmuştur[4].

Halide Edip *Sinekli Bakkal*'da (1936) kolları her iki yanında birer sürahi kulpu gibi, dik açı yapacak şekilde duran bir mahalle kabadayısını tasvir eder. Dik açı için 'zaviye-i kaime' ifadesini kullanır. Bunda iki Arapça kelime, Farsça izâfetle bir araya gelmiştir. Bunun sebebi, 1937'ye kadar Türk çocuklarına geometrinin hâlâ Osmanlıca teknik terimlerle öğretilmesidir. Halide Edip geometri öğrendiğinde, üçgenin alanının, tabanı ile yüksekliğinin çarpımının yarısına eşit olduğu şöyle ifade edilmektedir: "Bir müsellesin mesaha-i sathiyesi, kaidesinin irtifaına hasıl-ı darbının nısfına müsavidir." Atatürk'ün önemli ölçüde kişisel çabası sayesinde bu cümle şimdi şu şekilde söylenmektedir: "Bir üçgenin yüzölçümü, tabanının yüksekliğine çarpımının yarısına eşittir" ve bu cümle hiçbir Arapça ya da Farsça kelime içermemektedir. Bu başarının dil reformu namına yapılanların çoğunu haklı gösterdiği söylenebilir. *-Gen* eki eski ve bölgesel Türkçedeki *-gen* ('en' anlamında) ekinden ziyade *pentagon* ('beşgen') kelimesindeki *gon*'a [Y] yakın olduğu, ve dolayısıyla söz konusu *-gen*'in soyağacının kirli olduğu ise doğrudur. Fakat yeni geometri terimleri yine de Atatürk'ün, halkına en büyük armağanları arasında sayılmalıdır. 'İçters açılar' yerine 'zâviyetân-ı mütekâbi-

4 Bu hiç değişmeyen *-gen, imtkan* ya da *döğüşken* gibi kelimelerde görüldüğü gibi değişebilir *-gen* eki ile karıştırılmamalıdır (bkz. Lewis 1988: 223; 2000; 222). *-gen/gan* bir zamanlar şimdiki zaman ortacı (sıfat-fiili, ed.n.) yapan bir son ek olarak kullanılmış ve hâlâ çok sayıda Orta Asya lehçesinde kullanılmaya devam etmektedir: Kazakça *kel'gen* = *gelen*, Tatarca *bilmä'gän* = *bilmeyen*, Uygurca *algan* = *alan*.

letan-ı dahiletan' demekte ısrar etmek için, bu ısrarın sahibi Türk'ün aşırı bağnaz bir değişim düşmanı olması gerekir.

Bu noktayla ilgili olarak tartışılması uygun düşecek bir konu da Atatürk'ün birçoğunu kendi yarattığı yeni teknik terimlere bu kadar bağlılık gösterirken, günlük kavramlar için üretilen yeni kelimelerin kullanımından vazgeçip geçmediğidir.

Onun tutumunun saptırılması hiç de az rastlanan bir durum değildir. Bunlara bir örnek Gültekin'in (1983: 72) aşağıdaki satırlarıdır:

> 1936'dan sonra, özleşme çalışmalarındaki aşırı yönleri görmüş ve bunları düzeltmiştir. Ama bunda, Atatürk'ün 1932'de başlattığı dil hareketinden döndüğü çıkarılabilir mi? Böyle bir iddia, gerçekleri tersyüz edip, olmasını istediğimizi gerçekmiş gibi göstermektir. Atatürk, 1932 yılı öncesi dile dönmemiştir. Bilindiği üzere, 1937 yılında özellikle bilim dilinin özleşmesi doğrultusunda kendi çalışmaları vardır. Gene mirasından Türk Dil Kurumu'na pay bırakması, 1932'de başlattığı dil çalışmalarının devam etmesini istediğini gösterir.

Bir başka örnek de Yücel'in aşağıdaki satırlarıdır (1982: 36):

> Burada raslantıdan söz edilebilirse, ilginç bir raslantıyla, 'Türk Dili Tetkik Cemiyeti' adının 'Türk Dil Kurumu'na dönüştürüldüğü yıl, kimilerinin sık sık sürdükleri bir görüşe göre, Atatürk'ün böyle bir girişimin çıkar yol olmadığını, yani *yanıldığını* anlayarak özleştirme etkinliklerini durdurttuğu yıldır. Atatürk'ün Türk Dil Kurumu çalışmalarıyla yaşamının sonuna değin çok yakından ilgilendiği, daha da önemlisi, bu çalışmaları kendi görüşleri doğrultusunda yönlendirdiği göz önüne alınacak olursa, kesinlikle özleştirme doğrultusunda olan bu ad değiştirmenin onun bilgisi dışında yapılmış olmasına olanak bulunmadığını, onun bilgisi dışında yapılmış olmasına olanak bulunmadığı için de, böyle bir değişikliğe izin vermekle Atatürk'ün çelişkiye düştüğünü kesinlemek gerekir.

Yücel'in *yatık* harfleri söz konusu imânın alçaklığını işaret etmek niyetiyle kullanılmış olmalıdır. Atatürk, gerçekte yanıla-

bilir olduğunu kabul etmekten hiçbir zaman korkmamasına rağmen putperestlik, tanımı icabı, nesnesinin insanlığını reddeder. Bu kelimeleri *yatık* harflerle yazarak, Yücel yalnız Atatürk'ün hata yapma ihtimalini değil bu hatayı yapmış olmasının ayrımına varması ihtimalini de reddediyor görünmektedir.

Kanıtların soğukkanlı bir incelemesi bizi aşağıdaki sonuca götürmektedir. Atatürk teoriyle ilgili çalışmaları başlattığında, ortada gidişatın değiştirilmesi yönünde açık bir niyet görülmüyordu. Gidişatın değiştirilmesinin gerekli olduğuna ise halkı, atalarından kalma kelime hazinesinden vazgeçirmeye çabalamanın beyhudeliğini gördüğünde karar vermişti. Fakat öte yandan, önceden ilân ettiği Türkçeyi yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarma amacını da terk edemezdi. Etimoloji ile uğraşmayı seviyordu ve dilde bulunan görünüşte Türkçe olmayan kelimelerin yerine Türkçe köklerin bulunabileceği hususunda kendini ikna etmişti. Daha Kvergiç'in yazısını okumadan önce –ki Türkçenin antik çağlardan kalma olduğunu emin bir şekilde ileri sürüyordu (fakat güneşten bahsetmiyordu)– insanı kendi kimliğinden haberdar edenin güneş olduğuna dair bir fikirle yarı ciddi bir şekilde uğraşıyordu. Güneş-Dil Teorisi'nin bütün öğeleri zihninde bir araya geldi ve o da bunu yayınladı. Bu siyaset değişikliğini haklı göstermek için yazılmış bir mazeret değil, görüşlerini sistemleştirme çabasıydı. Teoriyle ilgili çalışmaları başlatmıştı, çünkü ona gerçekten inanıyordu; yabancı ilim adamlarının teorinin anlamsız olduğunu düşündüklerini gördüğünde ise ondan uzaklaşmaya başladı. Zeki bir insan olduğundan, hemen hemen hiç açıkça dillendirilmese de, ülke içindeki görüşün de aslında bu yabancı ilim adamlarının düşüncelerine paralel olduğunu sezmiştir.

Onun 1932 öncesinin Türkçesine bir daha asla dönmediğine dair yaygın iddiayı çürütmek için, kanıt niteliği taşıyan metinleri, yani onun kendi konuşmalarını ve yazılarını incelemekten daha fazlasını yapmaya ihtiyaç yoktur. Atatürk, Türkçe eşanlamlıları –ya da onun Türkçe olduğuna inandığı eşanlamlıları– olan Arapça kökenli kelimelerden kaçınma yönünde bir arzu sergilerken, bu metinlerden anlaşıldığına göre gereksiz yeni

kelimeleri kullanmak adına hayatı boyunca kullandığı kelimeleri terk etme çabasını artık göstermemektedir. 1933'ten itibaren, 26 Eylül günü Dil Bayramı olarak kutlanmıştır. Atatürk'ün bu münasebetle Dil Kurumu'na çektiği telgrafların vokabüleri incelenmeye değerdir. 1934 ve 1935 yıllarında gönderdiklerinde, baştan başa Öztürkçe bir dil kullanılmıştır[5]. Kullanılan Öztürkçe kelimeler arasında *kutunbitikler* (tebrik iletileri), *orunlar* (resmi kurullar) ve *genelözek* (genel merkez) gibi hiçbiri varlığını devam ettirememiş kelimeler vardır. 1936 yılına ait telgraf ise dört Arapça kökenli kelime içermektedir: *Mesai, teşekkür, tebrik* ve *muvaffakıyet*: "Dil Bayramını mesai arkadaşlarınızla birlikte kutluladığınızı bildiren telgrafı teşekkürle aldım. Ben de sizi tebrik eder ve Türk Dil Kurumuna bundan sonraki çalışmalarında da muvaffakıyetler dilerim."

1937 senesindeki telgrafta ise böyle tam altı kelime vardır: *Münasebet, hakkımdaki* kelimesinde bulunan *hakk, mütehassis, temâdi* ve bir öncekinde de kullanılan *teşekkür* ve *muvaffakıyet* kelimeleri: "Dil bayramı münasebetiyle, Türk Dil Kurumu'nun hakkımdaki duygularını bildiren telgraflarınızdan çok mütehassis oldum. Teşekkür eder, değerli çalışmanızda muvaffakıyetinizin temâdisini dilerim."

Fakat eski kelimelerin yanında kullandığı *birlikte, duygu, bildiren, değerli* gibi yeni kelimeler de daha az önemde değildir, dolayısıyla buradaki çıkarım onun dil reformunu bir kenara bıraktığı olamaz. Eğer gerçekten dil reformunu reddediyor olsaydı, bu kelimelerin yerine *beraber, his, tebliğ eden* ve *kıymetli* hatta *zikıymet* diyebilirdi. Onun yaptığı, reformun övülmeye layık cephesine sadık kalmak oldu: Dilin var olan kaynaklarının tam kullanımını sağlamak. 1936 yılına ait telgrafta *kutlulamak* ile *tebrik etmek*'i beraber kullanması, üsluba dikkat eden bir yazarın, eğer eşanlamlısı bulunabiliyorsa bir kelimeyi tekrar etmekten kaçınma arzusunu yansıtan mükemmel bir örnektir.

---

5 1933 yılına ait telgraf metni göründüğü kadarıyla mevcut değildir. Daha sonraki yıllara ait telgraflar ise Türk Dili'nin (1934-7) Eylül sayılarında yayınlanmıştır.

1 Kasım 1936'da Atatürk Büyük Millet Meclisi'nin yeni dönem açılış konuşmasını yaptı. Bu konuşmada Arapça kökenli kelimeler serpiştirilmiş, *yıl* yerine *sene*, *eğitim* yerine *maarif*, *araştırma* yerine *tetkik* ve *ulus* ile *yurt* yerine *millet* ve *memleket* kelimeleri kullanılmıştır. Fakat bunların yanında, konuşmada *Meclis* yerine *Kamutay* denmektedir.

Dil Kurumu'na gönderdiği son mesajın dili ve içeriği çok önemlidir. Bu mesaj ölümünden dokuz gün önce, Meclis'in yeni döneminin açılışında, 1 Kasım 1938'de Başbakan Celal Bayar'ın onun adına okuduğu konuşmanın iki cümlesinden oluşmaktadır. Bunlar alıntılanmaya değer cümlelerdir. Çünkü bu cümleler sıkça, Kurum'un reform öncesi günlük hayata ait kelimeleri dilden atma seferberliğinde, Atatürk'ün eksiksiz desteğini hiçbir zaman yitirmediğine dair bir kanıt olarak kullanılmışlardır. Fakat mesajın içeriği (Özgü 1963: 37) ve daha az olmamakla birlikte dili, bu iddiayı yalanlamaktadır (Arapça kökenli kelimeler *yatık* harflerle gösterilmiştir):

> Dil Kurumu en güzel ve *feyizli* bir iş olarak türlü *ilim*lere ait Türkçe terimleri *tespit* etmiş ve bu *suret*le dilimiz yabancı dillerin *tesir*inden kurtulma yolunda *esaslı* adımını atmıştır. Bu yıl okullarımızda *tedrisat*ın Türkçe terimlerle yazılmış *kitap*larla başlamış olmasını kültür *hayat*ımız için *mühim* bir *hadise* olarak kaydetmek isterim.

'Tasfiye' partizanları Atatürk'e, ne demek istediğini anlatma hususunda imkân tanımayacaklardır. Bu sözlere düzenli olarak, Kurumun 'sürdürülen özleştirme çabaları'na bir övgü olarak atıfta bulunulmaktadır (örneğin Yücel 1982: 38). Aksoy metinde çok az Öztürkçe kullanıldığını kabul etmezlikten gelemeyecek kadar dürüst birisi olmakla birlikte yine de şöyle yazabilmektedir (1982: 146-7): "Büyük Millet Meclisi açılırken okunan söylevinde öz Türkçe sözcükler kullanmamış olmakla birlikte, özleştirmeden duyduğu mutluluğu belirtmiyor mu?" Hayır, belirtmiyor. Onun bütün yaptığı, Kurum'u teknik terimler konusunda yaptığı çalışma nedeniyle övmektir, başka hiçbir şey değil. Gerçekte ise bu sözler, geceler boyunca onun masasında otu-

ran, rakısını içen ve görüşlerini, bunların bazılarının ciddiye alınamayacağını söyleme dürüstlüğüne hiç yanaşmadan –bilgi sahibi olsa dahi– coşkuyla alkışlayanlar hakkında hissettiği hayal kırıklığını yansıtmaktadır.

Onu tipik bir 1930'ların diktatörü gibi resmedenler, Atatürk'ün yanındaki bu insanları onu onaylar göründükleri için kimsenin suçlayamayacağını düşünebilir. Gerçekte onun dünyada en fazla hoşlandığı şeylerden biri iyi bir tartışmadır. Onu herkesten daha çok tanıyan Falih Rıfkı Atay'ın (1969: 474) bir gözlemi bu açıdan aktarılmaya değerdir. Atatürk'ün sofrasında geçen ateşli bir tartışmayı anlattıktan sonra, Atay şöyle demektedir: "Sakın bu tartışmalarda bulunmayı cesarete vermeyiniz... Atatürk'ün sofrasında fikirlerini söylemek bir cesaret değildi. Söylememek, aksini söylemek lüzumsuz bir 'müdahane', yahut çıkar bekleyen bir dalkavukluktu."

Melahat Özgü (1963: 37) şunları kaydeder: "Atatürk bu söylevinde [TDK'ya gönderilen son ileti] henüz pek aykırı gelmiyen: *Feyizli, tesir, tedrisat, mülhim* ve *hadise* gibi yabancı sözleri kullanmıştır." Ve sahte bir dindar edasıyla devam eder: "Yeni kuşak, bugün, Atatürk'ten aldığı esin ve buyrukla daha ileridedir." Atatürk'ün o iki cümlede kullandığı on dört 'yabancı kelimeden' beşini seçmek yerine, dikkatini onun sadece iki yeni kelime kullanmasına (*ıstılah* yerine *terim* ve *mektep* yerine *okul*) yöneltebilirdi. Atatürk'ün bu terimleri kullanması ise anlaşılması mümkün bir seçimdir: *Terim*, onun bizzat kendisinin kullanıma soktuğu benzerleri içinde en iyisi olan bir kelimeyken, *okul* kısmen Atatürk'ün çalışmasının ürünü olan ve *mektep*'in cumhuriyet öncesi çağrışımlarından bağımsız bir kelimedir.

Atatürk kendi görüşünü açıkça belirtmesine rağmen, neden Dil Kurumu Atatürk'ün istediği gibi sadece teknik terimler sunmaya devam etmekle yetinmeyip, standart Türkçenin olağan kelimelerinin yerinde kullanmak üzere yeni alternatifler de ortaya koydu? Aklı başında çok sayıda başka Türk, size bunun dili yoksullaştırarak, nesiller arası uçurumu derinleştirerek ve halkı o büyük geçmişinden koparıp yıldırarak ülkeyi istikrarsızlaştırmak maksatlı bir komünist komplo olduğunu söyleyecektir. Ku-

rum'un, dili aralıksız baltalaması ile Troçkist sürekli devrim öğretisi arasında benzerlikler bile kurulmuştur. Tekin Erer (1973: 61) şöyle demektedir: "Türkiyemizde solcuları tefrik etmek için basit bir usûl vardır: Bir insanın ne derece solcu olduğunu anlamak için yazdığı ve konuştuğu kelimelere dikkat edeceksiniz. Eğer hiç anlayamayacağımız kadar uydurma kelimelerle konuşuyorsa, ona tereddütsüz Komünist diyebilirsiniz."

Öte yandan Türk komünistler, dil reformunu resmi ve edebî dil ile halkın dili arasındaki uçurumu büyütmek amaçlı bir burjuva hareketi olarak değerlendirmişlerdir. Bu noktada bütün Türk komünistlerin en ünlüsü şair ve oyun yazarı Nazım Hikmet'in (1902-1963) Öztürkçe kullanmadığı fakat dilin halihazırdaki bütün kaynaklarının kullanılması hususunda Atay'ı takip ettiği hatırlanmaya değer.

Aşırı sağcılar ise Dil Kurumu'nu, özel görevi Türkiye Türkleri ile bir gün bağımsızlıklarını kazanacaklarını umdukları Sovyetler Birliği Türkleri arasındaki birbirini anlama kabiliyetini azaltmak olan, yıkıcı bir örgüt olarak değerlendiriyorlardı. Zaten var olan karşılıklı anlaşılamazlığın reform başlamadan önce de ileri derecede olduğunu görmezden geliyorlardı. Bu anlaşılamazlığın sebebi kısmen, Orta Asya lehçelerine bir Rusça kelime akışı olması ve bu lehçelerin çoğunun sözkonusu kelimeleri –örneğin Rusça ay isimleri– kullanıyor olması idi[6].

Bu nokta bir ara sözü hak ediyor. Kelimelerin anlamlarının bir lehçeden ötekine nasıl değiştiğinin keskin bir örneği, eski Kültür Bakanı Nermin Neftçi tarafından Sürekli Türk Dili Kurultayı'nın 1992 yılındaki toplantısında verilmiştir:

---

6 Kırgızca ve Uygurca kısmi istisnalardır. Kırgızca'da hem Rusça isimler hem de şu isimler kullanılmaktadır: *Üçtün ayı, Birdin ayı, Calğan Kuran, Çın Kuran, Bugu, Kulca, Teke, Baş ona, Ayak ona, Toguzdun ayı, Cetinin ayı, Beştin ayı.* Uygurca'da da aylar, Rusça isimlerin yanısıra, Biriçi Ay'dan başlayarak Oikkinçi Ay'a kadar sayılardan türetilmiş isimlerle isimlendirilir. Kazakça aylar ise şunlardır: *Kantar, Akpan, Naurız, Kökek, Mamır, Maysım, Şilde, Tamız, Kırkuyek, Kazan, Karaşa, Celtoksan.* Kırgızca ya da Kazakça isimlerden hiçbiri Türkiye'de anlaşılamamaktadır. Sadece 'Ağustos' anlamındaki *Tamız, Temmuz* ile karıştırılabilir.

> Af buyurun, 'kıç' bizde başka manaya gelir, ama Kerkük Türkçesinde 'kıç' bacaktır. Ben Kerkük'e gittiğim zaman eşimin süt ninesi 'ay ay' diye ağlıyordu, 'kıçım kırıldı, sümüğüm yazıya çıktı' diyordu. Allah aşkınıza bu ne diyor diye sordum. Meğer 'bacağım kırıldı, kemiğim dışarı çıktı' demek istiyormuş (*Sürekli Dil Dili Kurultayı* 1992: 169).

Özbekistan'ın milli düsturu 'Müstäkıllık, Tinçlik, Hämkarlik'tır (bağımsızlık, barış, işbirliği). Birinci ve üçüncü kelimeler, *müstakil*'in 'bağımsızlık', *kâr*ın ise 'iş' anlamında Türkiye'de kullanılan kelimeler olduğunu hatırlayacak kadar yaşlı olanlar için anlaşılabilir kelimelerdir. İkinci kelime ise ancak 'dinçlik' olarak algılanabilir.

Konumuza geri dönersek: Atatürk'ün yolunu takip etmekten ve yaratıcı arzularını teknik terimlerle sınırlamaktan tatmin olmayanları güdüleyen ne sol ne de sağ ideolojiydi. Bunlar, resmi dil ile halk dili arasındaki uçurumu kapama yolunda samimi bir arzu ile veya en azından Atatürk'ün böyle yapılması yolundaki arzusuna riayet ederek işe koyulmuşlardı. Atatürk bütün bu çalışmaların aşırıya kaçtığına karar verdiğinde ve kendi doğal ifade biçimine döndüğünde, onun sahneden çekilmesi için makul bir aralık tanıdılar ve sonra işlerine kaldıkları yerden devam ettiler. Kelime uydurmakta bir beğeni geliştirmişler ve bu iş onların birçoğu için bir meslek haline gelmişti. Dolayısıyla uydurmaya devam ettiler ki bunun için bu insanlar çok sert bir şekilde suçlanmamalıdırlar; nihayetinde Atatürk'ün Öztürkçe'nin ıssız kıyılarından geri çekilişi, onun hiç kimseye dayatmaya teşebbüs etmediği kişisel bir karar üzerine temellenmiştir. Fakat uydurmaya devam ederken Atatürk'ün izini takip ettiklerini iddia etmekte ısrar ettiler ki bu onların affedilmez suçudur.

Bunların tezlerinde sık tekrarlanan bir nokta da, Atatürk'ün geometri hakkındaki küçük kitabını 1936-37'nin kışında kendi eliyle yazmış olmasının bir delil olduğudur; şu sorulmaktadır: Eğer Atatürk dil reformunun aleyhine dönse böyle bir şey yapar mıydı? Cevap, bu ana kadar gördüğümüz gibi, bunun sadece, onun devam eden, teknik terimler yaratılmasına dair ilgisinin yansıması olduğudur.

Kendi konumlarını savunmak adına Ömer Asım Aksoy'un Dil Kurumu ile ulusu soğukkanlı bir şekilde aynılaştırmasına dayanan sözlerinin hakkından gelmek pek kolay olmasa gerekirtir:

> Tutalım ki, Güneş-Dil Teorisini biz yanlış yorumluyoruz ve Atatürk iki üç yıl özdeştiricilik yaptıktan sonra Güneş-Dil Teorisi ile eski dile dönmüştü. Bunu kabul etmek neyi değiştirir? 1932'de başlayan özleşme akımı durmuş mudur, gittikçe genişleyip güçlenmemiş midir? Denilmek isteniyor mu ki 'Atatürk özleşiricilikten vazgeçtiğine göre bizim de vazgeçmemiz gerekir'? Gerekseydi, buna 'vazgeçme' (!) tarihinde uyulamaz mıydı? Böyle bir dönüşün olmaması, özleşmenin sürüp gelmesi neyi kanıtlar? Atatürk'e karşın ulusun özleştirme eyleminde direndiğini mi, yoksa Atatürk'ün özleştirmeden vazgeçtiği savının yanlışlığını mı? Elbette ikincisini. Çünkü ulus, hiç bir zaman Atatürk'e ters düşmediği gibi Atatürk de hiç bir zaman ulusçuluk, halkçılık ve bağımsızlık ilkelerine ters düşen bir yol tutmamıştır.

Bunların hepsi, Dil Kurumu'nun –kendisine danışılmayan halkın değil– Atatürk'ün terketmesine rağmen tasfiyenin devam etmesinde ısrarcı olduğu ve böylece tasfiyenin devam ettiği gerçeğiyle örtüşmektedir.

Bu ısrarın haklılığının kanıtlanıp kanıtlanmadığı da bir başka meseledir. Eğer Kurum ısrarcı olmasaydı, Atatürk'ün dili Arapça ve Farsçanın boyunduruğundan kurtarma amacı başarılamayacaktı. Fakat bu, Atatürk'ün kendisinin tasfiyeden asla vazgeçmediği düşüncesinde inat etmeden de kabul edilebilir bir düşüncedir, çünkü o kesin bir şekilde vazgeçmiştir ve bunu inkâr etmek tarihi çarpıtmak olur.

Heyd'in (1954: 36) Güneş-Dil Teorisi'nin tedrici olarak Atatürk'ün ölümünden sonra karanlığa gömüldüğü şeklindeki saptaması, bazı yönleriyle değiştirilmek ihtiyacı duymaktadır; teori daha Atatürk hayattayken karanlığa gömülmeye başlamıştır ve öldüğü vakit tamamen ortadan kalkmıştır. Tankut (1963: 125) teorinin kişiler tarafından isim yapmak adına aşırı boyutlara taşın-

dığını söylemektedir ve 'neticede Atatürk teoriyi bir kenara bırakmıştır.' Onun 1937 yılında ve hatta ertesi yıl da hâlâ teoriyle ilgilendiğine dair birkaç parça kanıt da yok değildir. Bunlardan biri, Âkil Muhtar'ın konunun Mart 1937'de hâlâ canlı olduğuna dair tanıklığı, bir başkası ise aynı yılın Eylül ayında Atatürk'ün hâlâ Kvergiç ile yazışıyor olmasıdır. Bir üçüncüsü ise bu ayın ilk haftasında Bükreş'te Congrès International d' Anthropologie'nin* on yedinci oturumunun yapılıyor olması ve Atatürk'ün teoriyi katılımcılara sunmak için bir Türk delegasyonunun bu oturuma katılmasına karar vermesidir. Kongrenin açılışından birkaç gün önce, Atatürk, Tankut'a teori hakkında kendi elyazısı ile tuttuğu bir not yığını vermiş ve ona "Bunlardan bir tez üretin ve Bükreş'e gidin" demiştir. Tankut bildirisini iki gün içinde yazmış ve bir diğer iki gün içinde de 'yine Atatürk'ün masasında ve kendisi de orada hazır bulunmak kaydıyla' bu bildiri Fransızcaya tercüme edilmiştir. Delegasyon Bükreş'e vardığında, geleceklerinden kimsenin haberdar olmadığını görmüş, fakat kongrenin ancak son gününün sabahında Tankut'a sunum için imkân tanınmıştır. Daha sonra Atatürk'e Dilmen tarafından verilen rapora göre bildiri iyi karşılanmış, fakat kongre tutanakları hiçbir zaman yayınlanmadığı için bu iddia doğrulanamamıştır.

Atatürk'ün teoriye ilgisini 1938 yılında sürdürdüğüne dair sadece çok ufak bir kanıt mevcuttur. Bu yılın 1 Haziran gününde, gerçekten çok hastayken, İstanbul'un sıcağından İstanbul limanındaki yatına, Savarona'ya kaçmıştır. "Bununla ilgili haberi verirken, *Cumhuriyet* gazetesi, yata Güneş-dil adı verilmesi ihtimali bulunduğunu bildiriyordu" (Derin 1995: 130). Bu ihtimal hiçbir zaman gerçekleşmemiş olsa da, en azından birilerinin bunun onu memnun edeceğini düşünmüş olduğu öne sürülebilir.

Güneş-Dil Teorisi üzerine Ankara Üniversitesi'nde bir dizi ders veren Dilmen, Atatürk ölünce dersini kaldırmıştır. Öğrenciler neden böyle bir karar aldığını sorduklarında ise, şu cevabı vermiştir: "Güneş öldükten sonra, onun teorisi mi kalır?" (Ba-

* Uluslararası Antropoloji Kongresi

narlı 1972: 317). 1942 senesindeki Kurultay'da, teoriden iyi ya da kötü söz edilmemiştir. Atatürk, teoriyi hiçbir zaman alenen reddetmemiştir; peki ama neden bu konudaki görüşlerini 'sade, açık ve doğrudan bir şekilde' belli etmemiştir? Karmaşık ve incelikli bir cevap, onun teoriye açıkça kendi adını koymamasından ötürü, teoriyi reddetmenin de kendi üzerine düşen bir iş olmadığını makul bir şekilde iddia edebileceği olabilir. Fakat yalın gerçek, her ne kadar teoriye olan inancı 1936 yılındaki Kurultay'da yabancı misafirler tarafından sarsılmış olsa da bu teoriyi bilime kendisinin bir katkısı gibi görmesinden dolayı, Atatürk'ün teoriye sıkı sıkı sarılmış olmasıdır.

Bunu kamuoyu önünde tartışma noktasındaki isteksizliği, ancak bunun onu aleni bir vazgeçmeye götürebileceği düşünülürse anlaşılır. Kaldı ki tek sebep bu şekilde tartışmanın onun gururunu incitecek olması da değildir. O yıllarda, Cumhurbaşkanı'nın zaman ve enerjisini vermesi gerektiği –ki bu Cumhurbaşkanı'nın sağlık durumu hiç iyi değildir– Güneş-Dil Teorisi'nden çok daha hassas başka hususlar vardır. Teorinin ilk defa açığa çıkarılmasından beş ay önce Hitler, Rhineland'ı işgal etti. Üç ay önce ise Mussolini Etiyopya'yı topraklarına kattı. İki ay önce, İspanya İç Savaşı patlak verdi. Üç gün önce ise Almanya mecburi askerlik uygulamasına başladı. Ek olarak, Atatürk giderek azalmakta olan kuvvetini, Fransa'yı Hatay'ı Türkiye'ye teslim etmesi hususunda zorlamaya –ki bunda başarılı olmuştur– harcamaktadır. Güneş-Dil Teorisi, o yoğun siyasî ortamda sık sık aklına geliyor olmalıdır. Zararsız bir yemek sonrası oyunu olarak başlayan şey bir karabasana dönüşmüştür.

Atatürk'ün yerine Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü, 27 Eylül 1941'de dokuzuncu Dil Bayramı'nın önemine binaen bir konuşma yapar. Bu konuşmada şu sözler de yer almaktadır: "Büyük Atatürk'ün, Türk dili uğrunda harcadığı emekler boşa gitmemiştir ve asla boşa gitmeyecektir" (*Türk Dili*, 2. ser., 11-12, 1941, 2). Fakat bütün bunların boşa gittiğini kim ileri sürmüştür ki? İnönü'nün bunu söylemesinde Güneş-Dil Teorisi'nin bir fiyaskoyla sonuçlandığına dair yaygın bir kanaatin farkında olmasının dışında başka bir sebep olabilir mi?

Yazıldığına göre (Şehsuvaroğlu 1981: 260, alıntılandığı yer: Tevfikoğlu 1994) 16 Eylül 1938 gününün akşamı, Atatürk ölüm döşeğinde "Aman dil... Aman dil... Dil efendim." şeklinde tekrar tekrar sayıklamıştır. Bunu bazıları kendi görüşlerine göre "Dil reformundan vazgeçmeyin" ya da "Dili harap etmelerine imkân tanımayın" olarak yorumlamışlardır. Başkaları ise Atatürk'ün *değil* kelimesini Rumeli ağzıyla /dil/ olarak söylediği yolundaki meşhur rivayete atıfta bulunmuşlardır. Gerçekte ne demek istediğini ise sadece Allah bilebilir.

6. Atay, Ataç, Sayılı

Atatürk'ten başka, modern Türkçenin vokabülerine önemli katkılarda bulunmuş iki kişi Falih Rıfkı Atay ve Nurullah Ataç'tır. Bu bölümde incelenecek olan üçüncü kişi Aydın Sayılı böyle bir katkıda bulunmamış olsa da bu yöndeki çabaları anılmayı hak etmektedir.

Hem Atay ve hem de Ataç, dilin çağa uydurulması gerektiğine inanmışlardı ve ikisi de listeler dolusu yeni kelimeler yaratmanın beyhudeliğinin farkındaydı; yeni kelimeler sıradan insanların okuduğu gazete ve dergi türü yayınlarda kullanılmalıydı. Atay'ın söylemeyi sevdiği gibi, yeni kelimeler koleksiyonlara iğnelenmiş kelebeklerdi; bunların ihtiyacı, kendilerine ancak üslupçular tarafından verilebilir olan hayat ve renkti. Yeni kelimelere hangi yollardan ulaşılacağına dair iki adamın görüşleri birbirinden çok farklı olamazdı.

Atay (1894-1971), İstanbul Üniversitesi'nden mezun olmuş ve çalışma hayatının önemli bir kısmını, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında gazeteci, yayıncı ve gazete sahibi olarak geçirmiş ve 1922'den 1938'e kadar Atatürk'ün Türkçenin yerel kay-

naklarının akıllı kullanımının, yabancı dillerden alınan kelimelere bağımlılığı azaltacağı yolundaki kanaatini paylaşmaktadır. Sözün gelişi, çalışmalarına 1980'lerde başlanılan İstanbul'daki yeraltı trenine, yüzyılın başında planlandığındaki gibi Metro denmesine rağmen Atay bu ismi hiçbir zaman kullanmaz; 1946'da yurtdışına yaptığı geziler sırasında binmiş olduğu bu türden trenlerden söz ederken sadece 'yeraltı treni' demektedir (Atay 1947, alıntılandığı yer: Özön 1961b: 42).

Aşağıda, kendi sözleriyle (Atay 1969: 477) Türkçenin vokabülerinden yabancı kelimelerin nasıl 'tasfiye edilme'ye başlandığını anlatmaktadır:

> Anadolu kulübünde 'Cep kılavuzu' denen Osmanlıcadan-Türkçe lûgatı hazırlamaya başladık. Usulümüz pek sade idi: Bir Türkçesi olan yabancı kelimeleri tasfiye ediyorduk. Kullanılır Türkçesi olmayanları Türkçe olarak alıkoyuyorduk. Artık Türkçe kelimeler yapılma devrine girmiş olduğumuzdan, şivemizdeki ek ve köklerden yeni kelimeler üretiyorduk.

Atay'ın dil konusundaki katkısı M. Nihat Özön'ün (1961b) uzun bir makalesine konu olmuştur. Bu makaledeki sayısı 600 civarında olan kelime üzerinde göz gezdirildiğinde ve diyelim ki içlerinden *cinsdaş* (1956)[1] (Osmanlıca *hemcins*) kelimesi seçilip incelendiğinde, kurallara uygun bir şekilde üretilmiş bu kelime için Atay'ın neden takdir edilmeyi hak ettiği merak edebilir. Atay'dan önce biri bu yeni kelimeyi kullanmış olabileceği; hatta yazıda da kullanmış olabileceği ama bu kişinin Özön gibi biri tarafından kaydedilecek kadar şanslı olmadığıdır.

Özön, Atay'ın kelimeleri arasında *vurgun vurmak* ifadesinden türemiş olan *vurgunculuk* (1945) kelimesini de saymaktadır. Bu kelime *Kamus*'da ve *Redhouse*'da (1890) bulunmamaktadır. Öte yandan Redhouse (1968) ise yeni harflerle olduğu gibi eski harflerle de bu kelimeyi göstermektedir ki bu, kelimenin Osmanlıca'da kullanıldığına işaret eder, fakat burada, Redhouse is-

1 Kelimelerden sonra gelen tarihler bu kelimelerin ilk defa ne zaman kayda geçirildiğini göstermektedir

mini taşıyan bir çalışmada her ne kadar az rastlansa da bir hata durumu olabilir. Bu durumda kelime, Osmanlıca sonrası döneme aittir ve gerçekten Atay kaynaklı olması ihtimal dahilindedir.

Atay'ın başarılarından biri *içtenlik* kelimesini halka sevdirmesidir. Bu kelime şimdilerde yavaş yavaş *samimiyet*in yerini almaktadır[2]. *Mırın kırın* etmek ifadesinden, bu tarz eylemlerde bulunan kişi anlamında *mırın kırıncı* kelimesini bulmuştur (1950). Bir hastanın ateş durumunu gösteren çizelgeden 'indili çıktılı grafik' (1951) diye söz etmektedir. Burada *-li* eki *indi* ve *çıktı* kelimelerinden sıfat yapmak için kullanılmıştır. Bir başka örnekte *yapılamazcılık* ile *olurculuk*'u (1956) birbirine zıt kabul eder. Bunlardan birincisi *yapılamaz* diyen yenilgiyi kabul etmiş birinin, ikincisi ise *olur* diyen iyimser bir insanın niteliğine (*-lık*) işaret etmektedir.

1946 yılında eski *teferruat* kelimesi yerine *ufantı* kelimesini önerir: 'Ufantı kelimesi dilimizde vardır ve pek güzel 'teferruat' yerine kullanılabilir." Fakat *Cep Kılavuzu*'nda (1935) bulunan *ayrıntı*, Fransızca *detayı* kullanmayı tercih edenler haricinde, bu mücadelenin galibi olmuştur.

1951 senesinde, "Bursa benim için bile bir dinlenti yeri" diye yazmaktadır. Bu *dinlenti* kelimesinin Öztürkçe bir görünümü olsa da *dinlenmek* kelimesine *ufantı* kelimesindeki fiilden isim yapan aynı *-tı* ekinin gelmesiyle takdire şayan bir teşekküle sahiptir. Ancak ne bu kullanımın öncesinde ne de sonrasında hiç kimse bu kelimeyi kullanmış gibi görünmemektedir; olağan kelime *dinlenme*dir.

Onun uydurduğu diğer kelimeler ise: Bir şeyin ciddiyetini bozmak, sulandırmak anlamında; *operetleştirmek* (1932) sadece ticari amaçlar için çok sayıda düşük kaliteli eserler yazan yazarlar için; *yazı kalfaları* (1945), *yapım* (1946); *yıkıcılık* (1951); daha önce kullanılan *kupür* [Fr] veya *gazete maktuası* [A] yerine; *kesik* (1951), *oycu* (1951); *politikasızlaştırılmalıdır* (1952); *yaranmak*tan yağcı,

2 *İçtenlik* kelimesini ilk kullananın Atay olup olmadığı bilinmemektedir. Onun urettikleriyle yakından ilgili olan *Tarama Dergisi* (1934), *samimi* kelimesinin karşılığı olarak, *Kamus*'a atıfta bulunarak *içten* kelimesini vermektedir. Fakat ben *Kamus*'ta bu açıklamayı bulmayı başaramadım

dalkavuk anlamında; *yaranıcı* (1954), *yasaksızlık* (1954); *nutukçu* (1956); aynı fikri taşıyan anlamında; *oydaş* (1956).

Yine onun ürettiği kelimelerden *danışçılık* ilk bakışta şaşırtıcıdır. Çünkü herkes Atay'dan bir fiil kökünü (*danış-*) isim olarak kullanmaktan daha iyisini bekleyecektir[3]. Fakat onun anadili olan Osmanlıca'daki *danış* Farsçadaki dāniş'ten (bilgi, öğrenme) alınmış bir isimdir. Bu kelimenin 14. yüzyıldan beri kullanımda olan *danışmak* fiiliyle bağlantısı bulanıktır; *tanışmak* fiili ile bir karıştırma meydana gelmiş olabilir. Atay'ın *danışçısı* benimsenmedi, onun yerine kullanılan yeni kelime *danışman* oldu. *Danışman* kelimesi görünüşte*danış-* fiilinden ve taklit bir son ek olan ve fail niteliğinde isimler meydana getiren *-men/man*'dan türetilmiştir, fakat gerçekte Farsça 'bilgili kimse' anlamındaki *dānişmend* kelimesinin bozulmuş halidir.

Onun 'Bir uçum ötede kıta' cümlesinde kullanılan *uçum* (1946) kelimesi ise kullanım dışı kaldı, onun yerinde bugün kullanılan kelime *uçuş*tur. *Uçum*u bu anlamda kullanmak Atay'da pek rastlanılmayacak türden bir dikkatsizliktir. Çünkü zaten bu kelime, İngilizcedeki 'the fly' kelimesi ile aynı anlamda, yani bayrağın bayrak direğinden en uzağa düşen uç kısmı manasında mevcuttur[4].

1951'de *iyi* kelimesinin bir yan hali olan *eyi* kelimesinden *eyimi*, kötüden de *kötümü* türetmiştir. Bunlar sırasıyla 'onaylama' ve 'onaylamama' anlamındadır ki bunun mütevazi *-m* son eki için kaldırılması zor bir yük olduğu düşünülebilir. Birileri, bu iki kelimeden *iyimsemek* ve *kötümsemek* fiillerini türetmiştir. Bunların hiçbiri yoğun bir şekilde kullanılmaz. Tek istisna bu fiillerden yapılmış geniş zamanlı sıfatlar olan ve Farsça *nikbin* ile

---

3 Reform öncesi fiillerden sadece birkaçı aynı zamanda da fiil köküdür: *göç* ve *göç-*, *boya* ve *boya-* gibi. Bkz. Lewis (1988; 227 2000; 226).

4 Uçum, Eren (1990) tarafından bahsedilmeyen Kurtoğlu'nun (1938) Türk bayrakları üzerine etraflı eserinde de böyle tanımlanmaktadır. Birçok yazım hatasıyla gölgelense de etraflı bir eser olan *Okyanus* (Tuğlacı 1971-4) da *uçum* kelimesinin bu doğru tanımını vermekte ancak bunu *uçun* başlığı altında yapmaktadır. *Türkçe Sözlük*'ün daha 1988 öncesi baskılarında da anlam aynı başlık altında verilmiş, fakat sonraki baskılarda yanlışlık düzeltilmiştir.

bedbin kelimelerinin bütünüyle yerini almış *iyimser* ve *kötümser* kelimeleridir.

Atatürk üzerine yaptığı çalışmadan bir bölümü (Atay 1969: 476) değerlendirildiğinde görülür ki, Atay *şey* kelimesinin hayatta kalmasını temin etmesiyle takdiri hak etmektedir. Yeniden canlandırılan *nesne* kelimesi sınırlı bir geçerlilik kazanmış olsa da *şey* kelimesinin yerini asla alamaz. Çok sayıda Türk, konuşma esnasında bu kelime olmadan zorlanacaktır, çünkü bir kelimeyi veya ismi ararlarken yahut hemen sonra ne söyleyeceğini düşünürken kendiliğinden dile gelen bir kelimedir *şey*. *Şey*in kullanımı, İngilizcedeki 'what-d'you-call-it' veya Fransızca *chose*'a benzer ve cümle başlangıcında kullanılan 'Well now' yahut 'I'll tell you what' veyahut 'Il-y-a une autre chose qui est celle-ci' cümleleri gibidir. Atatürk, Arapçadan alınma bir kelime olduğu için onu bir kenara bırakmak istemiştir (Eğer bu gerçekleşmiş olsaydı, bu tür bir yasaklamanın yaratacağı etkinin İngilizcedeki misalinin 'y'know' veya 'basically' kelimelerinin yasaklanması olduğu söylenebilir).

> Beni her toplantıda bulundurup tenkidlerimi dinlemeye tahammül göstermekte idi:
>
> – Yapmayınız Paşam, diyordum, bir mucize olsa da Anadolu'da ne kadar ölmüş Türk varsa hepsinin aynı anda dirilmesi mümkün olsa, hepsinin beraber ilk ağızlarından çıkacak kelime 'şey'dir. 'Şey'e o kadar Türkçedir.
>
> Hiç unutmam, Atatürk, dil meselesine sarıldığından beri kendi dairesinin işleri ile uğraşmamasına pek sevinen vekil ile aynı arabaya binmiştim. Bana dönerek:
>
> – Falih'ciğim, sen de 'şey' gibi koyu Arapçaların Türkçe olduğunu iddia edecek kadar ileri varma! demesin mi!
>
> Bu vekilin dili de zevki de eskinin eskisi idi.

Özön, bizzat Atay'ın uydurduğu sözlerle onun sadece kullanmış olduğu kelimeler arasında bir ayrıma gitmemektedir. *Cep Kılavuzu*'nda (1935) teklif edilen *kurtarıcı* ve *uyanık* gibi bazı yeni kelimeler ile 19. yüzyılda ve öncesinde kullanımda olan *bulantı*,

ölüm-kalım (savaşı) ve *yapıcı* gibi kelimeler için onu övmektedir. Fakat bu övgü, bu kelimelerin ve başkalarının yaratımı adına değil, bunlara yeni yaşama şansı tanınmasını sağladığı ve diğer kişilere uydurma yoluna gitmeden önce dilin var olan kaynaklarını inceleme ilhamı verdiği için hak edilmiş bir övgüdür.

Nurullah Ataç (1898-1957) Öztürkçe davasına geç katılanlardandır, uzun süre ona muhalefet etmiştir. Kendi kitabı *Karalama Defteri*'nin (1952) kapağına düşülen otobiyografik notta şöyle denmektedir:

> 1898'de İstanbul'da doğmuş[5]. 1909'da üç sınıflık iptidai mektebinden çıkmıştır. Sonra bir iki okula gitmişse de hiçbirini bitirememiştir. İmtihana girerek fransızca öğretmeni olmuş edebiyat dersleri de vermiştir. Bazı dairelerde mütercimlik etmiştir. Şairliğe, hikâyeciliğe özenmişse de beceremediği işi eleştirmeciliğe dökmüştür. Son yıllarda türkçeyi -kendince- özleştirmeye çalışmaktadır. Birkaç kitabı dilimize çevirmiştir...[6]

Ataç, yazıları düzenli olarak birtakım gazete ve dergilerde yayınlanan verimli bir denemecidir. Yirmi yıl boyunca yoğun olarak edebî eğilimli yazılara imza atsa da, 1940'lı yılların başlarında dil reformuna dair yazılar yazmaya yönelmiştir. O, bu tavır değişikliğini Latince ve Yunancanın öğretilmediği bir ülkede (önceden okulların müfredat programlarına bunların dahil edilmesini savunmuş ve sonra da, daha ziyade hasretle, bunları bilmenin çekiciliğinin üzerinde durmaya devam etmiştir) tek akılcı seçimin 'öz dile gitmek' olduğunu farketmesine bağlamaktadır. Bir başka deyişle, Ziya Gökalp'in, nasıl Batı Avrupalılar Yunanca ve Latinceye geri dönmüşlerse, Türkler de yeni kavramlar için gerekli yeni kelimeler için Arapça ve Farsçaya geri dönmelidirler, şeklindeki düşüncesini reddetmektedir. Onun değerlendirmesine göre, Türkler kendi dillerinin kaynaklarından faydalanmalıdır. Bu arada belirtmek gerekir ki, Ataç'ın zamanında

---

5 Babası, von Hammer'in *Geschichte des Osmanischen Reiches* (Büyük Osmanlı Tarihi) adlı eserini Türkçe'ye tercüme etmiş olan Mehmet Ata'dır.

6 Bu eserlerin sayısı altmışın üzerindedir. Bunların arasında Balzac'dan Simenon'a kadar birçok yazarın eseri bulunmaktadır.

Ziya Gökalp'in görüşü hiçbir şekilde hüküm sürememiş, Eğitim Bakanlığı 1 Eylül 1929 tarihinde Arapça ve Farsçayı okul müfredatlarından çıkarmıştır.

Ataç'ın dil reformundaki yeri, büyük bir kelime mucidi olmasıdır. Ataç bir dil uzmanı değildir, kendisi de öyle olduğunu iddia etmemiştir. Aksine onun kendi hakkında şöyle dediği söylenir: "Cehaletim sınırsız ve bu yaşta bu cehaleti artık ortadan kaldırmak imkânsız." Fakat onun dile karşı tutkulu bir sevgisi vardır. Bazı entelektüellerin Batılı kelimeleri onların asıllarını kavramadan basmakalıp bir şekilde kullanmalarından nefret etmektedir. Dilin sadece doğal bir şekilde gelişeceğini, hiçbir bireyin ya da grubun dilsel bir değişim meydana getiremeyeceğini öne sürenlere şiddetle karşı çıkmıştır. Bir gazete yazısında ismini vermediği bir yazardan: "Bir milletin dilini heyetler düzenleyemez. O kendi kendine gelişir. Ve en doğru tabirler halkın sağduyusundan doğar." şeklindeki alıntıyı yaptıkları sonra bu yazarın kullandığı bazı kelimelerin *düzenlemek, gelişmek, sağduyu*– doğal olarak gelişen kelimeler olmayıp dil reformunun ürünleri olduğuna işaret eder: "Sorun kendisine: Bunlar halkın sağduyusundan mı doğmuş? Bir kurul, bir kurum yapmamış mı onları? Ne yaptığını bilmeden söylüyor: Kendisi bir kurulun çıkardığı sözleri kullanıyor, sonra da kurulların dil yapamayacağını söylüyor."[7]

Daha önce de söylendiği gibi, Atay'ın tercihen yaygın bir biçimde yayınlanan gazete makalelerinde kullanılarak halkın dikkatine sunulmayan yeni kelimeler üretmenin beyhude olduğu yolundaki inancını, Ataç da paylaşıyordu. TDK Merkez Kurulu'nun yakın zamanlarda vefat eden üyesi Kemalettin Kamu ile son konuşmasını yazdığı *Ulus* Gazetesi'nde, 8 Mart 1948'de yayınlanan bir makalesinde kendi felsefesini ilân etmektedir: "Sizin Dil Kurumu'nda yaptığınız doğru değildir, birtakım yabancı sözlere karşılık arıyorsunuz; ancak onları birer yazıda kullanacağınıza sözlük yapmaya kalkıyorsunuz. Tilcikler sözlüklerde ölüdür, yazılarda dirilir' gibi sözler söyledim."

---

7 *Cep Kılavuzu* (1935) *gelişmek* kelimesini *inkişaf etmek* kelimesinin yerine önermektedir. Bu kelime aslında çok önceden beri mevcuttur, fakat reform öncesi yıllarda sadece 'büyümek, yetişmek' anlamına gelmektedir.

Okuyucularından gördüğü rağbet, onların halihazırdaki Öztürkçeye aşina ve yarattığı kelimelerin onlar tarafından bilinir olmasına imkân tanımıştır. Bunu yaparken parantez içine değişmesini istediği kelimeyi de yazıyor, fakat çoğunlukla yeni kelimeleri nasıl türettiğine dair bir açıklama vermiyordu. Şu cümle bunun tipik bir örneğidir: "Dörüt yapıtlarında (*sanat eserlerinde*) ancak biçime bakılır, konunun bir önemi yoktur derler. Bu söz, ezgiciler (*bestekârlar*), bedizciler (*ressamlar*) için kesin olarak doğrudur belki; öykücüler (*hikâyeciler*), oyun-yazanlar için de bilmem öyle midir?" (Ataç 1964: 187).

Ona muhalif olan birçok kişi onu aşırıya kaçan biri olarak görmüştür. Dostlarından biri, onu savunurken, en uca kadar gitmediğiniz müddetçe, dengeli bir konum yaratamazsınız demişti. Bu gayrimenkul bir görüş olmasa da, Ataç gibi Öztürkçe söz konusu olunca aşırı olmaktan başka hiçbir şey istemeyen birine pek uymamaktadır.

Ben onunla 1953 yılında Ankara'da tanıştım. Dil konusunda muhafazakâr olan arkadaşlarım bana huysuz bir Deccâl beklememi söylemişlerdi, fakat karşımda yüksek zekâ sahibi yumuşak başlı ve coşkulu birini buldum. Arada sırada durup bazen de kahve arası verip Atatürk Bulvarı'nda yürüdükçe, ince mizah duygusu ve inatçılığı fazlasıyla ortaya çıktı. Bana o sıralar kendi uğraştığı problemden söz etti: *Rağmen* [A] kelimesinin yerini alacak Türkçe bir kelime bulmak. Önceden, bunun için *tapa* kelimesini meydana getirmiş ve birkaç yıl boyunca da bunu kullanmış, fakat tatmin olmamıştı[8]. "Kendimi yeni sözcüklere dair yaptığım önerilerde bir tür mülkiyet hakkı sahibi olarak hiç görmüyorum. Eğer insanlar bunları sever ve kullanırlarsa hiç şüphesiz memnun olurum; eğer kullanmazlarsa onlara kendilerinin denemesini söyler ve ben başka öneriler hakkında kafa yorarım." diyordu. Bir an, utangaç bir tavırla, İngilizce şiirler yazmayı denediğini, fakat bir tek beyitten öteye gidemediğini anlattı. Bu beyiti bir kâ-

8 Bu kelimeyi nereden aldığı açık değildir; *tap-* 'perestiş etmek' anlamındadır. *Rağmen*in modern karşılıklarından biri, yine onun buluşlarından, *karşı* kelimesi üzerine bina edilmiş *karşın*dır. Fakat o *karşın rağmen* yerine değil *muhalif* [A] yerine kullanmıştır.

ğıt parçasına karaladı. Bu değerli kâğıdı bugüne kadar özenle sakladım:

> O Lord! give me the power of a song-creator,
> For the joyful love I would sing!*

Ataç kendi kendine bir oyun da kurmuştur. Bu oyun daha sonra Aksoy tarafından, Ataç'ın ölümünün onuncu yıldönümünde anlatılmıştır. Oyunun temel fikri, Arapça kökenli Osmanlıca kelimelere, bunların sessiz harflerinin Arapça üç harfli köklerden değil de daha bilindik Türkçe ve Batılı kelimelerden geldiğini farzederek çeşitli anlamlar bulmaktı.

> Birgün odama gelmiş, 'meşruta' ne demek, diye sormuştu. Ben 'hükûmet-i meşruta,' 'evkaf-ı meşruta' gibi örneklere göre açıklama yaparken o kıs kıs gülüyor;
>
> – Yorulmayın, bilemezsiniz diyordu.
>
> Bu sözlerini ciddiye aldığımı görünce hemen açıklamıştı:
>
> – Meşruta 'şort giymiş kadın' demek.
>
> Bu kez gülme sırası bana gelmişti.
>
> O zaman karşı karşıya oturup birçok sözcüklerin bu biçim anlamlarını bulmuştuk:
>
> 'Tereddi' radyo dinlemek, 'tebenni' banyo yapmak, 'terakki' rakı içmek demekti, 'mezun' Özen pastahanesinde[9] oturan kimseye denirdi. 'Tekellüm'ün birkaç anlamı vardı: kilim almak, kelam yani lahana yemek ve KLM uçağı ile uçmak. (Aksoy 1968: 18)

Burada demek istenileni gören okuyucunun, paragrafın geri kalan kısmını okuyarak kendini yormasına gerek yok. *Meşruta, meşrut*un (şartlara bağlı) dişilidir ve Arapça *meşrūt* kelimesinin üç harfli kökü olan Ş-R-T (şart) harflerinden (çekim yoluyla,

---

* Tanrım bana bir müzisyenin gücünü ver
Neşeli bir aşk şarkısı söylemek için (ç.n).

9 Özen Pastahanesi, Atatürk Bulvarı'nda, Ankara'daki entelektüellerin sık sık uğradıkları gözde bir mekândır.

ed.n.) oluşur. Ataç burada, bu kök harfler Türkçe *şort* kelimesinden geliyormuş gibi hareket etmektedir. *Teraddi* (yozlaşma) kelimesinin Arapça kökü R-D-Y'dir (düşüş) ve tabii ki bu ,Türkçede kullanılan *radyo* kelimesinin R-D-Y'si değildir. *Tebenni* ise (evlat edinme) Arapça *B-N-Y*'den gelmektedir, Türkçe *banyo* (İtalyanca *bagnio*) kelimesinin sessiz harflerinden değil. *Terakki*, Türkçe *rakı*dan değil, Arapça *R-K-Y* (yükselme) kökündendir. *Mezun* Türkçe bir pastane isminden değil, Arapça *?-Z-N*'den (izin) gelmektedir. *Tekellüm*ün ('konuşma') kökü Arapça *K-L-M*'dir, Türkçe *kilim* (Farsça *gelim*) ya da Türkçe lehçelerden bir kelime olan *kelem* ya da Flamanca bir kısaltma olan KLM değil.

Atay 1947'de *kelime* [A] yerine, *keleci* [M] (*kele-* Moğolcada 'konuşmak') kelimesini kullanmaktadır. *Keleci*, 14-18. yüzyılları arasında 'kelime' anlamında olmasa da 'kelimelerden oluşan anlamlı bir ifade'[10] anlamında, tıpkı Türkçedeki söz gibi kullanılmıştır. Bu kelime tamamıyla Türkçe kökenli olmasına rağmen, genel kabul görme şansı azdı, çünkü kelimenin sonunda yer alan *-ci* ile bir fail ismine, özellikle de *kelleci* kelimesine benziyordu. Yine de bu durumun onu pek rahatsız etmediği, kelimeyi kullanmayı neden bıraktığına dair *Ulus* (9 Şubat 1948) gazetesine verdiği açıklamadan anlaşılmaktadır: "Şimdiye dek *kelime* yerine *keleci* diyordum, pek de beğenmiyordum; çünkü *keleci, kelime* değil, *söz* demektir; bundan böyle *tilcik*, belki *tilce* diyeceğim. *Til, dil* lûgat demektir, *tilcik, tilce* de 'küçük til' demek olur." Atay'ın yaptığı şey İngilizce 'speech' kelimesi ile aynı anlama geldiğini öne sürdüğü bir kelimeye küçültme son eki ekleyerek, meselâ *speechlet* kelimesinin 'dil birimi' dolayısıyla 'sözcük' anlamına geldiğini söylemektir. Bu, dil uzmanlarını şaşkınlığa uğratan laubali tutuma iyi bir örnektir. Ve neden *til*? Çünkü *dil* kelimesinin küçültme eki almış halinin halihazırda bir anlam vardır. *Dilcik* hem 'ligue' anlamında bir botanik terimi hem de 'clitoris' mukabili bir fizyoloji terimi olarak kullanılmaktadır. Fakat bu kelime, Ataç'ın ifadesinin de işaret ettiği gibi, *dil*e bir alternatif teşkil etmez, onun yüzyıllardır kullanılmayan bir halidir, baştaki *t* nor-

10 Tokat vilayetinin konuşma dilinde 'anlaşma' olarak geçtiği kaydedilmiştir (*Derleme Sözlüğü* 1963-82: viii, 2726)

mal akışı izlemiş ve *d* harfine dönüşmüştür. *Tilcik*, muciti dışında başka insanlar tarafından hemen hiç kullanılmadı. Baskın çıkan yeni kelime, 1958 yılında Melih Cevdet Anday tarafından Ataç'ın *tilcik* kelimesinde uyguladığı yöntemle icat edilen fakat bu sefer gerçekten 'speech' anlamındaki *söz* kelimesi üzerine bina edilmiş olan *sözcük* olmuştur. Takip eden satırlar Anday'ın söz konusu kelime hakkında düştüğü nottur: "Dağlarca, 'kelime' karşılığı olarak 'sözcük'ü değil, 'tilcik'i benimsemiş. Ben, 'tilcik'e karşı 'sözcük'ü önerirken, bunun, yeni sözcük yapma kuralları-na daha uygun olduğunu düşünmüştüm: elden geldiğince canlı köklerden, canlı eklerden yararlanarak..." (Anday 1960, alıntılayan Kudret 1966: 61).

Ataç'ın yeni Türkçeye katkısı hakkında, Talat Tekin'in 'Ataç'ın Dilciliği ve Tilcikleri' (1958) adlı yazısında eleştirel bir inceleme vardır. Burada Ataç'ın kendi *tilcik* kelimesinin kullanılması ironiktir.

Tekin *tilcik*leri, birinci ve ikinci gruplar bazen çakışsa da, üç grupta toplamaktadır: 1) *Tarama Dergisi* (1934) ve *Söz Derleme Dergisi*'nde (1939-52) bulunan Anadolu lehçesine ait kelimeler; 2) Çoğu *Divanu Lügâti't-Türk* (DLT)[11] adlı eserden ve gerisi *Tarama Sözlüğü* (1963-77) ya da *Tarama Dergisi*'nden alınma ET kelimeler; 3) Ataç'ın kendi uydurduğu kelimeler. Ben burada her gruptan bazı örnekleri tartışmakla yetineceğim. Ataç'ın, yerlerine kendi önerdiklerinin geçmesini ümit ettiği kelimelerin tümü Arapçadır. Aşağıda sözkonusu gruplardan seçtiğim kelimeler arasında, Arapça olmayan ve dolayısıyla Ataç'ın kendi önerileri dışında kalan kelimelerin ait olduğu diller ise kısaltmayla belirtilmiştir.

1. Grup: *kafiye* yerine *ayak*; *hakîkî* ve *hakikat* yerine *gerçek*; *defa* yerine *kez*; *kaide* yerine *kural*; *şüphe* yerine *küşüm*; *elbette* yerine *öğseyin*; *mezar* yerine *sin*; *ahlâk* yerine *töre*; *kül* yerine *tüm*; *ümit* [F]

11 Kaşgarlı Mahmut'un Türkçe sözlüğü. Arapça yazılmış ve muhtemelen 1079'da tamamlanmıştır. Bkz. DLT. A altındaki referanslar. Kitabın yegâne elyazmasının Türkçe tercümesi ve kitabın tıpkıbasımı (Atalay 1939-41) Ataç'ın elinde vardı.

yerine *umut*; *malısul* yerine *ürün*; *kalem* yerine *yazak*; *çirkin* [F] yerine *yınızık*; *kaybetmek* yerine *yitirmek*.

Tekin, Ataç'ın tüm çabalarına rağmen, 1. gruptaki kelimelerin büyük çoğunluğunun yazılı dilin bir parçası haline gelemediğini ve hiçbir zaman da gelemeyeceğini, çünkü bu kelimelerle ikâme edilmek istenen kelimelerinin yaygın bir şekilde bilindiğini belirtmektedir. Fakat zaman onun bu sözlerini yanlış çıkarmıştır. Bu kelimelerin çoğunluğu –*küşüm, öğseyin, yazak* ve *yınızık* dışındakiler– şimdi günlük dilin içindedir. *Ayak kafiye*nin yerini alamasa da, halk şiirinde her zaman bir teknik terim olarak kalmış, dizeler arasındaki kafiyeli nakaratlar için kullanılmıştır. Genel olarak *kafiye* için Ataç kendisi 1949'dan sonra, açıkça *ayak* üstüne temellendirilmiş olan fakat ilk hecesini *uy-* kökünden alan *uyak* kelimesini kullanmıştır. *Uyak* daha genç nesilden şairler arasında *kafiye* kelimesini devre dışı bırakmak yolundadır.

Tekin'in yaşayacağından emin olduğu *şüphe* kelimesi ise, konuşma dilinde hâlâ yaygın olmakla birlikte, yazı dilinde nadiren görülmektedir. Bunun sebebi, Ataç'ın *küşüm*ü tarafından olmasa da *Cep Kılavuzu* (1935) tarafından *vehim* ve *vesvese* kelimelerinin yerine önerilen *kuşku* kelimesi tarafından hızla geride bırakılıyor olmasıdır. Ataç bu kelimeye haklı olarak karşı çıkmıştır, 21 Şubat 1957 tarihli *Ulus*'ta yayınlanan bir makalesinde şöyle yazar: "Çünkü *kuşku, doute* demek değil, olsa olsa *soupçon* demektir. *Kuşku* bir tür güvensizlik gösterir. Ben bu sözden kuşkulandım demek, bunun altında bir kötülük, başka bir dilek sezdim demektir." Kendi önerisi *küşüm*ü de iyice benimsemiş değildir.

> Konya'da öyle derlemiş de onun için. Sonra *küşüm* tilciğinin başka yerlerde başka anlamlarda kullanıldığını öğrendim. Kökünü bilmiyorum. Konya'da *şüküm* dedikleri de olurmuş. Arapça *şek*'in bozması olacak. Bunun için şimdi *sizin* diyorum. Onu da pek beğenmediğim için daha iyisini arıyorum.

Tarama Dergisi, *küşüm* kelimesinin konuşma dilinde 'şüphe' ya da 'endişe' anlamında olmak üzere Konya dışında dokuz ilde daha kullanımda olduğunu kaydetmektedir. Fakat kelime kitabî bir konum kazanamamıştır. *Şükûm, Derleme Sözlüğü* (1963-82) ve

Tarama Dergisi'nde bulunmamakla beraber, Ataç'ın bahsettiği *şekin* etkisi altında *küşüm* kelimesinin metathesis'i olabilir. Ataç'ın *şüphe* yerine ilk defa 1956 senesinde kullandığı *sizin* kelimesi ise sırra kadem basmıştır. Türkçede sizin, 'size ait' anlamında zaten var olduğundan, kelime açıktır ki zaten ölü doğmuştur[12].

Şimdilerde *mahsul* kelimesinin yerini neredeyse tamamen almış olan *türün* ise bir Anadolu kelimesi olup, muhtemelen 'tohum, meyve, yavru' anlamındaki *üren* [M] kelimesinin Türkçeleşmiş halidir. Böyle olsa dahi, Ataç, kelimenin Türkçe olmayan kökünden haberdar olamayacağı için kendinin Arapça bir kelimeden daha iyi bir şey ürettiğini düşünmüş olmalıdır.

2. Grup: *kitap* yerine *betik*; *vezin yerine* köğ; *ruh* yerine *tin*; *nasıl* yerine *netek*; *şair* yerine *ozan*; *cehennem* yerine *tamu*; *tamamiyle* yerine *tükeli*; *asıl* yerine *tüp*; *cennet* yerine *uçmak*; *cevap* yerine *yanıt*; *kötü* yerine *yavuz*.

Tekin, *çevre* kelimesini de bu gruba dahil etmiştir, fakat bu seçim doğru değildir. Çünkü bu kelime 13. yüzyıldan beri hiçbir zaman geçerliliğini tam olarak yitirmemiştir. Yazar bunu, Ataç tarafından yine *çevre*den *ufuk* [A] kelimesinin yerini alması için uydurulmuş *çevren* ile karıştırmış olabilir ki bu kelime bugün entelektüeller arasında dahi pek bilinmemektedir. *Tamu* ve *uçmak* kelimeleri de tutmamıştır; zaten bunlar Türkçe değil Soğdca olduğu için teknik temizliğin işine pek yaramayacaktı. Bu gruptaki bazı kelimeler ise modern Türkçenin sesçil gelişimine uyum sağlamış biçimleriyle alınmıştı, meselâ *yanıt*, eski haliyle *yanıt*. Ataç'ın diğerlerinde yaptığı değişiklikler ise fonetiğe aykırıydı. Tekin, 1949 yılında, daha bir lisans öğrencisiyken Ataç'a, *netek* (düzgünü *neteg*) kelimesinin modern Türkçeye intikal etmiş olsaydı, *nite* halini alacağını yazdığını zikretmektedir. Az da olsa geçerlilik kazanan *betik* de, aslında *bitig* olarak alınması gerektiğinden, hatalıdır. Bu kelime 18. yüzyılın sonlarında 'mektup,

12 Ataç, *sezik* kelimesiyle karşılaşmış ve bunu yanlış okumuş olabilir. Zira eski alfabede *sezik*, *sizin* kelimesiyle aynı şekilde yazılmaktadır. *Tanıma Sözlüğü*'nde (1963-77) bu kelimeye *sezgi*, *zan*, *tahmin* anlamına gelecek şekilde iki yerde değinilmektedir.

belge' anlamında olmak üzere kullanımdaydı. Eğer mevcudiyetini devam ettirebilseydi, doğal gelişimi sonrası ise *biti* olacaktı. *Tin* kelimesi de kusurludur; eski hali 'nefes, ruh' anlamında olan *tın*dır. Tekin, bu kelimeden türemiş, 'nefes almak' anlamında olan *dinlenmek* fiilini göz önünde bulundurarak, kelimenin modern şeklinin *din* olacağını belirtmektedir. Ataç bunu biliyor olsa bile, kelimenin bu halini seçerek hiç de akıl kârı bir iş yapmamış olacaktır. Çünkü kelimenin hem eşyazımlısı hem de eşseslisi olan *din* [A] (bunda *i* daha uzun) varken, bu yeni kelimenin yaygınlık kazanması pek muhtemel görünmemektedir[13], ki bugün *tin* ve *tinsel* kelimelerinin düşkünleri yok değildir. *Tükeli* (eski dilde 'tamamıyla' değil, 'kusursuz' anlamındaydı) ise modern dile intikal edebilseydi, *dükeli* halini alacaktı. *Tüp* kelimesi ise zaten *dip* olarak mevcudiyetini korumuştur.

Yavuz kelimesini Atay, alışılageldik modern anlamının tersi anlamında almıştı. Tekin kelimenin eski anlamının 'kötü' olduğunu, fakat bazı lehçelerde 'iyi, güzel' anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Lehçelerde 'cömert, yiğit, kabiliyetli' anlamında kullanıldığını da buna ekleyebilirdi ve tabii ki 'kötü' anlamında kullanıldığını da. Bu belirsizliği göz önüne alırsak, *Yavuz* kelimesinin yaygın bir erkek ismi olduğu bir ülkede aynı kelimenin, Türkçe olması dolayısıyla değiştirilmeye esasında hiç ihtiyacı olmayan *kötü* kelimesi şöyle dursun, *fena* [A] kelimesinin yerini alma hususunda dahi kabul görmesi beklenemezdi[14]. Sultan II. Selim'in unvanı olan *Yavuz* İngilizce konuşan tarihçiler tarafından 'Grim' ('sert, amansız, katı') haline getirilmiştir[15]. Fakat Mısır ve Suri-

13 *Sizin* kelimesiyle nasıl oynadığına bakılırsa, bu etmen Ataç'ı caydıramazdı.

14 Tamamen Türkçe olan *bütün* kelimesinin Arapça kökenli olduğuna dair pek şüphe duyulmayan *tüm* kelimesi karşısında verdiği hayatta kalma mücadelesi düşünülürse, bu konu üzerine daha fazla bir şeyler söylemek gerekmediği anlaşılır. Fakat, bu iki kelime eşanlamlı değildir. İnce düşünen bir kişi *tüm elmalar* tamlamasını, 'elmaların hepsi' anlamında kullanabilir, fakat bu elmaları yetiştirenler için bu 'dilimlenmemiş, bölünmemiş elmalar' anlamına gelecektir. *İstemek* kelimesine dahi, *dilemek* anlamını taşıması bağlamında hoşnutsuzlukla bakılmaktadır.

15 Bazı eski Türkiye uzmanları, ondan sevecen bir şekilde Grim Slim diye bahsetmektedirler.

ye'yi Osmanlı topraklarına katan hükümdar için bu sıfatı kullananların demek istediğine 'Steadfast' ('sebatlı') daha yakındır[16].

Çok sayıda çağdaş yazarın *ozan* kelimesini, Ataç'ı takip ederek *şair* yerine kullanması ise hayıflanılacak bir durumdur. Çünkü *ozan* kelimesinin eski anlamı 'âşık, saz şairi'dir. Bu ayrımın farkında olanlar –ki bu halk şiirine ilgi duyan her Türk'ü içine alan geniş bir kesimdir– onu muhafaza etmektedirler.

3. Grup: (*a*) ET köklerden çeşitli son eklerle yapılan kelimeler: *Faydalanmak* yerine *assığlanmak;* Iyrisme [F] yerine *kopuzsulluk; mısra* yerine *köğük; -e hayran olmak* yerine *tanısıklamak; cevaplamak* yerine *yanıtlamak.*

Assığlanmak Ataç'ın *faydalanmak* kelimesinin değiştirilmesi yönünde ilk teşebbüsüydü. Burada *fayda,* Arapça *fā'ide* kelimesinden gelmektedir ve bunun yerine kullanılan ET kelime *asığ*dır. Ataç'ın neden bu kelimede *s* harfini çiftlediği belirsizdir.* Daha sonra ise *asılanmak* kelimesini önermiştir. Hiç şüphe yok ki, *asığ*ın modern dile intikal etmiş olması durumunda, *asıy*a dönüşeceğini öğrenmiştir. Bu iki biçim de tutulmadı. *Kopuzsulluk* kelimesini ise *kopuz* (lir) kelimesine *-sul* ekleyip sonra da, anlama soyutluk katan *-lik* son eki ile birleştirerek elde etmiştir. *-sul* yaşayan bir son ek değildi, sadece Clauson'un (1972: 907) 'açık bir şekilde yoksuz kelimesinin bozulmuş hali' dediği *yoksul*da bulunmaktadır. *Kopuzsulluk* yaratıcısı kadar bile yaşayamamıştır.

Aynı kaderi paylaşan bir diğer kelime de, Atay'ın *kög* kelimesinden, uzun zaman önce kullanımdan çıkmış bir küçültme son eki olan *-ik* ekleyerek türettiği *köğük*tür. Bu kelimeyi üretirken de daha sonra *tilcik* kelimesini yaratmak için yararlanacağı yöntemi kullanmaktadır: 'Vezin' anlamına gelen kelimeye kü-

---

16 *Wicked* (kötü, nefret dolu) kelimesinin İngiliz ve Amerikan okul çocukları tarafından bir tür takdir kelimesi olarak kullanılmasından da bu kontekstte söz edilebilir. Fakat, bu da *yavuz* gibi, ahlaki çöküşe dair bir kanıt gibi gösterilmemelidir.

* Bu kelimenin geçtiği eski harfli bazı yazma eserlerin yeni harflere aktarımında "assı" şeklinde okumalar vakidir. Nitekim Yunus Emre Divanı'nın "ciddî ve ilme dayanan" bir neşrini hazırlayan Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş s harfini çift okumuştur. Bkz. Y.E.D., Tercüman 1001 Temel Eser No. 1, 1972(?), sh. 119, 186 (ed.n.)

çültülmüş bir anlam yüklemektedir (bunun yerine kabullenilmiş yeni kelime, *dizi* kelimesinin uzun bir süre dahilinde değişmiş hali olan *dize* olmuştur). 'Vezin' anlamında *kög* kalıbını Atalay'ın *Divanu Lügâti't-Türk* tercümesinde bulmuş olmalıdır. Clauson kelimeyi *kü:g* –yani *ü* uzun– olarak kaydetmiş ve Dankoff ile Kelly (1982-85) de bunu bu şekilde okumuşlardır. *Küg* yaşamaktadır, fakat Ataç'ın kullandığı gibi 'vezin' anlamında değil, daha ziyade 'müzik' anlamında: Kelimenin ilk anlamı 'ezgi'dir. Ne *kög* ne de *küg Tarama Sözlüğü*'nde bulunmamaktadır. Fakat bazı müzikologlar, özellikle de Ege Üniversitesi'ndekiler tarafından 'müzik' yerine kullanılmaktadır (9. Bölüme bkz.). *Tansıklamak* ise 'mucize' anlamına gelen *tansık* kelimesinden yapılmıştır. *Tansık*, eğer mevcudiyetini koruyabilmiş olsa, kelimenin esası olan *tansık*un alacağı son haldir. *Tarama Sözlüğü* fiil halini içermemekle birlikte, *tansık* kelimesini *mucize*nin [A] karşılığı olarak vermektedir. *Yanıtlamak* ve bu fiilin türetildiği isim olan *yanıt* ise bugün modern yazıda yaygın biçimde kullanılmaktadır.

3. Grup: (*b*) Ataç tarafından Anadolu lehçeleri kelimelerinden uydurulmuş kelimeler: *Hareket* yerine *devinme*; *taklit edilmek* yerine *öykünülmek*; *tekit etmek* yerine *perkitlemek*; *tercih etmek* yerine *yeğinlemek*; *mahallîlik* yerine *yöresellik*. Tekin *yeğinlemek* fiilinin *yeğ*- üzerine bina edildiğini ve -in ekinin, tıpkı *perkitlemek* fiilindeki *-le* eki gibi gereksiz olduğuna işaret etmektedir. *Perkitmek*, *Derleme Sözlüğü*'nde (1963-82) icap eden manada verildiğinden, Ataç'ın neden bu kelimeyle uğraştığı tartışmaya açıktır. *Yöresellik* kelimesinin *yöre*si (bu grup içinde, *devinmek* dışında, geçerlilik kazanmış tek kelime) *Derleme Sözlüğü*'nde *çevre* anlamında gösterilmektedir. Aynı eser devinmek kelimesini 'hareket etmek' karşılığı olarak verirken; öykünmek kelimesi için sadece 'hikâye etmek' ve 'yarışmak' anlamlarını göstermektedir. Fakat *öykünmek*, *Tarama Dergisi* tarafından 'üzgün olmak' dışında 'taklit etmek' olarak da açıklanmaktadır. Bazıları *hikâye*nin yerini büyük ölçüde alan *öykü*nün *hikâye* kelimesinin kaba bir yanlış okunuşundan başka bir şey olmadığını iddia etse bile, *öykünmek* muhtemelen Ataç'ın icadı olan *öykü* kelimesinin ilham kaynağıdır. Bu yanlış okuma iddiası doğruysa, durum Pentagon'un *nucular* kelimesi için *nuclear* kelimesini ıskartaya çıkartmamıza benzemektedir denilebilir.

Yazılı Türkçeyi çirkinleştiren *-sel* ve *-sal*ların istilâsı düşünüldüğünde, Tekin'in *yöresellik* üzerine yorumu tarihî bir ilgiye mazhardır: "Bunlardan *yöresellik* işlek olmayan *-sel* ekiyle kurulmuştur. *Kumsal, uysal* gibi, pek az birkaç kelimede görülen bu ek bir vakitler nisbet *-i*'si yerine teklif edilmiş fakat tutmamıştı." Onun, bunları yazdığı 1958 yılındaki yargısında yalnız olmadığını eklemek de gerekir.

3. Grup: (*c*) eski ve yeni kelimeleri 'ayırma' yolu ile meydana getirilenler, yani Ataç'ın, arzusu doğrultusunda ayırıp sonra onları istediği gibi bir araya getirmesiyle: *Makale* yerine *betke; sanat* yerine *dörüt; sebep* yerine *ep; yani* yerine *söydeşi; tamamlamak* yerine *tükelmek; aklî* yerine *usul* gibi kelimelerden hiçbiri kullanımda tercih edilmemiştir. Tekin'in söylediği gibi, bu yöntemle kelime yapmak derin bir dil bilgisi malumatı gerektirmektedir. O, *betke*yi Ataç'ın daha önceki hali *bitiğ* olan *biti* kelimesinden, *bit-*'in 'yazmak' anlamına gelen *bitmek* fiilinin kökü olduğuna dair yanlış inanca ('yazmak' anlamına gelen Çince kökenli eski kelime *bitmek* değil, *bitimek*tir) dayanarak türettiğini açıklamaktadır. Daha muhtemel olan ise, Ataç'ın bu kelimeyi yine kendi icadı olan, 'kitap' anlamındaki *betik*ten* ya da *biti*yi yanlış okuması olan *bete*den türettiğidir ki *bete*yi hayatının sonuna kadar *mektup* yerine kullanmıştır. İkinci hece *-ke* ise çok kullanışlı bir isim son eki değil, son derece az rastlanan bir küçültme son ekidir (Clauson 1972: s. xi); onun yarattığını düşündüğü şey 'kısa yazı' manasına gelen bir kelimedir. *Dörüt*, 'yaratmak' anlamına gelen *dörütmek* ya da *törütmek* fiilinin köküdür ve yine bu kelimeden Ataç 'sanatçı' anlamında *dörütmen* kelimesini türetmiştir.

Tekin'e hak ettiği saygıyı göstermekle birlikte, belirtilmelidir ki *ep* kelimesi bu gruba değil ilkine aittir. Ataç bu kelimeyi, *Tarama Dergisi*'ndeki karşılıklar içinde bulmuş olmalıdır. Fakat bu kelime, sözlüğün derleyicileri tarafından kullanılan Osmanlı-

---

* Kelimenin aslının "bitig" olduğu, yazar tarafından daha önce belirtilmişti. Bu kelime Eski Türkçe'de *biti* (yazmak) kökünden *bitig* (yazı, harf, kitap, mektup, vasiyetname) şeklinde kullanılmış olup İslami dönemle birlikte (bilhassa 11. yy'dan itibaren) istisnai kullanımlar dışında yerini kitâb < kitap'a bırakmıştır. Ayrıca: E.T.'de *bitigçi* (yazıcı), *bitit* (yazdırmak). Bkz. A. von GABAIN, *Eski Türkçe'nin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara, 2003, s. 269 (ed.n.).

ca kaynakların birindeki *ip*'in yanlış okunması neticesinde bu karşılıklar içinde yer almıştır. Fakat orada, Arapça *sebeb* kelimesinin 'neden' anlamının değil, 'çadır ipi' şeklindeki asıl anlamının karşılığı olarak verilmiştir.

Söydeşi kabul görmeyen bir başka garabettir. Tekin, Ataç'ın *söylemek* fiilinin sıfat ya da ad soylu kelimelerden fiil yapan *-lemek* ekinin getirilmesiyle oluştuğu yönündeki doğru varsayımdan hareketle, *söydeşi* kelimesinin ilk hecesini bu fiilden çıkardığını düşünmektedir. Fakat *söy* diye bir isim yoktur, *söylemek* kelimesindeki *söy*ün ilk hali *söz*dür; -deş ise her zaman aynı olan *-daş*'ın yerinedir ki böylece Ataç ekin -daş şeklindeki değişmez durumundan mahrum kalmasına yardımcı olmuştur[17]. Onun kastetmiş olması gereken anlam tam olarak 'bu söylenenin eşi şudur', 'bu söylenen şu demeye geliyor' olmalıdır.

Tanmalı kelimesi hakkında da Tekin'e karşı çıkılmalıdır. Onun görüşü Ataç'ın bu kelimeyi, *tansık* ve *tana kalmak*da gördüğümüz ve yine Ataç'a göre 'hayret etmek' manasına gelen *tan* kelimesine fiilden kelime türeten *-malı* son ekinin getirilmesiyle ürettiğidir[18]. Ama yine 'şaşırmak' anlamında, 15 ve 16. yüzyıl metinlerinde *danmak* şeklinde bulunan ve hâlâ Anadolu'nun bazı bölgelerinde kullanılmakta olan *tanmak* fiili de mevcuttur. Ataç herhalde *tanmalı*yı bu fiilin -me ekiyle fiilden isime dönüşmüş halinden türetmiştir. Bu durumda *tanmalı* kelimesi Tekin'in listesindeki 3 (*b*) grubuna aittir.

Usul içinse şunlar söylenebilir: *Us* aslen 'akıl, farkları görebilme yetisi' anlamına gelse de, bir zamanlar 'akıllı, zeki' manasında olan *uslu* bugünlerde sadece 'terbiyeli, iyi huylu' anlamında kullanılmaktadır. Ataç'ın *us* kelimesi temelinde 'akıllı, zeki' anlamında yeni bir sıfat meydana getirme teşebbüsü Tekin tara-

---

17 Reform öncesinde, *-deş* ekinin bulunduğu tek kelime, 17. yüzyıla kadar kullanılmış olan *kardaş* (daha önceleri *karındaş*) kelimesinin İstanbul telaffuzu olan *kardeş*tir. *Cep Kılavuzu yekdil* kelimesinin karşılığı olarak *gönüldeşi* vermektedir. Bu *Redhouse* (1890) tarafından kullanılan fonetik yazımın yanlış okunması neticesinde ortaya çıkmış olabilir.

18 İsim olan bu *tan* kelimesinden 'şaşırmak' anlamında *tanlamak* fiili gelir. Bu fiil 13 ve 18. yüzyıllar arasında edebi dilde kullanılmıştır ve halen Ankara vilayeti de dahil olmak üzere bir ya da iki yerel ağızda canlıdır.

fından "bugüne kadar Türkçede yapılan araştırmalar, isimden isim türeten bir *-il/il* son eki meydana getirilmesi noktasında başarısız olmuştur." yargısının ifade ettiği zeminde eleştirilmektedir. Üstüne üstlük Ataç'ın zamanında hâlâ günlük dilde kullanılan ve yerine başkasının geçmemiş olduğu, 'yöntem, sistem' anlamında bir başka *usul* daha vardır. Bunun, Ataç'ın *usul*undan farklı olduğu doğrudur. Çünkü bu *usul* Arapça kökenlidir, sonda yer alan *l* harfi açıktır, dolayısıyla kelimenin çoğulu *usul*lerken, 'yöntemli' *usullü*, 'yöntemsiz' ise *usulsüz* şeklindedir (Lewis 1988: 19)[19]. Fakat bu da söz konusu kelimenin eşyazımlısını kabul edilebilir kılmayacaktır ve gerçekte de kılmamıştır.

3. Grup: (*d*) diğer Türki lehçelerden alınan ya da bu tür kelimelerin üzerine temellendirilen kelimeler: *Musiki* yerine *komuğ; harf* yerine *tïcük; müjdeci* yerine *şüyünçü; kelime* yerine *tilcik; beyit* yerine *üyciik.*

Aralarından bir nebze geçerlilik kazanmış olan *tilcik* daha önce incelendiği için, diğerlerinin bizi burada meşgul etmesine gerek yoktur. Ataç'ın *üyciik* dediği kelimenin doğru şekli muhtemelen Çince kökenli olan *üjek*tir. *Üy, ev* kelimesinin Kırgızca, Özbekçe ve başka Doğu lehçelerinde aldığı biçimdir ve bunlarda *öy* şeklinde görülmez. Ataç'ın *beyit* [A] yerine kullanmak için bu kelimeden bir küçültme üretmesinin sebebi, Arapça *beyt*in ikincil anlamı 'şiir birimi' iken, birincil anlamının 'çadır' ya da 'ev' olmasıdır.

3. Grup: (e) ET, Anadolu lehçesi ya da diğer lehçelerdeki kelimelerle yapılan birleşik kelimeler: *Ahlâk* yerine *aktöre* ya da *sağtöre; sympathie* [Fr] yerine *bile-duyuş; demokrat* yerine *budunbuyrumcu; nesir* yerine *düzeyit; edebiyat* yerine *gökçe-yazın; tarih* yerine *uza-bilik.*

Ak ya da *sağ* ön ekinin *töre*ye eklenmesiyle oluşturulan kelime, ahlâk kavramlarını ifade etmek için özellikle uygun bir yol olarak görünmemektedir. Fakat bazı yazarlar *aktöre*yi kullanır-

19 Bazıları yeni bir kelime olan *yöntem*i kullanırken, diğerleri hâlâ *metot* [F] kelimesini tercih etmektedir. 1950'lerin İstanbul Üniversitesi'nde meslektaşları tarafından Metotlu Cahil ve Metotsuz Cahil diye bilinen iki profesör vardır.

lar. ET'de 'ile' anlamına gelen *bile* ve *duyuş*un birleşmesiyle oluşmuş *bile-duyuş* geçerlilik kazanmadı; yeni kelime *duygudaşlık* ise *sempati*nin yerini alamadı. Bu, *Türkçe Sözlük*'te (1988) *duygudaşın* karşılığı olarak *sempatizan* kelimesinin verilmesinden de anlaşılabilir!

Tekin, sadece *budun*un 'halk' anlamında eski bir kelime olduğunu ve eğer mevcudiyetini korusaydı bugün *buyun* halini alacağını söyleyerek, *budunbuyrumcu* kelimesinin ikinci bileşenini sessizce geçmektedir. 'Halk' için kullanılan eski kelime esasında *bodun* olmakla birlikte, kelime 11. yüzyıl itibariyle *boyun* kelimesine dönüşmüştür. Fakat *boyun* kelimesinin başka bir anlamla halihazırda var olması bu kelimenin modern Türkçede kabullenilmesi şansını çok azaltmıştır. 1912 gibi erken bir tarihte Yakup Kadri [Karaosmanoğlu], *millet* kelimesini *budun* ile değiştirme denemesiyle alay etmektedir. Fakat şimdi bu gerçekleşmiştir, *budun* bir derecede kullanılmaktadır, özellikle de 'etnografi' yerine *budun-bilim* olarak. *Buyrumcu* kelimesindeki *buyrum* ise, *buyurmak* fiilinin kökünden yapılmış katıksız bir uydurmadır. Ataç'ın 'diktatör' yerine önerdiği *budunbuyrukçu*daki *buyruk* kelimesi ise 'emir' anlamında bir Osmanlıca kelimedir.

Tekin *düzeyit* kelimesinin, eski bir fiil olan 'söylemek' anlamındaki *eyitmek* kelimesinin *düz* kelimesiyle kurallara aykırı bir şekilde birleşmiş biçimi olduğunu belirtir. Bunun yerine kullanılan *düzyazı* ise daha mantıklı bir seçimdir. *Gökçe-yazın* 'edebiyat' anlamında kullanılmak için tasarlanmıştır. *Gökçe* 'güzel' anlamında taşraya ait bir deyişken *yazın* Ataç'ın *yazı* kelimesini keyfî bir şekilde değiştirmesiyle oluşturulmuştur. Bu ifade tam olarak sahiplenilmedi ama yüzyılların onurlandırdığı *edebiyatı* yerinden etmemiş olmakla birlikte, *yazın* 'edebiyat' anlamında kullanılmaktadır.

(*d*) ve (*e*) kategorilerinin ikisi de Altıncı Kurultay'ın benimsediği ana prensiplerin ruhuna uymayan kelimeler içerse de bunun, Ataç'ın yaratıcı tutkusunu dizginleyeceğini kimse bekleyemezdi: "Türk dili, Türk Milletinin kullandığı dildir. Terimler yapılırken eski tarihlerden beri yaşayıp gelen unsurlar zaman ve mekân itibariyle yakınlık ve uzaklık bakımından dikkate alın-

malı ve bugünkü Türkiye Türkçesi'nin fonetik ve estetiğine uygun olmalıdır." (Kurultay 1949: 146).

Bugüne kadar *tarih* kelimesi için kabul edilebilir bir Öztürkçe karşılık bulunamadı. *Tarih* [A] hâlâ zeminini koruyor ve korumaya da devam edecek. Ataç'ın ne *uza-bilik* kelimesi, ne de tek başına *uza* veya *uzağı*, *uza-bilim* veya 'tarihçi' anlamındaki *uzabilikçi* kelimeleri kendilerine fazla yandaş edindi. *Cep Kılavuzu* (1935) *uza* kelimesini *mesafe*nin karşılığı olarak gösterirken, *bilik* Osmanlıca'da 14. ve 17. yüzyıllar arasında *bilii* ya da *bili* olarak kendini gösteren, 'bilgi' yerine kullanılan bir ET kelimedir. *İlim* [A] kelimesine tesadüfi benzerliği sayesinde genel geçerlilik kazanan *bilim*in Ataç tarafından kayıtlı ilk kullanımı 1956 yılı olmakla beraber, bu kelime 1935'te yayınlanan *Cep Kılavuzu*'nda bulunmaktadır.

3. Grup: (*f*) Ataç'ın yaşayan köklerden, az veya çok canlı olan son eklerle ürettiği kelimeler: *Din* yerine *bağlanç*; *zarar* yerine *dokunca*; *meselâ* yerine *örneğin*; *mesele* yerine *sorun*; *eser* yerine *yapıt*; *metin* yerine *yazım*; *edebiyat* yerine *yazın*.

Tekin'in nihai yorumu şöyledir:

> Ataç, yaman bir tenkitçi, titiz bir çevirici, kısaca, usta bir edebiyatçı idi; ancak bir dilci değildi. Gerekliliğine inandığı dâvayı yürütebilmek için dilimizdeki yabancı kaynaklı kelimelere türkçe karşılıklar aramış, bulamadığı zaman kendi kurmuştur. Fakat, kelime yaparken bir noktaya dikkat etmemiştir: Yaşayan köklerden işlek eklerle söz türetmek. Böyle yapsaydı *tilcik*leri yadırganmaz, kolayca tutunurdu.

Tekin'in eleştirisi makul gibi görünse de *tilcik*lerin kabul görmediği yönündeki iması tamamen yanlıştır. Son listede yer alan kelimelerin, *bağlanç* dışında hepsi şimdi gündelik kullanıma dahildir ve bugün 'metin' değil 'imla' manasına gelen *yazım* dışında hepsi onun atfettiği anlamdadır. *Bağlan-* gövdesinden gelen *bağlanç* kelimesinin, Ataç'ın az sayıda doğru biçimlendirmelerinden biri olduğu düşünülürse, daha fazla başarı kazanmaması hayıflanacak bir durumdur.

Yılmaz Çolpan, kitabının (1963) Ataç'ın kelimelerine dair sözlüğünde yer alan bin adet tuhaf yeni kelimenin tamamının Ataç tarafından uydurulduğunu veya canlandırıldığını iddia etmez, zaten böyle de değildir. Çolpan, meselâ, *içtenlik* kelimesinin Ataç tarafından 1950 yılında kullanıldığını, Atay'ın bu kelimeyi kayıtlı ilk kullanım tarihinin ise 1946 yılı olduğunu göstermektedir. Kelime, büyük ölçüde Atay'ın sorumluluğunda olan *Cep Kılavuzu*'nda da (1935) bulunmaktadır. *Tarama Dergisi*nde kayıtlı hayli eski bir kelime olan *yır* (şiir sanatı) ise, Çolpan'ın belirttiğine göre, Ataç tarafından ilk defa 1949 yılında, Sadri Maksudî (Arsal 1930: 116) tarafından ise bu tarihten on dokuz yıl önce kullanılmıştır. Yine de, Çolpan'ın rakamını ikiye bölsek bile, Ataç'ın bugünün Türkçesi'ne ait kelime hazinesine katkısı, herhangi birinden su götürmez bir şekilde daha fazladır.

Aydın Sayılı (1913-1993) İstanbul'da doğdu ve liseyi Ankara'da, Atatürk Lisesi'nde bitirdi. Sözlü bakalorya sınavına bizzat katılan Atatürk, Sayılı'nın performansından çok etkilendi ve Sayılı'yı Eğitim Bakanlığı'na tavsiye etti. Bakanlık onu Harvard'a gönderdi, orada George Sarton ile çalıştı ve 1942 yılında doktorasını verdi. 1952'de Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'ne Tarih hocası olarak atandı ve 1974'de aynı fakültede Felsefe Bölümü Başkanlığı'na getirildi. Sayılı'nın şöhreti dünya çapındadır. İngilizcede en çok tanınan eseri (Sayılı 1988) ise *The Observatory in Islam and its Place in the General History of the Observatory*'dir.

Kendi yaş grubundaki birçok ilim adamından farklı olarak, *Öztürkçe*ye coşkuyla sahip çıkmış, fakat eski kelimelerin ölüme terkedilmesi gerektiğine inanmamıştır. Bu kelimelerin canlı tutulmasını istemiştir, çünkü bunlar şimdi veya gelecekte ince ayrımlar ifade etmek hususunda faydalı olabilirler. Bunun sonucunda, giderek yaygınlık kazanmakta olan *doğal*ın yanında *tabiî* kelimesinin de muhafaza edilmesini savunmuştur. Çünkü *tabiî* 'yadırganmayan bir şey' için, yani 'şüphesiz, elbette' anlamında da kullanılmaktadır. *Tabiî* kelimesi bu anlamda gerçekte mevcudiyetini korumuştur, fakat maalesef ki burada övgüyü hak eden Sayılı değil, halkın dil konusundaki muhafazakârlığıdır!

Sayılı'nın dili eklektiktir; anlatmak istediğini en iyi anlatan kelimeyi kullanır, bu kelimenin eski ya da yeni dağarcığa ait olması önemli değildir. *-sel/sal* ekini kullanıma uygunsuz buluyor değildir, fakat bu konudaki görüşlerini (bkz. 7. Bölüm) açıklarken *tereddüt, hissedenler, mevcut, çare, vâkıa, taraf, iltifat* ve hatta çok eskiye ait *selika* gibi hayatta kalan Osmanlıca kelimeleri kullanmaktadır. Aşağıdaki pasajda gördüğümüz gibi *Öztürkçe* kullanmasına rağmen, onun en kötü taraflarını açıkça söylemeye de hazırdır. Aşağıda 'yansız' anlamında kullandığı *yanırsız* kelimesi ise bu bölümün sonunda ele alınacaktır.

> Birhayli fena bir başka misal de *kuşku* sözcüğünün *şüphe* yerine kullanılmasıdır.
>
> Çünkü *kuşku* sözcüğünde bir itimatsızlık, bir kötü niyet, yahut da hoşlanılmayacak bir sezinleme anlamı vardır. *Şüphe* ise bu bakımdan tarafsız veya yanırsız bir kelimedir. *Kuşku* gibi güzel bir kelimeyi *şüphe* yerine kullanmak onu özel anlamından ayırmak ve aynı zamanda dilimizi *şüphe* ve *kuşku* gibi yakın anlamlı iki kelimeye sahip olmaktan zorla yoksun kılmak demektir.

Zekâsı ve bilginliği, onu, şimdiki Türkçe vokabülerinin sorumlularından farklı kılmıştır. Kitap uzunluğundaki makalesinin her sayfası onun dil hakkında, dilin geleceğini şekillendirenlerden daha derin düşündüğünü ortaya koyar. Reform sürecine oldukça az etkide bulunmuş olmasının sebebi onun, Ataç ve Atay'dan farklı olarak, gözde bir yazar değil ilim adamları için yazan bir ilim adamı olmasıdır. Sözün gelişi, *neden* kelimesini tartışırken, Osmanlıca'da *sebep* (cause) ve *illet* (reason) kelimelerinin bulunduğundan bahsetmektedir. *Neden*, sadece *illet*in yerini alabilecekken, şimdi hem *illet* hem *sebep* yerine kullanılmaktadır. Fakat bu iki kelime, iki farklı kavramı temsil etmektedir ve bu iki kelime dünyanın bütün gelişmiş dillerinde mevcuttur. *Sebep* doğayla alakalı olarak ve kişinin iradesi dışındaki durumlar için kullanılırken, *illet* kişinin kendi iradesine bağlı konularda kullanılır: 'Yağmur yağmasının nedeni,' 'konuşmak istemesinin sebebi,' denilmelidir.

Kimse onun bu eleştirisine ya da başka eleştiri ve önerilerine kulak kabartmış görünmüyor. Sözün gelişi, *çeviri* kelimesi yaygın şekilde kullanılsa da, sadece eski dile ait *tercüme etmek* birleşik fiilinin ve anlamı tam olarak belli olmayan *çevirmek* fiilinin var olmasının doğru olmadığını düşünüyordu. Bu nedenle *çeviri* kelimesinden *çevirilemek* şeklinde bir fiil meydana getirdi ve bunu bütün makale boyunca kullandı. Fakat bir başkasının bu kelimeyi benimsediği şüphelidir ve halihazırda var olan 'tevil etmek' anlamındaki *çevrilemek* yeni kelimesiyle karıştırılması çok kolay olacağından, muhtemelen benimsenmemiştir.

Sayılı *asır* kelimesi yerine yaygın bir şekilde kullanılan *yüzyıl* kelimesinin bir kusurunu da gösterdi: eğer 'yedi yüzyıl/yüz yıl' mı anlamına geldiğini söyleyemezsiniz. Eğer birisi 'yedi asır kadar önce' derse, diyelim ki altmış veya yetmiş yıl hata payı olduğunu anlarsınız, 'yedi yüzyıl/yüz yıl kadar önce' denmesi ise yıl bazında değil asır bazında bir hata olabileceği anlamına gelebilir. Bu makul bir eleştiridir, fakat Sayılı *yüzyıl* yerine kullanılması için muğlak olmayan bir alternatif de önermemiştir. Açıktır ki, *asır* kelimesinin unutulmaktan kurtarılabileceğini ümit etmektedir.

Buradaki güçlük çıkaran şey, onun çalıştığı düzeyin yüksekliğidir. Önerilerinin, kelimelerle uğraşanlar tarafından neden ihmal edildiğini anlamak için, makalesinin herhangi bir sayfasını açıp bakmak yeterlidir. Meselâ şu pasaj:

> Bugün *örtük* ve *açık* sözcüklerini birbirinin karşıtı iki terim olarak kullananlarımız vardır. Bunların da terim olarak pek doyundurucu olmadığı söylenebilir. Çünkü *açık* sözcüğü çokanlamlı olduğu gibi, *örtük* de yakın akraba terim türetilmesine pek elverişli değildir. Ayrıca *örtük* sözcüğü anlamın örtülü olduğunu ifade ediyor. Oysa, burada önemli olan husus anlamın *örtülmesi* değil, örtük biçimde *ifade edilmesi, dile getirilmesidir*... Bu terimlerin ingilizcedeki karşılıkları *implicit* ve *explicit'tir*... Fakat *örtük* ve *açık* yerine, yukarıda değinilen yetersizlikleri dolayısıyla, *altgın* ve *üstgün* gibi iki terimin getirilmesi daha isabetli olur. Çünkü bunlardan her ikisi de özel terim vasfını tatmin edici bir şekilde karşılayabileceği gibi, *altgın*

> sözcüğü anlam bakımından, *örtük* sözcüğüne kıyasla, maksada daha uygun düşer (Sayılı 1978: 443-4).

Veyahut, 'determinism' ve 'indeterminisim' kelimelerinin muhtemel karşılıkları üzerine yapılan bir tartışmadan şu pasaj:

> Osmanlıcada bu konuda oturmuş ve yerleşmiş terimler pek yoktu. *Muayyeniyet* ve *gayr-i muayyeniyet* sözcüklerinin bu terimlerin fizik alanındaki anlamını karşılamak maksadiyle kullanılabileceği âşikârdır. Fakat bu anlamlar çok genel ve geniş olduğundan, bu sözcüklerin, gerçek anlamiyle terim sayılmaması gerekir. Ayrıca, bu sözcükler söz konusu felsefî anlamlarını karşılamamaktadırlar. Bu terimlerin felsefî anlamını karşılamak üzere de *icâbiyye* ve *lâicabiyye* sözcüklerimiz vardı[20]. Fakat bunlar da çok dar bir çevre dışında tanınmamaktaydı (Sayılı 1978: 502).

Sayılı, 'determinism' ve 'indeterminism'in yeni karşılıkları için çeşitli terimler kullanımda olsa da bir anlaşmaya varılamadığını söyler: Birincisi için *gerektirim, gerekircilik* ve *belirlenimcilik*; ikincisi içinse *belirlenmezcilik*. Fakat açıktır ki bunlar Osmanlı döneminde *icâbiye* ve *lâicabiyye* kelimelerinin kullanıldığından daha yaygın bir şekilde kullanılmamış ya da tanınmamıştır.

Onun esas konusu bilim ve öğretim dili olsa da bizim *çevirmek* ve *yüzyıl* örneklerinde gördüğümüz gibi, daha az teknik olan terimlere de vakit ayırmaktadır. *Kütüphane* kelimesinin *kitaplık* ile değiştirilmesinin yaratacağı sonuçların yeterince düşünülmediği kanısındadır (Sayılı 1978: 441: 2). 'Kütüphanecilik'e ne olacaktır? Kütüphanelerle ilgilenen bilim dalına *kitaplık bilimi* dense de, onun korktuğu şey olmamış, *kitaplıkçılık* bugüne kadar *kütüphanecilik* kelimesi karşısında üstün gelememiştir. Bunlara ekleyebileceği bir diğer sorun da meselâ bu yeni şekliyle nasıl 'yirmi bin kitaplık bir kütüphane' deneceğidir. 'Yirmi bin kitap-

---

20 Bu kelimelerden birincisi, Türk üretimi olan bir Arapça soyut isimdir. 'Zorunlu kılmak', 'kaçınılmaz kılmak' anlamlarına gelen *icab* kökünden türemiştir. İkinci kelimedeki *lâ* ise Arapça 'değil' manasındadır.

lık bir kitaplık' olmaz ve 'yirmi bin ciltlik bir kitaplık' demek aynı manaya gelmez.

Onun garip bir icadı ise başarıya ulaşamayan *yanır*dır. *Taraf* ve onun türevleri olan *taraflı* ile *tarafsız* kelimelerinden bahsederken, bazı insanların bunların yerine saf Türkçe *yan, yanlı* ve *yansız* kelimelerini kullandığına işaret eder ve bu açıklamayı şöyle sürdürür:

> Dilimizdeki *kocunmak* ve *yağır* sözcüklerinden bu bakımdan yararlanma yoluna gidilebilir. Bunlardan her ikisi de aslında at için kullanılan sözcükler olmalarına rağmen, kocunmak sözcüğü daha genel ve mecazî anlamda da sık sık kullanılmaktadır. Ayrıca bu sözcükler *yanır* ve *gocunmak*[21] biçiminde de telaffuz edilmektedir. *Yağır* veya *yanır* atın omuzları arasındaki yer ve bu yerde eğer* vurmasından açılan yara anlamındadır. Yağırı olan at bu yarasından kocunduğu için, bu iki sözcük arasında her zaman hatırlanan bir çağrışım mevcuttur[22]. Bu belirgin anlamiyle, *yağır* veya *yanır* Avrupa dillerindeki *bias* ve *biais* gibi sözcükleri akla getirmektedir. Kanımca, *yanlı* ve *yansız* yerine *yanırlı* ve *yanırsız* sözcüklerini kullanmak daha yerinde olur. Böylece *yanır* telaffuz şekline, aslına yakın özel bir anlam verilmiş olur ve dili bir yerde fakirleştirmek yerine tam tersi yapılmış olur... *Tarafsız* veya *yanırsız* karşılığı olarak İngilizcede *neutral* ve bir de gramer terimi olarak *neuter* sözcükleriyle karşılaşılır.

Bu önerinin tutmaması şaşırtıcı değildir. Atı kaşağıdan gocunduran semerin acısından, kişiyi eylemin akışından doğan gocunmaya getirmek pek kolay olmasa gerek. Yine de Sayılı önerisinin arkasındaki düşünceyi açıklamıştır, ki bu Ataç'ın yapma alışkanlığına pek sahip olduğu bir şey değildir.

---

21 *Gocunmak, kocunmak* kelimesinin Anadolu'daki telaffuzudur.

* Eyer (ed.n.)

22 Burada atıfta bulunulan atasözü "Al kaşağıyı, gir ahıra, yağırı olan gocunur"dur. Bu İngilizce'deki "If the cap fits, wear it"e (eğer şapka kafana oturuyorsa, tak) benzer

7. Karışımın Unsurları

Gördüğümüz gibi, reformcuların başat arzusu, önerilen yeni kelimeler Türkçe olmasa bile, her halükârda Türkçeyi Arapça ve Farsçadan alınmış kelimelerden kurtarmaktı: *Hudut* [A] *sınır* [Y] (*s'ynuron*) tarafından, *millet* [A] *ulus* [M], *şehir* [F] *kent* (Soğdca), *ıstılah* [A] ise *terim* [Fr] tarafından yerinden edildi. Fakat en azından bunlar suni yollarla meydana getirilmemiş kelimelerdi. Bu bölümde, Öztürkçe'nin yaratımı sürecinde kullanılmış ve hatta uydurulmuş daha kayda değer son ekler tartışılacak. Kolay etkilenir/hassas okuyucu aşağıdakilerden bazılarını rahatsız edici bulabilir.

Son eklere gelmeden önce, örnekler hakkında birkaç söz söyleyelim. TDK'nın Türkçe ile Hint-Avrupa dillerinin birbirine yakın diller olduğunu ispat etmek için elinden geleni yaptığı günlerde, Türkçenin özelliklerine aykırı olan 'ön ekler kullanmak yoluyla kelimeler yaratma' yönünde çabalar sarf edildi. Orta Asya lehçelerinin bir tanesinden, anlamı Türkçedeki *alt* kelimesine benzeyen *ast* eki ithal edildi. Daha sonra bu ek *as-* şeklinde kısaltıldı. Söz konusu ek, *asteğmen* ve *assubay** kelimelerinde

* *Astsubay* (TDK Yazım Kılavuzu 2005, s. 102) ed.n.

varlığını devam ettirmektedir. 1930'ların son yıllarında, *astüzük, asbaşkan* ve *askurul* kelimeleri de kullanıldı. *Yardım* kelimesinin ilk hecesi de *'yardımcı'*yı anlatmak amacıyla bir ön ek haline getirildi: *yardirektör, yarbaşkan* ve *yarkurul*. *Yarkurul* ve *asbaşkan* kelimelerine halen arada sırada rastlanılabilmektedir. Bir diğer *yar*- ise *yarbay* kelimesinde yaşamaktadır. Buradaki *bay*, 'kumandan' anlamındaki *bey*in yerini alan Öztürkçe kelimedir. *Albay* kelimesinin ilk hecesi olan *al* da, *alay*ın kısaltılmış halidir. *Genel* kelimesinin ilk hecesi *gen* de benzer şekilde bir süreliğine de olsa ön ek olma hizmetine sürülmüştür ve *gensoru* kelimesi ile halen mevcudiyetini korumaktadır. *Tümgeneral* kelimesinin başındaki *tüm*, *tümen*in; *orgeneral*deki *or* ise *ordu* kelimesinin ilk hecesidir. Bu kısaltmalara ilham veren, Rusçada yapılan kısaltmalardır. Sözün gelişi, 'Sovyet Narodnykh Komissarov'un (Halk Komiserleri Birliği) *Sovnarkon* olması gibi. Türk-Sovyet ilişkilerinin bu yıllarda en azından görünüş itibarıyla dostça olduğu unutulmamalıdır.

Bir başka ön ek yaratma teşebbüsü de, *arası* edatının keyfî bir şekilde bozulmasıyla meydana gelmiş *arsı*- ön ekidir. Fakat bunun kullanımı, İzmir Fuarı'nın birbiri ardına yapılan isim değişikliklerinden birine yol açmış olan *arsıulusal* kelimesinin ötesine geçememiştir: İzmir Beynelmilel Fuarı, İzmir *Arsıulusal* Fuarı, İzmir Enternasyonal Fuarı, İzmir Uluslararası Fuarı. Yaygın bir şekilde kullanılan *öngörmek* fiili hususunda, bir zarfın bir fiille birleştirildiğine dair bir geçmiş örnek bulunmamasından dolayı bir uyuşmazlık vardır. Bu tarz bir uyuşmazlık *ön* kelimesinin isimlere eklenmesi hâli için (*önsezi* gibi), geçerli bir değer taşır. Çünkü *ön* bir sıfat olarak, *önkapı* ve *önoda** gibi önemli sayıda eski kelimede kullanılmıştır. Bu durum *altgeçit* ya da *alt geçit*** için de geçerlidir. Şimdi bazı son eklere bakalım.

-çe/ça. Sırpça-Hırvatça'dan alınma üç eski kelime –*kraliçe, çariçe, imparatoriçe*– Türkçede bulunmayan bir dişilik son eki sağlamışlardır. *İlâhe* [A] kelimesinin Öztürkçesi için *tanrı* kelimesine

---

* Bu kelime TDK 2005 Yazım Kılavuzu'nda (Ankara 2005, s. 371) *ön oda* şeklinde ayrı yazılmış, bir önceki kelimenin yazımının belirtilmesine ise gerek görülmemiştir. *Ön oda*nın dayandığı kural gereği o da ayrı yazılmalıdır: *ön kapı* (ed.n.)

** TDK Yazım Kılavuzu, Ankara 2005, s. 92 (ed.n.)

bu ek getirilerek *tamrıça* elde edilmiştir. Söz konusu ekin dil reformuna tek katkısı budur.

Düşünce ve *eğlence* kelimelerindeki *-ce* ekinden farklı bir *-çe/ça* da isimlere ek olarak getirilmektedir. Bu Farsça bir küçültme ekidir ve Farsça 'ayak' anlamındaki *pa*dan gelen *paça* [F] ve *lûgat*tan [A] gelen *lûgatçe* kelimelerinde görülür. Bu, reforma 'kısa tarih' anlamında *tarihçe* ve *dilek* kelimesinden *dilekçe* gibi birkaç melez kelime temin etmiştir.

-enek. Önceleri *görenek* ve artık kullanılmayan *değenek* (şimdilerde *değ-* kökünden *değnek*) gibi az sayıda kelimede kullanılan bu ek, İsmet İnönü tarafından yeniden canlandırılmıştır. *Görenek* kelimesinin kalıbından, *an'aneyi* [A] tamamen yerinden eden *gelenek* kelimesini yaratmıştır. *Gelenek*'in sıfatı olan *geleneksel* de aynı şekilde *an'anevi*nin [A] yerini almıştır. Bu son ekle meydana getirilen diğer yeni kelimeler ise *olanak, seçenek, yazanak* (rapor) ve *tutanaktır.*

İlk üç Dil Kurultayı'nın (1932, 1934, 1936) tutanakları *Müzakere Zabıtları* olarak; dördüncününki (1942) *Toplantı Tutulgaları* (*tutulga, Cep Kılavuzu* (1935) tarafından *zabıtname* kelimesine karşılık olarak verilmiştir) olarak; beşinci ve sonraki kurultaylarda (1945-) ise *Tutanaklar* olarak isimlendirilmiştir. Şunlar da Cumhuriyet Halk Partisi kongrelerindeki karşılıklarıdır: 1934'de *Tutulga*, 1938'de *Zabıt*, 1939'da *Zabıtlar*, 1947'de *Tutanak.*

-ev/-v. Bu son ekin kaynağı Türkiye'den çok uzaklardadır. Başkurtça ve Kazakça'da mastar eki *-mek/mak* değil, *-v* (öncesinde, sessiz harflerden oluşan gövdeyi takip eden uygun bir sesli harf vardır) şeklindedir. Kırgızca ve Tatarca'da ise *-u* ya da *-ü*'dür. Bu dillerin *almak* fiili karşılığı sırasıyla *alıv, aluv, alü, alü* ve görmek fiili karşılığı ise *kürüv, körüv, körü, kürü*dür. Buradan birçok yeni kelime çıkmıştır: *Görev, söylev, işlev, ödev, sınav, türev.* Bir diğeri ise, Kazakça ve Kazanca'da 'seçmek' anlamında kullanılan *saylav*dır ve reformun ilk yıllarında *milletvekili* ya da *meb'us* kelimelerinin yerine kullanılmıştır. *Ödev* ise *ödemek* fiilinden gelmektedir ve bunun duyarlı Türkleri nasıl can evinden vurduğunu bir anlığına görmek için, bir İngiliz'e yabancı bir kelime olan *obligation* kelimesini bırakması ve sözgelimi İngilizce bir kök ile

Almanca bir son ekten üretilmiş bir kelime, meselâ *paykeit* kelimesini benimsemesi söylendiği takdirde neler hissedeceğini hayal etmemiz yeterlidir. *Ödev*in, Fransızca *devoir* kelimesine de birşeyler borçlu olduğu gözden kaçmamaktadır. *Görev* kelimesi ise, kolay ve uyanık çözümler bulmasıyla dikkat çeken Eyüboğlu'na (1988) ait etimoloji sözlüğünde şöyle açıklanmaktadır: "Sözcüğün sonuna getirilen *ve* sesiyle ad türetme, seyrek de olsa, Türk dilinde vardır. *Edilce-v/edilcev* (yapılması, edilmesi gereken), Anadolu halk ağzında Arapçadaki *sünnet*[1] karşılığı söylenir... *Gece-v/gecev* (gerçekte gece evi, tarlalarda yapılan, geceleyin ekinleri kollamak için kurulan kulübe)." *Edilcev, Derleme Sözlüğü*'nde (1963-88) (yanlışlıkla v. 1665'e yerleştirilmiştir). Ordu vilayetine bağlı Ünye kazasında *sünnet* kelimesinin karşılığı olarak kayıtlı bulunmaktadır ki bu durumda 'Anadolu halk ağzında' ibaresi biraz abartılı kalır. Oldukça tuhaf görünen *edilce* kelimesi içinse hiçbir karşılık önerilmemiştir. Eyüboğlu, bir başka -v'ye, *ev*'deki v'ye, *gecev*in aşınmış hali olarak kabul ettiği *ev* kelimesindeki *v*'ye atıfta bulunarak da iddiasını kuvvetlendirmiş olmaz. *Görev*e yeniden dönersek: Zorunluluk ve ödeme kavramları arasında bir ilişki görenler çıkabilir, fakat *görmek*ten türeyen bir isim neden 'vazife' anlamına gelsin? Cevap, konumuzun dışına çıkarak birkaç şey söylememizi gerektiriyor.

Ataç'ın yeni kelimelerinden biri, şimdilerde yazı dilinde *şart* [A] kelimesinin yerine sıkça kullanılan *koşul*dur. Ataç bu kelimeyi *şart koşmak* (*Koşmak*, esas anlamının dışında, geçişli bir fiil olarak, 'atı arabaya koştuk' cümlesinde olduğu gibi 'bağlamak' anlamında da kullanılmaktadır) ifadesinden çıkarmıştır. Önceleri yapım eki niteliği taşımayan isim son eki *-ul*, *çökül* ve *kumul* gibi birkaç sözcükte bulunmaktadır. Bu eki *koş* fiilinin sonuna ilişti-rirsek, ortaya *koşul* çıkar ve bu kelimenin anlamı, çok önemli bir değişiklik olmasa da 'bağlanılmış şey' olur. Oysa, bu anlama değil, *şart* anlamına gelmektedir ki 'önceden gerekli olan (şey)' anlamındaki *şart*ın yerini alamamıştır. Bu bize *görev* kelimesi hak-

1 Arapça *sünne* 'Hz. Peygamberin sözleri, eylemleri' anlamına gelir. Bunun Türkçe biçimi olan *sünnet*in 'erkek çocuğun cinsel uzvunun derisinin bir parça kesilmesi' şeklinde özel bir anlamı da vardır.

kında ipucu verir. *Görmek* kelimesinin esas anlamı dışında 'yerine getirmek' manası da olduğu hatırlanacaktır. Eski zamanlarda, *görev* yerine *vazife* [A] kullanılırken, 'görevini yaptı' cümlesi 'vazifesini gördü' şeklinde söylenmekteydi. Nasıl *koşul* varlığını, *şart koşmak* ifadesindeki *koşmak* yardımcı fiiline borçluysa, *görev* de varlığını *görmek* yardımcı fiiline borçludur. Duyarlılık sahibi herhangi bir Türk'ün 'görevini görmüştür' cümlesine tahammül edebileceğini düşünmüyorum, onun yerine ya 'görevini yapmıştır' veya 'görevini yerine getirmiştir' kullanılmalıdır. Fakat Sözlükçü D. Mehmet Doğan denemelerden oluşan kitabında (1984: 135) Osmanlıca 'ifa etmek' ile Öztürkçe'nin bu kötü tasarlanmış parçasını garip bir şekilde birleştirmektedir: "Görevini ifa etmiştir."*

-ey/y eki de ***-it*** ve ***-meç*** gibi, reformcular tarafından uzun uykusundan uyandırılıp, yeniden işlev kazandırılan bir hortlaktır. Reformcular el atmadan önce, bu ek birkaç kelimede, en dikkat çekici olarak da *kolay*da, Anadolu ağızlarında 'güneşli yer' anlamında *güney*de; ve eskiden ve yine bölgesel ağızlarda 'güneşsiz yer' anlamında ise *kuzay, kozay* yahut *kuzey*de bulunuyordu. Bu biçimler Jean Deny (1937) tarafından yazılan aydınlatıcı bir makalede aşağıdaki gibi açıklanmaktadır[2]. *Kol* kelimesi, bugünkü anlamının yanında, eskiden 'el' anlamına da gelmekteydi ve Orta Asya'nın pek çok tarafında halen öyledir. *Gün* ise 'güneş' anlamına da gelir: 'Gün doğdu/battı.' *Kuz* dağın güneşin ulaşmadığı tarafıdır. *-ey/y*, söz konusu ismin alanında bulunma fikrini, sonuna getirildiği bu isme katmaktadır. Deny'nin belirttiği gibi *'Les détails que nous venons de donner permettent donc, à notre avis, de rattacher en toute sécurité le mot* kol-ay *à la formation de dérivés en ey et d'en restituer le sens primitif dans ces termes: "qui est exposé à l'emprise de la main, qui est sous la main, bien en main, maniable."* [Az önce sunmuş olduğumuz detaylar, kol-ay kelimesini -ey ekiyle yapılan bir türetmeyle ilişkilendirmemize ve bu

* Bu kullanım günümüzde "görevini yapmıştır" ve "görevini yerine getirmiştir" kadar yaygın değildir. "Vazifesini ifa etmiştir"in çarpık bir şekli olmakla birlikte artık garipsenen bir ifade olarak da görülmemektedir. (ed.n.)

2 Bu makalenin bir nüshasını bana veren Profesor Şükru Elçin'e minnettarım.

şekilde onun ilkel anlamlarını –"elin etkisini gösteren, el altında olan, ele gelen, elverişli"– tekrar bulmamıza imkân tanımaktadır.] *Tarama Dergisi* (1934) *kuzey* kelimesini *şimal*in on muhtemel karşılığından biri olarak vermektedir: "Gölgede kalan yer manasında. 'Güney' zıddı." *Kuzey* (*Güney* ile benzeşsin diye ahenkli* olmayan bir biçimi seçilmiştir) ve *güney* şimdi, konuşma dilinde dahi sırasıyla 'şimal' ve 'cenup' yerine kullanılan olağan kelimeler halini almışlardır.

Deny'nin makalesini okumuşa benzemeyen reformcular (ve eğer okudularsa da?) ayrım gözetmeden fiil kök ve gövdelerine, isimlere ve sıfatlara *-ey/ay/y* ekini getirdiler. *Ol-*, *uza-* ve *dene-* köklerinden ürettiler: *Olay*, *uzay* ve *deney*; *yap-* kökünden *yapay*; *yön* ve *yüzden*, *yöney* ve *yüzey*; *düz* sıfatından da *düzey* ismini meydana getirdiler. 1938'de, Türk Donanması yeni 'Ay' sınıfı (!) denizaltılar için isimlere ihtiyaç duyduğunda, bu çalışkan ek *atıl-*, *batır-*, *saldır-* ve *yıldır-* fiillerine ilâve edildi: *Atılay*, *Batıray*, *Saldıray*, *Yıldıray*[3]. Bu örneklerden *-ay* ekinin işlevinin ne olduğunun tasavvur edildiğini çıkarmak zordur.

Yüzey, *düzey* ve *birey* kelimelerinin üçü de *Cep Kılavuzu*'nda (1935) bulunmaktadır. *Tarama Dergisi*'nde (1934) de yer alan *birey*, Türk Donanması kitabından bir yaprak alarak 'Ay' sınıfı yeni kelimeler diye isimlendirebileceğimiz diğerlerine göre daha saygıdeğer bir soya sahiptir. *Birey*, Osmanlıca'da 14. ve 16. yüzyıllar arasında kullanılan *biregü* kelimesinin, mevcudiyetini korumuş olsa bugün alacağı haldir.

-ge. Türkçe, kelime inşa eden son ekler bakımından zengindir fakat bunların hepsi özel bir anlam taşıyor görünmemektedir[4]. Sözün gelişi, *-ge/ga* ekini ele alalım. ET'de çoğunlukla kuş, hayvan ve böcek isimlerinin sonunda kullanılmıştır ve bunların

---

* Türkçe kelimelerdeki en karakteristik ve temel uyum (ahenk) olan büyük ünlü uyumu kastedilmektedir. (ed.n.)

3 *Saldıray* Temmuz 1938'de, diğer üçü ise; *Batıray* Mart'da, *Atılay* Mayıs'ta, *Yıldıray* ise Ağustos'ta olmak üzere 1939 yılında donanmaya katıldı.

4 Bu, Esperanto diline ait bir son ek olan *-ul*'u hatırlatıyor: 'Suffixe peu employé, et qui reçoit différents sens aisément suggérés par le contexte et la signification de la racine à laquelle il est joint' (Zamenhof 1931: 177).

pek çoğu hâlâ mevcuttur: *Karga, çekirge. Sülürge, dalga, yonga* gibi bazı başka isimlerde de bulunur. Reformcular onu aralarında *dizge* (*diz-*), *genelge* (*gen-*), *gösterge* (*göster-*) ve akla sorular getiren *sömürge*nin de bulunduğu (*sömür-*) birtakım yeni kelimeler üretmede kullanmışlardır.

-gi/ki fiil kök ve gövdelerinden sayısız isim oluşturan epey eski bir son ektir; *duy-*'dan *duygu*, *as-*'tan *aski*, *sar-*'dan *sargı*. Bu ek ile *bit-* kökünden *bitki*, *tep-* kökünden *tepki* gibi bazı başarılı yeni kelimeler yapılmıştır. Fakat onunla meydana getirilen yeni kelimelerden birinin muhafazakârlar arasında kötü bir namı vardır: *et-* kökünden türetilen *etki*, önemli ölçüde *tesir* [A] kelimesinin yerini almıştır. Kelime Batı Anadolu'nun bazı bölgelerine ait konuşma dilinde mevcuttur, fakat bu anlamıyla değil: 'Kötü muamele, tehlike, aşırı zorluk' ve daha az yaygın olarak 'büyü' anlamlarıyla. Fakat muhafazakâr ilim adamı Faruk Kadri Timurtaş'ın (1979: 47-8) itiraz etmek için bundan daha çok sebebi vardır:

> Yardımcı fiillerden prensip itibariyle yeni kelimeler türetilmez... 'etmek' kelimesi, bazen halk ağızlarında, zikredilmesi uygun olmayan veya ayıp sayılan kelimelerin yerini tutmak üzere kullanılır. Meselâ, büyük ve küçük abdestini yapmak 'etmek' kelimesiyle anlatılır. Böyle bir kullanılış İstanbul ağzında ve yazı dilinde de görülür... Hiçbir ağızda etki'ye 'tesir' manası verilmemiştir. Bu mânâ sonradan Kurumca uydurulmuştur.

-im/m. Bu son ekle birleşmiş yeni kelimelerin akını, bugün hemen hemen *mana* kelimesinin yerini almış olan *anlam* ile başlamış görünüyor. *Anlam, Tarama Dergisi* (1934) tarafından önerilen on dört alternatiften biriydi ve onun Konya vilayetinde *mânâ* yerine kullanıldığı belirtiliyordu. Fakat *Derleme Sözlüğü* (1962-82) *anlam*ın sadece iki köyde ve *mana* yerine değil *anlayış* ya da *duygu* yerine kullanıldığını gösteriyor. Bu kelimeyi kaydetmiş olanlar ya notlarını yanlış okumuş ya da saptırmış olmalıdırlar. *-m* asıl olarak *ölüm* veya *doğum* gibi tek bir eylemi göstermekteydi. Dil reformunun rayına oturmasından çok önce, bu sınırlama zayıflamaya başlamıştı. *Yar-* fiilinden türemiş 'tek seferlik yarma

eylemi' anlamında bir isim olan *yarım* somut bir isim halini aldı. *Al-* kökünden gelen *alım* kelimesinin anlamı bir tek alma ediminden, alma fiilinin genel ismi olma doğrultusunda genişledi. Aynı şey *sat-* kökünden gelen *satım* için de geçerliydi. Dolayısıyla 'alım satım' tek bir iş değil genel olarak ticaret işini ifade eder oldu. *Dik*ten gelen *dikim* kelimesi de benzer şekilde sadece bir dikişi değil, eylemin genel ismini ifade etmektedir. Bu ek: *Basım, dağıtım, anlatım, oturum, seçim, üretim* ve sayısız başka kelimede olduğu gibi çok üretkendi. *Kalıtım* kelimesi ise bir fiilden değil Ataç'ın *kalıt*ından üretildi. Her zaman görülen ve duyulan *ortam* ve *toplum* kelimeleri de; *ortam, orta* isminden ve de *toplum, toplu* sıfatından üretildiği için, aynı derecede kurallara aykırıdır.

-it/t. Fiil kök ve gövdelerine getirilen eski bir ek; *geç-*'ten *geçit, iç-*'ten *içit, bin-*'den *binit.* Bu ekle çok sayıda işe yarar yeni kelime üretildi; *kon-*'dan *konut, taşı-*'dan *taşıt, dik-*'ten *dikit, sark-*'tan *sarkıt, yak-*'tan *yakıt. Mücerret* kelimesinin yerini alan ve deha işi bir üretim olan *soyut,* Ataç kaynaklıydı. Fakat o, bu eki *müceret*in zıt anlamlısı *müşahhas*ın yerini alması için –bir fiil kökü veya gövdesine değil– sıfat olan *som* kelimesinin sonuna da getirmiştir. Kimse bu duruma aldırıyor görünmemektedir; böylece *soyut* ve *somut* harika bir çift oluşturmaktadır. Fakat *örgüt* kelimesini eleştirenler vardır. Bu kelime *örgü* ve 19. yüzyılın sonlarında Fransızca *organe* kelimesinden alınan *organ*ın melezlenmesinden doğmuştur. *Organ*ın vaziyeti kurtaran bir Türkçeleştirilmişi olan *örgen* ise sözlüklerde bulunsa da gerçek hayatta rastlanılması muhtemel bir kelime değildir. 1988 yılında basılan bir posta pulunda *Organ Bağışı* ve *Organ Nakli* öne çıkarılıyordu. Bu daha önce basılan ve *Sıtma Eradikasyonu*na adanmış bir başka pulun geleneğini takip ediyordu. *Örgüt*, Öztürkçe'ye sadık bazı gazeteler ve özellikle de *Cumhuriyet* Gazetesince çoğunlukla terörist organizasyonlar için kullanıldığından uğursuz bir çağrışım edindi. Basının geri kalanları ve insanların çoğu Osmanlıca *teşkilat*ı yahut Fransızca *organizasyon*u tercih etmektedir.

-it/t ekiyle meydana getirilen diğer yaygın kusurlu oluşumlar ise, *karşı* edatından Ataç'ın ürettiği *karşıt* ve bir isim olan *eş*den yapılan *eşit* kelimeleridir. *Tarama Dergisi* (1934) *eşit* kelimesi-

nin İstanbul'da kullanıldığını yazmaktadır, fakat kelimenin on iki ciltlik *Derleme Sözlüğü*'nde (1963-82) bulunmuyor oluşu insanı meraklandırmaktadır.

-meç/maç. Reformcuların kötü bir özelliği de artık işlek olmayan son ekleri kullanmaya eğilimli olmalarıydı. İngilizce konuşan insanlar, Latince asıllı 'corporation' kelimesini yasaklayıp yerine 'bodydom' kelimesini getiren bir Büyük Birader fermanını nasıl karşılarlardı acaba? Kâmile İmer (1976: 57) yerinde bir tespit yapmaktadır:

> Türetme yoluyla yeni sözcükler yapılırken dilin işlek eklerinin kullanılması dil devriminin bir an önce, uzun süre istemeden başarılı olmasını sağlayabilir. İşleklik yitirmiş eklere bu özelliklerini yeniden kazandırmak güç olmakta, belki uzun süre gerekmektedir. Bu nedenle işlek olmayan eklerle türetilen sözcükler, kökü bilinse bile dili kullananda kavramla ilgili çağrışıma yol açamamaktadır. Örneğin, *-maç/-meç* ekine (*sarmaç* 'bigudi', *dilmaç* 'tercüman' v.b.) Türk Dil Devriminden sonra işlerlik kazandırılmaya çalışılmaktaysa da, şimdilik bu ekle yapılan sözcüklerin dilin işlek ekleriyle yapılan sözcükler oranında tutunmadığı göze çarpmaktadır.

İmer, *sarmaç* ve *dilmaç* kelimelerinin aynı özelliklere sahip olmadığını ise açığa kavuşturmamaktadır. *Dilmaç* eski bir kelimeyken (kelimenin Türkçe asıllı olduğu kesinlikten çok uzak olsa da), *sar-* kökünden gelen *sarmaç*, Türk berberler ve onların müşterileri arasında halen yaygın olan *bigudi*nin yerini almak hususunda başarısız bir teşebbüstür. Eğer *dilmaç* gerçekten Türkçe ise, *-maç* ekinin bir isme getirilmesinin tek örneği ve modern zamanlara dek bu ekle gıda maddesi isimlerinden farklı bir türde kelime oluşturmanın birkaç örneğinden biridir (Clauson 1972: s. xliii, 500; Doerfer 1963-75: ii, §1010). Bu isimlerin arasında *tutmaç*, *bulamaç* ve *uğmaç* bulunmaktadır. *Tutmaç*, hafif ısıda kaynatılmış koyun eti parçaları ve nohutla yapılan bir yemektir. *Redhouse*'da (1968) ise şeritler halinde kesilmiş, et ve yoğurtla pişirilmiş taze hamur işi olarak tarif edilmektedir. *Redhouse* (1890) ustaca ama ikna edici olmayan bir şekilde, onu *tutma aş* olarak açıklamaktadır ve herhalde iki tariften biri diğer öğüne kadar tutacaktır! Doerfer (1963-75: ii, §876)

ustaca ama makul olmayan bir başka halk kökbilgisi kaydetmektedir: Büyük İskender ve yoldaşları, yollarını kaybederler ve yiyecek hiçbir şeyleri olmadan başıboş dolanırlar. Yoldaşları ona, 'Bizni tutma aç' (bizi aç tutma) derler[5]. Bunun üzerine İskender, ismi de arz edilmiş olan yemeği icat eder. Diğer iki yemek ismi ise *bulamak* ve *uğmak* (avuçta ovmak ve ufalamak) fiillerinden gelmektedir ve ikisi de kalın çorba türündendir. *-maç* ekinin diğer modern öncesi görünümleri ise *dönemeç* (*dön-*), *kanırtmaç* (*kanırt-*) ve *yırtmaç* (*yırt-*) kelimelerindedir.

Démarche kelimesine birşeyler borçlu olan *demeç* kelimesi dışında, (*de-*) eki, reformcular tarafından az kullanılmıştır. *Tarama Dergisi* (1934) tarafından *tarih* (zamanın belirli bir noktası anlamında [date] ç.n.) yerine önerilen *günlemeç* kelimesi, 1934 yılı yasa tasarılarında düzenli bir şekilde olmasa da, özellikle 'Bu kanun neşri günlemecinden muteberdir' cümlesinde kullanılmıştır. Fakat kullanılan her *günlemecinden* kelimesi, yasa kitabına girmeden *tarihinden* kelimesi ile değiştirilmiştir.

-men/man. Gitmesi gereken bir başka kelime de, başındaki *m*'nin ve ünlü uyumuna aykırılığının gösterdiği üzere sadece Arapça olduğu için değil, yine Arapça olan, *mütehassis* (duyarlı, duygulu) ile kolaylıkla karıştırılabileceği için de, *mütehassıs* kelimesi idi. Yerine, kendisi bizzat hiç kullanmamış olsa da, Köprülü tarafından uydurulduğu rivayet edilen, *uzman* kullanılmaya başlandı. Kelimenin ilk hecesi 'vasıflı zanaatkâr' için kullanılan eski bir kelimeydi. İkincisi ise, *şişman* ve *kocaman* kelimelerinde görülen, anlamı kuvvetlendirmeye yarayan bir son ek olabilirdi ama değildi. Bu Türklerin *vatman* (bazı zamanlar *asansörcü* yerine de kullanılır) kelimesi ile uzun zamandır aşina olduğu bir başka *-man* ekiydi. Tramvayın parlak dönemlerinden sonra doğmuş olan okuyucular için, bu *vatman*ın, iki İngilizce kelimeden, elektrik gücünün birimi *watt* ve *man* kelimelerinden oluşan Fransızca *wattman* kelimesinin Türkçe yazımı olduğunu belirtmekte fayda var.

---

5 *Bizni* kelimesi için bkz. Gabain (1950: 92). Büyük İskender'in adamları şüphesiz modern Türkçe değil, Eski Türk dilinde konuşuyorlardı.

Uzmanın başarısıyla gayrete gelen reformcular, bu eki fiil köklerine eklemeye ve *öğretmen, yazman, okutman* ve *seçmen* gibi kurallara aykırı kelimeler üretmeye başladılar. *Korunan* kelimesine de yasa dilinde rastlanmaktadır. Daha az başarılı olan bir teşebbüs ise *cerrah* [A] kelimesinin *yarmak*tan gelen *yarman* kelimesi ile değiştirilmesidir. Bunun başarısızlığı genelde Türklerin ve özelde de kendilerine zaten *operatör* demeyi tercih eden cerrahların sağlam duyuşlarının bir neticesidir. Bu ek aynı zamanda *teğmen* kelimesinin yaratımına da ilham vermiştir[6]. Soyadı Kanunu'nun 1934 yılında yürürlüğe konulmasının ardından, Dil Kurumu'nun uzun yıllar genel yazmanlığını yapan İbrahim Necmi kendine soyad olarak, Türkçe *dil* kelimesinin Türkçe olmayan *man* ile birleşiminden oluşan 'Dilmen'i seçmiştir.

Bu ek aynı zamanda *barmen* (1990'ların ortalarından itibaren *kadın barmen* tamlamasının yerini alan, *barmeyd* şeklinde dişil bir biçim de kazanmıştır), *formen, sportmen* ve *rekortmen* kelimelerinde de bulunmaktadır. *Uzman* (*man* hecesinin Almanca *Fachmann* ['uzman' anlamında] kelimesinin ikinci hecesinden mülhem olduğu rivayet edilir, ki bu akla yatkındır) dışındaki bütün bu kelimelerin ikinci hecesinin neden, ünlü uyumu kurallarının gereği ve *vatman* benzeşimi nedeniyle beklenilenin aksine, *-men* ile değil de *-man* ile bittiği açık değildir. *Recordman* bir Fransız icadıyken (1889), Rusların *rekordmen* kelimesini kullanması önemlidir. 1950'lerin başlarında İstanbul İnönü Stadyumu'nun ön cephesinde 'Sportmen, Centilmen İnsandır' şeklinde bir slogan vardı, fakat şimdilerde daha olağan karşılanan kelime *sporcu*dur.

---

6 Osmanlı'da *teğmen* yerine kullanılan *mülâzım* kelimesi aynı zamanda 'yapışan, bir yere tutunup kalan' anlamındadır, dolayısıyla *teğ- teğmek*ten (*değmek* fiilinin bir çeşitlemesi) geliyor olmalıdır. Bu fiil *Tarama Dergisi*'nde (1934) *temas etmek* ifadesinin karşılığı olarak verilmiştir ve herhalde Atatürk'ün *teğet*inin kaynağı da odur. *Teğmen*, önceden sultanın av köpeklerinin bakıcılığını yaparken sonradan Yeniçerilere dahil edilmiş *seğmen* (Farsça *sekbandan* [köpek bakıcısı] kelimesinin bir benzeri de olabilir. *Seğmen* yahut *seymen* halen, bolgesel kıyafetleri ile düğünlerde ve törenlerde yer alan atlı ve silahlı genç adamlara verilen bir isim olarak yaşamaktadır.

Diğer önerilmiş kelimeler ise –ki bunlar tutunamamışlardır– *savuşman*, *öçmen* (intikamcı), *bakman* (müfettiş), *uçman* (pilot) ve *ökmen*dir (yargıç).

-sel/sal dil reformunun getirdiği tüm ekler içinde en tartışmalı olandır. Kısaca, bu ekin kaynağı Fransızca *culturel* ve *principal* gibi kelimelerin son ekidir: -al/-el. Tasfiyeciler *tarihî* ve *siyasî* gibi kelimelerdeki sıfat meydana getiren Arapça ve Farsça *-î* eki için yerli bir karşılık istiyorlardı. Bunu bulmakta başarılı olamadılar, çünkü Türkçenin, isimler niteleyici olarak kullanıldığından, pek çok yerde kullanılabilen sıfat yaratan son eklere ihtiyacı yoktur. *-li* duyulan ihtiyacı karşılayamaz; *tarihli* ya 'şanlı tarihli bir şehir' ifadesinde olduğu gibi 'bir tarihi olan' ya da '4 Haziran tarihli mektubunuz'da olduğu gibi 'bir tarih taşıyan' anlamına gelir, fakat meselâ İngilizceye 'historical research' ibaresindeki 'historical' olarak tercüme edilemez, ki bunun Türkçesi de *tarih araştırmaları*dır. Ziya Gökalp'in (1923: 112-3) işaret ettiği gibi, *-î* ekinin kullanılmasından kaçınılmalıdır ve kaçınılabilir de[7]. Türkçe *Edebiyat Haftası* dururken, 'Edebî Hafta' demenin hiçbir gereği yoktur. 'Hayat meselesi' diyebiliyorsak, 'hayatî mesele' demek zorunda değilizdir. Gökalp, *-î* ekinin tamamen terkedilmesi çağrısında bulunmaz, hiçbir zaman *aklî* kelimesini kullanmaktan da vazgeçmemiştir, ki bu kelimenin anlamı meselâ *akıllı*dan çok farklıdır.

Gökalp'in tavsiyesinden bihaber olan ya da onu önemsemeyen reformcular, Fransızca *culturel* kelimesinin sonundaki eki aldılar ve aynı şekilde kullandılar[8]. *Türkçe Sözlük*'ün hem *kültür* hem de *kültürel* kelimesini açıkça Fransızcadan alınmış olarak

---

7 Gökalp iki istisna göstermiştir: müzikal terimler meydana getirmek için Türkçe isimlere eklenmesi durumunda, Güney Anadolu'da yaşayan bir Tatar boyu olan varsaklara ait *varsağî* (şimdi *varsağı* şeklinde yazılıp telaffuz edilmekte) kelimesinde olduğu gibi ve de renklere ait sıfatlar oluşturmak için yine Türkçe isimlere eklendiği durumda; kurşunî ve gümüşî gibi. Bu durumlarda ek Türkçeleştiğinden, bu şekilde oluşturulan kelimeler Türkçe'ye özel olmaktadır.

8 Haydar Ediskun gibi daha sert tavırlı Öztürkçeciler, bunu kuvvetle fakat ikna etmekten uzak bir şekilde reddederler. Ediskun ve Zeynep Korkmaz arasındaki tartışma için bkz. *Türk Dili*, 15- 15 (1965-7). Ayrıca bkz. Tahsin Banguoğlu, 'Nispet Sıfatları ve -sel, -sal', dört makale olarak *Dünya*, 15-17 Eylül 1965 ve 19 Eylül 1965 içinde, tekrar basımı ile Banguoğlu (1987: 264-77) içinde.

göstermesi 1983'ten önce değildir; daha önceki basımlarda, ismin (kültür) Fransızcadan alıntılandığı belirtilmiş, fakat sıfat (kültürel) belirtilmemiştir ki bunun anlamı sıfatın isme Türkçe bir son ek getirilerek türetildiğidir. 1934'te Ahmet Cevat Emre 'sesli harf' anlamını elde etmek için *ses* kelimesine bir *-el* ekleyip, *sesel* kelimesini üretti ve fazladan, Fransızca *-ique*'nin yerini tutan bir *-ik* ekleyerek 'seslilerle ilgili, seslilerden oluşma' anlamına gelen *seselik* kelimesini elde etti. Ayrıca 'ses ahengine sahip' (euphonic) anlamında, ET'den *yeğ* ve *çav* ('ses' anlamında) kelimelerinin birleşimine, Fransızca *-lique* ekinin (*vocalique* kelimesindeki gibi) görevinde bir *-lik* getirerek *yeğçavlik* kelimesini üretti. İyi niyetli okuyucu *yeğçavlik* kelimesindeki *-lik* ekini soyut isimlerde kullanılan Türkçe son eke benzetmemelidir; ünlü uyumunun olmaması –kullanılan ek *-lik*'tir, *-lık* değil– böyle olmadığını göstermektedir[9]. 'Ordu' anlamındaki kullanımdan kalkmış *sü* kelimesinden ise, İbrahim Necmi 1935 yılında 'askeriye' anlamında *süel* kelimesini üretmiştir (*Ulus*, 1 Temmuz 1935; Levend 1972: 423).

O zamana kadar Türkçede *l* isimlere eklenen bir son ek olmamasına rağmen[10], bu durum reformcuları caydırmadı. İddialarına göre Arapça *siyâse* kelimesi açıkça Türkçe (gerçekte Moğolca) *yasa*dan türediği için, kelimenin Türkçe biçimi olan *siyaseti* ıskartaya çıkarmak ihtiyacı duymadılar. Fakat *siyasî* kelimesi de bir diğer sorundu, çünkü gizemli bir nedenden dolayı Arapça *-î* ekinin, Türkçe *-î* ekinden geldiğini ve aslen Türkçe olduğunu hiçbir zaman iddia etmediler. Dolayısıyla *siyasî* kelimesini *siyasal* ile değiştirdiler[11]. Yüksek atlamanın bir sonraki yarışmacısı ise *millî* kelimesi idi. Arapça *millet* kelimesi Moğolca *ulus* tarafından yerinden edilirken, *millî*, *ulusal* olmuştur, yani Arapça

9 Bu iki kelime, *seselik* ve *yeğçavlik*, Emre'nin İkinci Kurultay'a sunduğu bildiride de bulunmaktadır: 'Türkçe'nin Hint-Avrupa Diliyle Mukayesesi', Kurultay 1934 (= *Türk Dili*, 11 (1935), 2-12).

10 Eski Türkçe, fiilden sıfat türeten bir soneke sahipti: seslilerden sonra *-l* ve sessizlerden sonra *-il/ıl/*, *kız-* kökünden *kızıl* gibi.

11 Gallagher (1971: 169), *siyasal*ın 'gerçekte, Arabî-Türkçe *siyasi* yerine yapılmış bir 19. yüzyıl Tanzimat dönemi buluşu olduğunu' söylemektedir. Hiç kanıt göstermediğinden, bu şüpheli bir açıklamadır.

*millî*nin 'saf Türkçe' karşılığının yarısı Moğolca, yarısı Fransızcadır ki bu bir Türk için 'kendi ulusuna/milletine ait olanı ya da onunla ilgili olanı' anlatmanın tuhaf bir yoludur[12]. Bir diğer kelime ise Arapça *kudsî*dir. *Kuds* köküne getirilecek *-al* ile ortaya çıkan kelime *kudsal* olmalıydı. Fakat ilk hece Türkçe *kut* (iyi şans) kelimesine benzediğinden, *kudsî*nin *d*'si *t* ile değiştirildi, *s* yerinde kaldı ve kelime *kutsal* haline geldi. Bu kelimenin varlığının mazereti ise onun *kut* kelimesinden türediği iddiasıdır. Eğer *kut* çıkarılırsa, kalan kısım, *sal* bir son ek olmak durumundadır. Hem *siyasal* hem de *ulusal* kelimelerinde *-al* ekinin bir *s* tarafından öncelenmesi vâkıası ile birlikte, öyle görünüyor ki *-sel/sal*, şen yolunda yürümeye başlamıştır: *Elektriksel, fiziksel, kimyasal, tarihsel* ve daha yüzlerce diğer kelimede olduğu gibi.

Gürbüz çocuk, hükümranlığını genişletmek hususunda hiç de ağır davranmaz; isim sonlarına gelen bir son ek olarak atıldığı hayata, hemen sonra fiil sonlarına da eklenmeye başlayarak devam eder: *gör-*'den *görsel*, bununla uyumlu olarak *işit*-den *işitsel*. *Eğitimsel*in, kendinden bile daha az meşru olan bir rakibi vardır *eğitsel*. Şimdi, benzetmeyi değiştirirsek, yazılı dilde *-sel* önüne kattığı her şeyi yerinden söküp götürmektedir![13] Bu ekle bir isim dahi üretilmiştir: Fransızca *la problématique*, İngilizce *problematic* kelimesini tercüme etmek için, *sorun*dan *sorunsal* kelimesi uydurulmuştur.

-sel/sal ekinin gerçekte Türkçe bir ek olduğunu iddia edenler, iddialarını haklılaştırmak için delil namına iki kelime öne

---

12 Millî Kütüphane ismini muhafaza etmiştir. Birkaç yıl önce kütüphaneciye bu ismin nasıl olup da Ulusal Kitaplık haline dönüşmekten kurtulduğunu sordum. Saklamaya gerek duymadığı bir sevinçle, ismin o güne kadar kimsenin değiştirmeye kalkmadığı ve TDK'nın 1983'te devlet eline geçmesiyle hiç kimsenin hiçbir zaman değiştirmeye kalkamayacağı özel bir düzenlemeyle korunmaya alındığını söyledi. Daha da adilane bir not için şunu da eklemem doğru olur: 'Kütüphane' kelimesinin alternatifleri hakkında tartıştığım tanınmış genç bir Türk ilim adamı Milli Kütüphane ismini Ulusal Kitaplık'tan daha etkileyici bulmuyordu. Fakat 'kişisel kütüphane' yerine yaygın olarak kullanılan kelimenin, *kitaplık* değil de halen *kütüphane* olduğunu da açık yüreklilikle ekliyordu.

13 Türkler kelime oyunlarına pek yüz vermese de, bazı eski dil âşıkları *sel* [A] kelimesinin bir afet olarak anlamını da akıllarına getirmiş olmalılar diye düşünmektevim.

sürmektedirler: *Uysal* ve *kumsal*. *Uysal*, *uy-* (ET *ud-*, 'ardından gitmek' anlamında) köküyle ilişkili olmalıdır, fakat bunun tam olarak nasıl olduğu bilinmemektedir. İleri sürülen fikirlerden biri fiil sonlarına getirilen eski *-l* ekinin *uy-sa-* (uymasını isteme) kelimesine getirildiğidir; bununla *susa-*, *mülâmse-* ve bu ikincinin Öztürkçe karşılığı *önemse*-yi karşılaştırınız (Lewis 1988: 230). Bu noktadaki sorun şudur ki *-se-* eki hiçbir zaman fiil köklerine eklenmeyip sadece isimlere ve sıfatlara getiriliyordu. *Kumsal* ise, *Redhouse* (1890) ve *Kamus* onu yalnız isim olarak gösterse de, aralarında *Redhouse*'un (1968) da bulunduğu yakın zamanlara ait bütün sözlükler tarafından bir sıfat olarak da nitelenmektedir. Bu kelimenin, reformcuların yeni sıfat yapan ekleri *-sel/sal*'ı savunmaya başlamadan önce, sıfat olmadığını söylemek için ille de bir komplo teorisyeni olmak gerekmemektedir.

O zamanlar 'psikolojik rahatsızlığı' anlatmak için 'ruh hastalığı' diyeceğiniz bir zamandı. Şimdilerde ise eğer 'psikolojik rahatsızlık' tamlamasını tercih etmiyorsanız 'ruhsal hastalık' diyorsunuzdur. *-sel/sal* ekinin kullanımı Batı Avrupa dillerinden yapılan tercümeleri hızlandırabilir fakat bu, Türkçenin tabiatına aykırıdır ve modern yazılı üretimin üslûbunu özellikle teknik konularda etkilemiştir. Bir zamanların 'edebiyat tenkidi', önce 'edebiyat eleştirisi'ne dönüştü ve sonra da 'yazın eleştirisi' oldu. Bazı yazarlar, İngilizce 'literary criticism'in doğrudan bir çevirisi olan 'yazınsal eleştiri'den bahsederler, fakat bu okuryazar bir Türk için edebiyat eleştirisi değil, edebî olan eleştiri anlamı taşır.

Kâmile İmer'in (1976: 57) uyarısı ise çarpıcıdır:

> Dil devrimi sırasında herhangi bir kavramın anlatımında, onu karşılayacak sözcük dilde bulunamıyor ve türetilemiyorsa yabancı dildeki anlamının etkisi altında yerli dil öğeleriyle çevirme işi yapılabilir. Bu yöntem her ne kadar yerli dil öğelerinin kullanımını sağlamaktaysa da çok başvurulduğunda dilin kendi anlatım özelliklerinden uzaklaşmasına yol açabileceği düşünülmeli ve zorda kalmadıkça başvurulmamalıdır. Çünkü her ulusun kavramları adlandırışındaki tutum -kimi benzerlikler olmasına karşın- genel olarak değişiktir.

Çok sayıda Türk, *-sel* ekinden hiç hoşlanmamaktadır. Yeni kelimelerin büyük ismi, Nurullah Ataç, onu kullanmış ve savunmuş fakat sevmemiştir. Belki de kayda değer bir şekilde, 1962 yılında TDK tarafından yayınlanan kelime yapımına dair kitapçıkta bu ekten söz edilmemektedir (Dizdaroğlu 1962)[14]. Yine de savunucuları arasında görüşleri bir kenara atılamayacak kadar çok sayıda yazar ve ilim adamı vardır. Aşağıdaki satırlar sözlükçü ve edebiyat tarihçisi Fahir İz'in[15] bu ek hakkında söylemek zorunda kaldıklarıdır:

> Bir de -sel eki var ki, o başlı başına bir yazı konusu olabilir. Burada kısaca şunu belirteyim ki, bizim bu eke gereksememiz sınırlıdır. Avrupa dillerindeki sıfat tamlamaları bizde ad tamlaması olur. Biz Avrupa dillerinde olduğu gibi mısırsal çarşı, denizsel ticaret demeyiz, Mısırçarşısı, deniz ticareti, deriz.
>
> Fransızca ya da İngilizce değil de Türkçe düşünürsek tarımsal ilaç yerine tarım ilacı, şiirsel sanat yerine şiir sanatı, parasal sorun yerine para sorunu der de yazarız. Bununla birlikte, kimi durumlarda dilde bu eke gerekseme vardır: sinirsel nefes darlığı, tanrısal komedi v.b. gibi (İz 1984: 13).

Aydın Sayılı (1978: 468) gibi engin bilgili bir kişi de *-sel*'i faydalı ve gerekli bulmaktadır:

> Özel terimler kullanma ihtiyacının baskısını kendilerinde hissedenler ve mevcut terimlerin yetersizliğinin yarattığı sıkıntıyı duymak durumunda bulunanlar için *sel* ve *sal* eklerinin bir cankurtaran gibi birçok güçlüklere çare getirdiği de bir vâkıa olarak ortadadır. Bu ekleri büyük bir çoğunluk yadırgamamaktadır. İlkin *sel* ile *sal*'ı tereddütle karşılamışken sonradan bunlara alışmış, yararlı olduklarını görmüş ve bunlarda Türkçenin selikasına ve estetiğine uymayan bir taraf bulunduğu düşüncesine iltifat etmemeye karar vermiş kimselerin sayısı da az değildir.

---

14 Korkmaz'da (1969) da ondan bahsedilmemektedir. Bu bölümün sekizinci dipnotunda söz edilen tartışma sırasında, Korkmaz bu ekin kurallara aykırılığını ifşa ettiğinden, söz konusu tavır bir sürpriz sayılamaz.

15 İz (1984) yazarın Öztürkçe üzerine yazılarının ve derslerinin özetlendiği kişisel olarak bastırılmış bir kitapçıktır.

Öztürkçe'nin pek de büyük bir hayranı olmayan Peyami Safa, *-sel* ekini yanlış oluşturulmuş addetmektedir ve zorunlu olmadıkça asla kullanmamıştır. Fakat Fransızca kelimelere Arapça *-î*'nin eklemesinden de hazzetmemektedir. Muhafazakâr bir eleştirmen *fizikî* yerine *fiziksel* kullandığı için ona serzenişte bulunduğunda, *fizikî, lojikî, matematikî* ve *müzikî* gibi kelimeleri rahatsız edici bulduğu ve *-sel/sal* biçimindekileri tercih ettiği yolunda bir cevap vermiştir. Şöyle devam etmektedir: "'Dudaksal' demeyelim de 'Dudaki' mi diyelim? Yahut yine buyurun Arapçaya: 'Şefevî! Bu gidişle öyle olacak gibi."

Dolayısıyla, beğenelim veya beğenmeyelim, Türkçe artık bu ekle birleşerek entelektüellerin ve halkın dilini birbirinden giderek daha çok uzaklaştırmaktadır. Sosyal antropologlar ve yazarlar parlak yüzlü dergilerde kırlık kesimdeki hayattan *kırsal yaşantı* diye söz ederken, köylüler kır hayatı demeyi tercih etmektedir.

-tay. Bu yeni son ek, aslı *kurıltay* olan *kurultay* kelimesinden çıkarılmıştır. Bu kelime Moğolca *kurita* (soylular meclisi)[16] kelimesinin Türkçeye geçmiş halidir ve 13. yahut 14. yüzyılda dile katılmıştır. Bu kelimeyi canlandıran reformcular gibi onların ataları da onun Türkçe *kurulmak*tan türediğini zannetmiş olmalıdır. Çünkü *Tarama Sözlüğü*'ndeki (1963-77) dört atıftan ilk üçünde *kurultay* kelimesi bu fiille beraber kullanılmaktadır. Sözün gelişi, "Kurultay kuralım, meşverete oturalım." Kelimenin doğru seslendirmesi *Kamus*'ta gösterilmesine rağmen, *Tarama Sözlüğü* kelimeyi *kurultay* olarak yanlış imlâ ile yazmaktadır[17]. *Tarama Sözlüğü*'nde 11. yüzyıla ait Farsçadan Farsçaya bir sözlüğün Türkçe tercümesine yapılan son atıf ise tercümenin tamamlandığı yıl olan 1789'da *kurıltay* kelimesinin Türkiye'de kullanılmadığını göstermesi nedeniyle tümüyle alıntılanmayı hak etmektedir:

---

16 'Toplamak' manasına gelen *kuri-* ve *-lta* ekinden ibarettir. Bkz. Poppe (1954: § 163) ve Doerfer (1963-75: i, § 305). Doerfer sondaki *y* harfinin öne sürülen kaynaklarını tartışmaktadır, ki bunlardan biri Türklerin *kurilta* kelimesinin son hecesini 'şenlik, şölen' anlamına gelen *toy* ile aynı gördükleri iddiasıdır.

17 *Tarama Sözlüğü*'nden alıntı yaparken, söz konusu imlâ hatasını düzelttim.

> *Garga* [Fa.]: Çığıltı ve ses ve şamata ve arbede ve karkaşa mânasındadır ve encümen ve meclis ve cemaat mânasınadır, Çağatayca kurultay derler.

Bu açıklamanın son üç kelimesinin sadece ikinci anlam kümesi için geçerli olduğu kanaatindeyim.

Bir kere *kurultay* ortaya konduktan sonra, kelimenin son hecesi, köken olarak Orta Farsça olan, ama Öztürkçe kabul edilen *kamu* kelimesine eklenerek, *Büyük Millet Meclisi*nin yerini alması istenen *kamutay* kelimesi yaratılmıştır. Bu yeni son ek, *yargı* ismine ve iki fiil köküne, *danış-* ile *sayış-*'a eklenerek *Yargıtay*, *Danıştay* ve *Sayıştay* meydana getirilir[18]. Bu son üçü mevcudiyetlerini korumuş (her ne kadar 1983'e kadar *Danıştay* yerine *Danışman Meclisi* kullanılsa da), fakat *Kamutay* bunu başaramamıştır; esasında bu hususta çok da şansı yoktu, çünkü *Meclis* kelimesi herkesçe bilinmekteydi. Diğer üç kurumdan ise haberdar olanların sayısı ya yok denecek kadar azdır veya insanlar bu kurumlar hakkında bilgi sahibi olanların onlara ne denmesini istediklerini umursamamaktaydılar. Kaydedilmesi gereken bir garip nokta ise şudur: *Kamutay* kelimesi, *k* küçük olmakla birlikte, 1945 Anayasası'nın 24. maddesinde, 1924 Anayasası'ndaki 'heyet-i umumiye'nin yerinde görülmektedir:

> 1924: Türkiye Büyük Millet Meclisi heyet-i umumiyesi her teşrin-i sani iptidasında bir sene için kendisine bir reis ve üç reis vekili intihab eder.
>
> 1945: Türkiye Büyük Millet Meclisi kamutayı her kasım ayı başında kendine bir yıl için bir Başkan, üç Başkanvekili seçer.

Ataç, *akademi* yerine kullanılmak üzere, *-tay* ekinden yeni bir kelime üretmişti: *Bilimtay*. Bu kelime geçerlilik kazanmadı, çünkü şüphesiz uluslararası tanınmış bir Türk Akademisi yoktur: Akademisyenler, düzenli aralıklarla hep yaptıkları gibi, özlemle bundan söz ettiklerinde, kullandıkları kelime ise yine *Akademi*dir.

---

18 Eski isimleri sırasıyla *Temyiz Mahkemesi*, *Şura-yı Devlet* ya da *Devlet Şurası* ve *Divan-ı Muhasebat* ve *Muhasebat Divanı* idi.

8. Karışımlar

Giriş bölümünde 19. yüzyıl ingilizcesine ait üç yeni kelimeden söz etmiştim: *Birdlore, foreword* ve *folklore.* Bu kelimelere ne olmuştur? *Birdlore* iz bırakmadan kayıplara karışırken, *foreword* ve *folklore*ün bilinçli icatlar olduğunu pek az kişi bilse de, tamamen kabul görmüşlerdir. Bunların benzerleri Türkçede de vardır. *Utku* (zafer), *tün* (gece), *yazgaç* (kalem) gibi çok sayıda yeni kelime mevcudiyetini koruyamamıştır. Öte yandan, birçok yeni kelime de, reformun en sert muhalifleri tarafından dahi kullanılacak kadar, ya bu kelimelerin uydurulmuş olduğunun farkında olmamalarından yahut eski kelimelerin yaygın dinleyici veya okuyucu kitlesi tarafından anlaşılmayacağını bildiklerinden, Türkçenin vokabülerinin parçası haline gelmiştir. İnsanlar bugünlerde *genel* kelimesini kullanıyorlar, çünkü, *genellikle*nin yanında *umumiyetle* halen kullanılıyor olsa da, *umumi* neredeyse kullanımdan çıkmıştır. Bazı yeni kelimeler ise yaratıcılarının onlara yüklediklerinden farklı anlamlara sahip olarak yaşamaktadırlar. *Folklor,* Türkiye'de geçerlilik sahibi bir kelimedir, fakat genç insanlar tarafından 'halk dansları' anlamında kullanılmaktadır. *Cep Kılavuzu*'nda (1935) *tayyare* yeri-

ne önerilen buluş, halkın kabulünü kazanamayan *uçku* idi. Bunun nedeni muhtemelen *uçku*nun, *uçkur* kelimesini andırıyor olmasıdır. Bugün *tayyare* yerine kullanılan yegâne kelime olan *uçak* ise, *Cep Kılavuzu* tarafından *tayyare meydanı* yerine teklif edilmiştir.

Dil Kurumu'nun, hangi yeni kelimenin ne zaman, kimin tarafından bulunduğuna dair kayıtlar tutması beklenir. Ama bu kayıtlar tutulmamaktadır. Bunun sonucu olarak, şu veya bu kelimenin kökeni hakkında ihtiyaç duyulan bilgi, bazen akademik çalışmalardan zor bela çıkarılabiliyor olsa da, çoğunlukla, şifahi yahut bilimsel bir iddiası olmayan kitaplarda ve makalelerde bulunan anekdot türünden kanıtlara dayanmaktadır. Kurum, başından beri öncelikler listesinin yukarılarında yer almasına rağmen tarihi ilklere dayanan bir sözlük çıkarmaya vakit ayırmamıştır. İlk *Tarama Sözlüğü*'nün (1943-57) başlık sayfasının üst kısmında 'Türkiye Türçesi'nin Tarihî Sözlüğü Hazırlıklarından' yazmaktadır, fakat bu söz ikincisinde (1963-77) görülmez. Türk olmayan iki ilim adamı, *Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Centurys Turkish* (1972) adlı eseriyle Sir Gerald Clauson ve *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen* adlı eseriyle Gerhard Doerfer, bu boşluğun doldurulması yolunda önemli bir yol katetmişlerdir. Peki Kurum neden hiçbir şey yapmamıştır? Şüphesiz ki sebeplerden biri, 1930'lu yılların ortalarında bu görevi üstlenmesi gereken ilim adamlarının, Arapça yahut Farsça olduklarını iyi bildikleri kelimelere Türkçe köken atfederek dönemin ruhunu takip etme hususunda isteksiz olmalarıdır. Bereket versin ki Kurum, tarihî sözlüğün bir kez daha gündeminde olduğunu 1955'de ilân etti. İnşallah.

Türkçeyi yabancı vokabülerden bağımsız kılmak maksadıyla yapılacak kelime üretimi için üç yöntemin tayin edildiği hatırlanacaktır: Konuşma dilinin kaynaklarını ('başlamak' dururken neden 'girizgâh yapmak' densin?) ve eski metinleri kullanmak ('kurultay' demek varken neden 'parlamento' densin?) ve halihazırda var olan kelime ve son ekleri birleştirmek ('kuşbilim'i 'birdlore' üretmek varken neden 'ornitoloji' den-

sin?[1]) Fakat ek olarak –Kurum hiçbir zaman bu dördüncü yöntemi onaylamış görünmeyip, çok daha az tavsiye etse de reformcular kötü kadere mahkum edilmiş Arapça ve Farsça kelimelerin yerini alacak yenilerini uydurmak hususunda muhayyilelerini kullanmakta da kendilerini özgür hissettiler. Bu son örnek için Lewis Carrol'un yardımını alırsak, 'tove' kelimesini uydurmak varken neden 'uzun arka bacaklarıyla ve erkek geyiği andıran boynuzlarıyla çoğunlukla peynir yiyerek yaşayan bir beyaz porsuk' densin ki?

Kurum, yeni kelimelerin nasıl üretileceği hakkında yol gösteren birkaç çalışma yayınlamıştır[2]. Az sayıda reformcu, bunlara yahut Sayılı'nın (1978) hayranlık uyandırıcı çalışmasına ilgi göstermiştir. Hazin gerçek, yeni kelimelerin pek çoğunun, Kurum'un maaşlı uzmanlarının da dahil olduğu, bu işle alâkalı hiçbir vasıf taşımayan insanların üretimi olduğudur.*

TDK'nın Teknik Terimler Komisyonu'nun danışmanı olan Nihad Sâmi Banarlı 1949 yılındaki Altıncı Kurultay'da vuku bulan ama tutanaklara geçmeyen bir olayı anlatır (Banarlı, 1967). Üyelerden, yeni teknik terimlerin oluşturulmasına hakim olan ilke hakkında bir soru gelir. Soruyu takip eden mahcup sessizliği nihayet, Dilbilim ve Etimoloji Komisyonu'nun başkanı Saim Ali Dilemre bozar. Dil doktoru değil ama cana yakın bir tıp doktoru olarak, sessizliğe daha fazla dayanamamıştır: "Arkadaşlar, kemküm etmeyelim. Bizim prensibimiz mirensibimiz yoktu, uyduruyorduk!"

Bu arada, TDK'nın *uydurma* ile suçlandığında ortaya koyduğu iki basmakalıp karşılıktan biri (diğeri bunun varlığını reddetmektedir) uzun zaman önce kurulmuş bir Osmanlı alışkanlığı-

---

1 Dil Kurumu *üretme* değil *türetme* demektedir. Kurumun aleyhtarları bunun yerine *uydurmayı* tercih etmekte ve bazıları *Öztürkçe* yerine *uydurukça* veya *kurumca* kelimelerini kullanmaktadırlar.

2 Ağakay (1943), Atalay (1946), Dizdaroğlu (1962), Özdemir (1973), Hatipoğlu (1974).

* Bu noktada, J. W. von Goethe'nin "Her bir insan şöyle sanır: Mademki *konuşuyor*, o halde dil hakkında da konuşabilir." sözünü hatırlamak anlamlı olacaktır. (*Maximen und Reflexionen* 239, Goethe Der ki..., çev. ve der. Prof. Dr. Gürsel Aytaç, TİB, İst., Nisan 2000, s. 155) ed.n.

nın devam ettirildiğini iddia etmesidir. Gerçekten çok sayıda Osmanlıca kelime Türkler tarafından üretilmiştir. *Nezaket* Arapça görünmektedir, fakat Türkiye'de, Türklerin *nâzik* diye yazıp telaffuz ettikleri Farsça *nazuk* kelimesinden, bu kelime Arapça *kâtip* gibi bir şimdiki zaman ortacıymış gibi yaklaşılarak yaratılmıştır. Bir diğer Türk yaratımı ise, *nezaket* ile aynı Arapça kalıba sahip olan ve *mafluk*tan gelen *felaket* kelimesidir. *Maflûk*, Farsça sözlüklerde olduğu gibi modern Arapça sözlüklerde de yer alıyor olsa da klasik Arapça değil, Farsça bir icattır, 'özürlü' anlamında yarı Arapça bir kelimedir ve Arapça *falak* kelimesinden üretilmiştir[3]. Osmanlı döneminde bu iş çoğunlukla Arapça köklerden, Arapçanın kurallarına göre yapılmıştır. *Talıtelbahir* ('deniz altı', Araplar 'dalgıç' anlamına gelen *gavvâsa* kelimesini kullanırlar') bir Arap'ın değil, bir Türk'ün işidir. Bunun gibi bir başka mucidin kimliği ise bilinmektedir: *Tayyare* Arapça 'uçmak' anlamına gelen *târa* kelimesinden, eğitimci ve küçük çaplı bir şair olan Fazıl Ahmet Aykaç (1884-1967) tarafından türetilmiştir[4].

Kurum'u eleştirenler ona 'Alaylılar Derneği' diyorlardı. Alaylılar, ordudaki askeri okuldan yetişme subaylardan yani mekteplilerden farklı subaylar için kullanılan eski moda bir kelimedir. Gültekin (1983: 73-74), pek ikna edici olamamakla beraber, alaylıları savunmaktadır:

> Atatürk, dil çalışmalarını sadece uzmanların işi olarak görmedi. Uzmanların yalnız başlarına bunu başarmaları mümkün değildi. Amaç, konuşma dili ile yazı dili arasındaki farklılığı ortadan kaldırmak, halkın konuştuğu dili geliştirmek olunca,

---

3 Arapça tenvîn'in, *resmen* ve *şeklen* kelimelerinde olduğu gibi zarf biçiminde kullanılışı bazı dil bilgisi dışı kelime terkiplerine neden olmuştur: Farsça *pişin*, aynı anlama gelecek şekilde *peşinen* ve de Arapça dişil ve çoğul ekleri ile *peşinat* olmuştur; Türkçe *ayrıdan ayrıyeten* çıkmıştır. Daha yakında, Batı'ya ait *culture* ve *normal* kelimelerinden, halen işitilen *kültüren* ve *normalen* kelimeleri ortaya çıkmıştır. Aynı noktada bir de *yakinen* kelimesi vardır. Bu üst düzey Osmanlıca'da 'kesinlikle' anlamındayken, şimdilerde, Arapça *yakîn* (kesin) kelimesinden değil de, Türkçe *yakın*dan geliyor gibi 'yakın biçimde' anlamındadır.

4 Bu Türkçe icatların bazıları, Arapça tarafından da benimsenmiştir. Meselâ, *tayyare* Arapça konuşma dilinde *uçak* yerine kullanılmaktadır, yazı dilinde ise *ta'ira* tercih edilmektedir.

> bu çalışmalara bütünbilim ve kültür emekçilerinin, hatta halkın da katılması bir zorunluluktu. Osmanlıcanın tasfiyesi ve Türkçenin geliştirilmesi demokratik bir gelişmeydi. Halkın dil çalışmalarına katılması, bu demokratik gelişmenin sonucudur.

Bu önermede iki kusur vardır. Birincisi, halkın dil reformuna katılımı köy okulu müdürünün sorduğu sorulara cevap vermekle sınırlıdır ve "bu civarlarda biz, bahçıvan beli değil kürek deriz"den öteye nadiren gitmiştir[5]. İkinci olarak ise, linguistik dışındaki alanlarda çalışanların –bu kontekstte *alaylıların*– da dahil olduğu bütün halkın katkılarını değerlendirmede *mekteplilerin* söz sahibi olmasını reddetmenin hiçbir özürü yoktur. *Alaylıların* sorunu gereksiz yere kelime uydurma yoluna gitmeye eğilimli olmalarıdır. Çünkü Türkçe köklerden ve son eklerden kelimeler üretme çabasını, ikisi hakkında da yeterince derinlemesine düşünmeden, çok çabuk terketmişlerdir.

Reformun ilk günlerinde, biri *-i* ekinin fiil köklerine eklenip *yazı, dizi, dolu* ve *ölü* gibi isimler ile sıfatlar yapılmasının iyi sonuçlar yaratacağını düşünmüş olmalıdır. Bu birisi –adil olmak gerekirse, bildiğimiz herşeye rağmen bir *alaylı* idi– bu eki daha da çok sayıda fiil köküne eklemeyi düşünüyordu. 1934 yılında *Tarama Dergisi, hafriyat* [A] kelimesi yerine *kazı* (*kaz-* kökünden) ve *hatıra* [A] yerine *anı* (*an-* kökünden) kelimelerini karşılık olarak verdi. *Kamus* 'tercüme etmek ifadesini, *çevirmek* kelimesinin karşılıklarından biri olarak vermektedir, fakat *çeviri Tarama Dergisi*'nde yoktur, yani 1934'ten sonra icat edilmiştir. Dolayısıyla, *başarmak*tan *başarı*[6] ve başka köklerden de birçok başka iyi huylu

---

5 Halkın son zamanlarda dile yaptığı katkılardan biri de telefona cevap verirken kullanılan *alo* kelimesinin 'telefon numarası' anlamında giderek artan kullanımıdır; dükkânların cephe taraflarında ve hatta polis arabalarının önlerinde, bu kelimenin telefon numarasından önce geldiği görülebilir. Daha eski bir katkı ise *cankurtaran*dır. Bkz. s. 137.

6 "Türk, hayatının laikleşmesinin bir ifadesini de Arapça *muvaffak* ile *mansur* ya da *muzaffer* kelimelerinin değiştirilmesinde bulur. Aslen bu kelimeler başarı veya zaferi verenin Tanrı olduğunu belirtirler. Yerlerine koyulan Türkçe kelimeler, *başarılı* ve *yener* ise insanın kendi başarısını işaret etmektedir." (Heyd, 1954: 94).

yeni kelime meydana getirilmiştir. *Cep kılavuzu* (1935), *kon-* kökünden gelen *konu* kelimesini, '1. Saded, mevzu; 2. Husus, bab' anlamlarında göstermektedir. *Felsefe ve Gramer Terimleri* (1942), bu karşılıkları *mevzu* lehine azalttı ve *konu* bugün itibariyle büyük bir oranda *mevzu* kelimesinin yerini aldı[7].

Burada eleştiri için seçilen yeni kelimelerin bir azınlık, ama büyük bir azınlık teşkil ettiğinin altı çizilmelidir. Halihazırdaki kelimelerden son eklerle üretilen bu kelimelerin çoğu masumdur. *Bilgisayar*, kendinden önceki *elektronik beyin* yahut *kompüter* kelimelerinden daha düzgündür: *altyapı* hiç şüphesiz Fransızcadan alınan *enfrastrüktür* kelimesine yeğdir ve eğer *netice* [A] kelimesi gitmek zorundaysa, onun yerine gelen *sonuç* da *tedai* [A] kelimesinin unsurlarının birebir çevrilmesiyle oluşturulan *çağrışım* –ikisi de 'karşılıklı çağırma' anlamındadır– da o kadar kötü değildir. Aksoy'un icatlarından biri olan *tekel, inhisar* kelimesinin yerini almıştır. Ustaca ve düzgün bir şekilde oluşturulmuş, özünde sevimsiz olmayan çok sayıda daha başka kelime de vardır.

İngilizce, Türkçeden farklı olarak reforma uğramamış bir dildir. Bu ifadenin kanıtı istenirse, sadece 'osteopath' ve 'psychopath' kelimelerinin göz önüne getirilmesi ve yabancı bir öğrenciye bunların son hecelerinin anlamının nasıl açıklanılacağına karar verilmesi yeterli olur. Yahut 'destruction' kelimesinin fiili 'to destroy' iken, neden 'construction' kelimesininki 'to constroy' değildir? İngilizce konuşanlar bu tür bir sapmayı (anomali) öylece kabul etmişlerdir. Fakat yine de insan, Türklerin dillerini reforma uğratırken daha mantıklı ve sistematik olabileceklerini düşünmeden edememektedir. *Coğrafya, jeoloji* ve *geometri* kelimelerinin de halen 'yer' anlamındaki Yunanca *je*'nin değişik şekillerini korumaktalar: *c, je, ge. Jeoloji* yerine yeni bir kelimeleri var (*yerbilimi*), ama diğer ikisi için yok.

Bir bütün olarak alındığında, yeni kelimeler idare ve planlamadan yana pek zengin değildir. *Yazım, yazın* ve *yazıt* kelimele-

7 *Konu*, aslında taklidin taklididir: *Mevzu* [A], tam manasıyla 'konmuş' karşılığına sahiptir, dolayısıyla Türkçe *mevzu*, Latince *subiectum* kelimesinin taklididir.

ri, *yazı* ile ilgili olmaları dışında ne anlama gelmeleri istendiği hususunda hiçbir ipucu vermez. *Soru* eski bir kelimedir ve 17. yüzyıldan beri, *sual* [A] kelimesinin yerini alması için canlandırılana kadar nadir olarak kullanılmıştır. Fakat *sor-* kökünden gelen iki yeni kelime olan *sorun* ve *sorum*un neden, sırasıyla, 'mesele' ve 'mesuliyet' (bunun için, daha çok *sorumluluk* kullanılıyor) anlamına gelmesi gerektiğinin hiçbir sahici sebebi yoktur. Arada şunu da belirtelim ki, *sorun* kelimesi baş belası bir hal de alabilir, çünkü hem 'mesele' hem de 'senin sorun' (*soru-n*) anlamına gelebilmektedir ve bu ikisinin iyelik halleri hem görünüş hem ses itibariyle aynı olduklarından, *sorunun çözümü* ibaresinin anlamının 'meselenin çözümü', 'sualin çözümü' ve 'senin sualinin çözümü' şıklarından hangisi olduğu yazı turaya kalmaktadır. Benzer şekilde, *yazının* kelimesi hem *yazı* hem de *yazın* kelimelerinin iyelik eki almış hali olabilir, fakat muhtemelen bu çok önemli bir karışıklık değildir.

Bir diğer kelime kümesi de görünüşe bakılırsa *kur-* kökünden türeyen *kurum, kural, kuram, kurul*dur. Hem *kuram* hem de *kurul* eski kelimelerdir. *Kuram DLT* içinde 'mevki sırasına göre' anlamında mevcuttur (Dankoff ve Kelly 1982-5: iii. 147; Clauson 1972: 660). *Cep Kılavuzu* (1935) onu *bünye* [A] kelimesinin karşılığı olarak vermektedir. *Kuram*ın şimdi 'teori' anlamına gelmesi hususunda birinin öyle olması gerektiğini söylemesinden daha anlaşılır bir gerekçe yoktur. *Kurum* ise *Tarama Sözlüğü*'nde (1963-1977) kaydedildiğine göre, biri 14. diğeri ise 18. ile 19. yüzyıllara ait iki sözlükte, kuruluş, müessese anlamında değil 'biçim, şekil' anlamında geçmektedir. Bu, Osmanlıca'da 'komite' anlamında kullanılan *heyet* [A] kelimesinin de asıl anlamı olduğundan, *kurum heyet* kelimesine ait unsurların birebir tercüme edilmesiyle canlandırılmış olabilir. *Kurum* ise *kurultay* kelimesinin keyfi bir şekilde kısaltılmış hali gibi görünmektedir. *Cep Kılavuzu*'nda 'Heyet=Corps' şeklinde verilen *kur* da böyle bir kısaltma olabilir, fakat *corps* kelimesiyle benzerliği de şüphe çekmektedir. Bir başka ve daha olası kaynak ise, *Cep Kılavuzu*'ndaki kayıtta şu ibarenin içinde vardır: 'Genel Başkanlık Kuru': 'Umumi Riyaset Divanı'. *Divan* yerine kullanılan *kur*, tıpkı *divan* gibi 'mahkeme' anlamına gelen Fransızca *cour*dan devşirilmiş olabilir.

Vokabüler değişiminin arkasındaki varsayım, Türkçe kökler ve son eklerden üretilmiş yeni kelimelerin, Osmanlıca kelimelerin aksine, herkes tarafından güçlük çekmeden anlaşılabilir olacağıdır; bir Türk, *mefhum* [A] kelimesini bilmeyebilir ama *kavra-* gövdesine *-m* eklenmesiyle üretilmiş *kavram* kelimesini hemen anlayabilecektir. Evet, anlayabilir, eğer bu kelimenin, Anadolu'da 'avuç dolusu' manasına geldiği çok sayıdaki bölgelerin birinden gelmiyorsa, ekin kendisi yeni bir kullanımsa, anlaşılması daha da zorlaşacaktır, özellikle de üretilen yeni kelime aşina olunan bir başka kelimeyle çakışıyorsa. Teoride, okula gitmemiş bir Türk *müselles* [A] kelimesini anlayamazken, *üçgen*i hemen anlayacak ya da en azından manasını kontekstinden çıkaracaktır. Bir şehirliyse tabiî ki çıkarabilir. Fakat bir köylüyse bu kelimeyi sadece 'üç ekilmemiş tarla' anlamında tanıyacaktır. Isparta civarından bir köylünün, bu bölgelerde 'merkez' yerine kullanılan *özek* kelimesi ile hiçbir sorunu olamayacaktır. Fakat, diğer Anadolulular için bu sadece öküz arabası direği anlamına gelecektir. *Öz* ve *ek* kelimelerini bilen bir şehirli ise *özek*in *merke*zin yerine resmi olarak getirilen bir kelime olduğunu asla tahmin edemez.

'Bulmak' anlamında *vecede* kökünden gelen Arapça *vicdan* kelimesinin yerine getirilen kelime ise *bulun-* gövdesine *utanç* ve *sevinç* kelimelerinde görülen son ek getirilerek üretilen ve dolayısıyla bir doğrudan tercüme olan *bulunç*tur. Buradaki pürüz, eğer bir Arapça hocası değilseniz, *bulunç* kelimesini bulunmuş olmakla alakalı bir şeye yorabilme ihtimalinizdir; acaba bulunç 'ailesi tarafından terkedilmiş ve sonra başkaları tarafından bulunmuş bebek' olabilir mi?

Kültür kelimesinin yerine koymak için, Ziya Gökalp 'ekim, tarım' anlamına gelen Arapça *hars*ı getirmiş, ne var ki bu kelime hiçbir zaman büyük bir geçerlilik kazanmamıştır. Bu kelimenin diğer alternatiflerinin yanında, *Tarama Dergisi* (1934) *-ek* kökünden *ekin*i önermiştir[8]. Bu ikinci-dereceden doğrudan tercüme, bazı yazarlar tarafından kullanılıyor olsa da, *kültür*ün yerine ge-

8 TDK dil ve kültür konusu üzerine iki kitap yayınlamıştır. Birincisi, Baydur (1964), *Dil ve Kültür* başlıklıdır; ikincisi ise Köksal (1980), *Dil ile Ekin*.

çememiştir ve *kültürel* de *ekinsel* kelimesinden daha alışıldıktır. Kırda yaşayan halk içinse *ekin* her zaman 'mahsül, ekme işi' anlamına gelmiştir.

Bol miktarda kendine özgü üretim ise *Felsefe ve Gramer Terimleri* adlı kitapta bulunmaktadır. Felsefe ve dilbilgisi terminolojisine dair bu küçük kitap 1942 yılında yayınlanmıştır. Söz konusu kelimelerin içinde *almaş, değşinim, koram, sonurgu, uran, simge, imge* ve *yöntem* de vardır. Bu tuhaf bir toplamdır. Üzerinde çok zaman harcanmadan, hiç düşünmeden *almaşın* ilk hecesinin, *al-* kökünden çok Fransızca *alternation* kelimesinden gelmiş olmasının daha muhtemel olduğu, *değşinim*in *değiş-* kökünün kasıtlı bir şekilde sakatlanmasıyla meydana getirildiği ve *uran*ın neden 'sanayi' anlamına geldiğinin hiçbir anlaşılır nedeni olmadığı söylenebilir. *Koram* kelimesi, *Tarama Dergisi*'nde (1934) gösterildiğine göre üç Sibirya lehçesinde *muahharen* (sonradan) anlamında kullanılmaktadır. Bu kelimenin, *hiyerarşi* ile nasıl aynı anlama geldiğini ise kimse tam olarak bilemez. *Almaş* ve *sonurgu* kelimelerinin son ekleri ise hayal gücünün sınırlarını aşmaktadır. Yukarıdaki seçkinin içindeki son üç kelime, *simge, imge* ve *yöntem* hakkında ise sadece hepsi bugün geçerli oldukları için değil, dil reformcularının hep battığı en derin sulardan oltaya geldikleri için de pek fazla söz etmeye gerek yok.

Daha tartışmalı veya öyle değilse de daha ilginç yeni kelimeler hakkındaki aşağıdaki notlarda, yeni kelimeler madde başları hâlinde, koyu ve italik harflerle yazılmış, birbiriyle yakından alâkalı iki istisna kelime çifti haricinde alfabe sırasına göre dizilmiştir: ***Çoğun, zor*** kelimesinden, ***imge*** ise ***simge***den sonra gelmektedir.

Araç ve ***gereç*** kelimelerinin ikisi de *Cep Kılavuzu*'nda (1935) bulunmaktadır. *Araç* '= Vasıta = Moyen' olarak, *gereç* ise '= Levazım = Malzeme = Matériel' olarak açıklanmıştır ve bugün bu iki kelime de geçerlidir. *Vasıta* gibi *araç* da, bu anlamının dışında 'taşıt' anlamında kullanılmaktadır. 'araba' manasındaki kullanımı da revaçta olan bir yeni terimdir. Timurtaş (1979: 26), ne *araç* ne de *gereç* kelimesini onaylamaktadır. *Araç, ara*dan yapılmıştır, fakat Timurtaş'ın belirttiğine göre -ç isim türeten bir son ek olarak artık işlerliğini kaybetmiştir. Fakat bilmesi gerekirdi ki, ortalama

bir Öztürkçeci bu türden kaygıların ötesinde bir zihne sahiptir. *Gereç* kelimesinin ise, *gerek* kelimesinin sonundaki *-k* düşürülmüş haline *-ç* harfinin eklenmesiyle keyfi bir şekilde meydana getirildiğini düşünmektedir, ki bu değişikliği haklı gösterecek hiçbir açıklama yoktur. Fakat, bir başka olasılık da vardır: Kelimenin temeli *gerek* değil, *germek* fiili olabilir. Böylelikle bu kelime Arapça *madde* [A] kelimesi üzerinden doğrudan bir tercümesinin yapılması sonucu tasarlanmıştır, çünkü *madde*nin Arapça kökü 'germek, uzatmak' anlamında *M-D-D*'dir. Fakat kökü ne olursa olsun, anlaşıldığı kadarıyla bu kelime mevcut olmayan bir kökten ve kuşkulu bir son ekten yapılmıştır.

Bağımsızlık, *istiklâl*'in yerine kendini kabul ettirmiş bir kelimedir. *Cep Kılavuzu*'nun (1935) Türkçeden Osmanlıca'ya olan ikinci kısmında 'bağımsız' yerine *bağınsız*, *Felsefe ve Gramer Terimleri*'nde (1942) ise 'birbirine bağımlı olma' anlamında *bağınlaşma* kullanılmaktadır. *N* harfini *m*'ye kimin dönüştürdüğü ve bunun ne zaman olduğu açık olmamakla berabar, bunun 1955'e kadar yapıldığı kesindir. *-ın*, fiil sonuna gelen bir son ektir, fakat *bağ-* şeklinde bir fiil kökü yoktur. Dolayısıyla kök olan isim *bağ* kelimesi olmalıdır. Fakat işteki tek hata bu değildir. Timurtaş'ın belirttiği üzere: "Bağımsız kelimesi, sadece, bakımsız kelimesinin fonetik değişikliğe uğrayan şekli olabilir (Türkçede iki sesli arasındaki *k*'lar yumuşayıp *ğ* olmaktadır; toprak-ı toprağı, *ak*'tan ağarmak gibi)." *Bağımsızlık* için bütün söylenebilecek, anlamının *özgürlük* kadar (aşağıya bakınız) tahmin edilemez olmadığıdır.

Bay, Bayan. Bu yeniliğin amacı, ismi takip eden eski *Bey* ve *Hanım* unvanlarını, Batı dillerinde olduğu gibi isimden önce gelen unvanlarla değiştirmektir. ET'de bay 'zengin, zengin adam' ve 'asilzade' anlamına gelir. Türkçede böyle kullanılmıştır ve 'bay u geda' [F] (zengin adam ve dilenci) 19. yüzyıl Osmanlı şiirinde görülen bir ibaredir.

Hem *bay* hem de *bayan*, *Tarama Dergisi*'nde (1934) mevcuttur, fakat *Bey* ve *Hanım* kelimelerinin karşılığı olarak değil. *Cep Kılavuzu*nda (1935) ise bulunmamaktadır. Fakat 26 Kasım 1934'de, meclis 2590 numaralı 'efendi, bey, paşa gibi lâkap ve unvanların kaldırıldığına dair kanun'u tartışırken bu kelimeler

basında yer almış olmalıdır. Birkaç vekil *Bay* ve *Bayan* kelimelerinin *Bey* ve *Hanım* yerine kullanılabileceğine işaret etmiştir. Bu görüşü paylaşanlardan biri de dahiliye encümenidir:

> Türkler hususî muhabere ve muhaverelerde bir kimseye ve cemaate hitap ederken adın önünde gelmek şartı ile erkeğe, ere yani erkişiye bay, kadına da bayan diye hitap edebilirler. Bu tâbirler öz türkçedir ve Türklerin ilk devirlerinde kullanılmıştır. Tefevvuk ve imtiyaz ifade etmez[9].

Bayan kelimesinin, yani Moğolca 'zengin' anlamına gelen bir kelimenin, neden *bayın* dişil muadili olarak seçildiğinin hiçbir açık sebebi yoktur. Eyüboğlu'nun etimoloji sözlüğü bu kelimeyi görmezlikten gelmektedir. Eğitim Bakanlığı'nın yine dört ciltlik sözlüğü, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük* (1995-6) ise kökbilgilerine yer vermemektedir, fakat derleyenlerin genelde Öztürkçe, özelde ise *bay* kelimesi hakkındaki hisleri, kelimenin kullanımı hakkında verdikleri tek örnekten açıkça anlaşılmaktadır. Bu, nazik bir biçimde söylemek gerekirse müfrit bir muhafazakâr olan Necip Fazıl'a ait bir beyittir:

> Bir şey koptu benden, şey, her şeyi tutan bir şey;
> Benim adım Bay Necip, babamınki Fâzıl Bey.

Doğrusu, *bey* hiçbir zaman kullanılmaz olmamıştır. Sözün gelişi, Hasan Öztürk isimli birisine gönderilen mektupta her ne kadar mektubun sahibi Bay Hasan Öztürk ya da daha yakın zamanlarda kullanıldığı üzere Sayın Hasan Öztürk olarak yazılsa da, söz konusu kişiye konuşmada ve özel yazışmalarda Hasan Bey diye hitap edilir. Benzer şekilde, eşi Ayşe'ye gönderilen mektuplarda Bayan ya da Sayın Ayşe Öztürk dense de, mektuba 'Sevgili Ayşe Hanım' diye başlanacaktır. 'Bey' kelimesinin kullanımı ise aslında son zamanlarda genişlemiştir: Şoför Efendi

9 *TBMM Zabıt Ceridesi* (1934), Devre iv, Cilt 25: 40-52, 52'de. Tuhaf 'erkeğe, ere yani erkişiye' ibaresi yetersiz düzeltmeden kaynaklanıyor olmalıdır. Kanunun ne kadar acele ile çıkarıldığı göz önünde tutulursa bu anlaşılabilir bir durumdur.

diye çağrılan taksi şoförleri için, 1990'ların sonunda kullanılan olağan biçim Şoför Bey olmuştur.

Boyut Türkçe *boy* kelimesine *-it* ekinin getirilmesiyle türetilmiş olabilir, fakat gerçekte bu Atatürk'ün Osmanlıca kelimeler için Türkçe kökbilgileri bulma hususundaki ustalıklı denemelerinden biridir. Bu örnekte kelime aslen *bu'ut*, Arapçası *bu'd*. Aksan (1976: 25-6) kelimesi, ilk cümlesi doğru olmayan, fakat ikinci cümlede birinciyi kabul edilebilir kılmak için manevi ikna yoluna giden bir dipnotta savunmaktadır:

> Sözcük Ar. *buut*'un Türkçeleştirilmişi değil, *boy*'dan türetilmiş yeni bir öğedir. Onu, Atatürk'ün türettiğini de burada eklemeliyiz.

Budun. Erer (1973: 187-8), Ankara Hukuk Fakültesi'nde Devletler Hukuku dersi veren Cemil [Bilsel] hakkında bir hikâye (Ali Fuad Başgil'den) anlatır. 1932 yılında bir gün Bilsel dersine giderken, Sadri Maksudî ile karşılaşır. Ona verdiği dersin isminin Öztürkçe'ye nasıl tercüme edilebileceğini sorar ve hemen şu cevabı alır: 'Budunların ara yargısı.' *Budun, Tarama Dergisi*'nde (1934) 'halk' anlamında bir ET kelime olarak verilmiştir; gerçek şekli ise, gördüğümüz gibi, *bodun*dur. *Yargı*, yine aynı çalışmada *adalet* yahut *hükûm* anlamında gösterilmiştir, fakat Sadri Maksudî onu *hukuk* manasına gelecek şekilde yanlış kullanmaktadır. Cemil sınıfına gider ve Maksudî'nin söylediğini hafifçe yanlış da hatırlayarak dersine 'Budunun ara yargısı...' şeklinde başlar. Öğrenciler ilk iki kelimeyi olağan manalarında anlarlar (senin but-un-un arası) ve *yargı* kelimesinin de *yar-* kökünden gelen bir şey olduğunu düşünerek kıkır kıkır gülerler. Talihsiz hoca, telaşla bu sefer 'Devletler Hukuku...' diyerek yeniden başlar, fakat çok geçtir, sınıf çoktan kontrolden çıkmıştır.

Değin, dek. Bu eski kelimeler hiçbir zaman büsbütün ortadan kalkmadılar, fakat dil reformunun bunların kullanılması yönünde verdiği cesarete rağmen, *kadar* [A] kelimesi ile rekabette uzun süre zorluk çektiler ve hâlâ da çekiyorlar. "İstanbul'dan Edirne'ye değin/dek/kadar hep düz yerlerdir" cümlesi bu üç kelimeyle de ifade edilebilir, fakat bu tarz bir cümlede 'değin' ya

da 'dek' kelimeleri Öztürkçe'den daha çok yöresel oldukları izlenimini verirler. Bunlar yazı dilinde daha çok kullanılmaktadır, fakat *kadar* kelimesi gibi yaygın değillerdir.

Denli. Eski hali *terīlig* olan, Osmanlıca'da *denlü* şeklinde görülen, fakat on yedinci yüzyılın sonu itibarıyla *kadar* kelimesi tarafından edebî kullanımın dışına itilmiş bir kelimedir.* Reform tarafından yeniden diriltilmiştir. Her ne kadar 'Ne denli' ve 'bu denli'ye yazı dilinde tıpkı 'Bu denli önemli mi?' örneğinde görüldüğü gibi rastlansa da, herkes 'Ne kadar?' ve 'bu kadar' ibarelerine saplanıp kalmış görünmektedir.

Doğa, *tabiat* kelimesini tamamen kullanım dışına itememiştir, oysa sıfat olan *doğal*, yazı dilinde *tabiî*ye kıyasla daha yaygındır. Konuşmada tabiî 'şüphesiz', 'elbette' anlamında kullanımda kalsa da, yazı dilinde 'doğal olarak' büyük oranda onun yerini almıştır. *Doğal*ın *Tarama Dergisi*'nde (1934), şüpheli olmakla birlikte, Konya'da *gubar* [A] yerine kullanıldığı kaydedilmiştir. *Cep Kılavuzu* (1935) *doğa*yı *mizaç* anlamında, *Felsefe ve Gramer Terimleri* (1942) ise 'tabiat' anlamında ve *doğal*ın da 'tabiî' anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Bu son çalışmanın derleyicileri *doğa*nın halihazırda Anadolu'nun pek çok yöresinde 'çocuk', 'erkek hindi', boynuzuyla doğmuş küçük kulaklı koyun' ve 'parmağın oynak yerindeki kemiğin üstündeki düz yüzey' anlamına belki de bilmiyorlardı. Timurtaş (Bozgeyik 1995: 76) gramatik olmayan ilginç bir saptama yapmaktadır:

> Batı dillerinde 'nature' var, 'doğ-' mânâsına Lâtince bir kelimeden geliyor. Halbuki bizim inanışımıza göre 'tabiat' doğmuyor, yaratılıyor. Demek ki bu da, meflhum bakımından, mânâ bakımından yanlış. Biz 'doğa' diyemeyiz. Çünkü tabiat kendiliğinden doğmuş değil. Cenab-ı Hak tarafından yaratılmıştır.

---

* Yine de 18. yy'ın ilk çeyreğinde, Lâle devrinde Nedim (?-1730) gibi bir büyük şair tarafından kullanılmıştır.

"Düşman ne denlü sahî ise de şâd ol ey Nedim
Seng üzre gösterir zer-i kâmil ayârını." (ed.n.)

Egemenlik. *Cep Kılavuzu* (1935) bu kelimeyi '= Hakimiyet = Souveraineté şeklinde tanımlamaktadır. Eyüboğlu (1988: 102) *egemen*i *eğe* veya *iye* artı *-men* olarak açıklar. *Tarama Sözlüğü* (1988: 102), *eye* veya *iye* kelimesinin 14.-16. yüzyıllar arasında kullanımda olduğunu göstermektedir. Fakat Eyüboğlu'nun *egemen*in hak ağzında 'efendi' anlamında kullanıldığından bahsetmesi herşeyi mahveder, ki Eyüboğlu'nun bu iddiası *Derleme Sözlüğü* (1963-82) tarafından onaylanmayan bir değerlendirmedir. Eyüboğlu iki sesli arasındaki *g* harfinin, nasıl olup da *ğ* harfine dönüşmekten kurtulduğuna dair bir açıklama da getirmemektedir. *Egemenlik* aşikâr bir şekilde Yunanca *hêgemonia* (Ziya Gökalp çok önceden *hegemonya* şeklinde ödünç almıştır) kelimesinden türemiş olduğundan, bunun üzerinde daha fazla zaman harcamamıza gerek yok. Fakat, hatırlanmalı ki bu kelime, Atatürk'e atfedilen Büyük Millet Meclisi duvarındaki 'Egemenlik Kayıtsız Şartsız Milletindir' sloganında görülmektedir. Fakat, Atatürk bu sözü hiçbir zaman söylememiştir; bu sözü telaffuz ettiğinde kullandığı kelime *hakimiyet*tir. Sözün geri kalanının Osmanlıca tabiatı korunmuştur. Öztürkçe kullandığı dönemde ise, ortadaki iki Osmanlıca kelimeyi bırakarak, 'Egemenlik kayıtsız şartsız Ulusundur' demiştir. *Şart* yerine geçecek olan *koşul* Atatürk'ün ölümünden dokuz yıl sonra icat edilmiştir, *kayıtsız* yerine geçebilecek tek kelimelik bir alternatif ise hâlâ keşfedilmemiştir.

Eşgüdüm çok tenkit edilen bir kelimedir ve en azından iki sözlük tarafından, *Doğan* (1988) ve *Örnekleriyle Türkçe Sözlük* (1995-6), dışarıda bırakılmıştır. *Güdüm, güt-* kökünden türemiş bir isimdir ve esas kullanımı 'hayvan gütmek şeklindeyken yakın zamanlarda bu son anlamını almıştır (meselâ 'güdümlü mermi' gibi). *Eşgüdüm* kullanılmaktadır, fakat bu konularla alâkalı çoğunluk *koordinasyon*u tercih etmektedir.

Evrensel. Bu kelime Batı Avrupalı muadiline (*universal*) benzemesi için kasten yaratılmış gibidir ve gerçekten de öyledir. Fakat ne olursa olsun, benzerliğin yakınlığı suni *-sel* son ekini eski ve düzgün evren kelimesine bağlamayı ilk düşünen açısından bir şansa değilse dehaya(!) işaret eder. *Evren, kâinat* yerine kullanılan hakiki bir eski kelimedir ve Clauson (1972: 13-14) tarafın-

dan açıklandığına göre muhtemelen *evir-* kökünden türemiştir: "Eğer böyleyse, yaygın yan anlamı dönen bir şeye dair olmalıdır: dolayısıyla dönen bir kubbe olarak telakki edilen 'kök kubbe'..." Hiç şüphe yok ki, 'halka' düşüncesiyle beraber bu kelime 'büyük yılan', 'ejderha' anlamına da gelmektedir, ki Osmanlıca'da 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar bu anlamda kullanılmıştır. *Türkçe Sözlük* (1988), yılanlara ve ejderhalara hiç değinmeden, *evren*i gökle ilgili varlıkların, mahlukat ve kozmosun toplamı olarak tanımlamaktadır. Ama, sevimli bir eski kullanım olan ve tastamam 'ejderha pulu' anlamına gelen *evren pulu* ibaresini –ki şimdilerde bu kelimenin karşılığı olarak *mika* kullanılmaktadır– içermektedir.

Genel, *Cep Kılavuzu*'nda (1935) '= Umumî = Général' şeklinde açıklanmaktadır. Doğan Aksan'ın (1976:32) *genel* kelimesini savunması –ki bu gelenekselleşmiş bir izahattır, buna göre kelime 'geniş' anlamına gelen ET *'keñ* kelimesine *-el* eklenerek türetilmiştir– bir sıfatın neden sıfat yapma özelliği olan bir ekle güçlendirilmeye ihtiyaç duyduğunu açıklamamaktadır. Aksan, elinden gelenin en iyisini yapmaktadır, fakat pek dikkat etmeden '*gen* adından *genel*'in türetilişi' diye ekleyerek, herhalde okuyucunun, bir paragraf önce *gen* kelimesinin bir sıfat olduğunu mükemmel derecede bir açıklıkla ortaya konmuş olduğunu unutacağını ummaktadır. Son buluş olan *genelde* kelimesinde, *genel* bir isim olarak kullanılmaktadır. Bu ise 'in general' şeklindeki İngilizce ifadenin birebir yapılmış bir tercümesine benzemektedir.

Gereksinme, Ataç'ın *ihtiyaç* yerine ürettiği bu yeni kelime bir muammadır. *Gerek,* 'lüzumlu' ya da 'lâzım olan şey' anlamına gelmektedir, fakat *-sin* eki ile ne demek istendiğini anlamak kolay değildir, hele bunun söz konusu ekin kullanıldığı tek örnek olduğu düşünülürse. Aynı biçime sahip bir ET son eki vardır. Bu ek 'yüce' anlamındaki *ulu*ğ kelimesine eklenerek 'birini yüce addetmek' anlamında *ulu*ğ*sunmak* kelimesini türetir. Fakat eğer Ataç'ın düşündüğü buysa, 'birini lüzumlu addetmek'ten 'ihtiyaç'a nasıl gelmiştir? Kelime ancak bir sapma olarak değerlendirilebilir, fakat o ve daha beteri olan *gereksinim* (bununla beraber iyi yazarlar *gerekseme*yi tercih etmektedirler, tabii eğer *hacet* keli-

mesini hatırlamazlarsa) Timurtaş'ın (1979: 51) kanısını fazlasıyla iyimser kılacak ölçüde çok kullanılmaktadır: "Dilimizin ne gibi bir ihtiyâcı vardı ki, 'gereksinme' kelimesi uyduruldu? 'İhtiyaç' varken gereksinme'ye muhtaç olacağımızı hiç sanmıyorum." Oysa onun kendine sorması gereken soru *ihtiyaç* kelimesinin ne kadarlık ömrünün kaldığı olmalıydı.

İlginç. Cep Kılavuzu (1935) *ilgi* kelimesini Arapça *alâka* ve *münasebet*in karşılığı olarak vermektedir. Bu kelime bir buluş değildir; 'gevşek bir şekilde bağlamak' ve 'dokunmak' anlamına gelen *il-* kökünden yapılmış kurallı bir türetmedir. Bu kelimenin sıfatı olan *ilginç* ise, kurallı olmaktan uzaktır. Çünkü *ilgi* kelimesine, daha önceleri sadece fiil köklerine eklenen *-nç* son ekinin getirilmesiyle yapılmıştır. Ataç bunun için suçlanamaz; onun *intéressant* karşılığı olarak önerisi (1955'te) *ilinç*tir. Bu kelime il- kökünden, *sevin-* kökünden *sevinç* ve *gül-* kökünden *gülünç* gibi çok sayıda yaşayan kelimeye benzetilerek türetilmiştir. Acınası bir durumdur ki, Ataç'ın görece az sayıda doğru oluşturduğu buluşlardan *ilinç* tutulmazken, linguistik açısından bir ucube olan *ilginç* tutulmuştur. Bu başarının muhtemel nedeni, insanların *ilginç* kelimesini, 'alâka' anlamına geldiğini bildikleri *ilgi* ile bir arada düşünürken, *ilinç*in fazla bir anlam ifade etmemesidir. 'İlginç' anlamındaki Osmanlıca kelime *alâkabahş* [AF] idi, *alâka uyandırıcı* şeklinde yenilendi, fakat en çok *enteresan* [F] tercih edildi. Bazıları hâlâ *enteresan*a bağlıdır, fakat *ilginç* konuşmada dahi düzenli bir şekilde kullanılmaktadır.

Okul. Tarama Dergisi (1934) MEKTEP başlığı altında *Okulağ* kelimesinin Urfa'da kaydedildiğini yazmaktadır. MEDRESE başlığı altındaki kayıt ise daha doludur:[10]

> Okulağ ('Oku' köküne 'lağ, lak' yer eki getirilerek yapılmış. 'Yayla ve 'kışla'da olduğu gibi son sessiz düşerek 'okula' şekli de vardır.)

10 *Yayla*, daha önceleri *yaylak* 'yaz merası' anlamındadır ve *yaz* kelimesinden gelmektedir; *kışla* ise 'kış ikâmetgâhı' anlamındadır ve daha sonra şimdiki anlamını kazanmıştır.

Evet, fakat daha önce *-lağ/lak/la* asla bir fiil köküne eklenmemiştir. Bütün Öztürkçe kelimelerin en sağlam şekilde yerleşeni olan bu kelimenin kökekine dair yaygın kabul gören hikâye Besim Atalay (1940: 40-1) tarafından anlatılmaktadır:

> Bu kelime Yunancaya benzetilerek yapılmamıştır [Schole; daha sonra Fransızca école]... Ankara'da *Siyasal Bilgiler Okulu* açıldığı zaman Atatürk'e bir tazim telgrafı çekilmiş, bundan pek hoşnut olan O Büyük Adam bir cevap verilmesini istemiş, fakat mektep kelimesi yerine türkçe bir kelime aramışlar, o sıralarda (Urfa)dan Dil Kurumuna bu anlamda *okula* kelimesi gelmiş, kendisine bu söylendiği zaman çok beğenmiş ve mektep için en güzel karşılık olmak üzere kabul buyrulmuş. Aradan bir kaç gün geçtikten sonra kelimenin sonundaki *a* sesi atılarak *okul* şeklinde kullanılmasını emretmişler.

Ve gerçekten de *Cep Kılavuzu* (1935) şu açıklamayı vermektedir: 'Okul = Mekteb = Ecole.'

Fakat, Tahsin Banguoğlu'nun (1987: 303) çok daha ayrıntılı ve Atalay'ınkiyle hiçbir yönden uyumsuzluk göstermeyen (Atalay'ınkinin ilk cümlesi dışında) bir hikâyesi vardır. Ama bu hikâye ek olarak iki bilgi daha içermektedir: *Okula* kelimesinin halen kendi yerel şehrinde kullanıldığını iddia eden Urfa vekilinin kimliği ve böyle bir şeyin olmadığı gerçeği:

> Dikkat ediniz, burda inkılâp hareketinin bilhassa hızı Arapçaya karşıdır. Arapça kelimeleri atmalı da, ne gelirse gelsin. Çünkü Arapçanın hakimiyetinden bıkmış bir nesil. Onun yerine Fransızcası gelse olur. *Schola* Latince. Biri diyorki 'Efendim bu bizim *okumak* mastarından gelir.' Bir başkası, daha kurnazı, 'efendim diyor, bizim Urfa'da *okula* derler *mektebe*.' Ben doçenttim henüz, Dil Fakültesinde, dedim ki 'bu *okula* kelimesi eğer Urfa'da *mektep* mânâsına varsa ben kendimi asarım, bu Fakültenin kapısına'... Ben Türkçe kelime yapımı hakkında bilgime dayanarak konuşuyordum. Ama sonradan yine Kurumdan biri kulağıma eğildi: 'Bizim Urfa mensubu Refet uydurdu' dedi... Ondan sonra *okula* demişler, daha sonra *okul* demişler, sonundaki *a*'yı atmışlar.

Bazı insanların gerçeklerle yüzleşmeyi reddetmesi durumu ise Eyüboğlu'nda (1988: 237) örneğini bulmaktadır:

> OKUL, tr. Okumak'tan ok-ul/okul. Köke gelen *ul* ekiyle söz uretme: oğ-ul/oğul, koş-ul/koşul (Kır. koşul-taşıl/karışmış, karışık) yumul yumul (halk ağ.).

Bundan bile beteri var mıdır acaba? *Okumak* mastarının kökü *ok-* değil, *oku*'dur. Eğer getirilen son ek *-ul* ise, ekleme sonucu oluşan toplam yanlıştır: *oku-* artı *ul* = *okul* değil, *okuyul* olur. Eğer *okul*un kökü, bir fiil kökü olan *oku-* ise, son ek *-l* olmalıdır. *Oğul* kelimesi *oğ* ve *ul* şeklinde ayrılabilir değildir[11]. Gayrımeşru bir kelime olan *koşul*u, *okul* kelimesini savunma adına kaydetmek ise ancak yüzsüzlük olarak nitelenibilir. Yumul yumul ibaresinin yaygın konuşma dilinde ne anlama geldiği ise, ibare sözlükçülere ve benim Türk arkadaşlarıma bilinmeyen bir ifade olarak göründüğünden, hemen tespit edilebilir değildir. Kısaca, madde bilgi sahibi olmayan okuyucuyu bir körleştirme çabası olarak tanımlanabilir.

Doğan Aksan (1976: 39) okul kelimesinde herhangi bir hata görmemektedir ve onu *oku-* ve *-l*'den türetilmiş diye açıklamaktadır. Eğer Banguoğlu'nun, kelimenin kökeni hakkındaki değerlendirmesi olmasa, Aksan'a neredeyse inanılabilirdi.

Olanak imkân [A] yerine kullanılan Öztürkçe kelimedir. Adile Ayda, bu kelime ve *olasılık* hakkında şunları söylemektedir:[12]

> İcat edilen yeni bir kelime Türk dilinin kurallarına göre yapılmış olsa bile çağrışım yolu ile hoş olmayan, hoşa gitmeyen bir şeyi veya kelimeyi hatırlatıyorsa, üç beş adamdan başkasının

---

11 Söz konusu teorinin etkili bir şekilde çökertilmesi hususunda bkz. Doerfer (1963-75: ii. § 82).

12 *Yaşayan Türkçemiz*'den (1981: ii. 62-3) alıntılandı. Dil reformu üzerine bu ateşli, eğlendirici ve zaman zaman hakaretâmiz üç ciltlik derleme muhafazakâr bir gazete olan *Tercüman* tarafından yayınlanmış olup, derlemenin ikinci cildi 'Uydurma, yanlış yapılan, yanlış mânâlandırılan, yanlış kullanılan, Türkçe'yi bozan, ne olduğu bilinmeyen kelimeler'e hasredilmiştir.

bu kelimeyi benimsemesi mümkün değildir. OLANAK ile OLASI kelimeleri bu alanda en iyi örneklerdir.

'Olanak' kelimesi Türkçeyi iyi bilen, zevk sahibi bir Türk için çirkin görünen, kulakları tırmalayan bir kelimedir. Neden? Çünkü insana, şuur plânında değilse bile, şuuraltı plânında 'nak' hecesi ile biten BUNAK, AVANAK kelimelerini hatırlatmaktadır.

Olasılık, Ataç'ın uydurmalarından biri olup, *ihtimal* [A] kelimesinin nüfuz alanında büyük gedikler açmıştır. Bazı Türkçe-İngilizce sözlükler *olasılık* kelimesinin, kendinden önceki *ihtimal* gibi, 'probability' anlamına geldiğini söyleyeceklerdir, fakat Türkçede bu kavram tek bir kelimeyle ifade edilemez. *İhtimal* esasında, *imkân* kelimesinden daha az bir gerçekleşme beklentisi taşımaktadır. Buna dair kanıt-metin Hisar'a (1966: 199) aittir: 'İhtimalleri imkânlar halinde duymaya başlayınca.' Standart Türkçede -esi/ası en başta beddualar için kullanılmaktadır: *kör olası* 'kör olması muhtemel' anlamında değil, 'inşaallah kör olur!' anlamındadır. *İhtimal* kelimesinin sıfatı olan *muhtemel*in [A] yerine yanlışsız olarak kullanılabilecek bir kelime olarak ise *belkili* bulunuyor olsa da bu kelime çok az kişi tarafından kullanılmaktadır. Fakat bütün Batı Avrupa dilleri, 'probable' karşılığı kelimelere sahiptirler (*Wahrscheinlich, sannynlig, probabile*) ve eğer *olası* kelimesinin manası 'ihtimal' yerine tedrici bir şekilde 'imkân'a kayarsa kimse şaşırmamalıdır.

Oran, orantı. *Oran* 'ölçü', 'nispet', ya da 'ılımlılık' anlamında kullanılan eski bir kelimedir. Reform, kelimesinin anlamını 'ratio' olarak sabitlemiştir ki bu kullanım muhafazakâr *Temel Türkçe Sözlük*'ten pek alışılagelmedik bir övgü almaktadır (Tulum, 1985-6); "Kullanılmaması büyük üzüntü sebebi olacak kelimelerdendir." 'Nispet' yerine kullanılan yeni terim *orantı* ise fiilden isim türeten -ti ekinin kuralsız bir şekilde sona getirilmesiyle türetilmiştir.

Örnek, örneğin. Bu kelimelerden birincisi yüzyıllardır 'numune, misal' anlamında geçerlidir. Kimse buna itiraz ediyor görünmemektedir, ta ki Ataç, *meselâ* yerine kullanılacak bir kelime ararken, *örnek* kelimesine eski yardımcı *-in* son ekini getirmeyi

düşünene kadar. Bazı sebeplerden dolayı bu kullanım çok sayıda eleştiriye sebep olmuştur. Bunun sebebi kısmen de olsa, bu durumu ifade etmenin iyi bir Türkçe yolunun zaten bulunmasıdır: *Söz gelişi.** Bunun devamında gelen tartışmalarda, *örnek* kelimesi Ermenice'den ödünç alınmış olmakla itham edilmiştir, ancak öyle olmadığı kesindir. Bu kelime şu an dilin parçası durumundadır, yine de kendilerini bu kelimeyle rahat hissetmeyen bazıları, eski ve yeniyi beraber kullanarak 'meselâ örneğin' demektedirler.

Özgürlük, Ataç'ın *hürriyet* yerine ikâme ettiği başarılı bir kelime olarak hem biçim hem anlam düzeyinde bir karışıklık arzetmektedir. *Öz* 'kendi' ve *gür* 'bol, mebzul' anlamına gelmektedir. Onun ilk düşündüğü biçim *özügür*[13] olabilir, ki sonra birinci *ü* olmadan kelimenin daha ahenkli olacağına karar vermiştir. Fakat 'kendinin gürlüğü'nün 'özgür' anlamına gelmesi oldukça zordur. Aksan (1976: 47-8) burada da kendisinde alışkanlık olduğu üzere, 'savunulmaz'ın ateşli bir savunmasına girişmektedir. *Özgürlük* kelimesinin *özgür*den daha önce bulunduğuna dair nedenler bulur. Buna göre *öz*, *gürlük* kelimesini niteleyen bir sıfattır ve dolayısıyla ortada olan 'kurallara uygun bir birleşme'dir. Belki öyledir, fakat bu şekilde kelime 'saf gürlük'ten başka hangi anlama gelebilir ki? Açıktır ki 'hürriyet' manasına değil. *Öztürkçe*'nin bir diğer hararetli yandaşı olan Emin Özdemir (1969: 23) *özgür(lük)* kelimesinin ustaca bir savunusunu yapar. O, kapalı bir şekilde de olsa, kelimenin anlamının hiç kimse tarafından tahmin edilemeyeceğini kabul etmektedir. Özdemir, sorunun reforma karşı çıkan ve *Öztürkçe* kelimelerin yapısı üzerinde yeterince durmamış yazarlar ve dil uzmanlarından kaynaklandığını söyleyerek başlar ve şöyle devam eder: "Bilindiği gibi bileşik sözcüklerin bir bölüğünde... bileştirilen sözcükler sözlük anlamlarından uzaklaşır. *Akbaba, demirbaş*[14]*, örneklerinde olduğu gibi,*

---

* Kısmen çünkü 'Söz gelişi'nde çoğunlukla "varsayım" veya "herhangi" tarzında bir örnekleme anlamı vardır. (ed.n.)

13 Bir *başıbozuk* yapım (bkz. Lewis 1988: 259-60).

14 'Demirbaş' Osmanlı vakanüvislerinin İsveç Kralı XII. Şarl'a yakıştırmalarıdır 1709 yılında Rusya Kralı Büyük Petro'ya karşı Poltava'da uğradığı bozgundan sonra, Türkiye'ye sığınmış ve burada 1714'e kadar kalmıştır. Tahminen, bir mi-

Özgür sözcüğündeki durum da böyledir." Bu, bileşenlerin anlamlarına dair bilginin bileşik kelimenin anlamını belirlemede hiçbir yardımı olmaması demektir. Böyle bir şey, kendine ait bir tarihi olan doğal kelimeler için umulabilir olsa da, bir kişinin bilinçli bir şekilde icat ettiği bir kelime için söz konusu olabilir mi?

Saptamak. Bu, *Cep Kılavuzu*'nun (1935) *tespit etmek* kullanımı yerine gösterdiği fiildir. Bunu kim bulmuşsa, 1930'ların, yerine geçecek bir kelime aranan Arapça kelimenin Türkçe kökeninin ne olabileceğini bulma oyununu oynuyor olmalıdır. Arkaik *yastamak* ve *yaştamak* kelimelerinde görülen *–ta–* şeklinde bir son ek vardır, ama bu kelimelerin yerini 15. yüzyıldan itibaren sırasıyla *yaslamak* ve *yaşlanmak* fiilleri almıştır. Dolayısıyla, eğer *saptamak* herhangi bir zamanda var olduysa, onun modern karşılığı *saplamak* olmalıdır. Fakat bu kelime bugünkü Türkçede 'hızla batırmak, delmek' anlamında bulunmaktadır. Aksan (1976: 48) *saptamak* şeklinde bir Kırgızca kelimenin olduğunu ve bunun diğer anlamları dışında 'istemek, hak talep etmek' manasına geldiğini belirtmektedir. "Türkiye Türkçesi'nde *saptamak*'a yeni bir anlam yüklenmiş, bu da yadırganmamış, tutunmuştur."

Sayın. *Saymak*tan türetilmiş ve 19. yüzyılın sonlarında kullanılmaz olmuş eski bir kelimedir. *Cep Kılavuzu* (1935) onu *mübeccel* ve *muhterem* kelimelerine bir alternatif olarak bulup çıkarmıştır. Kelime erkeklerle kadınlara hitap ederken düzenli bir şekilde kullanılmaktadır ve *bay* ve *bayan* kelimelerine kıyasla giderek daha fazla rağbet görmektedir. 1970'lerin sonlarından itibaren her geçen gün daha az otobüs biletçisi yolculara 'Baylar' diye seslenmekte, daha çok eski moda 'Beyler' tercih edilmektedir. *Sayın* kelimesinin bir isim olarak kullanılmaması üzülünecek bir durumdur, çünkü bu kullanımın çoğuluyla 'Bayanlar ve Baylar' yerine geçecek düzgün bir ifadeye sahip olunabilirdi.

Eğitim bakanının Sivas'a yaptığı geziye dair modern bir halk hikâyesi vardır. Bakanı karşılama komitesinde yerel yöneticiler bulunur ve bakan onlara 'Sayın Muhtarlar!' diye seslendi-

---

safir olarak fazlaca kaldığından, *demirbaş* envanter defterinde kayıtlı bulunan sabit eşyaları ve tesisat parçalarını anlatmak için kullanılır olmuştur.

ğinde, ilk muhtar *sayın* kelimesini *saymak* fiilinin emir kipi olarak anlar ve 'Bir' diye bağırır. Derken ikinci muhtar 'İki!' ve üçüncüsü 'Üç!' diye bağırır ve böyle saymaya devam ederler.

Simge ve *İmge. Timsal* [A] kelimesinin karşılığı olarak, *Cep Kılavuzu* (1935) *simi* önermektedir. Bunun Adana vilayetinde 'işaret' anlamında kullanıldığı kaydedilmiştir. Ama bölgede yaşayan Arapların sayısını düşününce, kelimenin aynı anlamdaki Arapça *sima* ile benzerliği şüphe uyandırmaktadır. Bu kelime hiçbir zaman yaygın bir kullanıma kavuşamamıştır, bunun sebebi belki de semboller hakkında konuşanların yalnız entelektüeller olmasıydı, ki onlar için *sim*, eğer söz etmeye değerse, Farsça 'gümüş' anlamına geliyordu. Dolayısıyla, *çekirge* ve *süpürge* kelimelerinde olduğu gibi *-ge* ekinin getirilmesiyle kelimeye biraz daha kişilik katıldı ve kelime şu anki faal kullanım şekliyle, yani *simge* olarak entelektüeller içinde Fransızca *sembol*den daha yaygın kullanılır duruma geldi (Hatta İstanbul'da Pera Palas'tan aşağı inen yol üzerinde Simge adlı bir otel dahi vardır). Kelimenin *simgesel* şeklinde bir sıfatı, ve *simgelemek* şeklinde türetme fiili de kullanılmaktadır. Ve *İmge?* Bu kelime *hayâl* [A] kelimesinin Öztürkçe karşılığı olarak ortaya kondu. İleri sürüldüğüne göre kelimenin kökeni ET'ye ait 'parola' anlamına gelen *im*dir ve aynı *-ge* ekinin getirilmesiyle türetilmiştir. 'Parola' ve 'hayâl' arasındaki bağlantı zayıf görünmektedir. Doğru etimolojiyi görmek için *imge* ile Fransızca ya da İngilizce *image* kelimelerinin harflerine dikkat edilmesi yeterli olacaktır.

Subay. Bu Azericenin[15] Moğolcadan aldığı bir kelimedir. Moğolcada kelime ilk olarak 'kısır', daha sonra 'çocuksuz', sonra 'hafif süvari' (çünkü o en hızlı şekilde ve tek başına seyahat etmektedir) ve en sonunda '(süvari) subayı' anlamlarında kullanılmıştır (Doerfer 1963-75: iii, § 1225). Aynı kelime Azericede ise 'bekâr erkek' anlamındadır. Türkiye'ye Azerbaycan göçmenleri tarafından getirilmiş ve Anadolu'nun birçok yerinde aynı an-

15 Azeri, Azerbaycan'da yaşayan halkın adıdır (ve *-ce* son ekiyle oluşturulan Azerice de aynı halkın dilidir.). Umuyorum ki BBC'nin haber okuyucuları bu kelimenin ünlülerini 'mastery' gibi değil de 'canary'de olduğu gibi okumaya son verirler.

lamda ve 'yalnız, çocuksuz' mânasına gelecek şekilde kullanılmıştır. Tarama Dergisi (1934) kelimesi *münferit*in muhtemel karşılıkları arasında saymaktadır.

Terim. Arapçanın Türkçe kökenli olduğu hususundaki saplantısı dışında hatırı sayılır bir ilim adamı olan Onat, bu kelimenin Fransızca *terme* kelimesinden bozma olmadığını, kelimenin Kırgızca biçiminin Türkiye Türkçesi'nde 'meclis, toplantı' anlamındaki *derim* şeklinde bulunduğunu söylemektedir (1952: 49-50); *t* harfi ile başlayan biçim seçilmiştir, çünkü *derim, demek* mastarının bir hali olarak görülebilir. Peki 'toplantı'dan 'teknik terim'e nasıl gelinmektedir?

> İlim, belli bir konu ile ilgili bilgi topluluğu olduğu gibi, terim de ilim ve sanatların çeşitli bahislerini, meselelerini ayrı ayrı adlar altında derleyip toplayan bilim sözleridir; nitekim *terim* kelimesi de bütün bu sözleri birleşik bir adla anlatmaya yaradığı için bir bilim sözü olarak kabul edilmiştir.

Bu, 'kitap' demek istediğinizde 'kütüphane' yahut daha yakın bir benzetmeyle 'çer çöp' demek istediğinizde 'çöp teknesi' demek gibi bir şey herhalde!

Uygarlık. *Medeniyet* kelimesi, türeteni 19. yüzyılda yaşamış bir Türk olsa da, Arapça bir türetmedir. Onun yerine bulunmuş Öztürkçe *uygarlık* ise 10.-12. yüzyılları arasında Doğu Türkistan'da ileri bir medeniyet kurmuş bir Türk halkının adı olan *Uygur* kelimesi temel alınarak rastgele uydurulmuştur. Dolayısıyla saf Türkçe olma noktasında, bugün halen yerini koruyan *medeniyet*ten çok daha az iddia sahibidir. Sıfat olan *medenî* ise bugün bir kanun terimi, Fransızca *état civil* ifadesinin bir tercümesi olan 'medenî hal' içinde kullanılmaya devam etmektedir. Bu ifade bazen 'medenî durum' şeklinde modernleştirilmektedir. İzmir'in kuzey girişinde, Karşıyaka Belediyesi tarafından yazdırılmış ikazlar görülür, bunlardan biri de 'Yayaya Saygı Uygarlıktır' yazısıdır. Bunun aptalca bir ifade olduğunu düşünerek, cana yakın iki taksi şoförüne *uygarlık* kelimesinin anlamını sordum ve kısa bir müzakereden sonra *uygar* kelimesinin *modern* ya da *çağdaş* ile aynı anlama geldiğinde mutabık kaldılar. Ortaya çıkan

şuydu ki, ben onların sabırlarını zorlama pahasına kelimenin tarifini istesem de, *uygarlık* kelimesini ikisi de, bildikleri *medeniyet* kelimesi ile bir arada düşünmüyorlardı.

Yaşam, yaşantı. Bu yeni kelimelerden ilki *hayat*ın [A] yerini alması niyetiyle üretildi, ama bunda tamamen başarılı olunamadı. Aslında, bazı zamanlarda kişilerin hayatları hakkında entelektüel olmayan tartışmalarda 'yaşam-hayatım' dediklerini duymak dahi mümkündür. *Yaşantı* kelimesinin ise 'hayat tarzı' –ki bu anlam belirsiz bir biçimde de olsa *yaşayış* ile karşılanıyordu– veya 'hayat tecrübesi, kişinin yaşadıkları' anlamına gelmesi düşünülmüştü. Bu kelime genel bir yaygınlık kazanmaktan uzak kaldı, çünkü *-ntı* ile biten bazı kelimeler hoş olmayan düşünceler ifade etmektedir: *Bulantı, boğuntu, çalkantı, çarpıntı, kaşıntı, kusuntu, sıkıntı, süpriintii, tiksinti, üzüntii. Yaşantı* kelimesini sevmeyenler onun 'hayat tecrübesi' değil de daha çok 'hayat bozması' anlamını taşıdığını söylemektedirler. Öte yandan *-nti* ile biten bütün kelimeler nahoş değildir, buna örnek olarak *gezinti* verilebilir. Yine de bu tür olumlu anlamı olan örnekler çok nadirdir.

Yöntem, 'metot, sistem' anlamında yeni bir kelimedir ve *usul* [A] kelimesinin ve hatta Fransızca *méthode* kelimesinden gelen *metot*un büyük ölçüde yerini almıştır. Bu kelimeyi üreten kişi, halen halk ağzında kullanılmakta olan *yön* kelimesini almış ve görünüşe göre *erdem* kelimesinin son ekini bu kelimeye eklemiştir. İstikamet bildiren bir kelimenin 'metot' anlamında kullanılması geçerli bir durum gibi görünmemektedir ve esasında değildir de. Aslında ben, bu kelimesinin ikinci hecesinin gerçekte Fransızca *système* kelimesinin ikinci hecesi olduğundan eminim. Benim eminliğimin değersiz bir şüpheden farklı bir yanı olmadığını düşünmeyesiniz diye, adamın birinin Osmanlıca *kıyas-ı mukassem* ibaresinin yerini alması için kafasında ne kurduğunu size anlatmama izin verin. Bu kelime *ikilem* kelimesidir ve *iki* ile Fransızca *dilemme* kelimesine ait *lemme*'nin birleşiminden meydana getirilmiştir. Bu, yüksek zekâya dair pek çok alâmet taşısa da, aynı çoklukta alâmeti dil sâfiyeti adına taşıdığı söylenemez. Aynı şeyler *önder* kelimesi için de söylenebilir; *Tarama Dergisi* (1934) bunun Polatlı'da kullanıldığını gösterse de, *Derleme Sözlüğü*'nde

(1964-82) kelimeden hiç bahsedilmemektedir. Bu kelime fazlasıyla, *ön* kelimesine İngilizce *leader* kelimesinin ikinci hecesinin eklenmesiyle oluşmuşa benzemektedir.

Zor [F] ve onun Öztürkçe türevleri *zorunlu, zorunluk* ve *zorunluluk*; *mecburî* [A] ve *mecburiyet* kelimelerini yerinden ettiler. Zor ve zürriyeti için bütün söylenebilecek, başlarındaki z harfi her ne kadar onları Türkçe olmamakla damgalasa da, bunların *mecburî* ve *mecburiyet* kadar dikkat çekecek bir şekilde Türkçe olmama özelliği taşımadıklarıdır. Buradaki bilmece, *-un* ekinin ne iş için düşünüldüğü ve *-lu* ile *-luk* son eklerinin nasıl olup da var olmayan bir isme iliştirildiğidir, zira sözlükte *zorun* diye bir kelime yoktur. *-Un* Ataç'ın yeni kelimesi olan *örneğin*de ve *zorun* kelimesinin hakiki bir Türkçe eşanlamlısı olan ve 19. yüzyılda hâlâ kullanım dahilinde bulunan *gücün* kelimelerinde olduğu gibi yardımcı isim haline ait eski bir son ektir. *Zorun* kelimesindeki bu *-un, zorunda* kelimesindeki *-un* eki ile karıştırılmamalıdır. Zira bu kelimedeki *-u(n)* üçüncü şahıs ekidir ve sonrasında alacağı bir mastarla, tıpkı *mecburiyetinde* kelimesinde olduğu gibi '...'in yükümlülüğü altında olmak' anlamı kazanır.

Çoğun, kızkardeşi *zorun* –aynı eki paylaşırlar– kelimesinden farklı olarak (başka yerlerde pek nadir görünse de), 'sık sık' anlamında sözlükte bulunmaktadır. Bu kelimenin soyut ismi olan *çoğunluk* ise doğrudan kullanımdadır; fakat 'sıklık' anlamında değil sonradan yerini aldığı *ekseriyet* [A] anlamında.

9. Teknik Terimler

Dil Kurumu, Atatürk'ün teknik terimler üzerine yapılan çalışmaların devam etmesi isteğini unutmadı. 1948'te istatistikten bisiklete, metalürjiden voleybola kadar değişen konularda ek lügatçeler yayınlamaya başladı; bunlar Brendemoen'de (1990: 490-2) liste halinde verilmiştir. Özel olarak takdir edilmesi gerekenler ise, ortaokullar için bilimsel terimlerin Öztürkçe karşılıklarını Osmanlıca, Fransızca, Latince, Yunanca, İngilizce ve Almanca indekslerle beraber veren *Öğretim Terimleri Kılavuzu*'nun (1963) derleyicileridir. Etkileyici olan bir başka çalışma ise 500 sayfanın üzerinde bir kitap olan *Matematik Terimleri Sözlüğü*'dür (1983). Büyük yayın kurulları tarafından derlendiği izlenimi veren bu lügatçelerin çoğu, yazarlarına dair hiçbir işaret taşımamaktadır. Bu sonuncusu ise sadece iki kişiye ait bir çalışmadır: Doğan Çoker ve Timur Karaçay, Fakat bunların hepsinden elde kalan nedir? Söz ettiğimiz son çalışmadan rastgele iki örnek alalım: 'Vektörler kalkülüsü' için *yöneyler işlencesi* ve 'koordinat' yerine de *konaç* önerilmektedir. Fakat bu kelimeler yakın zamanlı sözlüklerde bulunmamaktadır, ne Kurum'un kendi *Türkçe Sözlük*'ünde (1988) ne de Eğitim Bakanlığı'nın *Ör-*

nekleriyle Türkçe Sözlük'ünde (1995-6). Aşikâr bir ustalık, gayret ve kendini vakfetme ile dolu bu eserlerin sayfalarını çevirmek ve bunların ne kadar az bir tesir bıraktığını görmek üzücüdür; aşk ile ortaya konmuş emek yok olup gitmiştir.

Bu bölümde tıp, hukuk ve kısa da olsa en yaygın âlakaya mazhar olan bilgisayar terminolojisi tartışılıyor. Öte yandan, daha özelbir duruma sahip olan müzikle ilgili kelimelere dair bazı görüşlere de yer verilecek.

Osmanlı zamanında tıp vokabüleri Arapça idi. Özön, yabancı kelimeler sözlüğünde (1961a) 16. yüzyıldan sonra, İspanya'dan Yahudi mülteciler Türkiye'ye göç edip tıbbi mesleklere egemen olduklarında bazı 'İspanyol-İtalyan kırması' tıp terimlerinin kullanıma girdiğini söylemektedir. Maalesef Özön buna hiç örnek vermez.

1838 yılında, 1827'de kurulmuş Tıbhane ve 1832'de kurulmuş Cerrahhane birleştirilerek Galatasaray'a taşındı. Açılış törenindeki ('Çocuklar!' diye başlayan) konuşmasında, II. Mahmut şöyle diyordu:

> İşbu ebniye-i âliyeyi Mekteb-i Tıbbiye olmak üzere teşkil ve tertip ederek Mekteb-i Tıbbıye-i Adliye-i Şahane tesmiye ettim... Bunda Fransızca olarak fenn-i tıbbı tahsil edeceksiniz... Sizlere Fransızca okutmaktan benim muradım lisanı tahsil ettirmek değildir. Ancak fenn-i tıbbı öğretip refte refte kendi lisanımıza almaktır (Ünver 1940: 940).

Uzun yıllar öğretim Fransızca devam etti, öğretmenlerin çoğu Türk değildi. Fakat sonunda öğrenciler öğretim dilinin Türkçe olması yönünde mücadeleye başladılar. 1861'de Türkçe dille yayın yapan basında, bu konu üzerine birkaç makale yayınlatmaya muvaffak oldular, ki bunlara öğretmenleri tarafından Fransızca basında karşılık verildi. Uzun süren bir söz düellosundan sonra, okul amiri Salih Efendi öğrencilerin tarafını tuttu ve 1866'da Cemiyet-i Tıbbıye-i Osmaniye kurulduğunda ilk işi Türkçe bir tıp sözlüğü yayınlamak oldu. 1870'den itibaren ise, tıp öğrencilerinin isteği yerine geldi ve Türkçe veya daha doğrusunu söylemek gerekirse Osmanlıca öğretime başlandı (Uludağ

1940). Fakat bu durum öğrencilerin pek işine yaramadı; özellikle çoğu, çalışmalarını Fransa'da tamamladığı için, çok geçmeden Fransızcanın bir nevi zorunluluk olduğunu anladılar.

Bir Türkçe deyişte denildiği gibi 'o gün bugündür' Tıp dilinde 'alopecia' *alopesi* iken, halk dilinde bu hastalığa *saçsızlık* denmektedir. 'Caesearian', bir doktor kelimesi olarak *sezaryen* şeklinde kullanılmaktadır. Bir anne ve ebe kelimesi örneği olarak *göbekbağı* yahut daha nazik bir alternatif olarak *göbek kordonu* verilebilir (bkz. Tablo 9.1).

Doktorun Kullandığı Terim	Halkın Kullandığı Terim
Anemi	kansızlık
Apandisit	apandis yangısı
Kanser	İncitmebeni
Katarakt	perde [F]
Kolera	
Diyabet	şeker hastalığı
Dizanteri	kanlı basur [A]
Safra [A] taşları	
Glokom	karasu
(H) Emeroit	basur
Lösemi	kan kanseri
Tetanos	kazıklı humma/ateş
Malarya	sıtma
Pnömoni	akciğer yangısı
Kuduz	
Romatizma	
İskorbüt	tuzlubalgam
	Arpacak, itdirseği
Tüberküloz	verem
Tümör	ur
Tifo	kara humma
Rahim [A]	dol yatağı

Tablo 9.1. Hastalık isimleri

TDK 1978 yılında *Hekimlik Terimleri Kılavuzu* adında bir tıbbi terimler lügatçesi hazırladı ve 1980 yılında bunun gözden geçirilmiş ve genişletilmiş yeni bir baskısını yayınladı. Bu, tıbbı 'büyüden, gizemden' kurtarmak fikrinden mülhem iyi niyetli bir çalışmaydı. Fakat, öyle görünüyor ki büyük bir farklılık yaratamadı. Bunun bir sebebi kılavuzun büyük bir kısmının Öztürkçe olması, dolayısıyla herkes tarafından anlaşılabilir olmamasıydı. Sözün gelişi, Kılavuz'un başından sonuna kadar, 'hastalık' anlamında, yüzyıllar önce *hastalık* kelimesinin tercih edilmesiyle kullanım dışı kalmış *sayrılık* kelimesi kullanılmıştır ki bu kelime *Cep Kılavuzu* (1935) tarafından diriltilmiş olsa da, hiçbir zaman tutulmamıştır[1]. Bir başka neden ise, her tıp doktorunun tıbbı büyüden ve gizemden kurtarmayı istiyor olmamasıdır(!); bunun farkına ben birkaç yıl önce, İstanbullu bir patologun raporunda yer alan aşağıdaki satırları okurken vardım: "Mikroskobik bulgular: Stoması ödemli endometrium dokusu görülmektedir. Guddeler sayıca artmış olup, psödistratifiye silendrik epitelle döşelidir. Arada epiteloid histiositler, lenfositler ve Langhans tipi dev hücrelerden oluşmuş yuvarlakça alanlar mevcuttur."

Fakat daha kötüsü de vardır. Yaman Örs (1989: 18), tıbbi Türkçe olduğu iddia edilen dilde yabancı terimlerin kullanımına dair bir örnek alıntılamaktadır:

> Yapıtında '(Antiepileptik ilaçların) yayılmasının bloke edilmesinde rol oynayan nöronal etkileri arasında eksitasyon eşiğini yükseltmeleri, refrakter periyodu uzatmaları, presinaptik ve postsinaptik inhibisyonu potansiyelize etmeleri sayılabilir. Ayrıca nörofizyolojide spontan repetitif deşarjlara eşlik eden bir durum olarak bilinen posttetanik potansiyalizasyon olayını inhibe ederler; bu olay üzerindeki inhibitör etkileri ile deşarjın yayılmasını önlemeleri arasında ilişki bulunabilir' diyen bir yazar, 'epilepsi' türlerinin uluslararası sınıflandırılmasını

1 *Hasta* (F) kelimesinin ilk anlamı 'yorgun' idi. Türkçe'de bugünkü anlamı ile kullanılması, Fransızca'da *fatigué(e)* kelimesinin hüsnütabir (euphemism, ortmece) olarak *malade* yerine kullanılmasıyla tamamen paraleldir.

verirken, 'psikoduyusal (!) semptomatoloji gösterenlerden,' 'ikinci olarak jeneralize olan kısmi tutarıklardan' söz açıyor[2].

Örs daha sonra Türk doktorlar tarafından kullanılan, çoğu İngilizce birtakım kelimeleri listelemektedir. Bunların arasında *schedule, bowel movement, rounds, background, rule out, fracture, arterial tension, fever, handle etmek, history almak* ve *idantifie etmek* vardır. Bu liste, son yıllarda İngilizcenin genel yükselişini ve artan sayıda doktorun mezuniyet sonrası çalışmalarını İngiltere ve Amerika'da yaptığını yansıtmaktadır. Örs'ün kaynağı, 1968 yılında Hacettepe Üniversitesi Tıbbi Terimleri Toplama Komitesi tarafından yayınlanan üç sayfalık bir nottur. Burada, durum şöyle yorumlanmaktadır:

> Türkçe karşılığı bulunabilen ve gerçekte uluslararası bilimsel terimlerle de ilgisi olmayan sözcükler ve terimler sık sık kullanılmakta ve yayılmaktadır... Yeni yetişen öğrenciler de önce bu terimler karşısında bocalamakla birlikte, sonraları bu duruma katılmakta ve yadırganan yeni bir dil ortaya çıkarmaktadır. Öğrenciler böylece, hekimlikte ancak yabancı terimler kullanırlarsa bilgilerinin bilimsel değer kazanacağını sanmaktadırlar... Bu yüzden Türkçe bilim dili olarak gelişmemekte ve bir dil kargaşalığı eğitimimizi etkilemektedir.

Örs'ün yorumu ise şöyledir:

> Bu tür örnekleri çoğaltmak, ne yazık ki kolay olacaktır; gerçekten daha nice, nicelerini ekleyebiliriz... 'Critère' yerine ölçüt, 'diagnose' yerine tanı kullanmak çok büyük bir çabayı mı gerektirmektedir? Üretilmiş ya da ortaya çıkarılmış birçok Türkçe tıp terimi yabancı terimlerin anlamını genellikle tümüyle karşılıyorlar. 'Horman,' 'konjenital,' 'diffüz,' sırasıyla içsalgı, doğuştan, yaygın demektirler, başka da bir şey demek değildirler.

---

2 Örs, yazarın ve kitabın adını söylemekten kaçınmamaktadır: O. Kayaalp, *Rasyonal Tedavi Yönünden Tıbbi Farmakoloji* (Ankara: Garanti Basımevi, 1978). Alıntı şu sayfalardandır: s. 968-9

Türklerin, teknik terimlerini, nasıl Batı dünyası, Yunanca ve Latinceden türettiyse, Arapçadan ve Farsçadan türetmeleri gerektiği şeklindeki eski düşünce hakkında ilgi çekici bir saptama da yapmaktadır: Yunanlılar ve Romalılar, diye sorar, teknik terimlerini kimden almışlardır?

> Tanı anlamındaki *diagnosis* Yunanca bilgi anlamına gelen bir kökten çıkmıştır. Demek oluyor ki, batı dillerindeki terimler de Türkçe karşılıkları gibi temelde genel dilden, halk dilinden türemiştir. İngilizce tıp dilinde ortaya çıkan *scanning*, Türkçe'deki karşılığı olan 'tarama'dan daha mı çok 'bilimsel'dir? Fransızca *donneur*'ün 'verici'den daha ileri bir 'bilimsellik' taşıdığı söylenebilir mi?

Tanı yerine kullanılan eski terim *teşhis*tir [A]. *Tanı* ise *tanımak* fiilinin köküdür. Bu iki terim bir üçüncüsüyle, *diagnos*la beraber aynı metinde, yukarıda değinilen patolog raporunda bulunmaktadır. Bu eşanlamlılar zenginliği, bir edebî metin için yerinde bir hal olsa da, tabii ki bu türden bir belge için gereksizdir; akla birinci bölümde bahsedilen 'illiyet-nedensellik-causalité' üçlüsünü getirmektedir.

1988 yılında yapılan Türk Tıp Tarihi Kongresi'ne (TTK 1992) sunulan bildirilerin hiçbirinde teknik tıp terimlerinden bahsedilmemektedir, ki bu, katılımcıların halihazırdaki durumdan memnun olduğuna işaret etmektedir. Yine de bir tıp adamının kaplıcalar hakkında yaptığı bir radyo konuşmasında (Ankara Radyosu, 23 Haz. 1991) kullandığı dilin, her ne kadar konu hakkında uzman dinleyiciler tarafından belki kolaylıkla anlaşılır olsa da, halk için kavranması çok zor bir dil olduğunu duymak şaşırtıcıdır. Doktor, bazı kaynak sularının 'nörolojik ve müsküler komplikasyonlar' için faydalı olduğundan bahsetmektedir. *Müsküler*i sadece 'nazırlık' anlamındaki *müsküi*nün çoğulu olarak bilen ve dolayısıyla Fransızca *musculaire* kelimesini tanıyamayacak, meslekten olmayan herhangi bir dinleyici için, *komplikasyon* kelimesinin büyü anlamında uydurulan en son Öztürkçe kelime olduğunu sanması mazur görülebilir bir durumdur.

1928 yılında Latin alfabesine geçilmesinden sonra, 1926'da yürürlüğe giren Cumhuriyet yasaları yeniden yazılmak zorunda kaldı. Medeni Kanun'un yeni versiyonu 1934'te ortaya çıktığında Türkçeyi 'tasfiye' hareketi tam gaz devam ediyordu ve taslağı hazırlayanlar taslağın dilini sade tutmak için bilinçli bir çaba sarfettiler. Fakat aradan geçen 60 yıldan fazla zaman, metni yetmişli yaşlarını yaşayanların haricindekiler için anlaşılmaz hale getirdi. Çünkü artık çok az sayıda avukat yeterli bir Osmanlıca bilgisine sahip olmak için gereken zamanı ayırabilmektedir. 1934 tarihli metnin sol sayfada, 1970'lerdeki Türkçe çevirisinin ise sağ sayfada yer aldığı adetâ çift-dilli baskı denilebilecek tarz mevcut olmasa bunların çoğu için mesleklerini icra etmek pek kolay olmayacaktır. Bir kısa örnek, 414. madde, burada gerçekten iki farklı dilden, ya da en azından iki farklı lehçeden bahsediyor olduğumuzu göstermek için yeterlidir:

> (1934) Küçük üzerindeki vesayet, rüşt ve hâkimin rüşt kararı ile nihayet bulur. Mahkemei asliye, rüşde karar verir iken vesayetin hitamı gününü tesbit ve kararını resmen ilân eder.
>
> (1979) Küçükler üzerindeki korumanlık, erginlikle veya yargıcın erginlik kararıyla sona erer. Asliye mahkemesi erginliğe karar verirken korumanlığın sona erme gününü saptar ve kararını kamusal yoldan duyurur (Velidedeoğlu 1979: i. 220-1).

1934 yılına ait metindeki *resmen*in karşılığı olarak Velidedeoğlu düzenli bir şekilde *kamusal yoldan* ibaresini kullanmaktadır. Bu yolla, söz konusu Arapça zarftan kurtulmaya çalışsa da, *kamusal yoldan* bu zarfın yerine kullanılabilecek yeterlilikte değildir. *Resmen* için *Türkçe Sözlük* (1988) şu an geçerli olan yarı Türkçeleştirilmiş *resmî olarak* ibaresini ve *resmen* anlamını ancak devlet ile ilgili resmi konularda karşılayabilen *devletçe* kelimesini önermektedir.

Sağ tarafta yer alan sayfaların anlamı her zaman çok duru olmasa da, avukat müvekkilini veya mahkemeyi etkilemek için asıl metinden alıntılar yaparken, kanunun özünü bu yeniden yazılmış sayfalardan çıkarabilir.

Ceza Kanunu için de benzer bir işlem söz konusudur. Aşağıda 361. maddenin, iki ayrı versiyonuna ait metinleri verilmiştir:

> (1926) Her kim iltizam ettiği taahhüdü icra etmeyerek resmî bir daireye veya bir hizmeti âmme ifasına yahut bir musibeti âmmenin önünü almaya elzem olan erzak ve eşyanın fıkdanına sebebiyet verirse bir seneden üç seneye kadar hapse ve yirmi beş liradan aşağı olmamak üzere iki yüz liraya kadar ağır cezayı nakdîye mahkûm olur.
>
> Taahhüdün icra olunmaması failin yalnız ihmal ve teseyyübünden ileri gelmiş ise bir seneye kadar hapse ve yüz liraya kadar ağır cezayı nakdîye mahkûm olur.
>
> (1981) Her kim kabullendiği yüklenmeyi yerine getirmeyerek kamusal bir daireye ya da bir kamu hizmeti yapılmasına yahut bir genel musibetin önünü almaya pek gerekli olan yiyecek ve nesnelerin yokluğuna yol açarsa bir yıldan üç yıla değin hapse ve iki yüz liraya değin ağır para cezasına çarptırılır.
>
> Yüklenmenin yerine getirilmemesi suçu işleyenin yalnız savsama ve özensizliğinden ileri gelmişse bir yıla değin hapse ve yüz liraya değin ağır para cezasına çarptırılır.

Sürekli yeni kelimelerin ortaya çıktığı bir başka saha ise bilgisayardır. Bu sahada Türkler de diğer milletler gibi, milletlerarası (yani Anglo-Amerikan) terimleri kullanmanın kolaylığına kapılmış durumdalar. Bilgisayarla uğraşan insanlar da kolaylığın bu cazibesine fazla direnemediler. 'Computer' kelimesi için *bilgisayar* kullanılan tek isimdir. 'Printer'ın karşılığı olarak *yazıcı*, 'hardware'in *donanım*, 'software'in *yazılım* ve 'print-out'un karşılığı olarak da *çıkış*[3] kelimeleri bulunsa da, milletlerarası terimlerin çoğu üstün gelmiştir. Yalçıner ve Şahin'in (1993) hazırladıkları mükemmel sözlüğün amacı, dil reformunu ileri götürmek değil bilgisayar terimlerinin anlamlarını açıklamaktır. Dolayısıyla OCR maddesinin devamındaki açıklama *optik karakter tanıma* şeklindedir. Başlığın altına ise şunlar yazılmıştır: "Fotoelektrik dönüştürücüler veya ışıkla kâğıt üzerine yazılmış ya da basılmış

3 'Print-out' için Yalçıner ve Şahin *çıkış değil yazılı çıktı* karşılığını vermektedir.

olan karakterlerin bulunması, tanınması ve makine diline çevrilmesiyle kullanılan bir teknik."

Klavyede bulunan önemli bir tuş için ise *enter tuşu* veya *return tuşu* demektedir, ki *tuş* kelimesinin de aslı Fransızca *touche*dur. Türkçe ya da Öztürkçe bir terim bulunduğunda ise şu maddenin girişinde olduğu gibi gösterilmektedir. *Grafik, mod, çizgesel mod.* 'Boot' terimi ise *bilgisayarı açmak* şeklinde karşılanmıştır. Sözlük *girmek* fiilinin 'veri girmek' şeklindeki yeni geçişli kullanımını kaydetmese de, 'girilecek' kelimesini kullanarak buna dair bir örnek sunmaktadır:

> garbage in garbage out (GIGO); çöp girerse çöp çıkar.
>
> Bir bilgisayar sistemine girilecek veri ile ilgili olarak, verinin hatalı olması halinde üretilecek çıktının da hatalı olması durumu[4].

Nokta dergisinin 31 Aralık 1993 tarihli sayısında bulunan bir reklâm metnine bakılınca, bir Türk bilgisayar kullanıcısının neden bu tarz bir sözlüğe ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır: "MACWORLD TÜRKİYE ses, yazı, grafik, animasyon, film, multimedya, demo disketi, hypercard üzerinde QuickTime ile hazırlanmış multimedya uygulaması MACWORLD/TÜRKİYE şubat sayısı ile birlikte tüm okurlarımıza, bayilerde.' *Bayi* (*bā'i* [A]) bütün bu ultramodern terimlerin arasında uyuşmaz, ahengi bozar görünmektedir, fakat kelime hâlâ rağbet edilen *gazete satıcısı* vurgusunu korumaktadır.

Sıradan insanların kullandıkları bilgisayar dili hakkında bir fikir sahibi olabilmek için, aşağıdan *PC!* adlı derginin *Okur Postası* köşesinde 15 Temmuz 1997 tarihinde yayınlanmış iki ilâna göz atalım:

> SATILIK 486 PC. 486 DX 2-66, 8 MB RAM, 14" 0. 28 SVGA renkli monitör, 3.5" 1.44 FDD, 420 MB HDD, 1 MB ekran kartı, Windows 95 Türkçe klavye + mouse özellikleri olan bilgisayarımı 480 $'a satıyorum.

4 Bir başka örnek de 29 Aralık 1997 tarihine ait Sabah gazetesinden: 'RP'nin [Refah Partisi'nin] internetine porno sayfa giren müzipler.'

> PC TAKASI. 14 inç Monokrom ekran çok temiz hard diskli PC bilgisayarımı satmak istiyorum. Yanında yazıcısıyla birlikte 30.000.000 TL. Amiga veya Sega ile takas yapılır.

TDK bir müzik terimleri lügatçesi hazırlamamıştır, fakat 1954 yılında, Türkiye'nin en büyük bestecisi Adnan Saygun'a (1907-1987) ait yirmi yedi sayfalık *Terim Anketleri: Müzik* adında bir kitapçık yayınlamıştır. Tanıtıcı hiçbir yazıya yer vermeyen bu kitapçık sadece 'Fransızca', 'Eski Terimler' ve 'Kullanılan veya teklif edilen terimler' şeklinde üç sütun içermektedir. Sütundan sütuna çok küçük değişiklikler vardır, sözün gelişi: '*Dièse*-Diyez-Diyez' ve '*Bémol*-Bemol-Bemol.' Bazen bir Türkçe kelime eklenmektedir: '*Allegretto*-Allegretto-Allegretto; çabukça'; '*Allegro*-Allegro-Allegro; çabuk'; '*Appassionato*-Appassionato-Appassionato; heyecanlı'; '*Rallentando*-Rallentando-Rallentando (yavaşlıyarak).' Bir Türkçe kelimenin üçüncü sütunda tek başına görünmesi ise nadirdir: '*Réponse*-Repons; cevap-Cevap.' Aynı yerde bir Öztürkçe kelimenin olması ise daha nadir: 'Transcription-Transkripsiyon-Çevriyazı'; 'Altération-Tağyir, tefnin-Değişim.' Bu durum Batı müziğini, terimleri ile beraber benimsemiş Türk müzisyenlerinden ve müzikologlarından beklenecek bir durumdur. Filiz Ali (1987) müziğin sorunları üzerine kaleme aldığı 252 sayfalık eserinde bir terminoloji sorunundan söz etmemektedir; Sözer de (1986) hazırladığı ansiklopedi de alternatif yerli bir terminolojinin olduğuna dair bir ipucu vermemektedir[5]. Sözer, BEMOL terimini şöyle tanımlamaktadır: "Bir notanın doğal sesinden yarım perde (aralık) daha pestleşeceğini (kalınlaşacağını,)belirten işaret." DİYEZ teriminin tanımı da aynı ana hatlara sahiptir.

Her şeye rağmen alternatif bir terminoloji mevcuttur. Bu, Ege Üniversitesi Müzik Bölümü'nde öğretilmekte ve kullanılmaktadır; fakat sadece başka yerlerde bulunan çoğu müzisyen ve müzikolog tarafından değil, içinde TDK'nın da bulunduğu

---

5 1986 yılından önce Ankara'da bulunan bir yayıncı, Bilgi Yayınevi *Müzik Kılavuzu* adında, benim gorme şansı bulamadığım bir eser yayınlamıştır.

Türkçe sözlük hazırlayıcıları tarafından da umursanmamaktadır; hâlbuki bunların bu akademik Öztürkçe sığınağını ilgiye değer bulmaları beklenirdi. Bu terminoloji varlığını, yetenekli ve etkili bir müzikolog ve söz ettiğimiz bölümün kurucusu olan Gültekin Oransay'a ve Adnan Saygun'a[6] borçludur. Türk müzisyenler umumiyetle *do diyez majör* ve *mi bemol majör* örneklerinde olduğu gibi Fransızca terminolojiyi kullanmaktadırlar. Oransay'ın okulu, *diyez* yerine *dik* ve *bemol* yerine *yon* terimlerini kullanarak, bunlara sırasıyla *büyük dikdo* ve *büyük yonmi* demektedir. Öte yandan *bestekâr* [F] yerine *bağdar*,* *müzik* [Fr] veya *musiki* [A] yerine ise Ataç'ın *küğ* kelimesini, müzikal yerine de *küğsel* terimini kullanmaktadır. *Şarkıcı* yerine ise *ırlagan* denmektedir ki bu açık bir etimolojiye sahip olmakla *dik*, *yon* ve *bağdar* kelimelerinden ayrılmaktadır: *Irlamak* 'şarkı söylemek' anlamında yerel bir kelimedir.

Müzik konusuna değinmişken, belki pek gerekli olmasa da, *saz* [F] kelimesinin halk müziğinde çok önemli bir yere sahip olan uzun saplı telli bir çalgının adı olduğu izlenimini edinmiş herhangi bir okuyucu için faydalı olabilecek bir bilgi kaydı düşelim. Bu çalgının adı aslında *bağlama*dır; *saz*, sadece enstrüman anlamına gelmektedir, piyano, davul, flüt ya da herhangi bir başkası bu başlık altına dahil olabilir. Bazı müzisyenler Fransızca *enstrüman*ı, bazıları ise Türkçe *çalgı*yı kullansa da, alışılageldik terim *saz*dır. Telli çalgılar *telli saz*, vurmalılar *vurma saz*, nefesli çalgılar ise *nefesli saz* ismiyle anılırlar.

---

6 Adnan Saygun hakkında bazı bilgiler Gedikli'de (1987; 11) ve İlhan'da (1987) bulunabilir. Fakat bu makalelerden ikincisi müzik terimleri hakkında istenildiği ölçüde bilgi verici değildir.

* Mesela, bir öğretim üyesi ve yazar olan Fırat Kutluk, ağırlıklı olarak Klasik Batı Müziğiyle ilgili olan *Müziğin Tarihsel Evrimi* ile *Müzik ve Politika* isimli kitaplarında *besteci*, *bestekâr* (*kompozitör*) yerine *bağdar* kelimesini tercih etmiş. Ancak -kitap isimlerinden de anlaşılacağı üzere *müzik* yerine *küğ* veya eski *musiki* kelimelerini benimsememiş. (ed.n.)

10. Yeni Boyunduruk*

Académie Française'i çileden çıkaran Franglais, bazı örnekleriyle tanışmış bulunduğumuz Türkilizce[1] ile karşılaştırılınca pek önem arz etmez. Bu yöndeki gelişme 1954 yılındaki Yedinci Kurultay'da Abdi Tevfik Yegül adlı bir okul müdürüne ait bir yazıda önceden görülmüştür (Kurultay 1954: 82). Yegül, öğrencilerinin ona yeni teknik terimler hakkında sürekli sordukları sorulardan bahsetmektedir: Neden bu veya öteki benimsenmiştir, mümkünse o bunu açıklayabilecek midir?

> 'Hocam bu Trafik kelimesi ne demektir?' dediler ve çocuklardan birisi devam etti.
>
> 'Şemseddin beyin lûgatına babamla birlikte baktık, mânası ticaret, ihtikaâr, demiryollarında eşya nakli ve yolcu nakli gibi işlerin yapılması mânasına geliyor' dedi.

---

* Yazarın kullandığı "The New Yoke"dur ve New York ile ses benzerliği üzerinden bir kelime oyunu yapılmıştır (ç.n.).

1 Türkçe ile İngilizce kelimelerin bu mükemmel karışımının benim en erken farkettiğim örneği için: Başkan (1975).

> Çocuk devam etti. 'Babamla Larousse'a da baktık. Burada da trafiğin ticaret ve seyrüsefer anlamına geldiğini' söyledi.
>
> Demek ki bugüne kadar Fransız mandası altına girmiş lisanımız bundan soran kısmen İngiliz mandası altına girecektir[2]. Bunu yapmayalım.

Aynı noktaya yetmiş yıldan fazla bir zaman önce *Tercüman-ı Hakikat*'ta (no. 112 [1881] Ahmet Midhat tarafından da parmak basılmıştı:

"Vâ esefâ ki, biz şimdiki halde bir lisan dilencisiyiz. Gâh Arabların gâh Acemlerin ve hele şimdi de Frenklerin kapılarını çalarak lâfızca, kavaidce sadaka-i ma'rifetini dileniyoruz" (Levend 1972: 129).

TDK'nın başlıca işinin Arapça ve Farsça kelimeler yerine, bunların Öztürkçe karşılıklarını bulmak olduğu dönemin üzerinden çok zaman geçti; 1983 sonrasında TDK'nın çabasının büyük kısmı yaygın kullanımda olan İngiliz kelimelerin yerlerine Türkçe karşılıklar bulmak ve bunları yaymak üzerinde yoğunlaştı. Kurum'un kendi yayın organı olan *Türk Dili*'nde faks numarasını 'Belgegeçer (Faks)' başlığı altında vermesi bu duruma dair bir örnek teşkil etmektedir. Tabii, TDK bürosunda çalışan herkesin 'faks' yerine 'belgegeçer' kullanıp kullanmadığı ayrı bir meseledir: acaba Fransız devlet görevlileri, bu faydalı alete tavsiye edildiği şekilde 'télécopie' mi demektedirler? TDK'nın seferberliği sadece kendi dergisinin sayfalarında sürdürüldüğü müddetçe fazla etkili olmuş gibi görünmedi, bu şekilde boşa kürek çekildi. Fakat 1997 yılında, Kurum, 'Burası Türkiye mi' başlıklı dikkat çekici bir afiş yayınlayıp bunu okullara dağıtarak mesajını daha geniş kitlelere yaymaya başladı. Bu afişte 'Happy New Year', 'Hotel', 'Real Estate Center', 'Photo Colour' ve 'Chicken House' gibi tabelaların bolca olduğu bir sokak gösteriliyordu. Bu isimlere Fransızcanın katkısı sadece 'La Famme Boutique' ile sınırlıydı.

---

2 Konuşmacının seçtiği benzetme, kaynağını 1918 sonrası yılların hatıralarından almaktadır. Bu yıllarda bazı Türkler, ülkelerinin Amerikan ya da İngiliz mandasına girmesini destekliyorlardı.

Halihazırdaki İngilizce akının sebeplerini görmek zor değildir. Türkler nasıl İslâm medeniyetini kabul ettiklerinde bu, çok sayıda Arapça ve Farsça terimin benimsenmesini getirdiyse, Türk entelektüellerinin Batı medeniyetinin etkisine girmesi, 19. yüzyılda İtalyanca ve ondan da fazla olarak Fransızca kelimelerin daha küçük bir ölçüde olsa da, bu entelektüellerin vokabülerlerine hücumuyla sonuçlandı[3]. Cevdet Kudret (1966), Arapça kelimelerin yerine Fransızca kelimeler ikâme edilmesine dikkat çekmektedir; *hekim*in yerini *doktor* almaya başladığında, *baytar* yerini *veterinere*, *kâtip* de *sekretere* bırakmıştır. İtalyanca *locanda* (han) ve *agente* (Türkçede daha çok 'acenta' şeklinde kullanılır) ile Yunanca *panegúri* (festival, fuar' anlamında) kelimelerinin Fransızca *restaurant*, *agence* ve *foire* kelimeleriyle değiştirilmesinden söz eder:

> İş bu kadarla da kalmadı, daha önce girmiş Frenkçe sözcükleri dahi değiştirip yerlerine başka Frenkçe sözcükler aldık: *Musiki* yerine *müzik*, *lokanta* yerine *restoran*, *acente* yerine *ajans*, *panayır* yerine *fuar* diyoruz artık... Dikkat edilirse, Türkçe *aşevi* en aşağı, en ucuz yemek evleri için kullanılmaktadır. *Lokanta* sözcüğü yavaş yavaş halk arasında da yayılmaya başlayınca, yüksek tabaka kendisi için daha başka bir söz aramış, restoran'ı bulmuş, *Aşevi* halkın, *lokanta* orta sınıfın, *restoran* yüksek sınıfın yemek yeridir. Böylece, kendimiz halktan uzaklaştıkça dilimiz de Türkçe'den uzaklaşmaktadır. Frenkçe'yi aldıkça, çok inceldiğimizi sanıyoruz. Sözgelimi halk *ayakyolu*'na ve *aptesane*'ye, orta tabaka *helâ*'ya, biz okumuşlarsa *tuvalet*'e gideriz; son zamanlarda bir de W.C. çıktı, arası.ra oraya da gidiyoruz (Kudret 1966: 74-5).[4]

---

3 Kelimelerdeki moda, Dil Kurumu'nun herhangi bir müdahalesi olmadan değişmektedir. İkinci Dünya Savaşı'na kadar İngiliz konuşma dilinde 'Are yo trying to make fun of me?' (benimle dalga mı geçiyorsun?) cümlesi bir kelime oyunu ile 'Are you taking the mike out of me?' (tercüme edersek, 'benden mikrofon mu alıyorsun?' ç.n.) şeklinde söyleniyordu. 1945 veya daha sonrasında deniz aşırı ülkelerden eve dönen askerler, kullanılan ifadenin –ki şimdi de aynı ifade geçerlidir– 'Are you taking the micky' olduğunu görünce şaşırmışlardır.

4 Kudret, halk tarafından kullanılan bir başka terimi ihmal etmektedir: 'Yüz numara.' Halk etimolojisi bunu Paris'e gitmiş ilk Türk ziyaretçilerden birinin Fransızca 'sans numéro'yu (numarasız) 'cent numéro' şeklinde yanlış anlamasına yormaktadır, fakat Fransızca terim 'le numéro cent'dir.

Yaklaşık bir asır boyunca İngilizce 'furniture'un karşılığı, Türkçede *mobilya* kelimesi idi[5]. Eski kelimeler *döşeme* ve *mefruşat* [A] ihtiyacı karşılayamaz oldu; bunlar *alaturka*[6] mobilyayı ifade ederken, İtalyan tarzı mobilya kendi ismini beraberinde getirmişti. Bu yıllarda 'mobilya ile döşenmiş' anlamında ise *mobilyalı* kullanılıyordu. Peyami Safa ise aynı anlama sahip Fransızca *meublé* kelimesini esas alarak *mobilyalı* yerine *möble*yi tercih etmişti. Daha yakın zamanlarda ise *mobilya* kelimesi bir başka *möble* ile bu sefer *meublé* değil 'mobilya' anlamındaki *meuble* ile yarışmak durumunda kaldı[7].

İtalyanca ve Fransızcanın amansız akınından sonra, Amerikan asrında sıra İngilizcenindir[8]. Bir ölçüye kadar bundan dil reformu sorumlu tutulmalıdır: Yaşlı insanlar dudaklarının ucuna gelen kelimelerin anlaşılamayabileceğinin farkındadırlar, fakat kendi ana dilleri gibi görünürde, söylemek istedikleri şeyi ifade edecek doğru yeni kelimeyi bulmak hususunda emin ola-

---

5 Bu kelime, hâlâ yaygın konuşma dilinde mevcuttur. Yaygın konuşma dili İtalyanca'dan alınmış bir başka kelimeyi, *familya*yı da 'aile'den çok 'karı' anlamına gelecek şekilde barındırmaktadır. *Aile* [A] de, açık bir şekilde *karı* demekten kaçınmak için kullanılmaktadır. Düz ve doğrudan söylersek *familya*, bir zamanlar *karı* için kullanılan bir örtmece/hüsnütabir olan ve şimdi sıradan insanlar için neredeyse *karı* kelimesiyle anlamdaş olmuş *aile* yerine kullanılan bir örtmece/hüsnütabir konumundadır.

6 Bu yararlı kelime İtalyanca *alla turca* ibaresinden gelmektedir. Zıt anlamlısı *alafranga* ise 'Avrupa tarzı' anlamında yine İtalyanca *alla franca*'dan.

7 *Kilometre kare* ibaresinin sonundaki *e* harflerini karşılaştıralım, biri Fransızca sadasız *e* ile diğeri ise *é* ile yazılmaktadır. *Neutre* [F] kelimesinin Türkçe biçimi, sondaki *e* bulunmayan, *nötr*dür, dolayısıyla *möble* esasında, *meuble* kelimesinin yerine kullanılmak için sondaki *e* harfine ihtiyaç duymamaktadır. Bunun istisnası 'mobilya ile döşenmiş' demek isteyip, *mobilyalı* yahut *döşenmiş* kelimelerini modası geçmiş olarak küçümsediğinizde olabilir. Burada kullanacağınız kelime *möblelı*dir çünkü *möbilli* telaffuz edilebilir değildir.

8 İngilizce, esasında 1800'lü yılların başlarından itibaren denizcilik terimlerının kaynağıdır, değişken kişilikli fakat çok bilgili biri olan Bedros Efendi Kerestecıyan'a (1912-43) göre: 'Disons, une fois pour toutes, que les termes de marine et d'instruments de fabrique que étaient empruntés, autrefois, à l'italien, sont aujourdhui pris généralement de la langue anglaise: les officiers instructeurs de la marine et des fabriques imperials, en Turquie, étant depuis près d'un siècle recturés en Angleterre.'

madıklarından yabancı ve anlamı muğlak olmayan bir kelimeden yararlanma yoluna gitmektedirler. Yabancı kelimeleri çok daha fazla kullananlar ise profesyonel meslek sahipleridir (özellikle, geçen bölümde de gördüğümüz gibi doktorlar). Bunlar, anlamı aşikâr bir kelimenin yeterince teknik olmadığını düşündüklerinde bu yola başvurmaktadırlar. Zamanında bir tıp dergisini yayına hazırlayan bir arkadaşım bana, kendisi *beslenme* kelimesini kullandığında, bir doktor tarafından bunun *nütrisyon* diye düzeltildiğini anlatmıştı. Şimdilerde ise, 13 Aralık 1993 tarihli *Cumhuriyet* Gazetesindeki bir karikatürde resmedildiği gibi doktorlar muhtemelen İngilizce *nütrişını* tercih edeceklerdir. Bu karikatürde, gözlüklerinden entelektüel oldukları anlaşılan iki adam sokakta yürümektedir. Biri diğerine şöyle der: "Türkçe yerine İngilizce konuşanlara kıl oluyorum abi. Operasyon yerine opereyşın, spekülasyon yerine speküleyşın diyenler yüzde sekseni buldu. Hiç olmazsa fifti fifti kullansak yabancı sözcükleri be abi!"

Aşağıdaki satırlar ise Mümtaz Soysal'ın (1990) bir makalesinden –sadece açık bir 'derin kavrayış'tan değil aynı zamanda üslubunun kuvvetinden dolayı da– alıntılandı[9]. Devlet başkanı denerek atıfta bulunulan kişi ise Cumhurbaşkanı Turgut Özal'dır:

> Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet başkanı sabah, akşam 'transformasyon'dan söz eder, bakanlar 'sübvansiyone' bile değil, 'sübvanse' edilen girişimleri anlatır... Bir okuyucunun isyan ederek duyurduğuna göre, İzmir Belediyesi'nin camdan otobüs durakları 'hem indoor hem outdoor, hem visible hem invisible' imiş.
>
> Ya halkın kullandığı telefon? Telefonların üzerindeki 'jeton iade holü'ne ne demeli? Haydi 'jeton'la 'iade'yi anladık da, 'hol' nesi? Türkçe 'delik' demek varken İngilizce 'hole'ü imdada çağıran densizi bulup Dil Kurultayı'nın bütün üyeleri önünde

9 Ve aynı zamanda yazarın seçkin bir insan olmasından. Profesör Soysal, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı iken, 1970'lerin başında yaşanan kötü günlerde düşünce özgürlüğünü korumak için büyük sıkıntılara katlanmıştır.

> eşek sudan gelinceye kadar sopaya çekmedikçe, galiba bu çeşit zıpırlıkların sonu gelmeyecek[10].

Hol kelimesinin 'hole' yerine kullanılışı iyi düşünülmüş bir tercih değildir, çünkü *hol* Türkler tarafından uzun süre başka bir anlamda bilinmiştir; bu İngilizceden alınmış bir başka kelime, büyük salon yahut evin giriş koridoru anlamındaki 'hall' kelimesidir. Fakat belki de Türkler *hol*ü iki farklı anlamda kullanmaya alışmışlardır, nasıl *kot* kelimesini beş ayrı anlamda kullanıyorlarsa: *Kot* bir tür pamuklu madde, bu maddeden yapılan pantolonlar, rakam ve şifre[11] anlamlarında kullanılmakta ve *kotdışı pazar* ibaresinde de 'marché de valeurs non-cotisées', 'listeye alınmamış menkul kıymetler piyasası' anlamını verecek şekilde bulunmaktadır. Bu sonuncusu 'Borsa rayici' mânasına gelen Fransızca 'cote' kelimesinden gelmektedir.

Süpermarket kelimesi de, 'nitelik, nicelik ve derece bakımından üstün olan' diye tanımlanan *süper* ile beraber bugünlerde sözlüklerde boy göstermektedir. *Süperdevlet* de düzenli olarak kullanılmaktadır ama henüz sözlüklere girmiş değildir. Spor yazarları en çok sayıda gol kaydetmiş oyuncular için 'en skorer oyuncu' ibaresini kullanmaktadır. Gece kulüplerinin dışında bekleyen fedailer, goriller vs. için kullanılan olağan kelime *koruma*dır. Fakat onunla birlikte 'bodyguard' da, aynen bu şekilde yazılarak kullanılmaktadır. Öte yandan, Fransızca kelimeler açısından da bir noksanlık yoktur. Yemeğiniz bittiğinde ve garsondan 'hesap'ı istediğinizde, garsonun size vereceği kâğıdın üstün-

---

10 Zıpırlıklar devam etmektedir ve devam etmesi sadece Türkiye ile sınırlı değildir. Önümde 1991 yılında Sağlık Bölümü için Kraliyet Kırtasiye Bürosu tarafından yayınlanmış 'Hastanın Hakları' (Patient'sCharter) başlıklı bir el ilânı duruyor. Ilânda, bir süre sonra, diğerlerinin yanında ilânın bir Türkçe sürümünün de olacağı söyleniyor, bu sürüme verilen isimse şu: 'Peyşınt Çartır.'

11 Bundan *kotlamak* şeklinde bir fiil de üretilmiştir. Telefonda konuşurken, karşı taraf size 'Adınızı kotlar mısınız?' diye sorduğunda, eğer isminiz Mehmet yahut Meredith ise şu şekilde cevaplamalısınız: 'Muğla'daki M, Edirne'deki E' ve böyle devam ederek diğer harfler.

(Not: Yazar, kod-kodlama ile kot-kotlama kelimelerini sehven karıştırıyor ya da kod kelimesinin kot şeklinde yazıldığı bir kaynağa dayanıyor olabilir. Bkz TDK Yazım Kılavuzu, Ankara 2005, ss. 303, 308, ed.n.)

de yazan muhtemelen 'Adisyon' olacaktır. 'Ambulance' kelimesinin karşılığı olarak Türkçede *cankurtaran* kelimesi vardır, fakat Türkiye'de çoğu cankurtaranın önünde *Ambülans/Ambulans* yazdığını görürsünüz. Mümtaz Soysal'ın (1993)[12] bunun nasıl meydana geldiğine dair yaptığı açıklama mahiranedir:

> Sözcüklerin doğuşunu, yaşayışını ve ölüşünü izlemek her zaman ilginçtir.
>
> 'Ambülans' sözünü alın. Niçin doğdu? Daha doğrusu, çağdaş Türkçenin en güzel sözcüklerinden biri olan 'cankurtaran'ı nasıl öldürdü? Belki de cankurtaranların can kurtarmamaya başlamasıyla oldu bu değişiklik. Kimbilir, şehir düzenleri bozuldu, yollar tıkandı da, çağrılan cankurtaranlar zamanında gelmeyince hastalar, yaralılar hastaneye kaldırılmadan öldüler. Geç gelen cankurtaran, adıyla çelişen bir araçtır. Adı herhalde bundan değişti.
>
> Oysa, 'ambülans öyle mi? Adının ne anlama geldiğini bilen yok ki, geç gelince kızılsın. 'Can kurtarmayan ambülans da olabilir' diye düşünmeye başlıyor insanlar ve bu sözde alafrangalıkla birlikte müthiş bir şarklılık, adamsendecilik, olmaması gereken bir hoşgörü yerleşiyor.

Daha önce yayınlanmış bir makalesinde ise Soysal (1986) şunları yazmaktadır:

> Kendi dilini geliştirmek yerine başkalarının dilini böylesine yalan yanlış benimseyen bir başka toplum da yoktur... Radyolarında harfleri bile gâvurca okuyup 'er-aş pozitif' diye kan isteyen ve 'Oşinografi Dairesi'nin bildirilerini okuyan bir toplum bu tarzancayla mı kendi düşüncesini üretecek?

'Rh' ibaresinin /er-aş/ şeklindeki telaffuzu, Türk doktorların Fransızca eğitimden geçmiş olduklarını yansıtmaktayken, elektronik alanında İngilz dilinin hakim olması televizyonun kı-

12 Bu makalenin başlığı olan 'Atmasayon' (atmasyon ? ed.n.) atma köküne telekomünikasyon gibi kelimelerde bulunan Fransızca son ekin getirilmesiyle üretilmiştir. Bkz. Lewis (1988: 172; 2000: 173).

saltması TV'nin telaffuzundan anlaşılabilir. Bu kısaltmayı bazıları /te-ve/ şeklinde telaffuz etse de, yaygın olan /ti-vi/ şeklinde söylenmesidir. Frekans ayarında kullanılan FM ise herkes tarafından /ef-em/ diye telaffuz edilmektedir, /fe-me/ olarak değil.

Cuma günleri bazı gazetelerin ön sayfalarında, ertesi günkü sayıda haftalık televizyon programlarının bulunacağı bir ek verileceği bildirilmektedir: 'Yarın TV Guide.' Kendilerine danıştığım arkadaşlar, bu son kelimenin İngilizce bilmeyen okurlar tarafından nasıl telaffuz edileceğini kestiremiyorlardı. *Okeylemek* kelimesinin İngilizce 'OK' anlamına geldiğini, *fizibilite raporu* ibaresinin 'feasibility report'[13], *kalite kontrolü*nün ise 'quality control' yerine uzun zamandır kullanıldığını bilseniz bile Türkilizce'deki yeni gelişmeler hâlâ sizi dehşete düşürebilir. 1998 yılındaki Uluslararası Türkçe Dilbilim (Linguistik) Konferansı'nda 'Türkçede Kompleks Predikasyonlar içindeki Gerundium Grubu Öğelerinin* Relativizasyonu' başlıklı bir bildiri bulunmaktadır. Bu da mı dehşete düşürmedi, o zaman şuna ne dersiniz: Dışatım gazı salımının ölçüldüğü yerlerin bazılarının dışında şöyle yazmaktadır: 'Egsoz Gazı Emisyonu Ölçüm İstasyonu.' Ölçüm kelimesinin 'measurement' anlamına geldiğini söylemek dışında, bu seferlik hiçbir Türkçe alıntıyı tercümesiz bırakmama kuralımı ihlal ediyorum.

Yeni alınan bir başkası ise *alcoholic* ve onun yavruları *chocoholic* ve *workaholic* kelimelerinde görülen *-kolik* son ekidir. Bu kelimelerden sonuncusu *çalışmakolik* veya *işkolik* şeklinde *Türkilizce*'de karşılık bulmuştur. Çay bağımlılarına ise *çaykolik* denmektedir. Bu türden daha eski bir son ek ise *bankamatik* kelimesinde gördüğümüz *-matik* ekidir. Son zamanlarda bu ekin kullanımı inanılması zor taraflara kaymıştır.

---

13 Fizibilite karşılığı olarak doğru bir şekilde türetilmiş iki kelime mevcuttur: *Olurluk* ve *yapılabilirlik*. Ne var ki bu kelimeler kimse tarafından fazlaca kullanılmamaktadır. *Rapor* yerine ise yeni bir kelime olarak *yazanak* vardır, ama bu kelime de neredeyse hiçbir yerde *rapor* kadar yaygın değildir.

Doğru yazımı: Öge (TDK Yazım Kılavuzu Ankara 2005, s. 369). (ed.n.)

> Devlet Bakanı Işılay Saygın, ilk kez tapu işlemlerinin bankamatik kartları gibi manyetik kartlarla yürütülmesini sağlayan, 'Tapumatik' sisteminin açılışını yaptı ('Tapular artık tapumatike.' *Hürriyet*, 12 Ağustos 1997, haber)...
>
> Bu arada yeri gelmişken üç derginin adından da söz etmeliyim. 'Haftalık Ekonomi, Politik, Finans, Borsa Dergisi PARAMATİK', bilmece-bulmaca dergileri ZEKAMATİK ve ÇÖZMATİK (Sakaoğlu 1988).

İngiliz etkisinin daha az açık bir örneği ise yeni bir olgudur: *Merhaba* yerine şimdilerde kullanılmaya başlayan *Selâm*. Bu artan dindarlığın değil, televizyonda *dublaj Türkçesi* denen şeyi üreten İngilizce filmlerin hakimiyetinin bir kanıtıdır. Dublaj yaparken amaç, orijinal dudak hareketlerinin gerektirdiği uygun Türkçe kelimeler kullanmaktır ve 'Selâm' kelimesini seslendirmek için gerekli dudak hareketleri, 'Hello'ya 'Merhaba'dan çok daha yakındır. Buna benzer başkaları da yakın gelecekte söz konusu olabilir. Televizyonun konuşmaya etkisinin bir başka örneğini ise 4 Temmuz 1995 tarihli Milliyet gazetesindeki yazısında Hasan Pulur vermektedir. Pulur'a göre, 'Vay anasını!' artık şaşkınlık ifade etmenin olağan şekli değildir, onun yerini 'Vavvvv' almaktadır.

Atatürk'ün bunları görmüş olsa ne yapacağı üzerinde kafa yormak ilginç olabilir. Açıktır ki, Türkçeyi yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmaktan bahsederken onun düşündüğü bu değildi. Kimbilir belki de bütün bu İngiliz ve Fransız kökenli kelimeleri Arapça ve Farsça kökenlilere tercih edip, ülkesinin Batılılaşmasının bir nişanesi olarak kabul edecekti. Fakat nihayetinde onun istediği vatandaşlarının Türkçe konuşup Türkçe yazmasıydı, başka bir şey değil.

11. Yeni Türkçe

Bu noktada sormamız gereken iki soru vardır: Reform, entelektüellerin dili ile halkın dili arasındaki uçurumu bertaraf etti mi ve reform dili fakirleştirdi mi? Birinci sorunun cevabı, uçurumun eskisi kadar büyük olmamakla beraber halen varlığını koruduğudur. Fakat bu doğal bir durumdur, çünkü bazı insanlar diğerlerinden daha fazla kelimeye ihtiyaç duyarlar ve daha fazla kelime kullanırlar. Zaten hiç kimse hiçbir zaman entelektüellerin bakteriyoloji, astronomi yahut siyaset bilimi gibi herhangi başka özel ilgileri konusunda konuşmayı bırakmasını beklememiştir. Ümit edilen, gündelik hayatta Osmanlıca kelime kullanımının bırakılmasıydı. Artık 'ev' demek varken 'ikametgâh', 'kusur bulmak' yerine 'nakısa addetmek,' veya 'bunun üzerine düşüneceğim' yerine 'bu hususu mütalâa edeceğim' denmeyecektir. Ve böyle de olmuştur. Bu açıdan reform bir başarıdır. Öte yandan, Öztürkçe'nin yayılışı ve İngilizce kelimelerin akını entelektüel olmayanların konuşma âdetlerini neredeyse hiç değiştirmemiştir; bugün köylü, çarşı esnafı ve zanaatkârın konuştuğu dil, dedelerininkinden pek de farklı değildir. Bu in-

sanlar eski dilin büyük bir kısmını diri tutmaktadırlar. Bu açıdan ise uçurum büyümüş ve reform başarısız olmuştur.

Elbette, tasfiye edilen Arapça ve Farsça kelimelerin çoğu geri gelmeyecek şekilde mevcudiyetini kaybetmiştir ve çok sayıda Türk bu durumda dilin onarılmış değil tam tersine zedelenmiş olduğu kanısındadır. İngilizce kelimelerin baskısı altında, dil için bir 'doğal gelişim'den söz etmek için oldukça erken olsa da 1983'ten itibaren dil, oturmaya ve yeni bir nekâhet dönemi geçirmeye başlamıştır. TDK'nın bu ödünç alınan yeni yabancı kelimeler için önerdiği karşılıklar arasında, Öztürkçe hakim olmaktan uzaktır; bunlardan bazıları düzgün Türkçe diyebileceğimiz, bazıları ise eski TDK'nın Osmanlıca diyeceği kelimelerdir. *Türk Dili* dergisinin Kasım 1997 tarihli sayısında yer alan listede *hijyenik* yerine *sıhhî* ve *fizyoterapist* yerine *fizik tedavi uzmanı* önerilmektedir. *Kemoterapi* karşılığı olarak ise bir sıfat seçimi hakkı dahi tanınmıştır: *Kimyasal/kimyevî tedavi*. *Enformel* için önerilen ise *resmi olmayan* ifadesidir. *Klonlamak* yerine bulunabilen en iyi karşılık ise *kopyalamak*tır, zira İtalyanca *kopya* kelimesi Arapça *istinsah*ın yerini alalı çok uzun zaman olmuştur.

Aksoy (1982: 115-16) şunları söylemektedir:

> Ben tasfiyeci değilim: Dilden, bütün yabancı sözcüklerin atılabileceğine inanmıyorum. Ama tasfiyecileri suçlamak aklımın köşesinden geçmiyor. Onlar bütün yabancı sözcüklere Türkçe karşılıklar bulma çabası içindeler. Bu, alkışlanacak bir tutumdur. Biliyorum ki 'yüzde yüz başarı'ya ulaşamayacaklardır. Ama çabaları, dile birtakım değerler kazandırabilir. 'Tasfiyeci,' dilin zenginleşmesi için hiç çaba göstermeyen 'tutucu'dan daha yararlı bir kişidir. Unutulmamalıdır ki tasfiyeciler var diye dil çığırından çıkmaz. Şimdiye değin birçok tasfiyeci gelmiş geçmiştir. Önerileri ne ölçüde gerçekleşmiştir? Toplum, çalışma verimlerinin hepsini süzgeçten geçirir, işine yarayanı alır.

Gerçekten de öyledir. Bu, meselâ *yüklenici* kelimesinin –her ne kadar bir Türkçe kök ve Türkçe eklerde düzgün biçimlendirilmiş olsa da (*yükle-n-ici*)– tutulmamasının sebebidir. Bu kelime-

nin *müteahhit*in yerini alması tasarlanmış, fakat iş hayatlarını müteahhitlerle beraber geçiren inşaat çalışanları kelimeyi bilmediklerinden onlara /*mutahit*/ demeye devam etmişlerdir. *Cep Kılavuzu*, *ticaret* [A] yerine *tecim*, *tüccar* [A] yerine de *tecimer* karşılıklarını vermektedir. Kendilerine herhangi bir zamanda *tecimer* diyen işadamlarının varlığına dair hiçbir iz yoktur, fakat *tüccar* hâlâ kullanımdadır. Bazı yazarlar halen *tecim*den söz edebilirler, fakat sadece geçmişte yaşıyorlarsa: *Türkçe Sözlük*'te (1983), *ticarî* karşılığı olarak *tecimsel* bulunsa da, *tecime* yer verilmemiştir. 1988 baskısında ise ikisi de bulunmamakta ve *ticarethane* [AF] karşılığı olarak gösterilen *tecim evi* ibaresinin kullanımdan çıkmış olduğu belirtilmektedir.

Osmanlı dönemi ve modern dönem edebiyatlarının duayeni Fahir İz'in, reformun başarılı olduğu konusunda bir şüphesi yoktur (İz 1984): "Bugünkü Türkçede dilin yapısına uymayan kırk elli söz vardır. Terimlerde bu sayı yüz dolayındadır. Bunlar yazı diline kazandırılan binlerce söz yanında devede kulaktır." İz, reformun sıradan insanların konuşma tarzlarına çok az etkide bulunduğu hususunda ise tartışmaya girmekten uzak durmaktadır; metninde konuşma diline dahil olmuş sadece bir yeni kelimeden bahsetmektedir, o da kusurlu bir oluşuma sahip *ilginç* kelimesidir. Metnin özet kısmında ise şöyle demektedir: "Bugün artık Dil Devrimi'nden geri dönülemeyeceği kesindir. Halkın konuştuğu dili bırakıp tekrar Arapça ve Farsçaya dönmek hiçbir zaman söz konusu olamaz." Fakat bir sonraki paragrafta reformun etkisini abartır:

> Artık kimseye seçim yerine intihabat, seçmen yerine müntahip, basın yerine matbuat, yayın yerine neşriyat, başyazar yerine ser-muharrir, yazı kurulu yerine heyet-i tahririye, takma ad yerine nam-ı müstear, Akdeniz Adaları yerine Cezayir-i Bahr-i Sefid, Oniki Ada yerine Cezayir-i İsnaaşer, Kuzey Buz Denizi yerine Bahr-i Muhit-i Müncemid-i Şimalî yazdırmanın ve söyletmenin yolu yoktur.

İz'in kitapçığının ismi *Hepimizin Türkçesi*dir, fakat 'biz' kimdir? Bu kelimelerin eski veya yeni herhangi birinin, seçim dö-

nemlerinde *seçim* ve belki de *seçmen* dışında, Kırklareli veya Bayburt kahvehane müdavimlerinin dudak uçlarına sıkça geldiğine inanmıyorum. Bu insanlar Arapça ve Farsçaya tekrar dönmeyecek olan 'halk' mıdır? Hiçbir zaman bilmedikleri iki dile 'tekrar' dönmeleri ya da dönmemeleri nasıl mümkün olabilir?

Faruk Kadri Timurtaş'ın (1979) bakış açısı ise kitabının adının belli ettiği gibi çok farklıdır: *Uydurma Olan ve Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü*. Timurtaş *sözcük* yerine *kelime* kullanmaktadır, fakat *sözlük* kelimesini artık oldukça eskimiş görünen *lügat*e tercih etmektedir; böylelikle kakafonik *sözcükler sözlüğü* başlığından kaçınmaktadır. Kuralsız yaratımlara Fahir İz gibi hoşgörüyle bakmasa da, inatla tutuculuğunu sürdüren biri de değildir[1]; bu duruma, *muhteva* yerine konan yeni kelime *içerik* hakkında yaptığı yorum şahitlik etmektedir:

> Son yıllarda uydurmacıların çokça kullandıkları kelimelerden biri de 'içerik'tir; 'muhtevâ' mânâsına geliyormuş. Dilimizde içeri kelimesi bulunmakla birlikte, içerik diye bir kelime yoktur... Muhtevâ kelimesinin artık eskidiği ve herkes tarafından bilinmediği doğrudur ama bunun karşılığı içerik değildir. Muhtevâ yerine 'iç, öz' kullanılabilir.

Timurtaş'ın Fahir İz'le anlaşamayacağı bir nokta ise, Öztürkçe'deki kuralsız oluşumların sayısıdır. Timurtaş üç ayrı sınıfa koyduğu üç binden fazla yeni kelime sıralamaktadır: oluşumu doğru olan kelimeler, yanlış oluşumlu 'uydurma' kelimeler ve semantik yahut morfoloji açısından yanlış olmasına rağmen yaygın biçimde kullanılır hale gelmiş yani Osmanlıca ifade etmek gerekirse *galat-ı meşhur* olmuş kelimeler. Rastgele seçilmiş ve bütün verilerin beşte birini oluşturan bir örnek grubun incelenmesiyle bulunan sonuçlar ortalama olarak kelimelerin % 40'ının birinci, % 37'sinin ikinci ve % 23'ünün de üçüncü sınıfa dahil olduğunu gösteriyor ki bu, toplamda yanlış oluşumlu iki bine yakın,

---

1 Timurtaş düzgün bir linguistik teriminin yaratıcısıdır: Önceden *temsil etmek* ibaresi ile karşılanan 'to assimilate' yerine *kendileştirmek* terimini koymuştur (Aksoy 1982: 114).

yani İz'in 'kırk elli' sayısından çok daha fazla sayıda kelime olduğu anlamına gelmektedir.

Gültekin yeni bir seçkin dilinin ortaya çıkma tehlikesinin olup olmadığına dair tartışmaya bir bölüm hasretmektedir: *Yeni Bir Seçkin Dili Tehlikesi Var mıdır?* (1983: 97-101). Kendisi böyle bir tehlikenin vaki olmadığı kanısındadır:

> Türk yazı dili son elli yılda çok büyük değişikliklergeçirdi. Elli yıl önce yazılan birçok yazı bugün anlaşılmıyor, bu normaldir. Ama bundan sonra da aynı ölçüde bir değişiklik süreci beklememek gerekir. Elli yıl sonra, bugün yazılan yazıların anlaşılmaması gibi bir durum olmamalıdır ve olmayacaktır.

İkinci cümlenin sonundaki 'bu normaldir' ifadesi bende soğuk duş etkisi yarattı. Yanlış anlamış olabileceğimi düşünerek, normal kelimesinin yakın zamanda yeni bir anlam edinmiş olabileceği şüphesiyle sözlüklere baktım, fakat böyle bir yeni mana söz konusu değildi. Durumun kaçılır bir yanı yoktu; Gültekin elli yıl önce yazılmış bir yazının bugün anlaşılmaz olmasının normal olduğunu söylediğinde, tam olarak bunu kastediyordu: Dil reformunun başarısına pek şaşırtıcı bir övgü.

1. Bölüm'de 'modern Türkçe'ye yapılan tercümelerden ve tanınmış yazarların eserlerinin kitapçılarda rastlanan 'sadeleştirilmiş uyarlamalarından' söz etmiştim. Aşağıdaki satırlarda M. Fuat Andiç'in 7 Mayıs 1995 tarihli *Cumhuriyet* Gazetesinden alınmış bununla alâkalı bir yorumu bulunmaktadır:

> Galiba geçen sene idi, Babıâli'de[2] Yakup Kadri'nin bir kitabını, *Erenlerin Bağından*'ı arıyorum. Hiçbir yerde yok. Onun birçok kitabını basmış bir yayınevi, *Erenlerin Bağından*'ı neden basmadınız sualime 'O kitabı Türkçeleştirecek kimseyi bulamadık' diye cevap verdi. Bin dokuz yüz otuzlu yıllarda basılan ve benim orta mektepte okuduğum bir kitabı bugün Türkçeleştirmek lâzımmış! Çince mi yazmış acaba Yakup

2 Babıâli'nin aşağısında kitapçıların, kırtasiyecilerin ve gazete bürolarının bulunduğu sokak.

> Kadri? Üstelik, o Türkçeyi anlayıp da uydurmacaya çeviren bulunamıyor!

Eski TDK'yı ve onun tüm yaptıklarını kınayanlar ebeveyn ile çocukların artık birbirini anlayamaz olduklarını söyleyerek düşüncelerini tamamlarlar: "Baba ile evlât birbirini anlamaz hale gelmiştir." Bu abartılı bir ifadedir. Eğer çocuklar ödevleriyle meşgulken, öğretmenleri kendilerine ne kadar çok *ev ödevi* verdi diye mızmızlanıyorlarsa, ebeveynlerin bu *ev ödevi*nin kendilerinin *ev vazifesi* demeye alıştıkları şey olduğunu anlamaları tabiiki pek uzun sürmeyecektir. Çocuklar, kendileri *ile ilgili* ya da *-e ilişkin* kalıplarını kullansalar da, ailelerinin *hakkında* kelimesi ile ne demek istediğini anlamakta zorluk çekmezler. Hatta bazıları okulda caka satmak için *hakkında* kelimesini kullanabilirler ve bu da bazı eski kelimelerin kurtuluş yolu olabilir. Burada, o gün okulda yaşadığı bir olaya dair hikâyeyle eve gelen yedi yaşındaki torunumu anımsıyorum. Hikâyesi şöyle bitiyordu: "Gördüğün gibi tam tersine idi veya siz büyüklerin dediği gibi tam aksine." ('So you see it was the other way round. Or, as you big people would say, *vice versa*.') Kişinin tanıdığı kelime hazinesi, her zaman kullandığından daha geniştir.

Reform, Türklere söylem düzeyleri arasında bir seçim hakkı hemen hemen hiç bırakmadı. Konuşulduğu gibi yazmak, nüfusun % 90'ının yazılanın çoğunu okuyamadığı ve hatta kendine okunsa bile tam olarak anlayamadığı bir zamanda takdire şayan bir amaç olarak görünüyordu. Yeni bir köprünün, konferansın yahut serginin açılışına davetli bir bakan, eski günlerde asla *açmak* mastarını kullanamazdı; izin verilen tek fiil *küşad* [F] *etmek* idi. Fakat bugünkü Türkçede de, Osmanlıca kelimelerden yararlanma yoluna giderek dinleyicilerin çoğunu şaşırtmayı göze almadan ciddi bir durumun üstesinden gelmek zordur[3]. Bugün Türklerin, kendilerini Osmanlıca bir kelime kullanarak ifade etmeyi denediklerinde, yanlışlara düşmeleri pek şaşırtıcı bir du-

3 Bazı törenlerde sadece *açmak* fiili kullanılabilir, fakat bkz. *açılışını yapmak*, s. 138'te.

rum da değildir. Sözün gelişi, 'Müsteşekkiriz', kendisine verilen yüklü bir bahşiş karşısında bir İstanbul garsonunun verdiği cevaptır. Bu ifadeye yakın İngilizce ibare 'I am gratificated!' (doğrusu 'I am gratified.' ç.n) olabilir[4].

İyi eğitimli Türkler dahi Osmanlıca kelimelerin anlamları hususunda olduğu kadar bazı yeni kelimelerin anlamları hususunda da berrak bir kavrayışa sahip olmama durumuna tabidirler. Meselâ, ortada, *öz* ile başlayan, eski kelimeler *özen, özge* ve *özenti* varken bunlara ek olarak, kafa karıştırıcı bir yeni kelimeler grubu daha ortaya çıkmıştır: *Öze* ve *özgü* (-e has), *özgür, özek* (merkez), *özel, özerk, özet, özgül* ve 'asli' kelimesinin yerini alması istenen, fakat çok kişi tarafından 'otantik' manasında kullanılan *özgün*. Fakat bu ikinci anlamda da *özgün* kelimesinin kullanım olarak büyük bir üstünlüğü yoktur; Türkiye'de, etiketinin üzerinde 'Otantik Halk Oyunlarımız' yazan ses kasetleri satın alabilirsiniz. Bu etiketi gören insanların çoğu için bu ilk kelimenin ne ifade ettiği merak uyandırıcı bir konu olsa da, o insanlar için, bugünlerde Britanya'da bazı ilanlarda görülen 'Akustik Şarkılar Akşamı' (An Evening of Acoustic Songs) ibaresinden daha az anlamlı olamaz.

Yeni kelime yaratıcılarının çoğunun TDK'nın maaşlı çalışanları, diğer yaratıcıların ise heyecanlı amatörler olduğunu sık sık tekrarlamaya gerek yok. İki grup içinde de dil uzmanlarının sayısı çok azdır. Bu, yeni kelimelerin pek çoğunun, Türkçe kök ve son ekler üzerine bina edilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu hakikat sokaktaki adamın canını pek fazla sıkmamaktadır. O, Dil Kurumu'nun icat ettiği yeni kelimeleri ilk olarak –Eğitim Bakan-

4 Kelimeleri yanlış kullananlar elbette sadece Türklerdeğildir. İngiliz gazetecilerin hepsi *mitigate* ile *militate* arasındaki ayrımın farkında değildir ('hafifletmek' anlamındaki *mitigate* bazen 'against' kelimesiyle beraber yanlış addedilen bir şekilde kullanılmaktadır ve bu haliyle *militate against* [bir şeyin olmasına engel oldu, o şeyin gerçekleşme ihtimalini veya etkisini azalttı] ile karıştırılmaktadır. ç.n.] Bütün suçu *procrastination* (işleri geciktirmek) olan fakat gazetenin biri tarafından *prevarication* (doğruyu saptırmak) ile suçlanan tanınmış bir kişinin söz konusu gazeteyi dava ettiğini görmek pek ilginç olacaktır.

lığı aracılığıyla aktarıldıkça– okulda öğrenmiştir. Daha sonra ise bu kelimeleri devamlı olarak, gazetelerde ve kamuya yapılan duyurularda görür. Dil hissine sahip insanlar yeni kelimelerden hoşlanmasalar da bir süre sonra –eğer iletişim kurmak istiyorlarsa– bir ölçüde bunları kullanmak zorunda kalmışlardır. Fakat diğer yerlerde olduğu gibi Türkiye'de de çok az sayıda insan, kullandığı kelimelerin kökenlerini bildiği yahut bunlara alaka gösterdiği için bu durum, ikisi de Arapça son ekler kullanılarak oluşturulmuş *bölgevî* ve *önemiyyet* kelimeleri gibi, tuhaf Öztürkçe kelimelerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Mayıs 1992 tarihinde Kültür Bakanı tarafından yapılan konuşmanın *şaşırtıcı* bir afaki genelleme olduğu kabul edilmelidir. Kamu önünde TDK'ya, ulusa kazandırdığı yeni kelimeler için candan teşekkürlerini sunduktan sonra şöyle devam etmektedir: "Örneğin, Türk Dil Kurumunca üretilen Kurul, Kurultay, Yurt, Ülke, Tanrı, Töre, Tüzük, Yargıç, Savcı, Giysi, Ezgi, Isı, Evren ve Amaç gibi sözcükler, Orta Asya'nın değişik bölgelerinde olduğu gibi bugün Türkiye'de de yaygın bir şekilde kullanılmaktadır" (*Sürekli Türk Dil Kurultayı* 1992: 7). İşin aslı pek de öyle değildir. Bu on dört kelimeden sadece üçünü TDK üretmiştir ve bunların hiçbiri Orta Asya'da kullanılmamaktadır: *Kurul, yargıç* ve *savcı*. Geri kalanlar ise TDK'dan yüzyıllarca daha yaşlıdır, eski TDK sadece *ıssı* kelimesindeki çifte *s* harfini teke indirdiği için takdir edilmeyi talep edebilir. *Amaç* ise Farsçadan alınmıştır.

Aşağıda Mümtaz Soysal'ın, onuncu bölümde atıfta bulunulan 'Türkçenin Düşmanları' başlıklı makalesinin (1986) bir başka bölümü yer almaktadır:

> Türkçe köklerden kalkarak sağlam bir düşünce ve bilim dili yaratmaktan başka çaremiz yok; anlaşılır ve bilinir olanı da Türkçeleştirmek hevesine kapılmadan, dili yoksullaştırmayıp tam tersine zenginleştirerek, 'tebliğ' ile 'beyanname'nin farklı kavramların karşılığı olduğunu bilip, 'bildiri' diyerek kesip atmak yerine, 'bildiri, bildirge, bildirim' farklarını yaratarak, fakat bir yandan da, geçmişinden kopuk bir toplum olamayacağı için, yeni kuşaklara –birazcık da olsa– Osmanlıcayı da öğreterek. Yabancı dilleri bülbül gibi konuşup ecdadının dilini an-

lamayan çocuklar yetiştirmiş bizden başka bir toplum yoktur herhalde.

Bu makaledeki çok önemli bölümlerden biri de Soysal'ın, *bildiri* kelimesini üç ayrı anlamda kullanmaktan kurtulmak için *bildiri, bildirge* ve *bildirim* kelimelerine olan ihtiyaçtan bahsettiği bölümdür. Ali Püsküllüoğlu da *Cumhuriyet* Gazetesinde 6-7 Ağustos tarihlerinde yazdığı, *söylem* kelimesine hasredilmiş iki makale ile aşağı yukarı aynı noktaya değinmektedir. Bu yeni kelimenin *söyleyiş* veya *söyleniş* ('telaffuz')[5] anlamlarını ifade etmesi tasarlanmıştır, fakat dil, düzgün oluşumlu ve anlam belirsizliği taşımayan böyle iki kelimeye zaten sahipken *söylem* kelimesini meydana getirmek yersiz bir denemedir. Püsküllüoğlu'nun yaptığı otuz küsur atıf, bu kelimenin farklı yazarlarca farklı anlamlarda kullanıldığını göstermektedir. Yeni kelimelerin düzenli bir şekilde okullarda dolaşıma sokulduğu günler de geçmişte kalmıştır; *söylem* gibi yeni bir kelime ilk defa duyulduğunda –veya daha ziyade okunduğunda– kişinin bileceği tek şey 'bunun *söylemek* ile ilgili bir kelime olduğu' olacaktır. Çok az kişi bu kelime için sözlüğe bakma zahmetine girecektir ve hiçbir zaman doğrusuna dönülmemek üzere, insanlar bu kelimeyi sadece kendilerinin seçtiği anlama gelecek şekilde kullanacaklardır. Neden kullanmasınlar ki? Kelimeyi icat edenin dahi yaptığı bu değil midir? İşte Püsküllüoğlu'nun çok sayıda örneğinden biri: "*Tutunamayanlar*'ı [Atay, 1986] diğer Türk romanlarından ayıran... türlü biçemlere ve özyaşamöyküsü, ansiklopedi, günlük, şiir, tiyatro, mektup gibi çeşitli söylemlere yer vermesidir." Burada *söylem* 'tür' (janr) anlamında kullanılmış olmalıdır. Püsküllüoğlu'nun yaptığı diğer alıntılardan anlaşıldığına göre 'üslup', 'iletişim', 'tarz', 'muhteviyat', 'ses tonu' ve 'dil' manalarına gelecek şekilde de kullanılmaktadır. Kelimenin 'ifade', 'belâgat' ve 'diskur' anlamlarını taşıdığı da görülebilir.

5 *Türkçe Sözlük* de (1988) bu anlamlarda kullanmaktadır. *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'te (1995-6) ise, muhtemelen sözlüğün derleyicileri bu kelimenin mevcudiyeti için gerekli bir neden görmediklerinden, yoktur.

Ömer Asım Aksoy ateşli reform savunusunda (1982: 115), Falih Rıfkı Atay'dan etkileyici bir alıntı (özel bir kaynak adı vermeden) yapar:

> 'Vaziyet' sözünün Türkçeye yerleştiği inancında olduğumuzdan lügatte bu kelimeye iki karşılık koymuştuk: 'Position' manasında 'vaziyet' kalacaktı. 'Situation' karşılığı 'durum' kullanacaktık. Siz şu işe bakın: Önceleri alay sözü olarak yazılan ve söylenen 'durum', Türkçeden hiçbir zaman çıkmayacağını sandığımız 'vaziyet'i bütün manaları ile dilden kovdu. Hiç tutmayacağını sandığımız 'genel' aldı yürüdü. Doğrusu benim zevkim 'sel' ve 'sal' nispetlerine isyan etmiştir. Ama ne çıkar bundan, yani benden?.. Bütün yeni kuşağın dili o. Ben ki yirmi, yirmi beş yıl kadar Türkçenin önünde yürüdüm, yeni kuşak şimdi benim önümdedir. Türkçenin kendi zevkim ölçüleri içinde hapsolmamasına kızmalı mıyım? Hayır.

Aksoy, Atay'ın cömert itirafının satırları arasında okunan bir noktayı kaçırmaktadır: *Vaziyet* kelimesinin iki ayrı anlamı için iki ayrı kelime bulup dili zenginleştirdiklerini düşünen, fakat *durum* kelimesinin iki anlamı da gasp ederek dili fakirleştirdiğine şahit olan Atay ve meslektaşlarının hayal kırıklığını. Onlar, *Cep Kılavuzu*'nda *tevdiat* ve *mevduat* (şimdilerde *yatırım*) kelimeleri yerine önerdikleri *konum*un en sonunda 'position' anlamını verecek yeni bir kelime olarak ortaya çıktığını gördüklerinde de çok memnun olmayacaklardı.

TDK'nın 1951-60 arası genel sekreteri ve 1963-66 arası başkanı olan Agâh Sırrı Levend, Kurum'un idari heyetinin Eylül 1951'deki bir toplantısında gelen bir soruya verdiği cevapta şöyle demektedir: "Bir anlamda türlü kelimeler bulunması, o dilin zenginliğine delâlet etmez. Meselâ Arapçada 'Ayın' kelimesinin 40 anlamı vardır; 'Deve'nin 50 adı vardır. Bu bir zenginlik değildir" (*Türk Dili*, 1 [1951], 54-5).

Levend'i tekzip etmek istemem, fakat eğer bütün hayat tarzı develere dayanan bir bedevi iseniz gerçekte bu bir zenginliktir. İngilizcede yapılara dair çok sayıda kelime var diye aynı mantıkla bu dilin zengin bir dil olmadığı da iddia edilebilir: *Ho-*

use (ev), *office building* (yazıhane binası), *mansion* (konak), *hut* (kulübe), *factory* (fabrika), *school* (okul), *warehouse* (ambar), *block of flats* (apartman)... Arapçada ise aslında *deve* yerine kullanılan sadece bir genel isim vardır: *Baîr* ve çoğul ifade etmek içinse *ibil* kullanılmaktadır. Levend'in 'elli' ismini oluşturan diğerleri ise yaşa, cinse ve hakkında konuşulan yaratığın kendisi ile ilgili durumlara mahsustur: *Cemel* erkek deve, *nâka* dişi deve, *râhile* dişi yük devesi, *huvar* doğuşundan sütten kesilene kadarki yavru devedir ve liste böyle uzayıp gitmektedir[6].

Arap devecileri bir kenara bırakalım; kelimeler arasında seçim yapmak isteyen Türk yazarlar için ne söylenebilir? Levend şunu hatırlamalıdır ki Türkçe, vokabülerinin zenginliği noktasında bir zamanlar İngilizceye yaklaşabilen muhtemelen tek dildi. Bir zamanlar, *to state* (ifade etmek, beyan etmek, bildirmek; belirtmek), *to affirm* (doğru olduğunu, kabul edildiğini bildirmek), *to declare* (çoğunlukla diğer insanlara, dışarıya ilân etmek, bildirmek; deklare etmek), *to assert* (emin bir şekilde ve somut kanıtlara dayanma gereği duymadan ileri sürmek), *to impart* (-e bildirmek, açığa vurmak, diğerlerini haberdar etmek), *to communicate* (haber, bilgi, görüş vs. bildirmek, iletmek, nakletmek), *to report* (bildirmek, haber vermek), *to convey* (düşüncenin ya da hislerin mimik, hareket, söz vs. gibi araçlarla başkasına iletilmesi), *to comment* (yorum yapmak), *to hint* (imâ etmek), *to remark* (bir gözlem yahut ifade olarak söylemek, belirtmek), *to narrate* (hikâye etmek) anlamlarını karşılayacak yardımcı başka kelimelere ihtiyaç duymayan kelimeler vardı. Bütün bu anlamları ifade edebilmek içinse Türkler, bunların çoğunda *anlatmak, söylemek* ve *bildirmek* fiilleri ile ve küçük anlam farklarını vermek için gerekli zarflar ile yetinmek zorundadır. Sözün gelişi, 'to hint' fiilini karşılamak için, eğer eski *ima etmek* ibaresini kullanmaktan kaçınıyorlarsa yahut bilmiyorlarsa *'üstü kapalı söylemek'* veya *'do-*

6 *Altmış* için 'kırk anlam' abartılı bir sayıdır, tabii kırk 'sayısız, çok sayıda' anlamına gelen mecazi anlamıyla kullanılmıyorsa. Öte yandan anlam sayısı yirminin üstünde olabilir, ama bu büyüklükte bir rakama ulaşmak için 'delik', 'küçük aralık', 'iğne deliği' ve 'iplik deliği'ni dört ayrı anlam olarak kabul etmek gerekmektedir.

layli anlatmak' ifadelerini kullanmak zorundadırlar. Bu bizim 'Temel Türkçe' diyebileceğimiz şeydir. Öztürkçe için hayıflananlar ve ona 'Türk Esperantosu' diyenler ise Esperanto'nun yüksek derecede bir düzene sahip olduğunu gözden kaçırmaktadırlar. İngilizcenin bireye özgü gündelik bütün kullanım özelliklerine sahip olup inceliklerine sahip olmayan Temel İngilizce ise daha yakın bir benzeşim imkânı sunmaktadır[7]. Türkler için bir zamanlar bilgi istemede kullanılan çeşitli kelimeler mevcuttu. *İstisfar* 'birinden bir metnin açıklamasını istemek', *istiknah* 'bir şeyin hakikatini, künhünü araştırma', *istilâm* 'resmi bir yazı ile bilgi isteme', *istizah* 'bir şeyin açığa kavuşturulmasını isteme, açıklama isteme', *istimzaç* 'birinin hali vaktini öğrenmek için nazik sorular sorma veya birinin bir yabancı hükümet için *persona non grata* statüsünde olup olmadığını soruşturma' kelimeleri bunlardandı. Bu kelimelerden yalnızca son ikisi Türkiye'de en yaygın kullanılan sözlük olan Türkçe Sözlük'te kendilerine yer bulmuşlardır, fakat sözlük ikisinin de köhne, eskimiş olduğuna işaret etmektedir.

Orhan Okay (1981: 274) Fransızca dört felsefi eserin –Pascal'ın *Pensées*, Lamartine'in *Méditations*, La Rochefoucauld'un *Réflexions* ve Alain'in *Idées* adlı eserleri– Türkçe tercümelerinin başlıkları hakkında keskin bir gözlem yapmaktadır. *Pensées, Méditations, Réflexions* ve *Idées* ifadelerinin hepsi Türkçede *Düşünceler* diye karşılanmakta iken, eski dil *düşünceler, murakabat, tefekkürat, tefelsüf, teemmül* ve *mülahazat* kelimeleri arasında bir seçim imkânı sunmaktadır. Okay, *takdim etmek, arz etmek, ihsan etmek, bahşetmek, lütfetmek* ve *ita etmek* fiillerinin ve fiil gruplarının hepsinin *vermek* ve *sunmak* ile değiştirildiğini de bildirmektedir.

Aksoy (1982: 23) ise tastamam dilde fakirleşmeyi savunmaktadır. Osmanlıca eşanlamlıların vokabüleri zenginleştirme-

---

7 850 kelimelik dağarcığıyla Temel İngilizce 1920'lerin sonlarında Charles Kay Ogden tarafından uluslararası ileşitimde kullanılan bir araç olması için icat edilmiştir. 1930'larda önemli oranlarda ilgiye mazhar olmuşsa da İkinci Dünya Savaşı ve onu takip eden yıllarda, İngilizce'nin böyle bir uygulamaya ihtiyaç duymadan bir uluslararası dil olarak ortaya çıkışından itibaren bu ilgiyi yitirmiştir.

nin ve tekrardan kurtulmanın bir yolu olduğunu ileri süren görüşün kesinlikle karşısında olduğu görülmektedir: "Yinelemeden kurtulmanın yolu da yabancı sözcüğe başvurmak değil, yazı yazmasını öğrenmektir. Yinelemek zorunlu olan yerlerde ise bundan kaçınmamak gerekir. Arapça ya da Fransızca yazan kişi, bir sözcüğü ikinci, üçüncü kez yinelememek için onun Türkçesini, Almancasını mı kullanır?" İlişki kelimesinin, 'ne münasebet?'[8], 'münasebetsizlik etmeyiniz' ve 'münasebet olmaz' gibi günlük dile ait kullanımlarda münasebetin yerini alamayacağı yönündeki itiraz hakkında ise kısaca birkaç şey söyler. Ona göre (s. 57-8) münasebet bu ibarelerde ilişki anlamında değildir, bütün ifadenin ayrılmaz bir parçasıdır. Aksoy'un cevaplamadığı ise bu ve bunun gibi Öztürkçe olmayan kelime barındıran çok sayıda başka ifadenin kullanımdan kaldırılmasının ne ölçüde umulur olduğu üzerinedir.

Diğer taraftan etkili bir ses ise Fatma Özkan'dır (1995: 974-81):

> Bir dilde, bir kavram, nesne veya varlığı karşılayan birden fazla kelime varsa, zamanla bu kelimelerin arasında ince anlam farkları doğar. Aralarında böyle nüanslar bulunan kelimelerden birini dile dolayıp diğerlerini unutturmak, dilimizin ifade imkânlarını daraltır. Meselâ, son zamanlarda 'beğenme, takdir etme, hoşlanma, hazzetme, zevk alma' kelimelerinin hepsini birden karşılamak üzere, *keyf alma* sözü dillere pelesenk[9] oldu... Aynı şekilde *affedersiniz, kusura bakmayınız, özür dilerim*

8 Kırk yıldan fazla bir zaman önce, İstanbullu beylerin birbirlerine hâlâ 'Mon cher' diye hitap ediyor oldukları günlerde, az evvel Istiklâl Caddesi'nde kravat almak için girdiği dükkânda başından geçen bir hadise yüzünden öfke içinde bulunan bir arkadaşıma rastladığımı hatırlıyorum. Anlaşıldığına göre dükkâna girdiğinde tezgâhtar onu 'Monsieur désire?' diye karşılayınca, şaşkınlık ve kızgınlıkla karışık 'Monsieur mü? Monsieur mü? Quelle münasebet?' diyerek cevaplamış tezgâhtarı.

9 'Reçine' anlamına gelen *pelesenkin*, 'dilden düşmeyen söz' anlamındaki *persenk* yerine bu şekilde yanlış olarak kullanılışının yaygın olmadığı söylenemez. Ocak 1980 tarihli *Time Magazine*'de yer alan şu ifade birazcık can sıkıcı olsa da, 'Buzzword' Ingilizce'de *persenke* en yakın olan kelime gibi görünmektedir: "Ortam değersiz persenklerden geçilmiyor, ki bunların arasında 'persenk' de var." (The air is thick with devalued buzz words, including "buzz words".)

> ibârelerinin yerine, *bağışla* demek, dilimizin ifâde gücünü azaltmaz mı? Hatta, hepsini bir kenara itip, İngilizce *I am sorry*'nin tercümesi olan *üzgünüm* sözüyle meram anlatmak hangi mantıkla açıklanabilir. *Şeref, haysiyet, gurur, kibir, izzetinefis* kelimelerinin yerine sadece *onur*'u koymak; *şüphe, endişe, merak* kelimelerinin yerine yalnızca *kuşku*'yu getirmek, dilimizin kaybı mı, kazancı mıdır?

Aslı Fransızca *honneur* olan *onur*, dil reformunun ürünü olmasa da, Öztürkçe bir kelime konumunu elde etmesi, devletin radyo televizyon yayını yapan kurumu olan TRT'nin kelimenin ısrarla reklâmını yapmasından olsa gerektir. *Tarama Sözlüğü*'nde (1963-77) Bilecik, Bolu, Ankara, Kayseri ve Hatay gibi birçok ilde *kibir* ve *çalım* yerine kullanıldığına işaret edilmektedir[10]. 'Kişisel onur' içinse sıradan insanların konuşma dilinde, aslı Yunanca *nómos* olan *namus* kelimesi korunmaktadır (İşin tuhafı şu ki, *onur* kelimesi *Oxford English Dictionary*'de de *honour* kelimesinin kullanımdan çıkmış bir biçimi olarak bulunmaktadır).

Dildeki fakirleşmenin boyutları, modern bir Türkçeden Türkçeye sözlüğün, özellikle de Arapça kökenli kelimelerin çoğunu içeren *m* ve daha az olmakla birlikte *t* ve *i* ile başlayan sayfalarına göz atarak anlaşılabilir. Tek kelimelik karşılıkları olanlara değil de bir tanımla açıklanmış kelimelere baktığımızda bulacağımız her kelime, reformcular açısından bir başarısızlığı temsil etmektedir. 'İyi yazma ve konuşma yeteneği' anlamındaki güzel bir Osmanlıca kelime olan *selika*'nın [A] İngilizcede tam bir karşılığı yoktur. Modern Türkçede de *Türkçe Sözlük* (1988) onun

---

10 Bazı yerlerde Eyüboğlu'nun etimoloji sözlüğüne (1988) pek de övgü dolu olmayan sözlerle değindim; yine de bu Fransızca kelimenin Anadolu'da kır ağzına nasıl girdiği hususunda onun verdiği açıklamayı, bazı gerçekleri içinde taşımaya gebe olabileceği ihtimali ile kayda değer buluyorum. Onun hikâyesine göre, bu kelime yabancı okullarda Fransızca öğrenmiş Yunanca konuşan Anadolulu entelektüellerin kullandığı dil aracılığıyla geldi. Bu, Fransızca *honneur* kelimesinin, neden yabancı okulların geçmişte veya bugün bulunduğu özellikle İstanbul, İzmir, Tarsus gibi şehirlerde değil de Orta Anadolu boyunca bir şerit halinde uzanan illerin ağızlarında görüldüğünü açıklamaya yetmemektedir. Hatay'da kullanılıyor olması ise, bölgede uzun yıllar boyu devam eden Fransız etkisi düşünülürse anlaşılabilir.

köhnemiş, eskimiş bir kelime olduğunu belirtmektedir. Fakat öyleyse TDK bu kelimenin bir Öztürkçe karşılığının bulunmadan köhneleşmesine neden izin vermiştir? Belki de kiniklerin cevabı tam da şu olacaktır: Eskimiş bir kavram için yeni bir kelime üretmekle neden uğraşılsın ki?

Fakat kısa ve öz kelimelerle ifade edilmesine alışılmış günlük kavramlar vardır ki bunlar da artık varlıklarını koruyamayacaklardır. *Müddet, mühlet* ve *mehil* (izin verilmiş süre) ve *vâde* (bir işin ne zaman biteceğini belirten önden belirlenmiş zaman) kelimelerinin hepsi, atası Türkçe *sür-* kökü ve Fransızca *durée* olan, Frankeştayn canavarı *süre* kelimesinin karşısında yenilmiştir.

Yararlı bir fiil olan *tevil etmek* içinse Türkçe Sözlük (1988) 'söz veya davranışa başka bir anlam vermek' açıklamasını vermektedir. Fakat Sözlük, fiilin Öztürkçe karşılığı olan *çevrilemek*ten bahsetmemektedir, ki bu kelime aynı sözlükte 'çevriye uğratmak, tevil etmek' şeklinde tanımlanmaktadır. Zaten, bir başka yeni kelime olan *çevrelemek* ile karıştırmak çok kolay olduğundan, *çevrilemek* hiçbir zaman tutulmamıştır ve *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'te (1995-6) de yer almamaktadır. Dolayısıyla *tevil* hayatta kalabilir.

Değişme kavramını ifade eden kelimelerin arasındaki ince farklara bakalım. İngilizcede *change*'in yanında, *alteration, alternation, mutatio, variation, permutation, vicissitudes, deviation, modification, transformation, metamorphosis* kelimeleri bulunmaktadır. Bunların çoğu Osmanlıca'da, yani erken dönem Cumhuriyet Türkçesi'nde birer karşılığa sahiptir: *İstihale, tahavvül, tebeddül, tebeddülât, tagayyür, takallüb* ve benzerleri. Modern Türk insanının seçim imkânı ise neredeyse sadece *değişmek* ve *başkalaşmak* arasında sınırlıdır. Gerçi biyologlar isterlerse yeni bir kelime olan ve *Türkçe Sözlük*'te (1988) 'Her canlıda dış etkilerle ortaya çıkabilen, kalıtımla ilgili olmayan değişiklik, modifikasyon' şeklinde tanımlanan –ki *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'te (1995-6) bulunmamaktadır– *değişkeye* de başvurabilirler.

Osmanlı Türkçesi'nin engin kaynakları reformcuların tasarrufundaydı. Bu bereketli kelime hazinesinin tümünü kalıcı kıl-

mak zorunda değillerdi; istediklerini ayıklayıp seçmekte özgürlerdi, fakat onlar, bile bile miraslarını harcamayı seçtiler. Devre dışı bırakmak için gayret ettikleri kelimelerin yerlerine yenilerini bulamaz yahut uyduramaz olurlarsa, çalışmalarının, vokabüleri bir tükenişe götüreceği tehlikesinin farkında olmalıydılar. Sayılı (1978), daha önceden yazmış olsa ve reformcular onu okuyup ciddiye almış olsalar, çok daha iyisini yapmaları işten bile değildi.

Yine de her şey kaybedilmiş değildir. Dil bir âdetler topluluğudur, bunlar olağan şekilde gelişirler. Reformcuların yaptığı, âdetler yaratmak, 'bu andan itibaren gelenek şöyle şöyle olacaktır' demek olmuştur. Bir kere gelenek kurulduğunda, bunun yüzyıllar boyunca ağır ağır olgunlaşmış olması veya geçen hafta Ankara'da bir resmi dairede yahut İstanbul'da yapılmış bir çalışmayla veya Urfa'da bir kahvehanede üretilmiş olması bir şey değiştirmez. Fakat yeni bir kelime öğrenmek de kişinin zihnindeki eski kelimeyi kendiliğinden bu kişinin hafızasından kovmaz. İstanbul'da, benim Türkiye'de ne yaptığımı öğrenmek isteyen yaşlı bir taksi şoförüyle aramızda çok ilginç bir konuşma geçti. Ona özel olarak dil reformu ile ilgilendiğimi anlattım. Bana dil reformu diye bir şeyi hiç duymadığını söyledi; dil bir ve değişmezdi. Farkında olmadan, *dil* değil, *lisan* [A] kelimesini kullanıyordu. Dolayısıyla ona sordum: "Şimdi bazılarının *mühim* yerine kullandığı *önemli* için ne diyeceksin?" "Hayır," dedi, "onlar çok farklı kelimeler. Düşün, meselâ belediye diyor ki şuradaki bina güvenli değil ve bu binanın onarılması işi *önemli*. Bu, onarımın beş ya da on yıl içinde yapılabileceği anlamına gelir. Yok, eğer bu iş *mühim* derlerse, onarım hemen yarın başlar." Ona göre bu iki kelimenin Arapçası daha etkili idi ve yaşlı adam *önemli*nin tamamen sunî bir kelime olduğunun farkında değildi.

Bu küçük olay, eski kelimeler ile Öztürkçe ikâmeleri arasındaki ince anlam farklarının ortaya çıkmakta olduğunu ve gelecekte de çıkmaya devam edeceğini düşünen bir Türk dostun bu görüşüne verilmiş bir destek olarak görülebilir; öyle ki o, *medeniyet* ve *uygarlık* kelimelerinin bile eşanlamlı olduğu kanısında değil. Eğer belli bir medeniyetten yahut medeniyet tarihin-

den söz ediyorsa eskisini ve sıfat olarak da 'medenî'yi kullanıyor. Öte yandan, *uygar* onun için çok daha canlı bir anlam taşıyor: Gelişmiş, dinç ve ilerlemeci. Sekizinci bölümde İzmirli iki taksi şoförünün *uygarlık* kelimesi ile *medeniyet* arasında hiçbir ilişki bulunmadığı kanısında oldukları hikâye ve aynı bölümdeki 12 numaralı dipnotun son cümlesi de bu kontekstle alâkalıdır.

Fatma Özkan'ın yukarıda alıntılanan cümlelerinin doğrulandığı görülmektedir: "Bir dilde, bir kavram, nesne veya varlığı karşılayan birden fazla kelime varsa, zamanla bu kelimelerin arasında ince anlam farkları doğar."

Öztürkçe'nin yaratımı 1983'den beri gerçek bir durgunluğun içine girdi; şimdilerde dilin fakirleşmesi sürecinin tersine dönmeye başladığı yönünde işaretler var. Bunun sebebi kavrayış sahibi yazarların istedikleri kelimeyi seçme hususunda kendilerini özgür hissetmek için 1983'ü beklemesi olmasa da, seçtiğiniz kelimeler dolayısıyla komünist veya gerici diye damgalandığınız bir ortamda, bu seçme işinin cesaret istediği de unutulmamalıdır. Bu cesarete sahip olanlardan biri Zeki Kuneralp'ti ve aşağıdaki satırlar onun uzun ve parlak diplomasi kariyerine dair anılarını topladığı kitaba yazdığı önsözden alınmıştır. Ondan farklı olarak, ben aşağıdakilerin uzunluğu nedeniyle özür dilemeyeceğim (her şeye rağmen bir miktar kısaltma yoluna gittim), çünkü onun gibi ben de konunun *mühim* olduğunu düşünüyorum.

> Kitapta kullandığım lisandan da bahsetmek isterim, hatta biraz uzunca. Okurlarımdan onun için özür dilerim, ama konu bence mühimdir. Görüleceği gibi eskiye ve yeniye aynı derecede iltifat ettim, ne Osmanlıca, ne de arı Türkçe yazmaktan ürktüm. Her iki şiveyi aynı cümlede kullanmaktan bile çekinmedim. Türkçe kelime bulamadığım vakit, Türkçeleştirilmiş Frenkçeye başvurmakta dahi mazur görmedim. Kökü ne olursa olsun, hangi kelime fikrimi en iyi ifade ediyorsa onu seçtim... Ya memlekette o anda hakim siyasî havaya uymak, ya ideolojik tercihlerimize iltifat etmek için eski veya yeni dilden yalnız birini kullanır, öbürünü topyekûn reddederiz. Bunun

böyle olduğunu anlamak için Ankara'daki malûm otobüs durağının yakın mazimizdeki muhtelif isimlerini hatırlamak kâfidir. Siyasî iktidara göre bu durak isim değiştirmiş, kâh 'Vekâletler', kâh 'Bakanlıklar' olmuştur. Demokrat Parti iktidarının sonuna doğru 'Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti' demeye bile başlamıştık. 27 Mayıs'tan sonra tekrar 'Genelkurmay Başkanlığı'na döndük. Bu biraz gülünçtür, çünkü bir dilin ne partisi, ne de dini vardır. İhtilâlci ve tutucu, aynı dili kullanırlar. Aynı dille bir mukaddes kitap yazılabileceği gibi bir aşk romanı da yazılabilir. Dil bir araçtır, gaye değildir, tarafsızdır.

Biz, umumiyetle, bunun farkında değiliz. Meselâ fanatik şekilde arı Türkçe taraftarı isek istediğimiz manayı taşıyan arı Türkçe bir kelime bulmadık mı, diğer bir kelimeye o manayı da yükletiriz, ihtiyacımızı mükemmelen karşılamakta olan Arabî, Farisî veya Frenkçe kelimeyi sosyo-politik inançlarımızdan ötürü kenara iteriz. Böylece lisanımızı fakirleştirir, nüansları yok eder, vuzuhdan yoksun tatsız bir şekle sokarız. Halbuki bir lisan ne kadar çok kaynaktan kelime sağlayabilirse o nisbette sarahat, renk ve vüs'at kazanır... Yaşadığımız dünya gittikçe ufalıyor, milletler birbirine yaklaşıyor, dilleri birbirini etkiliyor ve bu suretle hep birden zenginleşiyorlar."

(Kuneralp 1981: 15-17)

Kuneralp bunu yazdığından beri, çok daha fazla yazar onun yaptığı gibi yapıyor ve istediği kelimeyi kullanıyor. Dergi sayfalarında, yirmi yıl önce kullanımdan çıkmış olduğu düşünülen *meçhulümdür*, *-e tâbi*, *-e sahip* gibi Osmanlıca kelimeleri görmek şimdi artık mümkündür.

Eski dili sevenler için her geçen gün daha çok sayıda eski unsurun kullanıma yeniden dahil olduğunu görmek ve duymak memnuniyet verici olsa da, bunlar kendilerini dil reformunun bittiği ve bertaraf edildiğini farz ederek kandırmamalıdırlar. Elli yıl süren aşı ve telkinin etkileri bu kadar kolay yok olmaz. Yeni kelimeler olan *özgürlük* ve *bağımsızlık* 8. bölümde tartışıldı. Çoğu eleştirmenin bu iki kelimeye yönelttiği itiraz yanlış oluşturulmuş olmaları değil, duygusal muhtevaya sahip olmadıkları temelindedir. Sayısız Türk *hürriyet* ve *istiklâl* için dövüştü ve öldü,

demektedirler; şimdi ne kadarı *özgürlük* ve *bağımsızlık* için savaşmaya hazırdır!

Bu tumturaklı soruya verilecek bir cevap şudur: 1950'li yıllarda yetişenler için Hürriyet bir günlük gazetenin ve Beyazıt'taki meydanın; İstiklâl ise Beyoğlu'ndaki bir caddenin ismidir. *Hürriyet* ve *istiklâl* daha eski nesiller için ve *freedom* ve *independence* İngilizce konuşanlar için ne ifade ediyorsa *özgürlük* ve *bağımsızlık* da onların çoğunluğu için aynı şeyi ifade etmektedir. Şüphesiz onlar da ihtiyaç duyulduğunda dövüşmek ve ölmek için hazırdırlar. Fakat dil reformunu bütünüyle müzâkere ederlerse ondan daha trajik başka bir şey görmeyeceklerdir; çocukluklarından beri konuştukları dil onların dilidir.

12. Dil Kurumuna Ne Oldu?

1932 ile 1950 arası, TDK için zirve noktasıydı. Kurum, Atatürk'ün Cumhuriyet Halk Partisi'nin desteğine sahipti ve bu destek onun ölümünden sonra da sadık İsmet İnönü tarafından devam ettirildi. Fakat Kurum'a muhalefet edenlerin sayısı hiç de az değildi. Atatürk'ün lâik politikalarını tasvip etmeyenler alfabenin değiştirilmesine ve dil reformuna, yerinde bir değerlendirmeyle bunların arkasında kısmen de olsa Kur'ân dilini daha az ulaşılabilir yapma amacı olduğunu söyleyerek itiraz ettiler. Genel biçimiyle reformu destekleyen, fakat yaygın kullanımda olan Arapça ve Farsça kelimelerin dilden atılmasını onaylamayanların da dahil olduğu başka muhalifler de vardı.

Bu konuya dair hissiyatın kuvveti konusunda, TDK Genel Sekreteri İbrahim Necmi Dilmen'in, 25 Eylül 1940 tarihinde, Sekizinci Dil Bayramı'nda yaptığı konuşmanın uzlaşmacı renginden bir fikir edinilebilir:

> Yabancı dillerden gelme sözlere gelince, bunlar da iki türlüdür: Bir takımı, kullanıla kullanıla halkın diline kadar girmiş olan-

> lardır. Bunları, dilimizin kendi ses ve türetim kanunlarına göre, benimsemekte diyecek bir şey yoktur. Ancak Türkçenin kendi dil kanunlarına uymayan, halkın anlamadığı, benimsemediği sözleri elden geldiği kadar çabuklukla yazı dilimizin de dışına çıkarmak borcumuzdur." (*Türk Dili*, 2. ser. (1940), 20)

O günlerde TDK teknik terimlerin Türkçeleştirilmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Bilim terminolojisi hakkında Dördüncü Kurultay'a (Kurultay 1942: 20) aşağıdaki satırları da içeren bir tebliğ sunulur:

> Gerçekten inanımız odur ki bilim terimleri ne kadar öz dilden kurulursa bilim o kadar öz malımız olur. Terimler yabancı kaldıkça, bilim de bizde başkalarının eğreti bir malı olmaktan kurtulamaz.
>
> Türkçe'den yaratılan bir terim, anlamı ne kadar çapraşık ve karanlık olursa olsun, ne demeye geldiğini Türk çocuğuna, Türk gencine az çok sezdirir.

'Az çok' akıllıca bir nitelemedir. *Felsefe ve Gramer Terimleri* (1942) vaktinde bu Kurultay için yayınlanmıştır; 8. Bölüm'de onda yer alan bazı örnekleri gördük. Çocuklar yahut genç insanlar, okuma süreçlerinde, bu eserde tavsiye edilen bazı terimlerin kullanıldığı kitaplarla karşılaşırlarsa, anlamı çıkarma konusunda yetersiz kalma gibi bir durumla yüzleşebilirler. Sözgelimi 'Anthropomorphism' yerine kullanılan *insanbiçimicilik* kelimesi işlerine yarayabilir[1], fakat *almaş* ve *koramı* ne yapsınlar? Veyahut *sanrı* kelimesini? Bunun ilk hecesi 'ün' anlamına gelen *san* veya *sanmak* fiilinin kökü olabilir. Fakat *sıfat* kelimesi yerine bulunmuş Öztürkçe bir kelime olan *san* olamaz mı? Yahut *Tanrının* yanlış bir yazımı? Zavallı çocuklar, zavallı gençler!

Birkaç yıl içinde Kurum, yabancı terimlerin aralıksız hücumunun durdurulamaz olduğunu anlamış ve 1949 yılında tutumunu resmî olarak değiştirmiştir: "Yabancı dillerdeki bilim ve teknik terimlerinin ileri milletlerce müşterek olarak kullanılanla-

---

1 Normal Türkçe'de üçüncü şahıs eki, *-ci*'den önce gelemediğinden, bu biçime şaşmış olabilirler.

rı, incelenip kabul edilecek belirli bir usûle göre dilimize alınabilir" (Kurultay 1949: 146).

1942 yılında o ana kadar dokunulmamış resmi dili modernleştirmek için bir başlangıç yapıldı. Sıradan insanların *bina vergisi* vergi yetkilileri için hâlâ *müsakkafat resmi* idi ve katılımcıları için *gizli oturum* olan toplantılar, tutanaklara *celse-i hafiye* diye kaydediliyordu. Başlamak için en iyi yolun 1924 Anayasası'nın yani Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun Öztürkçe bir uyarlamasının yapılması olduğuna karar verildi. 1942 yılındaki bu teşebbüs fazla ileri gidemese de, 1944 yılının Kasım ayında Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu taslak hazırlaması için bir komisyon kurdu ve çalışmaların sonucunda ortaya çıkan 4695 numaralı kanun, yani Anayasa, Meclis tarafından 10 Ocak 1945 tarihinde kabul edildi. 104. Madde şöyle diyordu: "20 Nisan 1340 tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yerine mânâ ve kavramda bir değişiklik yapılmaksızın Türkçeleştirilmiş olan bu kanun konulmuştur." Bu doğruydu, fakat yine de söyleyiş şeklinizin değişmesi, söylediğiniz şeyin değişmesinden daha az önemli değildir; yeni metin elbette eskisine kıyasla çok daha fazla insan için anlaşılabilir haldeydi, fakat Anayasa sadece dil reformunun her zamanki muhalifleri arasında değil görkemli Osmanlıca söyleyişin terkedilmesi ile anayasanın saygınlığının azaldığı kanısında olan avukatlar ve diğerleri arasında da bir kızgınlık yaratmıştı[2].

---

2 Yarım asır sonra bu türden bir şey İngiltere'de de olmaya yüz tuttu. *The Times* 'Yasa Reformu Latince Tabirleri Yasakladığını İlân Edebilir' başlığıyla duyurduğu haberde şöyle diyordu: "Halkın hükûmete ve yerel yönetim kararlarına mahkeme dahilinde nasıl itiraz edebileceğini belirleyen prosedürlerin iyileştirilmesi için verilen öneriler Yasa Komisyonu tarafından dün ilk kez ortaya serildi. Önerilerin içinde Latince terimlerin İngilizceleri ile değiştirilmesi de öngörülüyor. Rapor, yargının yeniden gözden geçireceği kararlarda yapacağı düzeltmelerin isimleri için bundan sonra *mandamus, prohibition* ya da *certiorari* yerine *mandatory* (zorlayıcı), *restraining* (kısıtlayıcı) ve *quashing* (kararı bozan) kullanılmasını tavsiye ediyor. Yasa terminolojisinin sıradan insanlar için ulaşılabilir kılınmasında sınırlar olduğu kabul edilse de, bu terminolojinin olabildiğince anlaşılabilir olması gerektiği belirtiliyor." Nisan 1998'te bir İngiliz yargıç bu noktaya tekrar parmak bastı. Eğer bu gerçekleşirse *habeas corpus* (kişinin hakim önüne çıkarılmadan hapse atılamayacağı yönünde kanun) yerine kullanılan, Dickens İngilizcesi 'habe his carcass'ı diriltebiliriz.

Aşağıda 33. Maddenin, iki ayrı versiyonuna ait metinleri verilmiştir:

> (1924) Reisicumhur, hastalık ve memleket haricinde seyahat gibi bir sebeble vezaifini ifa edemez veya vefat, istifa ve sair sebeb dolayısile Cumhuriyet Riyaseti inhilâl ederse Büyük Millet Meclisi Reisi vekâleten Reisicumhur vezaifini ifa eder.
>
> (1945) Cumhurbaşkanı, hastalık ve memleket dışı yolculuk gibi bir sebeple görevini yapamaz veya ölüm, çekilme ve başka sebeplerle Cumhurbaşkanlığı açık kalırsa Büyük Millet Meclisi Başkanı vekil olarak Cumhurbaşkanlığı görevini yapar.

Anayasanın bu şekilde biçimlendirilmesi, dört ay isminin de modernleştirilmesi için bir fırsat olmuştur: *Teşrin-i evvel, Teşrin-i sani, Kânun-u evvel* ve *Kânun-u sani*, sırasıyla *Ekim, Kasım, Aralık* ve *Ocak* olmuştur, çünkü bu ay isimlerinden ikisi metinde yer almaktadır. Esasında daha önceleri bazı kısmi modernleştirmeler olmuştur: *Birinci* ve *İkinci Teşrin* ve *Kânun; İlkteşrin* ve *Sonteşrin, İlkkânun* ve *Sonkânun. Ocak* kelimesi kânun manası da taşımaktadır. *Kânun-u sani* yerine *Aralık* kullanılması ise şakalara konu olan bir ibare ortaya çıkarmıştır: *Aralıktan Ocağa*[3].

Tahsin Banguoğlu, dili reformcuların en kötü aşırılıklarından korumak için, sonunda kaybettiği uzun bir savaş verdi. Bu savaşa 1949 senesinde, eğitim bakanı ve TDK başkanı iken başladı. 1950 gibi erken bir tarihte, teknik terimler türetiminin 'dilin fonetiğinin, dil estetiğinin ve dilbilgisinin korunması dahilinde' yapılmasını sağlamak göreviyle Kurum için bir akademik heyet kurdu. TDK'nın heyeti kayıtsızlığa terketmesi ise uzun sürmedi.

---

3 Erer'e (1973: 136) göre, TDK ileriki bir tarihte (kesin belirtilmemiş) geri kalan ayların isimlerini de güncelleştirmeye karar vermiştir. Şubat ile Eylül arasındaki aylara *Kısır, Ayaz, Yağmur, Kiraz, Kavun, Karpuz, Mısır* ve *Ayva* isimleri verilecektir. Bunlar da şaka konusu olmaya pek müsaittir; Erer Nisan'da yağmur yağmaya başladığında 'Yağmurda yağmurlar başlar' deneceğine işaret eder. Peki, 'Karpuzda karpuz olmadı' ya ne demeli? Ve 'Yağmurda yağmur yağmadı'?

Banguoğlu sık sık reform düşmanı olarak lanetlenmiştir, fakat değildir; kelime dağarcığına en azından bir başarılı yeni kelime, *tatbik etmek* yerine *uygulamak* kelimesini katmıştır. Onun aşırılar tarafından tutulmamasının nedeni, bir dil uzmanı olarak sahip olduğu kifayettir!

Mayıs 1950 seçimlerinde, yüzde 39.9 oy olan Cumhuriyet Halk Partisi, yüzde 53.3 oy almış olan Demokrat Parti tarafından yenilgiye uğratıldı. TDK tüzüğü, eğitim bakanının doğrudan kurum başkanı olmasını sağlıyordu. Yeni bakan bu hükmün kaldırılmasını emretti. Takip eden şubat ayında Kurum bir Olaağanüstü Kurul topladı ve tüzüğünü bu doğrultuda değiştirdi. Bütçe Komisyonu; Kurum'un, Eğitim Bakanlığı'ndan aldığı yıllık 50.000 TL (o zamanlar bu 2.000£'a denk düşüyordu) tutarındaki ödeneğin 10.000 TL'ye düşürülmesini tavsiye etti. Şubat 1951 tarihinde Meclis'te, Komisyon'un raporu hakkında sürdürülen tartışmalarda, bir vekil Kurum'un 'bilimsel kişiliğini kaybettiği ve siyasi emellerin bir aracı haline geldiği'ni ve 'bütün yaptığının dile zarar vermek' olduğunu iddia ederek, verilen ödeneğin tamamen kesilmesini önerdi ve bu yöndeki önergesi kabul edildi (Levend 1972: 486). Bu, Kurum'un faaliyetlerinin sona erdiği anlamına gelmiyordu. Çünkü Kurum yayınlardan[4] gelen bir gelire sahipti ve daha önemlisi Atatürk'ün arzusu doğrultusunda bırakılan miras sayesinde daha az tartışmalı bir kurum olan Türk Tarih Kurumu ile birlikte onun mülklerinin gelirinden faydalanıyordu[5]. Olan şuydu: Bakanlık, Kurum ile olan ilişkisini kesmişti ve bu da Kurum'un, ürünlerini artık doğrudan okullarda dolaşıma sokamayacağı anlamına geliyordu.

---

4 Özellikle talep edilen, TDK'nın *Türkçe Sözlük*'üdür ki bu sadece Öztürkçe düşkünleri için değil, gazeteleri ve radyoları anlamak isteyen herkes için temel bir başvuru kaynağı haline gelmiştir.

5 İki Kurum'un payları 1938 yılında 40.000 TL iken, 1941'de 118.000 TL'ye, 1952'de 125.000, 1955'te 269.000, 1960'ta 505.000, 1961'de 901.000, 1964'te 1.815.000 ve 1966'da 1.923.000 TL'ye yükselmiştir (Kurultay 1966: 117). 1946'da TDK'nın gelirinin yüzde 46'sı hükûmetten, yüzde 30'u ise Atatürk'ün mirasından geliyordu (Heyd 1954: 51).

Menderes'in bakanlarından biri, Ethem Menderes (akrabalık yok) Öztürkçe'ye inanmış birisidir, fakat elinden gelecek hiçbir şey yoktur. 24 Aralık 1952 tarihinde Meclis '491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu... ve bu kanunu, 4695 sayılı Kanunun kabulüne kadar yürürlükte olan değişikliklerle birlikte yeniden hayata geçiren bir kanun tasarısını' onaylar. Oylama kararı 341 kabule karşı 32 ret ve 9 çekimser oy ile alınmıştır.

Bakanlıklar ve diğer kuruluşların isimleri Farsça izafetler ile oluşturulmuş önceki isimleri ile değiştirilir: *Bakanlık* bir kez daha *Vekâlet; Sağlık ve Sosyal Yardım, Sıhhat ve İçtimaî Muavenet; Bayındırlık, Nafia; Savunma, Müdafaa; Genel Kurmay Başkanı, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi;* ve *Savcı* tekrar *Müddei-i Umumî* oldu. Bu, o güne kadar Dil Kurumu'nun aldığı en büyük darbedir. Çoğu gazete, hakim rüzgâra kapılmış ve yeni kelimelerin kullanımını, onları tamamen terketmeden de olsa, değiştirmiştir. Yine de dil reformu ile beraber büyüyen neslin çoğunluğu Demokrat Parti'nin bu tutumunu paylaşmamaktadır.

Falih Rıfkı Atay, Devlet Radyosu'nun, Meclis üyelerine *milletvekili* denmesinin bırakılmasını onun yerine 'be ile u arasındaki ayına hakkı verilerek' *meb'usa* dönülmesini istediğini yazdığında, bu dönemden bahsetmektedir[6].

TDK şimdi savunmadadır. Heyd (1954: 50) şunları yazıyor:

> Kurum son birkaç yılda başka yeni kelimeler önermekten kaçındı. Bu ılımlı tavır Kurum tarafından 1953 yılında basılmış, Türkçe karşılıkları verilen küçük bir yabancı kelimeler (çoğunlukla Arapça ve Farsça) sözlüğünde de görülmektedir. Sözlü-

6 Bu, Dünya gazetesinde bulunan 'Şaka Yolu' başlıklı bir makaledir (11 Ocak 1953; yeniden basım *Türk Dili*, ii [1953], 333-5). Dolayısıyla gerçek olduğu düşünülmemelidir. Her ne kadar *"b" ile "u" arasındaki "ayın"ın hakkını vereceksin* ifadesi şakanın bir parçası olsa da, Devlet Radyosu hiç şüphesiz bu türden emirler almıştır. Çünkü *Meb'us* 1924 yılında kullanılan ve 1952 yılında yeniden getirilen bir kelime iken, 1945'te değişikliğe uğrayan Anayasa dili onun görece daha Öztürkçe olan şeklini, *milletvekili*ni kullanmıştır. *Meb'us* da *millet* ve *vekil* kelimeleri gibi Arapça'dır.

> ğün başlığı olan *Sade Türkçe Kılavuzu*, bu aşamada Kurum'un sloganının öz Türkçe değil, *sade* Türkçe olduğuna işaret ediyor gibidir.

27 Mayıs 1960'da Demokrat Parti, önde gelen 38'inin Milli Birlik Komitesi'ni oluşturduğu bir grup subay tarafından iktidardan indirildi ve fırtına yön değiştirdi. Dil reformunun, Atatürk'ün reformlarına karşı çıkanlar tarafından ilk hücum edileni olması münasebetiyle, subaylar Demokrat Parti'nin dile karşı 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yeniden hayata geçirilmesinde örneklenen tavrını, Atatürk'ün Türkiye'yi laik bir cumhuriyet yapma gayretini bozmaya yönelik politikasının bir parçası olarak gördüler. Askeri ihtilâlin hemen ardından Kurum'a verilen tahsisat yeniden sağlandı. Ocak 1961'de tüm bakanlıklara, Türkçe karşılığı olan herhangi bir yabancı kelimenin kullanımının yasaklandığına dair bir genelge gönderildi. Temmuz 1961'de hayata geçirilen yeni anayasa, 34. Maddenin metnini içeren aşağıdaki örnekten de anlaşıldığı gibi tamamen olmasa da, 'yeni Türkçe' ile kaleme alınmıştı (Farsça *veya* kelimesi ve diğer Arapça kökenli kelimeler italik harflerle yazılmıştır):

> Kamu görev ve *hizmet*inde bulunanlara karşı, bu görev ve *hizmet*in yerine getirilmesiyle ilgili olarak yapılan *isnat*lardan dolayı açılan *hakaret dava*larında, sanık, *isnad*ın doğruluğunu *ispat hakk*ına *sahip*tir. Bunun dışındaki *hal*lerde *ispat* istemenin *kabul*ü, ancak *isnat* olunan *fiil*in doğru olup olmadığının anlaşılmasında kamu yararı bulunmasına *veya şikâyet*çinin *ispat*a razı olmasına bağlıdır.

10 Eylül 1962'de, bir ay sonra Cumhurbaşkanı seçilecek olan Milli Birlik Komitesi Başkanı Cemal Gürsel, Dil Kurumu'na bir *kadar*, bir *resmî* ve birkaç *ve* dışında gerçekten de yeni Türkçe ile yazılmış bir mektup gönderir:

> İnancım şu ki, Dil Kurumu yıllardan beri sessizce ve inançla çalışmakta ve büyük işler de başarmaktadır. Bu uğraşmada yavaşlık ve elde edilen sonuçlarda yetersizlik varsa, kesin ola-

> rak inanıyorum ki, bunun sorumluluğu Dil Kurumu'nda değil, bizlerde ve aydınlardadır. Aydınlar, yazarlar, kurumlar ve kurultaya[7] kadar resmî kurullar, güçlerinin tümüyle değil birazıyle olsun Dil Kurumu'nun çalışmalarına yardımcı olmak zorundadırlar. Bu kişiler ve kurullar, dilimizin özleştirilmesinde sorumluluğun yalnız Dil Kurumu'nda olduğunu sanıyorlarsa yanılıyorlar (Levend 1972: 488).

Basının kullandığı halihazırdaki kelime hazinesinin ne kadarının 'yerli' –Türkçe kökenli olduğu bilinen, kabul ve ilân edilen kelimeler– ve ne kadarının da yabancı –Arapça ve Farsça– olduğunu görmek için zaman zaman istatistiki tahliller yapılmıştır. Maalesef bunlar birbirini tutan çalışmalar değildir. Bunlardan en güveniliri Kâmile İmer'in (1973) yapmış olduğu akademik çalışmadır ki o da sadece 1965'e kadar olan zamanı içermektedir. Tablo 12.1 onun beş gazetenin haber bölümlerinden yaptığı kelime sayımlarının özetinden alınmıştır. Bu gazeteler *Ulus, Akşam, Cumhuriyet, Milliyet* ve *Hürriyet* gazeteleridir. Son sütundaki 'Osmanlıca' başlığı altında bulunan kelimeler, *hatırlamak* ve *endişeli* kelimelerinde olduğu gibi Arapça ya da Farsça kökler ile Türkçe son eklerin birleşiminden oluşmuş olanlardır. Tablodan da anlaşılacağı gibi Türkçe kelimelerin oranı Demokrat Parti'nin iktidara gelişinden hemen sonra düşmüş ve alaşağı edilmesine kadar eski oranını yakalayamamıştır.

---

7 Burada *kurultayın* manası açık değildir. Bir komite yahut resmî bir kurul olmayan Dil Kurultayı'ndan bahsediliyor olamaz. Tercüme burada [yazar alıntının İngilizce metin için yapılmış tercümesinden söz etmektedir. ç.n]. bir zamanlar 'Büyük Millet Meclisi'nin yerini alması için önerilen *Kamutayın* olması gerektiğini, dolayısıyla bir sürçmenin olduğunu varsaymaktadır. Eğer bu varsayım doğruysa, hata muhtemelen dikkatsiz bir düzeltmenin ve *Kamutay* kelimesini hatırlamayacak kadar genç olan bir daktilografındır.

YIL	TÜRKÇE	ARAPÇA	FARSÇA	DİĞER	OSMANLICA
1931	35,0	51,0	2,0	6,0	6,0
1933	44,0	45,0	2,0	4,0	5,0
1936	48,0	39,0	3,0	5,0	5,0
1941	48,0	40,0	3,0	4,0	5,0
1946	57,0	28,0	3,0	7,0	5,0
1951	51,0	35,0	3,0	6,0	5,0
1956	51,0	35,5	2,0	7,5	4,0
1961	56,0	30,5	3,0	6,0	4,5
1965	60,5	26,0	1,0	8,5	4,0

TABLO 12.1 Beş gazetenin sözcük dağarcıklarının kaynakları, 1931-1965 (%)

İsmet İnönü dil reformunun her zaman hararetli destekçilerinden biri olmuştur; onun *gelenek* kelimesinin yaratıcısı olduğu hatırlanmalıdır. 1945 tarihli anayasa taslağının hazırlanmasında da bizzat bulunmuştur. 1962-5 yılları arasında, birbirini izleyen koalisyon hükûmetleri döneminde başbakanken TDK'ye her türlü desteği vermiştir; meselâ okullarda okutulan ders kitaplarının yazarları Eğitim Bakanlığı tarafından 'arı bir Türkçe' kullanmaları için eğitilmişlerdir. Fakat Ekim 1965'de genel seçimler vardır. Darbeyi takip eden ilk birkaç yıl içinde, her zaman Menderes'e oy vermiş dört milyonluk kemik seçmen kitlesi, Demokrat Parti destekçisi gazete sahipleri ve gazeteciler gibi, seslerini azaltmışlardır. Sivil yönetime geçilmesiyle birlikte ise tekrar cesaret kazanmaya başlarlar. Başkan yardımcısının Demokrat Parti'nin bir devamı olduğunu iddia ettiği Adalet Partisi'nin seçimlerden zaferle çıkacağına dair belirgin bir beklenti vardır. TDK ise bir süreden beri basından gelen sürekli hücumlarla, 'dilin doğal akışına sürekli müdahale ettiği' gerekçesiyle uyarılmaktadır. 29 Mayıs 1965'te TDK, 'her türlü yanlış anlamayı önlemek için' pek uzlaşmaya yanaşmayan bir bildiri yayınlar:

> Atatürk'ün, hükümet organları dışında özel bir dernek olarak kurduğu ve özel bir dernek olarak yaşamasını vasiyetiyle sağ-

> ladığı Türk Dil Kurumu'nun amacı, dilimizin özleştirilmesi ve geliştirilmesidir...
>
> Dilin hızla arınması ve gelişmesi için ona kendi yapısına uygun olarak 'müdahale' edilebilir ve edilmelidir. 'Dile müdahele etmemeli; onu zaman içinde kendi kendine gelişmeye bırakmalı' ilkesi doğru değildir. Dil doğal ve toplumsal bütün olaylar gibi 'müdahele' ile biçim alır...
>
> Yabancı sözcükleri atmakla Türkçeyi yoksullaştıracağımız kanısı da yanlıştır. Uygun karşılığı bulunmayan hiçbir yabancı sözcük dilden çıkarılmamıştır; çıkarılamaz da. Kurum dışında ve yurttaşlar arasında hızla gelişin bir özleştirme akımı vardır. Birçok kimseler ortaya yeni yeni sözcükler atmaktadırlar. Bunların kimisi başarılıdır, tutunmaktadır. Kimisi de başarısızdır. Dil Kurumu'nu yermek isteyenler, başarısız olanları ona mal etmektedir.
>
> Dil Kurumu 'uydurmacı' değildir. Dili zenginleştirmek için şu bilimsel yollardan yararlanır: Halk ağzından derlemeler, eski metinlerden taramalar, türetmeler. Türetmeler, dilimizin kök ve eklerinden, dil kurallarına ve dil duygusuna uygun olarak yapılır... (*Türk Dili*, 14 (1965), 661-3).

Bildiri, Kurum'un hasımlarını yumuşatma noktasında farkedilebilir hiçbir başarı gösterememiştir. Bunun nedenleri arasında en başta şunu söyleyebiliriz: Kurumun hasımlarının TDK'nın "türetmelerinin" her zaman Türkçe kök ve eklerden yapılmadığını bilebilecek kadar dil bilinci bahşedilmiş insanlar olmaları şartı!

1960'larda Kurum bazen, muhaliflerinin Kurum'un uydurduğu kelimelerin gülünç taklitlerini yapmak için dolaşıma soktuğu bazı ifadeleri tekzip etme gereği duymuştur. Bunların en çok bilinenleri arasında, *uçak hostesi* yerine *gök konuksal avrat*; *otomobil* için *öz ittirimli götürgeç*; *bisiklet* için *ayakiter götürgeç*; *sigara* yerine *tütünsel dumangaç*; *İmam bayıldı* için *içi geçmiş dinsel kişi*; ve *millî marş* yerine *ulusal düttürü* ifadeleri bulunmaktadır. Sıradan insanların bunların hakikî TDK ürünleri olduğunu düşünmesinin sebebi ise bunları Kurum'un bazı kendi yaratımlarından tür açısından farklı görmemeleridir; eğer bir şeyin aslı güldürecek

kadar acaipse, onun güldürecek kadar acaip bir taklidinin taklit olduğunu kim söyleyebilir ki[8].

1966-9 yılları arasında Kurum'a karşı yapılan saldırılar yoğunlaştı ve yasal yollardan kurumun mallarına el konulması yönünde başarıya ulaşmayan denemeler oldu. 1967'de Kurum'a karşı olumlu tavra sahip bir senatör, tüm kamu kuruluşları ile özel kuruluşların ve ticari firmaların isimlerini, yazılı bütün malzemelerini, ilânlarını ve markalarını 'Anayasa diline' uydurmalarını zorunlu kılan bir yasa sundu. Yasa bir dizi heyetlerden oluşturulmuş bir batağa ustaca çekilerek, hiçbir yere ulaştırılmadı. Öte yandan pek bir etkisi de olmayacaktı, çünkü yaygın kullanımda olup Anayasa metninde olmayan çok ama çok sayıda kelime vardı.

7 Mart 1970'te Nihad Sâmi Banarlı'nın başını çektiği bir grup muhafazakâr, Kubbealtı Cemiyeti'ni kurdu. Kubbealtı, Osmanlı zamanında vezir-i azamın başkanlık ettiği Divan-ı Hümayun'un Topkapı Sarayı'nda toplandığı binanın ismidir. Daha sonra Cemiyet kendini Akademiliğe terfi ettirdi: Cemiyet'in, ilk sayısı 1972'nin başında yayınlanan üç aylık dergisi, *Kubbealtı Akademisi Mecmûası* başlığı altında çıktı. İçinde Türk hattatlar üzerine hatırı sayılır bir dizi de olan diğer yayınlar ise 1990'larda Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at[9] Vakfı adı altında devam etmektedir.

---

8 Bu bana, bir Amerikan üniversitesinde Osmanlı tarihi üzerine yapılan bir seminerde katılımcılardan birinin aslında tartışmamız gerekenin 'Ottoperson herstory' (*Ottoman history* ibaresinin ilk kelimesinde 'erkek' anlamına gelen *man* cinsiyet belirtmeyen 'kişi' anlamındaki *person* ile; 'tarih' manasındaki *history* kelimesi de bir kelime oyunu ile *his story* 'o erkeğin hikâyesi' gibi düşünülüp, iyelik eki almış üçüncü erkek şahıs olan *his* kelimesi de aynı görevde dişillik bildiren *her* ile değiştirilmiş. ç.n.) olduğunu söylemesini hatırlattı. Seminerden sonra orada hazır bulunan diğer katılımcılar bu kadın katılımcının şaka yaptığını düşünüyordu, fakat hiçbiri bundan tam olarak emin de değildi.

9 *Sanat* yerine köhnemiş *san'at* yazımının kullanılmasının bir kıymeti harbiyesi yoktur. Arapça asıldaki *ayın* ya da *hemze*nin belirtilmesi için kesme işareti koyulması âdeti kalkalı çok olmuştur. Bugünlerde çok az kişi *sanat* kelimesinin Arapça kökenli olduğunun farkındadır. O da, tıpkı Yunanca kökenine rağmen hiç karşı çıkılmadan mevcudiyetini korumuş *temel* kelimesi (*themélion*) gibi Türkçe kabul edilmiştir.

Kendini reformu tersine çevirmeye adamış, aralarında Muallimler Cemiyeti ve Türk Dilini Koruma ve Geliştirme Cemiyeti'nin de bulunduğu başka örgütlenmeler de olmuştur. 1967'de TDK, dil reformu üzerine kaleme alınmış bazı gazete yazılarının yeniden basımından oluşan *Dil Devrimi Üzerine* adlı bir kitap yayınlamıştır ve buradaki yazılardan en az üçünde, diğerleri bir yana, kendisine *dernek* değil *cemiyet* diyen; *başkanı* değil *reisi*, *genel yazmanı* değil *umumî kâtibi* (Nihad Sâmi Banarlı), *saymanı* değil *muhasibi*, *üyesi* değil *âzâsı* bulunan Türk Dilini Koruma ve Geliştirme Cemiyeti küçümsenmekte, değersiz addedilmektedir. Bu özel eleştiri tam olarak yerinde sayılmazdı: varoluş sebebi dil reformunun reddi olan bir topluluktan daha başka ne beklenebilirdi ki? Daha adil olan bir eleştiri ise şuydu: 'Eğer eski dile karşı bu kadar hevesliyseler, kendileri için seçtikleri isim Türk Lisanını Muhafaza ve İnkişaf Cemiyeti[10] olmalıydı.'

Bu toplulukların hiçbirinin 1983'den beri sesi kuvvetli çıkmamaktadır. 1983 sonrasının TDK'sının, kurulduğu andan itibaren, 1983 öncesinin TDK'sında yüksek görev sahibi olup sonradan uzaklaştırılan kişiler dışında kimseyi rahatsız edecek bir şey yapmamış olması ise bu durumun sebebi olmalıdır.

1970'lerin ortalarından itibaren gerçek ya da uydurulmuş 'Türkçe' kelimelerin oranı basının haber sütunlarında düzenli olarak yüzde 70'ler seviyesini korumaktadır. Bazı yerlerdeyse bu oran, özellikle *Cumhuriyet* Gazetesindeki başmakalelerde, yüzde 90'a, hatta daha fazlasına ulaşmaktadır. Bu durumda ise, çok sayıda okuyucu ya sözlüğe uzanacak ya da teknik terimlerin nadiren Öztürkçe ve çok daha bilindik olduğu spor sayfasına (meselâ, *haf*, İngilizce 'halfback'; *bek*, İng. 'fullback'; *forvet*, İng. 'forward') dönecektir. *Cumhuriyet* Genel Yayın Yönetmeni Nadir Nadi Abalıoğlu'nun yazılarını kendi yetiştiği yılların Türkçesi ile yazdığı ve sonra bunları Öztürkçe'ye çevirttiği bilinen bir gerçektir (bunu, 4. Bölüm'de anlatılan, Agop Dilaçar'ın Necmettin Sadak'a yaptığı ziyaretin hikâyesi ile karşılaştırınız).

---

10 Bu isim, bu şekliyle sadece 'Türk Dilini Koruma ve Gelişme Cemiyeti' anlamına gelmektedir; *inkişaf* fiilini geçişli hale getirmek için *ettirme* kelimesi de eklenmelidir!

1973-4, 1978-9 yıllarında başbakanlık yapmış, 1988 yılında da aynı göreve yeniden seçilmiş Bülent Ecevit ateşli bir Öztürkçecidir. Hele bazı ifadeleri –ki yazılarından ziyade konuşmalarında daha çoktur– âdeta anlaşılmazdır[11]. Yine de gittiği her yerde kalabalıkları etkilemiştir. Kalabalıktaki her dinleyicinin onun dediği her şeyi anlayamamış olması ihtimali mevcutsa da, karizması ile Öztürkçe'yi halka tanıtıp, sevdirmiştir. Fakat Adalet Partisi 1979'da iktidara döndüğünde, yeni bakanlar resmî yazışmalarda yeni kelimelerin kullanımını yasaklayan sonu gelmez genelgeler yayınlamışlardır. Bu genelgelerde öğretici olan, yasakladıkları kelimelerden ziyade, kullandıkları kelimelerdir. Mesela kara listelerine yazdıkları fakat giriş yazısında kullandıkları *sözcük* kelimesi –ve benzeri kelimeler– yasakladıkları *eşgüdüm* yahut *olasılık* kelimelerine kıyasla daha az bir linguistik mühendislik ürünü değildir.

Eylül 1980'de askeriye tekrar yönetime el koydu, zira siyasiler sağcı ve solcu öğrencilerin birbirlerini katletmesini önleyemiyordu ve son zamanlarda ölenlerin sayısı günde ortalama 22'yi bulmuştu. İki yıl sonra yeni bir Anayasa yürürlüğe koyuldu ve bu Anayasa'da bir miktar Öztürkçe olmasına rağmen, bu miktar en tutucular dışında kimseyi rahatsız edecek oranda değildi. Bunun çoğunluğu da 1961 anayasasının Öztürkçesi idi: 1961 Anayasası'nın çok sayıda bölümünün ve aralarında yukarıdan alıntılanan 34. Madde'nin (yeni Anayasa'da 39.) de bulunduğu tümüyle alınan bazı maddelerin dili, değişmeden bırakıldı. Eklenen metinlerin dili de olabileceğinin en aşırısı değildi. Meselâ, 12. Madde'nin ikinci cümlesi sadece üç uydurulmuş kelime içeriyordu. Bunlar *toplum*, *ödev* ve *sorumluluk* idi ve hepsi genel kabul görmüş kelimelerdi (*yatık* harflerle yazılan kelimeler Türkçe asıllı olmayanlardır): "*Temel hak* ve *hürriyet*ler, kişinin topluma, *aile*sine ve *diğer* kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da *ihtiva*

11 Yine de Mustafa Balbay'ın *Cumhuriyet*'de (27 Eylül 1990), Prof. Şaban Karataş'tan alıntıladığına göre: "Bülent Bey, yeni kelimeleri kullanmayı sever... Ama dikkat edin biraz sinirlenince dili değişiyor, Arapça kelimeler kullanmaya başlıyor."

eder." Burada benim izlenimim anayasa taslağını hazırlayanların, eskiye biraz eğilimli olmakla beraber, eski ve yeni arasında aşağı yukarı orta bir yol tutturmak istedikleri yönündedir. Bu TDK'ya göre kötü şeylerin habercisidir.

Kurum, Atatürk'ün mirasçısı ve özel bir kuruluş; bir devlet organı değilse de hükûmet tarafından üyeleri belirlenen bir özgür kurul olarak ebediyen varlığını garantiye almıştı, dolayısıyla asla lağvedilemeyecekti. Fakat böyle olmadı. 11 Ağustos 1983'te onu, başbakanlığa bağlı olarak yeni kurulan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun bir parçası olarak yeniden oluşturan bir kanun Meclis'ten geçti ve böylece Kurum'un başına neredeyse tamamen farklı bir idare heyeti geldi. Taslak yasa üzerine Danışma Meclisi'nde yapılan tartışmalar Kurum'un uyandırdığı nefreti gözler önüne seriyordu[12]. Öneriye karşı çıkan birtakım hukukî itirazlar da oldu ve öyle görünüyor ki bunların hiçbiri yeterli seviyede savuşturulamadı, fakat burada bizi ilgilendiren şey bu değildir. Millî Eğitim Komisyonu'nun başkanı olan Adnan Orel alenen 'Yıllardır dilimize karşı işlendiğine elemle şahit olduğum ihanet' diye suçluyordu. Orel şöyle devam ediyordu:

> Bu tasarının kanunlaşmasıyla Türk dili, Aziz Atatürk'ümüzün hayata gözlerini yumduğu günden beri içine düşürüldüğü felaketten kurtarılacak, maruz bırakıldığı bir bakıma yangın gibi, sel gibi, zelzele gibi tabiî afetlere benzer; fakat onlar gibi tabiî değil, hayfâ ki, gayrı tabiî bir facianın kurbanı olmaktan halâs edilecektir. Artık millî varlığımızın en hayati, en kıymetli unsurlarından, ana direklerinden biri olan dilimiz, kurulduğu maksat ve gayeden tamamen ayrılan bir kurumun tasallutundan kurtarılıp devletin sahabetine kavuşturulacak ve işin ehli olan gerçek ilim otoritelerinin şuurlu vicdanlarına, dirayetli ellerine emanet olunacaktır...
>
> [TDK]... canım Türkçeyi fakirleştirmiş, kısırlaştırmış, zayıflatmış, sığlaştırmış, çirkinleştirmiş hülasa kolunu kanadını kırıp

12 *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, 19 (Haziran-Temmuz 1983). Aşağıda alıntılanan Adnan Orel'in konuşması 28 Temmuz'da yapılmıştır.

> (Tabirimi af buyurun) yolunmuş tavuğa[13] çevirmiştir. O güzelim dilin ahengi, zerafeti; yabancı dillerle kelimeler, mefhumlar, mana nüansları bakımından olan muadelet ve paralelliği yok olmuş; hisleri, heyecanları, fikirleri anlatabilmekteki zenginlik ve etkinliği kaybolmuş; akraba dillerle olan münasebeti, diğer Türk lehçeleriyle irtibatı yok edilmiş, Dilimizin asırlar boyunca normal ve tabiî gelişmesinin ona kazandırdığı bize mal olmuş kelimeler, terimler, ifade-yi meram unsurları atılıp, onların yerine Dilimizin ahenk kaidesine, gramerine, yapısına ve hiçbir vasfına uymayan, acayip, çirkin, uydurma kelimeler, terim ve tabirler üretilip doldurarak, zavallı Dil maskaraya çevrilmiştir.

Teknik terimler meselesi dışında, Orel'in sözlerinde bir kusur bulmak zor olacaktır. Yine de, zamanda geri gidilemeyeceğini görmek için Orel'in konuşmasında kullandığı, çoğu, tartışmaya katılan diğer konuşmacılarınkinden (meselâ *sağduyu* değil *aklıselim*; *bulunç* değil *vicdan*; *kuşak* değil *nesil*) daha modası geçmiş olan kelimelerin gözden geçirilmesi yeterli olacaktır. Kullandığı Öztürkçe kelimeler arasında da *toplum, kesim, gözetim, denetim, terim, yönlendirmek, etkililik, üretmek* ve *ödül*[14] kelimeleri vardır.

Bir başka konuşmacı ise TDK'yı "hostese 'gök konuksal avrat' diyen bir Kurum" olarak tanımlamıştır. Bu ifade –gök konuksal avrat– yukarıda bahsedilen 'alaya alma'ya yapılan bir göndermedir ve konuşmacının sözleri bazı meslektaşlarının haklı itirazlarıyla karşılanmıştır: "Bu bir yalandır!" ve "Bunu başkaları uydurmuştur! Bu bir yalandır!". Konuşmacı soğukkanlılıkla, TDK'nın üretimlerinden bazı gerçek örnekler vermeye başlamıştır: "Elimde Kurum'un yayınlarından biri var. 'Batı

---

13 İnsan dışı yaratıklardan, kedi (ve aslan gibi bazıları, ed.n.) hariç, bir özür ifadesi olmaksızın söz etmek kaba bir davranıştır. Koylülerin ateistlerden bahsederken de aynı şekilde özür dilediğine şahit olmuştum: 'Affedersiniz, dinsizler...'

14 *Ödül* kelimesi standart dile reform ile dahil olmuş olsa da, bir icat değildir. Anadolu'da geniş bir kullanım alanı vardır.

Kaynaklı Sözcüklere Karşılık Bulma Denemesi'[15] başlıklı. *Banket* için *yol omzu* diyor... *Buldozer* için *yol düzler* ve *greyder* için *yer düzler* diyor." Diğer üyeler TDK'nın işlediği suçlara dair verilen bu örnekleri konuşmacının söylediği kadar tiksindirici bulmamıştır, dolayısıyla başka örnekler de verir: *Bürokrat* yerine *genörgütçü*, *bütçe* yerine *geçinge* (*geçinmek* fiilinden), *ideoloji* yerine *düzüngü*[16]. Konuşmasını bitirişi ise o kadar da kötü değildir. Atıfta bulunduğu Nasrettin Hoca fıkrasında, Hoca göle bir şeyler çalarken oradan geçen biri onu görür. Ona ne yaptığını sorar ve Hoca "göle maya çalıyorum, böylece bütün göl yoğurt olacak" diye cevap verir. Yoldan geçen "aptal adam" der, "göl maya tutmaz ki". Hoca cevabı yapıştırır: "Ya tutarsa!"

> Millet hayatıyla, devlet hayatıyla dalga geçmektir bu, gayri ciddi hareketlerdir. Efendim, biz üretiriz, salarız, toplum tutarsa onu biz tamam deriz, koyarız. Tamam, tutunmuştur bu kelime, bu 'tilcik' tutunmuştur ve Türk dilinin malı olmuştur. E ... peki, siz seçip seçip böyle ortaya atacaksınız, bin tane kelime türeteceksiniz, içinden bir tanesi tutacak. O zaman Nasrettin Hoca'nın göle maya çalması gibi bir mesele oluyor. 'Ya tutarsa...' Tutmuyor.

1985 senesinde, eski TDK'nın hayal kırıklığına uğramış takipçileri, eskisinin çalışmalarını sürdürecek yeni bir Dil Kurumu olan Dil Derneği'ni kurdular. Bu dernek hakkında pek fazla bir şey duyulmamaktadır; eski TDK'nın malî kaynaklarına sahip olmasa da çalışmaya devam etmekte, fakat aralıksız bir şekilde Öztürkçe üretmemektedir. Özellikle uygulamalı linguistik üzerine bazı yararlı ve bilimsel eserler üretmiştir (meselâ Dil Derneği 1991).

24-28 Eylül 1990 tarihlerinde Kültür Bakanlığı tarafından düzenlenen Birinci Türk Dili Kurultayı gerçekleştirildi. Bunun

---

15 *Batı Kaynaklı Sözcüklere Karşılık Bulma Denemesi*, ii (Ankara: TDK, 1978).

16 *Düzüngü*, *oyna* karşılığı olarak taşrada kullanılan bir kelimedir. Burada, *ideoloji* yerine daha önceden önerilen *düşünü* kelimesinin kitaba geçirilmesinde bir matbaa hatası yapılmış olabilir.

tam ortasında, yani 26'sında her yıl kutlanan *Dil Bayramı* vardır ve sanki 1932'deki gerçek Birinci Türk Dili Kurultayı hiç olmamış gibi, başlığın bu şekilde tatsız seçimi çok sayıda eleştirinin hedefi olmuştur. Hiç şüphesiz bu sebepten, bir sonraki toplantıya 'İkinci' değil Sürekli Türk Dili Kurultayı (4-8 Mayıs 1992) adı verilmiştir ve toplantının tutanakları bu ad altında Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır. Ortada çarpıcı bir başarı yoktur. Konuşmaların çoğu, TDK'nın *İmlâ Kılavuzu*'nun sayısız kusurları ile alâkalı ve dar görüşlüdür ve ortak bir yazılı dili gerçekleştirme imkânı üzerine ciddi bir tartışma uman Orta Asya temsilcilerinde aşikâr bir hayal kırıklığı yaratmıştır.

1970'te eski TDK, dile girmiş ya da girme sürecinde olan 'yabancı kelimelere karşılıklar' (bu yabancı kelimeler artık Arapça ya da Farsça değil, İngilizce ve Fransızcaydı) önermeye başladı. Fakat bu, hücumu durdurmak noktasında çok az etkili oldu; *televizyon* yerine önerilen *uzgörüm* ve *televizyon alıcısı* yerine teklif edilen *uzgöreç* kelimeleri bugün hafızanın bir kenarına takılıp kalmış yegâne örnekler. Bunlar da *Felsefe ve Gramer Terimleri*'nde (1942) *telepati* yerine önerilen *uzaduyum*dan daha başarılı olamadılar.

Yeni TDK da 1994 yılında, *Türk Dili*'nde (507: 218-21)[17] benzer bir seferberlik başlattı (buna neden ihtiyaç duyduğu 10. Bölüm'de gösterildi). Kurum, bu türden kelimelerden oluşmuş ve önceden dağıtılmış bir listede bulunan kelimelerin muhtemel karşılıklarının tartışılması ve bir veya daha fazla karşılık üzerinde anlaşmaya varılması için ayda bir toplanacak bir komisyon kurdu. Konu hakkındaki duyurunun dili muhafazakârdı; öyle ki bazıları onu gerici diye bile nitelendirebilirdi: *Siyasîler, kelime, sirayet eden, tedbir, taraf* ve hatta 'Gün geçmiyor ki batının yeni bir kelimesi... arzıendam[18] etmesin.' Ancak, sınırlı sayıda da olsa Öztürkçe kelimeler de vardı (ama tek bir *-sel* bile yoktur): *Araç,*

17 Derginin kapağında Mart 1994, ilk sayfasında ise Şubat 1994 tarihi vardır.

18 TDK'nın kendi *Türkçe Sözlüğü*'nde (1988) bulunmayan Osmanlıca *arzıendam*, *arz* [A] kelimesinin *endam* [P] ile Farsça izafet eki alarak birleşmesi ile yapılmıştır.

kamu kurum ve kuruluşları, -e yönelik. Yerlerine karşılıklar önerilen yabancı kelimelerin bulunduğu ilk liste *şov* kelimesini ve onun kimi bileşimlerini de içermektedir. *Şov*un kendisi yerine önerilen kelime *gösteri*dir. *Şovmen* karşılığı olarak önerilen *gösteri adamı, vanmen şov* (one man show) içinse *tek adam gösterisi*dir. *Talk şov* için *söz gösterisi* yahut *çene yarıştırma, talk şovcu* içinse *çene yarıştırıcı* tavsiye edilmiştir. *Talk şov* ifadesinin, İngilizceden doğrudan Türkçeleştirme (yani *talk şovu*) yoluna hiç gitmeden –nasıl Fransızca *kilomètre carré* çok uzun zaman önce *kilometre kare* olarak dile katıldıysa– aynı şekilde alındığı görülecektir. *Şovrum* için önerilense *sergi evi*dir. Üzülerek belirtilmelidir ki, *şov* hâlâ saltanatını devam ettirmekte ve daha sık *show* şeklinde yazılmaktadır; 'talk şov'dansa, 'talk-show' daha yaygın bir kullanıma sahiptir.

"Dilimizde *merkez* [A] kelimesinin bulunmasına rağmen gelişigüzel bir şekilde çeşitli kurum ve kuruluş isimlerine eklenen" *sentır* ('centre') içinse tekrar merkeze dönülmesi önerilmiştir. Böylece *trade centre* için *ticaret merkezi* ve *medya sentırı* yerine de *iletişim merkezi* denecektir. Bunların ikisi de *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'te (1995-6) bulunmamaktadır, sözlük sadece *santra çizgisi* ibaresindeki gibi bir kullanıma sahip bir futbol terimine, *santra*ya yer vermiştir.

Bu nokta Fransızcanın yeni kelimelerin kaynağı olarak tepedeki yerinden ne kadar hızla alaşağı ediliyor olduğunun bir göstergesidir: *Sentır, Türkçe Sözlük*'te (1988) yoktur, fakat *santr* vardır. Listede yer alan diğer kelime ve ifadelerin yerine önerilenlerde de, Arapça kökenli dahi olsa Türkçe kelimeler seçimi yönündeki aynı tavır sergilenmektedir; böylelikle, *instant coffee* ya da *neskafe* yerine *hazır* [A] *kahve, fest fud* yerine *hazır yemek* karşılıkları verilmiş, *konsensüs* için *uzlaşma* ile *mutabakat* [A] arasında bir seçim teklif edilmiştir. *Fundamentalist* için önerilen karşılık *köktenci* ve *fundamentalizm* içinse *köktencilik*tir. Bu, Batılı ilim adamlarının, İslâmî bağlamda 'radical' kelimesinin 'fundamentalist'ten daha uygun bir terim olduğu yönündeki görüşleriyle bağdaşmamaktadır. Gerçekten de 'Radikal dinci' için genellikle kullanılan kelime *köktendinci*dir.

1995'te o güne kadar yapılan öneriler bir kitap halinde yayınlandı[19]. Kitabın başında Kurum'un amaçlarının özetlendiği ilginç bir giriş bölümü bulunmaktadır: "1) Türk Dilini araştırmak, 2) Türk Dilini yabancı etkilerden korumak ve geliştirmek." Yüzyıllar boyunca dile girmiş kelimeler, kaynağı ne olursa olsun, Türkçe olarak kabul edilecektir. Bunların arasında *elektrik, atom, demokrasi* gibi kelimeler de vardır. Kuralları ihlal edecek şekilde oluşturulmuş kelimeler de, eğer halkın diline tamamen yerleşmişse, makbul addedilecektir. Bunlara örnek olarak *kural, önem, bağımsızlık, bilinç* verilebilir.

Her ayın *Türk Dili* dergisi yabancı dillerden alınacak kelimelere bir kota getirmekte ve bunlara Türkçe alternatifler önermektedir. 555. sayısında (Mart 1998) *gurme, sit-com* ve 'stand-up komedyenler' ibaresinde kullanılan *stand-up* kelimeleri vardır. Kurum'un ilki için önerdiği karşılık *tatbilir*dir. Yalnız, uluslararası gurmeler topluluğuna dahil birisi 'tat bilen kişi' olarak isimlendirilmekten pek hoşnut kalmayabilir. Çoğu insan muhtemelen *sit-com*'u kullanmayı, onun birebir çevirisi olan *durum güldürüsü* lehine bırakmayacaktır, fakat bu ibarenin önerilen kısaltması olan *durgül* kullanıma girmek için daha fazla şansa sahip olabilir. 'Stand-up komedyen' yerine teklif edilen ise *sözçatar* kelimesidir. Kullanımına dair hoş bir örnek verilse de bu, pek geleceği parlak bir öneri gibi görünmemektedir: "Sözçatarlar Türkiye'de konu sıkıntısı çekmiyorlar."

Kurum, Türkçe karşılığı olan ya da karşılığı bulunabilecek İngilizce kelimelerin kullanımıyla savaşmaya kararlı gözüküyor; *seksiyon* yerine *bölüm, sempozyum* yerine *bilgi şöleni* kullanılmalıdır[20]. Ne yazık ki Kurum'un, reformun en olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak ve bunu yaparken de yeni yabancı ithal kelime-

---

19 *Yabancı Kelimelere Karşılıklar* (1995: 631). Devrin alâmetine dikkat ediniz: 'Kelimelere' kullanılmıştır, 'sözcüklere' değil.

20 Moğolca kökenli *şölen* kelimesi *Tarama Dergisi*'nde (1934) *ziyafet* ve *Felsefe ve Gramer Terimleri*'nde 'potlatch' (Amerika'nın Kuzeybatı kesiminde yaşayan Kızılderililerin, ev sahibinin bir tür zenginlik gösterisi olarak comertçe hediyeler dağıttığı ve hatta mülkünü tahrip ettiği, bunu yaparken de nihai bir karşılıklılık beklediği kutlamalar) karşılığı olarak önerilmiştir.

lerin zarar vermesini önlemek yönündeki samimi çabası, yaygın bir takdirle karşılanıyor gibi görünmemektedir; çoğu insan bu TDK'nın eski TDK olmadığından dahi büsbütün habersiz gibidir.

Şimdi bile, eski TDK'nın çöküşünün üzerinden yıllar geçmiş olsa da, Kurum'un uyandırdığı kızgınlık hissini canlı tutan kimselere rastlanmaktadır. 1993'te yayınlanmış bir kitap (Mısıroğlu, 1993) bu duruma bir örnek teşkil etmektedir; buradaki satırlar kitabın giriş niteliğindeki on bir 'uyarı'sından biridir: "Aziz Genç! Bugün memleketimizin bir numaralı meselesi, enflasyon ve Güneydoğu Anadolu'daki anarşi değildir! Kıbrıs'ın kaybedilmek üzere olması da değildir! Bütün bunların hepsinden daha ehemmiyetli olan, lisanımızdaki korkunç tahribattır!" Çoğunlukla olduğu gibi Öztürkçe'nin bu amansız düşmanı da bazı Öztürkçe kelimeleri kullanmaktadır: Bütün kitap boyunca *dinî* veya hatta *diynî*[21] değil *dinsel* kelimesi geçmektedir; *ikaz* değil *uyarı*, *cenub-u şarkî* değil *güneydoğu* tercih edilmiştir. Mısıroğlu'nun teması; dil reformunun ateizm, reformcuların ise Kur'ân'ın, İslâm'ın ve Allah'ın düşmanları olduğudur. *Hiss-i kablelvuku* yerine *önsezi* diyenleri kınamaktadır. Bu tür 'piç kelimeler'i kullananlar ya 'ırkçı-Türkçü' ya 'Kemalist' yahut 'Komonist'dir. Bu yazıların birkaç sayfasını güç bela tamamlayan hiçbir önyargısız okuyucu, yapılmış olan reformla genel hatları aynı olmasa da bir dil reformunun yapılması hususunun zaruriliğini inkâr edemez.

Tabii, bu örneği düz düşünceli bir fanatizm örneği diye de kabul edebiliriz, fakat bu özür aşağıdaki için geçerli olamaz. Aşağıdaki satırlar, hem İngilizce hem Türkçeyi aynı seviyede bilen eski bir arkadaş tarafından Eylül 1994 tarihinde bana yazılmış bir mektuptan alındı. 'Zebanvari Facialar Kurumu' onun Dil

21 Arapça terimlerin doğru telaffuzunu korumak isteyen bazı tutucular uzun *i*'yi göstermek için *iy* kullanmakta dolayısıyla *iman* değil *iyman* şeklinde yazmaktadırlar, fakat bunu yaparken *a*'nın da uzun olduğunu çoğunlukla göstermemektedirler, ki bu a'yı ikileyerek yapılabilir. Hatta *iy* sık sık, uzun *i*'nin olmadığı yerlerde bile kullanılmaktadır: Meselâ *mühim* kelimesi *mühiym* diye yazılmaktadır.

Kurumu için kullandığı yarı Osmanlıca bir terimdir. Kullandığı 'Ulusaldüttürü Türkçesi' ibaresi içinse s. 198'e bakılabilir.

> Dün, Dil Bayramı'nı ya da işte bu türden bir saçmalığı kutladık ('kutladık' dedim, lâkin bu kutlamadan pek kimsenin haberi olduğunu sanmıyorum). Fakat radyo, enteresan bir şey söyledi. Zabanvari Facialar Kurumu (ya da ismi her neyse) heyetinde yer alan birinden şöyle bir alıntı yapıldı: 'Türkler tarih boyunca herkes tarafından anlaşılan yazılı bir dile sahip olmuştur. Bu duruma yeniden ulaşılmalıdır.' Umuyorum ki bu, birilerinin bu çocuklara akıl ihsan ettiği anlamına geliyordur. Eğer biraz kafaları çalışıyorsa, Ulusaldüttürü Türkçesi'ni terkedip, benim gibi konuşmaya başlarlar.

Bu mektup hakkında önemli olan şey, mektubun eski TDK'nın mevcudiyetini yitirmesinden on bir yıl ve aşırılıklarına son vermesinden yirmi yıl sonra yazılmış olmasıdır. Fakat mektup sahibi, Kurum'un dile yaptıklarını açıktır ki unutmamış, unutmak bir yana affetmemiştir ve yeni TDK'yı da (eğer değişimden haberdarsa) eskisinin günahlarından sorumlu tutmaktadır. Oysa geçmişe dönüp bakıldığında denebilir ki, yetkililer ihtilalin ardından bir yıl kadar beklemiş ve Kurum'u yeni bir isimle sessizce canlandırmış olsalardı belki işler yoluna girerdi.

Hasan Eren, yeni TDK'nın Genel Sekreteri bana birkaç yıl önce şöyle dedi: "Türk Dil Kurumu'nun esas gayesi, dilde birliğin sağlanmasıdır." Yazarların kendi kafasının doğrultusunda gitmeye eğilimli olduğu göz önünde tutulursa, Türkiye'nin gittikçe büyüyen okumuş kesiminin buna imkân tanımasına kadar uzun bir süre geçeceği tahmin edilebilir. Fakat eğer bu tahmin doğru çıkarsa, mevcut görünüş dahilinde, bundan sorumlu tutulan yeni TDK olmayacaktır.

Referanslar

Adıvar, Halide Edip (1962), *Türk'ün Ateşle İmtihanı* (İstanbul: Çan Yayınları).

Ağakay, Mehmet Ali (1943), *Türkçe Felsefe Terimlerinin Dil Bakımından Açıklanması Dolayısiyle Bazı Kelime Yapı Yolları* (İstanbul: TDK).

Akbal, Oktay (1984), 'Olan Gençlere Oluyor', *Cumhuriyet*, 5 Nisan.

Aksan, Doğan (1976), *Tartışılan Sözcükler* (Ankara: TDK).

Aksoy, Ömer Asım (1968), 'Ataç', TDK, *Ölümünün 10. Yıldönümünde Ataç'ı Anış* (Ankara: TDK), 11-21.

—— (1982), *Dil Gerçeği* (Ankara: TDK).

Algar, Hamid (1988), 'Ahundzâde', *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Genel Müdürlüğü).

Ali, Filiz (1987), *Müzik ve Müziğimizin Sorunları* (İstanbul: Cem Yayınevi).

Alrıc, Arthur (1982), *Un diplomate ottoman en 1836 (Affaire Churchill)* (Bibliotheque orientale elzévirienne, 66; Paris).

Anday, Melih Cevdet (1960), 'Günce gibi', Yeditepe Dergisi, 21 (1960).

Arar, İsmail (1981), 'Gazi Alfabesi', TTK, *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu), 147-67).

—— vd. (1986), *Nutuk-Söylev* (2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu; 1. Baskı, 1981-4).

Arsal, Sadri Maksudî (1930), *Türk Dili İçin* (tsz. [Ankara: Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti]).

Ataç, Nurullah (1952), *Karalama Defteri* (İstanbul: Yenilik Yayınları).

—— (1954), *Diyelim 'Ben'* (İstanbul: TDK).

—— (1964), *Söyleyişler* (Ankara: TDK).

Atalay, Besim (1940), *Bir Doçentin Türkçe Okutuşu ve Münakaşalarımız* (İstanbul: Alâeddin Kıral Basımevi).

—— (1939-43), *Divanü Lügat-it-Türk* (5 cilt., Ankara: TDK).

—— (1946), *Türkçede Kelime Yapma Yolları* (İstanbul: TDK).

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1945), (İstanbul: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü).

Atay, Falih Rıfkı (1946), *Yolcu Defteri* (Ankara: Ulus Basımevi).

—— (1951), 'Atatürk ve Dil', *Türk Dili*, 1: 124-6).

—— (1965), '"Hüküm" Nasıl Kurtuldu?', *Dünya*, 16 Mayıs.

—— (1969), *Çankaya* (İstanbul: Doğan Kardeş).

Atay, Oğuz (1986), *Tutunamayanlar* (İstanbul: İletişim).

ATD (1963), *Atatürk ve Türk Dili* (Ankara: TDK).

Ayda, Adile (1981), *Yaşayan Türkçemiz* (1981) içinde, ii. 62-3.

Bainbridge, Margaret (1993) (ed.), *The Turkic Peoples of the World* (London: Kegan Paul International).

Banarlı, Nihat Sami (1967), 'Diller Çözülürken', *Meydan*, 14 Mar., tekrar basım Erer (1973), 180-6.

—— (1972), *Türkçenin Sırları* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti).

Banguoğlu, Tahsin (1987), *Dil Bahisleri* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı).

Başkan, Özcan (1975), 'Terimlerde Özleşme Sorunu', içinde TDK, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı: Belleten 1974* (Ankara: Türk Dil Kurumu), 173-84.

Baydur, Suat Yakup (1964), *Dil ve Kültür* (Ankara: TDK).

Blochet, E. (1915), 'Le Nom des turcs dans l'Avesta', *JRAS* 305-8.

Bozgeyik, Burhan (1995), *Dil Dâvası: Prof. Dr. Kadri Timurtaş ile Mülakat* (İstanbul: Bedir Yayınevi).

Brendemoen, Bernt (1990), 'The Turkish Language Reform and Language Policy in Turkey', in G. Hazai (ed.), *Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft* (Budapest: Akademia Kiadó, 1990), 454-93.

Buluç, Sadettin (1981), *Osmanlı Devrinde Alfabe Tartışmaları* (Ankara: TTK).

Cep Kılavuzu (1935): *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu ve Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* (İstanbul: Türk Dili Araştırma Kurumu).

Clauson, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* (Oxford:Clarendon Press).

Courteille, Payet De (1870), *Dictionnaire Turk-Orientale* (Paris: Imprimerie Imperiale).

Czaplicka, M. A. (1918), *The Turks of Central Asia in History and at the Present Day* (Oxford: Clarendon Press).

Çoker, Doğan ve Karaçay, Timur (1983), *Matematik Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDK).

Çolpan, Yılmaz (1963), *Ataç'ın Sözcükleri* (Ankara: TDK).

Dankoff, Robert ile Kelly, James (1982-5), *Compendium of the Turkic Dialects*, trans. of DLT, giriş ve indekslerle (3 cilt., Cambridge, Mass.: Harvard University Press).

Deny, Jean (1937), 'Turc *ko-ay* (cf. grec Ξήῳ-Χεπνσ) et la famille des mots en *-ey (-ay)*', *Mélanges Èmile Boisacq: Annuaire de*

l'institut de philologie et d'histoire orientales et slaves, v (Brussels: L'institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves), 295-312.

Derin, Haldun, *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951)* (İstanbul: Tarih Vakfı).

Derleme Sözlüğü (1963-82): *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (12 cilt., Ankara: TDK).

Dil Derneği (1991), *Uygulamalı Dilbilim Açısından Türkçenin Görünümü* (Ankara: Dil Derneği).

Dil Devrimi Üzerine (1967) (Ankara: TDK).

Dilâçar, A[gop] (1963), 'Atatürk ve Türkçe', in ATD (1963), 41-52.

Dilçin, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü* (Ankara: TDK).

Dilemre, Saim Ali (1933), 'Türk Filolojisi–Türk Dili bir Hint-Avrupa dilidir', Kurultay 1932: 71-81.

—— (1935), 'Eski Dil Mefhumu', *Türk Dili*, 12: 73-83.

Dizdaroğlu, Hikmet (1962), *Türkçede Sözcük Yapma Yolları* (Ankara: TDK).

DLT: Mahmud Kaşgari, *Diwān Lugāt al-Turk* (? 1079). [tarihlendirme hakkındaki tartışma için, bk. Dankoff ve Kelly (1982-5: i. 6-7).]

Doerfer, Gerhard (1963-75), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen* (4 cilt., Wiesbaden: Franz Steiner Verlag).

Doğan, D. Mehmet (1984), *Dil Kültür Yabancılaşma* (Ankara: Birlik Yayınevi, 1984).

—— (1988), *Büyük Türkçe Sözlük* (Ankara: Beyan Yayınları).

Ellis, Peter Berresford (1994), *The Druids* (Londra Constable).

Emre, Ahmet Cevat (1960), *İki Neslin Tarihi–Mustafa Kemal Neler Yaptı* (İstanbul: Hilmi Kitabevi).

The Encydopaedia of Islam (1960-) (2. baskı., Londra ve New York: E. J. Brill).

Ercilasun, Ahmet Bican (1994), 'Atatürk'ün Kaleminden Çıkan Yazılar', *Türk Dili* 512: 85-91.

Eren, Hasan (1990), *'Uçun mu, uçum mu'*, TDK, *Dil Tartışmalarında Gerçekler I* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu), 49-51.

Erer, Tekin (1973), *Türkiye'de Dil ve Yazı Hareketleri* (İstanbul: İkbal Kitabevi).

Erkilet, H. E. (1952), 'Dil Devriminde Ordunun Rolü', *Türk Dili* (Aralık), *Dil Devrimi Üzerine* (Ankara: TDK, 1967), 94-101.

Ertop, Konur (1963), 'Atatürk Devriminde Türk Dili', içinde *ATD* (1963), 53-99.

Eyüboğlu, İsmet Zeki (1988), *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü* (İstanbul: Sosyal Yayınlar).

Felsefe ve Gramer Terimleri (1942), Ankara: TDK).

Gallagher, Charles F. (1971), 'Language Reform and Social Modernization in Turkey', Joan Rubin ve Bijörn H. Jernudd, *Can Language be Planned?* (Honolulu: University Press of Hawai), 159-178.

Gedikli, Necati (1987), 'Müzik Araştırmacısı ve Folklorcu olarak Ahmed Adnan Saygun', İzmir Filarmoni Derneği, *Ahmed Adnan Saygun Semineri Bildirileri* (İzmir), 9-11.

Gibb, E. J. W. (1900-9), *A History of Ottoman Poetry* (6 cilt, London: Luzac & Co., for the Trustees of the 'E. J. W. Gibb Memorial').

Gökalp, Ziya (1339/1923), *Türkçülüğün Esasları* (Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası).

Gültekin, Mehmet Bedri (1983), *Türkçenin Dünü ve Yarını* (Ankara: Kaynak Yayınları).

Güner, Şefik (1981), *Türk Ceza Yasası* (Ankara: TDK).

Hatiboğlu, Vecihe (1963), 'Atatürk'ün Dilciliği', *ATD* (1963), 9-22.

—— (1974), *Türkçenin Ekleri* (Ankara: TDK).

—— (1986), '"Bakan"a Yanlış Denmişti', Özel *et al.* (1986), 94-8.

Heyd, Uriel (1954), *Language Reform in Modern Turkey* (Jerusalem: Israel Oriental Society).

Hisar, Abdülhak Sinasi (1966), *Fehim Bey ve Biz* (İstanbul: Hilmi Kitabevi; Ist edn., 1941).

İbrahim Necmi (1928), *Yeni Türkçe Dersleri* (İstanbul: Milliyet Matbaası).

İlhan, Serap (1987), 'Ahmed Adnan Saygun ve Türkçe Musiki Terimleri', İzmir Filarmoni Derneği, *Ahmed Adnan Saygun Semineri Bildirileri* (İzmir), 44-5.

İmer, Kâmile (1973), 'Türk Yazı Dilinde Dil Devriminin Başlangıcından 1965 Yılı Sonuna kadar Özleşme üzerine Sayıma Dayanan bir Araştırma', *AÜDTC Türkoloji Dergisi*, 5: 175-90.

—— (1976), *Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi* (Ankara: TDK).

İnan, Abdülkadir (1936), *Türkoloji Ders Hülasaları* (İstanbul: Devlet Basımevi).

İz, Fahir (1967), *Eski Türk Edebiyatında Nazım* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi).

—— (1984), *Hepimizin Türkçesi*, privately printed brochure (Ankara).

Jäschke, Gotthard (1951), *Der Islam in der neuen Türkei* (Leiden: Brill).

Kamus (1316/1901): Şemsettin Sami [Fraschéry], *Kamus-i Türkî* (İstanbul: İkdam Matbaası). [ayrıca bkz: Tulum.]

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1963), 'Atatürk ve Türk Dili', ATD (1963), 103-10.

Kemal, Gazi Mustafa (1927), *Nutuk* (eski alfabe olarak) Ankara: Türk Tayyare Cemiyeti).

—— (1934), *Nutuk* (Latin harfleriyle) (3 cilt., İstanbul: Devlet Basımevi).

Kerestedjian, Bedros Efendi (1912), Dictionnaire de la langue turque (London: édité par son neveu Haig, M.R.A.S.).

Koloğlu, Orhan (1986), *Miyop Çörçil Olayı: Ceride-i Havadisin Öyküsü* (Ankara: Yorum Yayınları).

Korkmaz, Zeynep (1969), *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları* (Ankara: TDK).

—— (1985), 'Dil İnkılâbının Sadeleşme ve Türkçeleşme Akımları arasındaki Yeri', *Türk Dili*, 49; 382-413).

—— (1992) (ed.), *Atatürk ve Türk Dili: Belgeler* (Ankara: TDK).

[Koşay], Hamit Zübeyr ve [Isıtman], İshak Refet (1932), *Anadilden Derlemeler* (n.p. [Ankara] Cumhuriyet Halk Fırkası).

—— [Koşay, Hâmit] ve Aydın, Orhan (1952), *Anadilden Derlemeler*, ü (Ankara: TDK).

Köksal, Aydın (1980), *Dil ile Ekin* (Ankara: TDK).

Köprülüzade, Mehmet Fuat (1928), *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divan-ı Türkî-i Basit* (İstanbul: Devlet Matbaası).

Krueger, John R. (1963) (ed.), *The Turkic Peoples: Selected Russian Entries from the Great Soviety Encyclopedia with an Index in English* (Bloomingtong, Ind.: Indiana University Press).

Kudret, Cevdet (1966), *Dilleri Var Bizim Dile Benzemez* (Ankara: Bilgi Yayınevi).

—— (1968-70), *Karagöz* (3 cilt.; Ankara: Bilgi Yayınevi).

Kuneralp Zeki (1981), *Sadece Diplomat* (İstanbul: İstanbul Matbaası, tsz.).

Kurtoğlu, Fevzi (1938), *Türk Bayrağı ve Ay Yıldız* (Ankara: Türk Tarihi Kurumu).

Kurultay (1932), *Birinci Türk Dili Kurultayı: Tezler, Müzakere Zabıtları* (İstanbul: TDK, 1933).

—— 1934: *İkinci Türk Dil Kurultayı: Müzakere Zabıtları Tezler* (tsz.). Müteakip 1934 Kurultay tutanakları öyle görünüyor ki sadece formlar halinde TDK'nın dergisi olan *Türk Dili*'nde Eylül 1934'ten Aralık 1935'e kadar, her biri yeni sayfa numaralarıyla numaralandırılarak yayınlanmış.

—— 1936: *Üçüncü Türk Dil Kurultayı: Müzakere Zabıtları, Tezler* (İstanbul: TDK, 1937).

—— 1942: *Dördüncü Türk Dil Kurultayı: Toplantı Tutulgaları, Tezler* (Ankara: TDK, 1943).

—— 1949: *Altıncı Türk Dil Kurultayı* (Ankara: TDK, 1950).

—— 1954: *Yedinci Türk Dil Kurultayı* (Ankara: TDK, 1955).

—— 1966: *On Birinci Türk Dil Kurultayı* (Ankara: TDK, 1967).

Latifi (1314/1898), *Tezkire-i Latifi* (İstanbul: Kitaphane-i İkdam).

Levend, Agâh Sırrı (1965-8), *Ali Şir Nevaî* (4 cilt.; Ankara: TDK).

—— (1972) *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* (Ankara: TDK).

Lewis, G. L. (1988), *Turkish Grammar* (Oxford: Oxford University Press).

—— (1991), 'Etymologist's Quicksand', in Alan Jones (ed.), *Arabicus Felix: Luminosus Britannicus* (Beeston Festschrift) (Reading: Ithaca Press), 236-9).

—— (1992), *Just a Diplomat*, trans. of Kuneralp (1981) (İstanbul: Isis Press).

Maundeville, Sir John (1886), *The Voyages and Travels of Sir John Maundeville Kt.* (London: Cassell).

Mısıroğlu, Kadir (1993), *Doğru Türkçe Rehberi yahud Bin Uydurma Kelimeyi Boykot* (İstanbul: Sebil Yayınevi).

Müller, George A. (1910), *Mentone and its Neighbourhood: The Past and the Present* (London: Hodder and Stoughton).

Münif Paşa, Antepli (1974), 'İmlâ Meselesi', Mehmet Kaplan ve İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, I (İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi).

Negroponte, Nicholas (1995), *Being Digital* (London: Hodder & Stoughton).

Nemeth, Julius [Gyula] (1917), *Türkische Grammatik* (Berlin: Goschen).

New Redhouse Turkish-English Dictionary (1968) (İstanbul): Redhouse Press).

Okay, Orhan (1981), 'Kaybolan Nüanslar', *Yaşayan Türkçemiz* (3 cilt., İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları), i. 273-4.

Onat, Naim Hazım (1935), 'Türk dilinin Sami dillerle münasebeti', *Türk Dili*, 15: 1-97.

—— (1937), 'Güneş Dil Teorisi'ne göre Türkçe-Arapça karşılaştırmalar', Kurultay 1936: 151-89.

—— (1944-9), *Arapçanın Türk Diliyle Kuruluşu* (2 cilt., İstanbul: TDK).

—— (1952), 'Dilde Uydurma', *Dil Dâvası* (Ankara: TDK), 40-60.

Orta Öğretim Terimleri Kılavuzu (1963) (Ankara: TDK).

Örnekleriyle Türkçe Sözlük (1955-6) (4 cilt., Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı).

Örs, Yaman (1989), 'Bilim Dili; Hekimlik Dili', *Bilim Dili Türkçe, Yazın Dili Türkçe* (Ankara: Dil Derneği), 15-22.

Özdem, Ragıp (1939), *Tarihsel Bakımdan Öztürkçe ve Yabancı Sözlerin Fonetik Ayraçları*, 2. (Fasikül, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları).

Özdemir, Emin (1969), *Öz Türkçe Üzerine* (Ankara: TDK).

—— (1973), *Terim Hazırlama Kılavuzu* (Ankara: TDK).

Özel, Sevgi, *vd.* (1986) (eds.), *Atatürk'ün Türk Dil Kurumu ve Sonrası* (İstanbul: Bilgi Yayınevi).

Özerdim, Sami N. (1981), *Açıklamalı Söylev Sözlüğü* (Ankara: TDK).

Özgü, Melâhat (1963), 'Atatürk'ün Dilimiz Üzerine Eğilişi', *ATD* (1963), 23-40.

Özkan, Fatma (1995), 'Türkçe Yanlışları Üzerine', *Türk Dili*, 974-81.

Özön, Mustafa Nihat (1961a), *Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü* (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi).

—— (1961b), 'Türkçe Kelime Üretimi ve B. F. Rıfkı Atay', *Gazi Eğitim Enstitüsü Araştırma ve İncelemeleri Bülteni*, 1 (Haziran), 5-42 [Başlıkta geçen 'B.' 'Bay' içindir.].

Poppe, Nicholas (1954), *Grammar of Written Mongolian* (Wiesbaden: Harrassowitz).

Pringle, John Douglas (1973), *Have Pen, Will Travel* (London: Chatto & Windus).

Redhouse, Sir James W. (1890), *A Turkish and English Lexicon* (Constantinople: Boyajian).

—— (1968), *New Redhouse Turkish-English Dictionary* (İstanbul: Redhouse Press).

Safa, Peyami (1970), *Osmanlıca Türkçe Uydurmaca*, nşr. Ergun Göze (İstanbul: Ötüken Yayınevi).

Sakaoğlu, Saim (1998), '-kolik ve -matik üzerine', *Türk Dili*, 556: 328-30.

Sayılı, Adnan (1978), 'Bilim ve Öğretim Dili olarak Türkçe', Adnan Sayılı (ed.), *Bilim Kültür ve Öğretim Dili olarak Türkçe* (Ankara: Türk Tarih Kurumu), 325-599.

—— (1988), *The Observatory in Islam and its Place in the General History of the Observatory* (Ankara: Türk Tarih Kurumu).

Şehsuvaroğlu, Bedi (1981), *Atatürk'ün Sağlık Hayatı* (İstanbul: Hürriyet Yayınları).

Shortland, Edward (18517, *The Southern Districts of New Zealand* (London: Longman, Brown, Green and Longmans).

Sılay, Kemal (1993), 'The *Türki-i Basit* Movement and its Significance for Turkish Language Reform', *Turkish Studies Association Bulletin*, 17: 123-9.

Soysal, Mümtaz (1986), 'Türkçenin Düşmanları', *Milliyet*, 2 Kasım.

—— (1990), 'Dil Savaşı', *Milliyet*, 25 Eylül.

—— (1993), 'Atmasyon', *Hürriyet*, 17 Ocak.

Söz Derleme Dergisi (1939-52): *Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* (6 cilt., İstanbul: TDK).

Sözer, Vural (1986), *Müzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi* (2 cilt., İstanbul: Remzi Kitabevi).

Steiner, Franz (1967), *Taboo* (Harmondsvvorth: Penguin).

Sürekli Türk Dili Kurultayı (1992) (Ankara: Kültür Bakanlığı).

Tankut, Hasan Reşit (1963), 'Atatürk'ün Dil Çalışmaları', *ATD* (1963), 111-36.

Tarama Dergisi (1934): *Osmanlıcadan Türkçeye ve Türkçeden Osmanlıcaya Söz Karşılıkları Tarama Dergisi* (2 cilt., Ankara: TDTC).

Tarama Sözlüğü (1943-57): *XIII. Asırdan Günümüze Kadar Kitaplardan Toplanmış Tanıklariyle Tarama Sözlüğü* (4 cilt., Ankara TDK).

—— (1963-77): *XIII. Yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklariyle Tarama Sözlüğü* (8. cilt., Ankara: TDK). Aynı zamanda bak Dilçin (1983).

Taymas, Abdullah (1945-8), *Kırgız Sözlüğü* (2 cilt., Ankara: TDK). [Yudakhin çevirisi] (1940).]

TDK (1988), *İmlâ Kılavuzu* (Ankara: AKDTYK: TDK).

Tekin, Talat (1958), 'Ataç'ın Dilciliği ve Tilcikleri', *Türk Dili*, 7: 408-13.

Tevfikoğlu, Muhtar (1994), 'Dr. Âkil Muhtar'ın Dolmabahçe'deki Dil Çalışmalarıyla İlgili Notları', *Türk Dili*, 512: 92-113.

Timurtaş, Faruk K[adri] (1979), *Uydurma Olan ve Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü* (İstanbul: Umur Kitapçılık).

TTK (1981), *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu).

—— (1992), *Birinci Türk Tıp Tarihi Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler 1988* (Ankara: Türk Tarih Kurumu).

Tuğlacı, Pars (1971-4), *Okyanus* (3 cilt.; İstanbul: Pars Yayınevi).

Tuğrul, Mehmet, *vd.* (1963), *Söylev (Nutuk)* (Ankara: TDK).

Tulum, Mertol (1985-6), (nşr.), *Temel Türkçe Sözlük: Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kâmûs-ı Türkî* (3 cilt., İstanbul: Tercüman Gazetesi).

Tunaya, Tarık Zafer (1952), *Türkiye'de Siyasî Partiler* (İstanbul: Doğan Kardeş).

—— (1984), *Türkiye'de Siyasal Partiler* (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları).

Türkçe Sözlük (1988), (8th edn., 2 cilt., Ankara: AKDTYK). [Önceki edisyonlar TDK tarafından basıldı.]

Uludağ, Osman Şevki (1940), 'Tanzimat ve Hekimlik', *Tanzimat* (İstanbul: Maarif Vekâleti), 967-77.

Uşaklıgil, Halit Ziya (1936), *Kırk Yıl* (5 cilt.; İstanbul: İnkılap Kitabevi).

Ülkütaşır, M. Sakir (1973), *Atatürk ve Harf Devrimi* (Ankara: TDK).

Ünaydın, Ruşen Eşref (1954), *Atatürk, Tarih ve Dil Kurumları: Hâtıralar* (Ankara: TDK).

Ünver, A. Süheyl (1940), 'Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar', *Tanzimat* (İstanbul: Maarif Vekâleti), 933-66.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet (1979), *Türkçeleştirilmiş Metinleriyle Birlikte Türk Medenî Kanunu ve Borçlar Kanunu* (3 cilt.; Ankara: TDK).

Von Gabain, Annemarie (1950), *Alttürkische Grammatik* (Leipzig: Otto Harrassowitz).

Yabancı Kelimelere Karşılıklar (1995) (Ankara: AKDTYK: TDK).

Yalçıner, Filiz ve Şahin, Fikret (1993), *Açıklamalı Bilgisayar Terimleri Sözlüğü*, Ali Bayram (İstanbul: Fono Açık Öğretim Kurumu).

Yaşayan Türkçemiz (1981) (3 cilt., İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları).

Yavuz, Kemal (1983), 'XIII-XVI. Asırda Dil Yadigarlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve bu Devir Müelliflerinin Türkçe hakkındaki Görüşleri', *Türk Dünyası Araştırmaları* (Aralık).

Yorulmaz, Hüseyin (1995), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Alfabe Tartışmaları* (İstanbul: Kitabevi).

Yudakhin, K. K. (1940), *Kirgizsko-Russkiy Slovar* (Moscow: Akademia Nauk; later edn., Moscow: Sovyetskaya Entsiklopediya, 1965).

Yücel, Tahsin (1982), *Dil Devrimi ve Sonuçları* (Ankara: TDK; ist edn., *Dil Devrimi*, 1968).

Zamenhof, L. L. (1931), *Fundamento de Esperanto* (Paris: Esperantista Centra Librejo).

Zürcher, Erik Jan (1985), 'La Théorie du 'langage-soleil'' et sa place dans la reforme de la langue turque', in Sylvain Auroux *et al* (eds.), *La Linguisti que fantastique* (Paris: Denoel), 83-91; Turkish version: 'Güneş-Dil Teorisi ve Türk Dil Reformundaki Yeri', *Birikim*, 2 Haziran 1989.

Dizin

A

Abalıoğlu, Nadir Nadi 224
Abdullah Ramiz Paşa 22
Abdül Bey 39
Abdülhamid II 23
Académie Française 183
Adalet Partisi 221, 225
Adana 166
Adile, Ayda 162
Adıvar, Halide Edip 5, 40, 89
Agâh Efendi 17
Ağakay, Mehmet Ali 147
Ahmed Cevdet Paşa 22
Ahmet Midhat Efendi 31, 184
Ahundzade 39
Akbal, Oktay 71
Aksan, Doğan 62, 84, 156, 159, 162, 164, 165
Aksoy 93, 97, 109, 150, 194, 202, 204, 205
Alain [Emile Auguste Chartier] 204
Alaylılar Derneği 148
Alfabe Komisyonu 43, 46, 48
Ali, Filiz 180
Ali, Sabahattin 5
Anadilden Derlemeler 66
Anayasa 22, 65, 215, 221, 223, 225, 226
Anday, Melih Cevdet 111
Andiç, M. Fuat 30, 31, 197
Anıtkabir 57
Arabî-Farisî 30, 35, 36, 37, 42, 43, 56
Arapça 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 19, 20, 21, 23, 25, 27, 28, 31, 32, 33, 36, 37, 41, 43,

44, 48, 51, 53, 54, 56, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 79, 86, 88, 89, 91, 92, 93, 97, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 118, 119, 127, 130, 136, 138, 139, 140, 143, 146, 147, 148, 152, 154, 156, 160, 161, 165, 166, 167, 172, 176, 177, 184, 185, 191, 194, 195, 196, 200, 202, 203, 205, 206, 208, 213, 218, 219, 220, 229, 230

Aristoteles 82

Arsal, Sadri Maksudî 56, 122

Âşık Paşa 14, 15

Ata, Mehmet 106

Ataç, Nurullah 101, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 126, 130, 134, 142, 144, 159, 160, 163, 164, 181

Atalay, Besim 161, 116, 147

Atatürk 39, 42, 44, 45, 49, 53, 56, 57, 58, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 105, 108, 122, 148, 156, 158, 161, 171, 191, 213, 217, 219, 221, 226

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu 226

Atay, Falih Rıfkı 43, 57, 71, 94, 95, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 114, 115, 122, 123, 202, 218

Aykaç, Fazıl Ahmet 43, 148

Aytaç, Gürsel 147

Azerbaycan 37, 166

Azeri 66, 166

B

Babıâli 197

Bainbridge, Margaret 64

Baki 11

Balzac, Honore de 106

Banarlı, Nihad Sâmi 87, 98, 147, 223, 224

Banguoğlu, Tahsin 13, 161, 162, 216, 217

Barenton, Hilaire de 80

Başgil, Ali Fuad 65, 156

Bayar, Celal 93

Baydur 152

baysal utkulu nutuk 75

Belleten 83, 84

bilgisayar terimleri 178

Bilsel, Cemil 156

Birinci Türk Dili Kurultayı 63, 228, 229

Blochet, E. 58

Bombaci, Alessio 84

Bozgeyik, Burhan 74, 157

Brendemoen 79, 171

Brenton, Hilaire de 85

Buhara 25, 29, 30

Burgess, Gelett 2

Bükreş 98

Büyük İskender 136

Büyük Millet Meclisi 50, 54, 61, 71, 76, 93, 144, 158, 216

C

Carl (Charlemagne İmparatoru) 59

Carrol, Lewis 2, 147

causality 6
Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye 37, 38
Cemiyet-i Tıbbıye-i Osmaniye 172
Cep Kılavuzu 74, 102, 105, 112, 121, 129, 145, 146, 151, 153, 154, 157, 158, 165, 166, 174, 195
Ceride-i Havadis 17
Cerrahhane 172
Cevdet, Ahmet 37
Chambers 57
Chesterton 19
Churchill, William 17
Clauson, Sir Gerald 60, 115, 116, 117, 135, 151, 158, 146
Courteille, Pavet de 67
Cumhuriyet 55, 74, 94, 98, 134, 177, 207, 216, 219
Cumhuriyet Halk Partisi 45, 129, 213, 215, 217
Czaplicka, M. A. 64

Ç
Çağatay 16, 144
Çakmak, Fevzi 54
Çoker, Doğan 171
Çolpan, Yılmaz 122

D
Dağlarca 111
Daunt 57
determinism 125
Deve 202, 203
Dil Bayramı 70, 92, 99, 213, 229, 233
Dil Derneği 228
Dil devrimi 3, 4, 35, 135, 141, 195
Dil Devrimi Üzerine 224
Dil Encümeni 61
Dil Komisyonu 85
Dil Kurultayı 80, 129, 187
Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi 56, 122
Dilaçar, Agop 41, 68, 79, 81, 224
Dilemre, Saim Ali 63, 147
Dilmen, İbrahim Necmi 70, 71, 78, 137, 139, 213
Diyanet İşleri Başkanlığı 62
Dizdaroğlu, Hikmet 142, 147
DLT 111, 151
Doerfer, Gerhard 135, 146, 166
doğa bilimleri 10, 21
Doğan, D. Mehmet 131
Dolmabahçe Sarayı 45, 63, 72

E
Ecevit, Bülent 225
Edirneli Nazmi 16
Ediskun, Haydar 138
Ege Üniversitesi 116, 180
Eliot, Sir Charles 36 37
Emin, Mehmed 25, 29
Emre, Ahmet Cevat 48, 77, 78, 81, 82 139
Emsile-i Türkî 22
Enver Paşa 38, 39
Ercilasun 80, 87
Eren, Hasan 233
Erer, Tekin 65, 95, 156
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye 55
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi 218

Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti 210
Erkilet, H. E. 54
Erozan, Celal Sahir 30
Ersoy, Mehmet kif 27
Ertop 47, 87, 88
Esperanto 204
estetik 32
Etimoloji 58, 60, 61, 63, 70, 80, 82, 83, 85, 86, 91, 130, 155, 166, 181
Etiyopya 99
Eyüboğlu, İsmet Zeki 130, 155, 158, 162

F

Farsça 3, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 25, 27, 28, 32, 33, 36, 41, 43, 44, 47, 48, 53, 54, 59, 63, 66, 69, 73, 74, 75, 86, 88, 89, 97, 104, 106, 107, 110, 127, 129, 138, 143, 144, 146, 147, 148, 166, 176, 184, 185, 191, 194, 195, 196, 200, 213, 218, 219, 220, 229
Fecr-i Âtî 28
Felsefe ve Gramer Terimleri 150, 153, 154, 157, 214, 229
Feth-Ali Ahundzade 37
fetva emini 40
Fince 64
Firavun 65
Fowler 57
Franglais 3, 183
Fransa 19, 99, 173
Fransız Akademisi 3
Fuat Efendi 22
futbol terimi 230

G

Garipnâme 14, 15, 16
Gazi elifbası 46
Gedikli, Necati 181
Genç Kalemler 28
geometri 85, 86, 88, 89, 96, 150
Gibb, E. J. W. 11, 16, 18
Giese, Friedrich 84
Goethe, Johann Wolfgang von 147
Gövsa, İbrahim Alâaddin 42
Gülistan 18, 19
Gültekin, Mehmet Bedri 90, 148, 197
Güneş-Dil Teorisi 77, 78, 79, 81, 82, 83, 86, 87, 88, 91, 97, 98, 99
Güntekin, Reşat Nuri 5
Gürsel, Cemal 219

H

Hacivat 12
Hagopian, M. A. 21
Hammer-Purgstall, Baron Joseph von 106
harf devrimi 35
Hatay 99, 206
Hatiboğlu, Vecihe 87
Hatipoğlu 147
Heyd, Uriel 69, 79, 97, 218
Hilmi, Tunalı 54
Hisar 163

I

Islahat Fermanı 17

İ

İbrahim Şinasi 17
ideoloji 32, 96, 228
İlhan, Serap 181
İlm-i Sarf-i Türki 21
İmer, Kâmile 54, 135, 141, 220
İmlâ Kılavuzu 48, 229
İnan, Abdülkadir 78, 82, 83
İngilizce 14, 44, 49, 60, 64, 70, 81, 88, 108, 110, 114, 129, 135, 136, 140, 141, 142, 150, 159, 163, 166, 169, 171, 175, 176, 185, 186, 187, 190, 191, 193, 194, 199, 204, 206, 211, 224, 229, 231, 232
İngiltere 175
İnönü Stadyumu 137
İnönü, İsmet 4, 39, 46, 50, 99, 129, 213, 221
İshak Refet 66
İslam 7
İstanbul Türkçesi 13, 29, 34
İstiklâl Caddesi 70
İttihat ve Terakki 27
İz, Fahir 28, 142, 195, 196, 197
izafet 10, 20, 21, 23, 25, 32, 47, 218
İzmir 67, 128, 167, 209
İzmir Fuarı 128
İzmir İktisat Kongresi 42

J

Jean, Deny 84, 131, 132
Jespersen 57
Joyce, James 2, 3
Jön Türk 28

K

Kamu, Kemalettin 107
Kamus-i Türkî 22
Kapoçelli, Karlo d'Alpino 69
Karabekir, Kâzım 42
Karaçay, Timur 171
Karagöz 12
Karamanoğlu Şemsüddin Mehmed 14
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 5, 43, 72, 87, 197, 120
Kaynak, Sadettin 62
Kazan 30
Kazanlı Ayaz 30
Kemalpaşazade Sezai (Lastik Sait) 31
Keresteciyan, Bedros Efendi 186
Kerkük 96
Kıbrıs 232
Kılıçzade Hakkı 40, 42
Kırgız 25, 83
Kısakürek, Necip Fazıl 155
Konya 112, 133, 157
Korkmaz 17, 58, 61, 68
Koşay, Hamit Zübeyr 66
Köksal, Aydın 152
Köprülü, [Köprülüzade] Mehmet Fuat 8, 136
Köseraif, Fuat 25
Krueger 64
Kubbealtı Cemiyeti 223
Kudret, Cevdet 12, 111, 185
Kuneralp, Zeki 209, 210
Kur'ân 8, 14, 15, 40, 42, 43, 51, 72, 213, 232
Kurtoğlu, Fevzi 104

Kurultay 63, 64, 65, 66, 69, 70, 74, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 99, 143, 144, 146, 151, 183, 200, 214, 220
Kurultay Marşı 69
Kvergiç, Hermann 77, 76, 78, 80, 81, 85, 86, 91, 98

L
La Rochefoucauld 204
Lamartine, Alphonse de 204
Latifî 10
Latin 39, 40, 41, 42, 43, 46, 49, 50, 56, 177
Leâlî 10
Levend 16, 17, 20, 21, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 40, 43, 64, 75, 139, 184, 202, 203, 217, 220
Lewis 74, 119, 141
Lisani Türkçülük 33

M
Madam Corinne 41
Mahmut II 172
Maksudî, Sadri 156
Marco Polo 7
Massachusetts Institute of Technology 49
Matematik Terimleri Sözlüğü 171
Maundeville, Sir John 10
Mayakon, İsmail Müştak 79
McDonald, Iverach 52
Mehmed II [Fatih Sultan] 10
Menderes, Adnan 218, 221
Menderes, Ethem 218
Milli Birlik Komitesi 219
Mısır 65, 114
Mısıroğlu, Kadir 232
Mitchel, Dan 3
Moğolca 74, 75, 110, 139, 140, 143, 155, 166
Mors alfabesi 35
Muallimler Cemiyeti 224
Mussolini, Benito 99
Mustafa Kemal 4, 5, 38, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 50, 61, 74, 78
mübadele 55
Müller, Max 60
Münif Paşa, Antepli 37
müzik terimleri 180

N
Nabi 16
Namık Kemal 18, 19, 31
Napolyon [Bonaparte] 12
Nasrettin Hoca 228
Nazif, Süleyman 29
Neftçi, Nermin 95
Németh, Julius (Gyula] 84
Nergisî 18, 19
Nevâî [Ali Şir] 16
Nutuk 4, 5

O
Okay, Orhan 204
Onat, Naim Hâzım 64, 78, 167
Oransay, Gültekin 181
Orbay, Kâzım 54
Orel, Adnan 226
Oytaç, Hilmi 69

Ö

Örs, Yaman 174
Özal, Turgut 187
Özalp, Kâzım 44
Özdem, Ragıp 48
Özdemir, Emin 164, 147
Özden, Âkil Muhtar 98, 85
Özer, Yusuf Ziya 64, 65, 71, 80
Özgü, Melahat 58, 93, 94
Özkan, Fatma 205, 209
Özön, M. Nihat 102, 172
Öztürkçe 65, 67, 73, 75, 76, 86, 87, 88, 92, 93, 95, 96, 103, 106, 108, 121, 122, 123, 127, 128, 131, 134, 141, 143, 144, 154, 155, 156, 157, 161, 162, 164, 166, 167, 169, 171, 174, 176, 179, 180, 181, 184, 193, 194, 196, 200, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 214, 215, 218, 224, 225, 227, 228, 229, 232

Pascal, Blaise 204
Poppe, Nicholas 143
pragmatik 32
Pringle 52
psikoloji 32, 70, 80
Pulur, Hasan 191
Püsküllüoğlu, Ali 201

R

Ran, Nazım Hikmet 95
Redhouse 22, 102, 135, 141
Rifat, Samih 59, 62
Ross, Sir Denison 84
Rumi [Mevlana Celaleddin] 15

S

Sa'dî 19
Sadak, Necmettin 68, 224
Safa, Peyami 13, 143, 186
Sahir, Celâl 62
Sakaoğlu, Saim 191
Salih Efendi 172
Sami, Şemsettin 20, 29
Sarton, George 122
Savarona 98
Saygun, Adnan 180, 181
Sayılı, Aydın 101, 122, 124, 125, 142, 208
Selçuklu 10
Selim I [Yavuz Sultan] 16
Selim II 114
Servet-i Fünun [Edebiyat-ı Cedide] 23, 28, 30, 39
Seyfettin, Ömer 28, 29
Sinekli Bakkal 89
Sözer, Vural 180
St. Luke 26
Suavi, Ali 20
Suriye 40, 114
Süleyman I [Kanûni Sultan] 11
Süleyman Paşa 20, 21, 22
Sürekli Türk Dili Kurultayı 95

Ş

Şah İsmail 16
Şahin, Fikret 178
Şehsuvaroğlu, Bedi 100
Şinasi 20

T

Talim ve Terbiye 54

Tankut, Hasan Reşit 53, 66, 75, 78, 81, 97, 98
Tanzimat 17, 19, 68
Tarama Dergisi 32, 59, 67, 68, 69, 70, 71, 74, 111, 112, 113, 116, 117, 122, 132, 133, 134, 136, 149, 152, 153, 154, 156, 157, 160, 167, 168
Tarhan, Abdülhak Hamid 31
tasfiyeciler (özleştirmeciler) 25, 62, 138, 194
Tatar 25, 67, 129
Tatavlalı Mahremî 16
Tekin, Tekin 111
teknik terimler 14, 47, 54, 85, 88, 89, 90, 93, 94, 96, 147, 171, 176, 183, 214, 216, 224, 227
teoloji 8
Tercüman-ı Ahval 17
Tevfik, Ebüzziya 18
Tevfikoğlu, Muhtar 85, 100
The Times 51, 52
Tıbbıye-i Adliye-i Şahane 172
Tıbhane 172
Timurtaş, Faruk Kadri 133, 153, 154, 157, 160, 196
tıp terimleri 172, 176
Topkapı Sarayı 223
Tulum, Mertol 163
Türk Derneği 24, 29
Türk Dil Kurumu 61, 80, 90, 222, 233
Türk Dili Tetkik Cemiyeti 61, 90
Türk Dilini Koruma ve Geliştirme Cemiyeti 224
Türkçe Kanunu 54
Türkçe Sözlük 47, 84, 120, 138, 155, 158, 159, 163, 171, 172, 177, 181, 195, 204, 206, 207, 230
Türkçe Şiirleri 24
Türkî-i basit 16
Türkilizce 183, 190
Türkmen 16, 66

U

Ural-Altay dilleri 64
Uran, Necdet 58
Uşaklıgil, Halit Ziya 23, 25, 26
Uygur 81, 167

Ü

Ünaydın, Ruşen Eşref 38, 40, 43, 62

V

Vaux, Carra de 80
Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet 177
Veysî 18
Virgil [Virgilius] 78
Visâli, Aydınlı 16

W

Wall Street Journal 81
Wilhelm I, Friedrich [Prusya Kralı] 3

Y

Yalçın, Hüseyin Cahit 39
Yalçıner, Filiz 178
Yegül, Abdi Tevfik 183
Yeni Lisancılar 28
Yeni Tasvir-i Efkâr 29, 30
Yeni Yazım Kılavuzu 47

Yunan 39, 41
Yunus Emre 52
Yurdakul, Mehmet Emin 24
Yücel, Tahsin 5, 90, 91, 93

Z

Zamenhof, L. L. 132
Zayaczkowski, Ananiasz 84
Ziya Gökalp 13, 25, 28, 31, 32, 33, 34, 106, 107, 138, 152, 158
Ziya Paşa 18, 19
Zürcher, Eric Jan 81